

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZEL HUKUK ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**MİLLETLERARASI ÖZEL HUKUKTA ÇEVRE
ZARARLARINDAN DOĞAN SORUMLULUĞA
UYGULANACAK HUKUK**

RUMEYSA PARTALCI

2502140220

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. GÜNSELİ ÖZTEKİN GELGEL

İSTANBUL-2020

ÖZ

MİLLETLERARASI ÖZEL HUKUKTA ÇEVRE ZARARLARINDAN
DOĞAN SORUMLULUĞA UYGULANACAK HUKUK

RUMEYSA PARTALCI

Bu çalışmanın amacı, yabancılık unsuru taşıyan ve özel hukuk ilişkilerinden doğan çevre zararlarından sorumluluğa uygulanacak hukukun belirlenmesidir. Bu amaçla, öncelikle çevre hukukunun temel ilke ve kavramları incelenmektedir. Sonrasında, Türk hukukunda çevre zararlarından doğan hukuki sorumluluk meselesi ele alınmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise, milletlerarası özel hukukta çevre zararlarından doğan uyuşmazlıklara değinilmektedir. Bu bölüm çalışma bakımından en önemli bölümdür. Bu bölümde amaç, çevreyi en yüksek standartlarla koruyan maddi hukukun tespitidir. Bu amaca ulaşılabilmesi için en uygun bağlama noktalarının belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada bu belirlemeyi yaparken karşılaştırmalı bir yöntem izlenmektedir. Bu bağlamda, sadece Türk hukuk sistemi değil, diğer devletlerin hukuk sistemleri ve özellikle Avrupa Birliği düzenlemeleri de incelenmektedir. Bunlara ek olarak, doktrinde yer alan görüşlerden de yararlanılmaktadır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, zarara yol açan fiil yeri hukuku çevreyi daha yüksek standartlar ile koruyorsa, fiil yeri hukukun uygulanmasına imkan verecek bir düzenlemenin kabulünün yerinde olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ayrıca uygulanacak hukuka müdahale eden kamu düzeninden ve doğrudan uygulanan kurallardan bahsedilmektedir. Bunlar, çevresel değerler üzerindeki kamu menfaati nedeniyle, ele alınan konu bakımından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre hukuku, çevre kavramı, çevre zararı, haksız fiil, milletlerarası özel hukuk, kanunlar ihtilafı, uygulanacak hukuk, bağlama noktaları, kamu düzeni, doğrudan uygulanan kurallar.

ABSTRACT
THE LAW APPLICABLE TO LIABILITY ARISING FROM
ENVIRONMENTAL DAMAGES IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW
RUMEYSA PARTALCI

The aim of this study is to determine law applicable to liability due to environmental damages containing element of foreignness and arising from private law relations. First of all, principles of environmental law and its concepts will be analyzed for this purpose. After that, civil liability which arises from environmental damages in Turkish law, will be evaluated. Finally, in the last chapter of the study, conflicts which result from environmental damages in private international law, will be determined. This chapter is the most important chapter of the study. The purpose of this chapter is to find out the law which protects the environment with the highest standards. It is necessary to determine the most proper connecting factors to reach this purpose. This study is based on a comparative method to find out proper connecting factors. In this context, this study evaluates not only Turkish law system but also other law systems, especially the regulations of European Union. In addition to this, the views from doctrine are utilized. As a result of the evaluations, it is concluded that if the law of the place of the action which causes damage, protects the environment with higher standards, it is proper to accept a regulation which will allow application of this law. In the last chapter, the public policy which intervenes with the law to be applied and overriding mandatory provisions are also discussed. Because of the public interest on the environmental elements, the public policy and overriding mandatory provisions are so important for this study.

Keywords: Environmental law, environment concept, environmental damage, tort, private international law, conflict of laws, the law applicable, connecting factors, public policy, overriding mandatory provisions.

ÖNSÖZ

Bu tezin konusunu, çevre zararlarından doğan ve milletlerarası özel hukukun alanına giren uyuşmazlıklara uygulanacak hukukun tespiti oluşturmaktadır. Tezin amacı, yabancı unsurlu çevre zararlarından doğan uyuşmazlıklar için çevrenin korunmasını hedefleyen ve çevre değerlerini gözetten bir hukukun uygulanmasını sağlamaktır. Tez konusu ile ilgili olarak Türkiye’de güncel bir çalışma bulunmamaktadır. Doç. Dr. Sema Çörtoğlu Koca’nın 2001 yılında yazdığı “Çevre Sorumluluk Hukukundan Doğan Kanunlar İhtilâfı” isimli yüksek lisans tezi konuyu Mülga 2675 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun zamanında ele almaktadır. 5718 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun’un yürürlüğe girmesiyle pek çok hususun değiştiği kuşkusuzdur. Bu, tez konusunun seçilmesindeki en önemli etkindir.

Bu tezin hazırlanması sırasında birçok kişiden maddi ve manevi destek alınmıştır. Öncelikle, tezin danışmanlığını üstlenen, tezi inceleyip bana görüşleriyle yol gösteren ve hiçbir zaman bana olan desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Günseli Öztekin Gelgel’e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Tez savunma jürisinde yer alan ve görüşleriyle tez çalışmasına katkıda bulunan hocalarım Prof. Dr. B. Bahadır Erdem’e, Prof. Dr. Ayfer Uyanık’a ve Prof. Dr. Yusuf Çalışkan’a da en derin teşekkürlerimi sunarım.

Tez konusunun seçimi aşamasında bana kıymetli görüşleriyle yardımcı olan ve tezin yazılması sürecinde tezi inceleyip katkılarını sunan hocam Prof. Dr. Faruk Kerem Giray’a da çok teşekkür ediyorum.

Çalışmalarım sırasında bana her türlü destekte bulunan kürsü hocalarım, Prof. Dr. Emre Esen’e, Doç. Dr. İnci Ataman-Figanmeşe’ye, Dr. Öğr. Üyesi Mine Tan Dehmen’e, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Elif Ulusu Karataş’a, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Yasemin Aydoğmuş’a ve kürsüde iş yükümü paylaşan değerli çalışma arkadaşlarım Araş. Gör. Melis Avşar’a, Araş. Gör. Emre Külüşlü’ye, Araş. Gör. Ahmet Tokat’a ve Araş. Gör. Duygu Ercan’a da teşekkürlerimi sunarım.

Tezin hazırlanması sürecinde, kendi doktora tezini hazırlamasına rağmen, her zaman bana yardımcı olan ve manevi destekte bulunan sevgili eşim ve meslektaşım Araş. Gör. Emre Partalcı’ya da ne kadar teşekkür etsem azdır.

Çalışmada çokça yararlanılan “Çevre Sorumluluk Hukukundan Doğan Kanunlar İhtilâfı” isimli yüksek lisans tezini elde etmemde yardımcı olan Prof. Dr. Gülin Güngör’e, Doç. Dr. Sema Çörtoğlu Koca’ya ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi çalışanlarına da çok teşekkür ediyorum.

Tezin yazılması aşamasında bana çok yardımcı olan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi çalışanlarına da teşekkür ediyorum.

Teze ilişkin çalışmalar, altı ay süreyle Hamburg’da bulunan Max Planck Enstitüsü’nde, TÜBİTAK’tan alınan yurt dışı doktora sırası araştırma bursu ile yürütülmüştür. Yurt dışı çalışmalarımı mümkün kılan ve maddi destekte bulunan TÜBİTAK’a çok teşekkür ediyorum. Ayrıca bu süreçte sunduğu olanaklar ve çalışma ortamı nedeniyle Max Planck Enstitüsü çalışanlarına da çok teşekkür ediyorum.

Rumeysa PARTALCI

Yeldeğirmeni-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK ÇEVRE HUKUKU VE ÇEVRE HUKUKUNA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

I. ÇEVRE HUKUKUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ, TEMEL İLKELERİ VE DİĞER HUKUK DALLARIYLA İLİŞKİSİ	4
A. Çevre Hukukunun Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi	4
1. Roma Hukukunda Çevrenin Korunması	6
2. Osmanlı Hukukunda Çevrenin Korunması	8
3. Milletlerarası Çevre Hukukunun Gelişimi	10
B. Çevre Hukukunun Temel İlkeleri.....	20
1. Önleme İlkesi	21
2. İhtiyat İlkesi	23
3. Katılım İlkesi.....	27
4. Kirleten Öder İlkesi.....	30
C. Çevre Hukukunun Diğer Hukuk Dallarıyla İlişkisi.....	33
II. ÇEVRE HUKUKUNA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR	35
A. Çevre Kavramı	35
1. Çevre Kavramının Alt Ayrırımları	38
a. Doğal Çevre.....	38
b. Yapay Çevre.....	38
2. Çevre Kavramını Oluşturan Unsurlar	39
B. Çevre Zararı Kavramı.....	41
1. Çevre Zararlarının Nedenleri	46
a. Genel Olarak.....	46
b. Çevre Kirliliği	47
2. Çevre Zararı Türleri	50

a. Ani ve Tedrici Çevre Zararları	50
b. Bireysel Çevre Zararları ve Ekolojik Zararlar	52

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA ÇEVRE ZARARLARINDAN DOĞAN HUKUKİ SORUMLULUK

I. MADDİ SORUMLULUK DÜZENLEMELERİ GETİREN MİLLETLERARASI ANTLAŞMALAR	54
A. Nükleer Enerji Sahasında Hukuki Mesuliyete Dair Sözleşme.....	54
B. Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Sözleşme (MARPOL)	57
C. Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Sözleşme	59
D. Petrol Kirliliği Zararının Tazmini İçin Bir Uluslararası Fonun Kurulması ile İlgili Sözleşme.....	65
E. Gemi Yakıtlarından Kaynaklanan Petrol Kirliliği Zararının Hukuki Sorumluluğu Hakkında Sözleşme	67
II. ÇEVRE KANUNU'NA GÖRE SORUMLULUĞUN BELİRLENMESİ	68
A. Sorumluluğun Hukuki Niteliği.....	68
B. Sorumluluğun Şartları	75
1. Hukuka Aykırılık	75
2. Zarar	83
a. Genel Olarak Zarar, Zarar Veren ve Zarar Gören Kavramları.....	83
b. Önleme ve Temizleme Masrafları.....	90
c. Ekolojik Zararlar	93
3. Uygun Nedensellik Bağı	98
a. Genel Olarak.....	98
b. Zarara Yol Açan Nedenlerin Birleşmesi	101
(1) Ortak Nedensellik.....	101
(2) Yarışan Nedensellik.....	102
c. Birden Çok Nedenden Yalnız Birinin Zararı Doğurması.....	103
(1) Seçimlik Nedensellik.....	103
(2) Nedensellik Bağının Kesilmesi	104

III. ÇEVRE KANUNU'NA DAYANAN SORUMLULUĞUN DİĞER SORUMLULUK HALLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI.....	108
A. Türk Medeni Kanunu Uyarınca Taşınmaz Malikinin Çevre Zararlarından Sorumluluğu.....	109
B. Türk Borçlar Kanunu'na Göre Çevre Zararlarından Sorumluluk	113
1. Adam Çalıştırmanın Sorumluluğu	114
2. Yapı Malikinin Sorumluluğu	117
3. Tehlike Sorumluluğu.....	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLETLERARASI ÖZEL HUKUKTA ÇEVRE ZARARI KAVRAMI VE UYGULANACAK HUKUKUN BELİRLENMESİ

I. MİLLETLERARASI ÖZEL HUKUKUN KAPSAMINA GİREN ÇEVRE ZARARLARI VE BU ZARARLARDAN DOĞAN SORUMLULUĞUN VASIFLANDIRILMASI	125
A. Çevre Zararlarının Milletlerarası Özel Hukukun Kapsamına Girmesi İçin Gereken Şartlar.....	125
1. Yabancılık Unsuru Taşınması.....	125
2. Özel Hukuk İlişkilerinden Doğması	129
B. Çevre Zararlarından Doğan Sorumluluğun Vasıflandırılması	132
II. UYGULANACAK HUKUKUN BELİRLENMESİNDE BAŞVURULAN BAĞLAMA NOKTALARI	139
A. Hukuk Seçimi İmkânı.....	139
1. Tarafların Hukuk Seçimine Yönelik İrade Beyanları	141
2. Hukuk Seçiminin Yapılabileceği Zaman	145
3. Taraflarca Seçilebilecek Hukuk ve Sınırları	147
B. Hukuk Seçiminin Olmadığı Haller: Objektif Bağlama Noktaları	150
1. Zarara Neden Olan Fiilin İşlendiği Yer ve Zararın Meydana Geldiği Yer	150
a. Genel Olarak.....	150
b. Zarara Neden Olan Fiilin İşlendiği Yerin Tespiti	160
c. Zararın Meydana Geldiği Yerin Tespiti	163
2. Tarafların Müşterek Mutad Meskenleri	169
3. En Sıkı İlişkili Hukuk	170

4. Lex Fori	178
III. UYGULANACAK HUKUKUN KAPSAMI VE SINIRLARI	179
A. Uygulanacak Hukukun Kapsamı	179
B. Uygulanacak Hukuka Müdahale Eden Kurallar	188
1. Kamu Düzeni	188
a. Genel Olarak	188
b. Bir İnsan Hakkı Olan “Çevre Hakkı” Bağlamında Kamu Düzeninin Müdahalesi	195
2. Doğrudan Uygulanan Kurallar	210
a. Genel Olarak	210
b. Çevrenin Korunmasına Yönelik Doğrudan Uygulanan Kurallar	216
3. Fiilin İşlendiği Yerdeki Güvenlik ve Davranış Kuralları	217
SONUÇ	225
KAYNAKÇA	231
ÖZGEÇMİŞ	275

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
A.e.	:	Aynı Eser
a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
AIHM	:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	:	İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Sözleşme
Bkz.	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
C.	:	Cilt
ÇED	:	Çevresel Etki Değerlendirmesi
Çev.	:	Çeviren
dn.	:	Dipnot
E.	:	Esas
Ed.	:	Editör
EMEP	:	The European Monitoring and Evaluation Programme
GDO	:	Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
HD	:	Hukuk Dairesi
IMF	:	International Monetary Fund
IMO	:	International Maritime Organisation
K.	:	Karar
m.	:	Madde
MARPOL	:	Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine Ait Sözleşme
MÖHK	:	İsviçre Milletlerarası Özel Hukuk Kanunu
MÖHUK	:	Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun
No.	:	Numara
OECD	:	Organisation for Economic Cooperation and Development
OEEC	:	Organisation for European Economic Cooperation
Para.	:	Paragraf/Paragraflar
RG.	:	Resmi Gazete
s.	:	Sayfa/Sayfalar

Sa.	:	Sayı
TBK	:	Türk Borçlar Kanunu
TMK	:	Türk Medeni Kanunu
TTK	:	Türk Ticaret Kanunu
UNEP	:	United Nations Environment Programme
v.	:	Versus
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve devamı
Vol.	:	Volume
Y.	:	Yargıtay
Yay. Haz.	:	Yayına Hazırlayan
YHGK	:	Yargıtay Hukuk Genel Kurulu
YİBGK	:	Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu

GİRİŞ

İnsanlar ve diğer canlı varlıklar için hayati öneme sahip olan çevre; sanayileşme sürecine, ekonomik faaliyetlere, hızlı nüfus artışına ve bunun bir sonucu olan kentleşmeye bağlı olarak günden güne bozulmaktadır. Çevresel bozulmalar sadece bir ülkeyi ulusal düzeyde değil, tüm dünya devletlerini küresel düzeyde olumsuz etkilemektedir.

Çevresel felaketler küresel boyuta ulaştığı için bu felaketlerin yol açtığı sorunlara çözüm arayışları da küresel boyutta olmaktadır. Bu küresel boyutta çözüm arayışları, milletlerarası özel hukukun alanını da ilgilendirmektedir.

Çalışmanın temel meselesi, çevre zararlarından kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümüdür. Çalışma, devletlerin kendi aralarındaki veya bir milletlerarası kuruluşla aralarındaki uyuşmazlıkları incelememektedir. Çünkü bu uyuşmazlıklar, milletlerarası hukukun alanını ilgilendirmektedir. Çalışma kapsamında yabancılık unsuru taşıyan ve özel hukuk ilişkilerinden doğan uyuşmazlıkların çözümü amaçlanmaktadır.

Yabancı unsurlu çevre zararlarının olumsuz sonuçlarının giderilebilmesi amacıyla, bu zararlardan kaynaklanan uyuşmazlıklara en adil ve uygun çözümü getiren maddi hukuk kurallarının bulunması gerekmektedir. Bunun için milletlerarası özel hukukun kanunlar ihtilafı kurallarına başvurulmalıdır. Bu bağlamda çalışmanın kapsamını, çevre zararlarından doğan uyuşmazlıklara uygulanacak kanunlar ihtilafı kurallarının incelenmesi oluşturmaktadır. Bu çalışmada, yabancılık unsuru içeren çevre zararlarından doğan uyuşmazlıklara uygulanacak kanunlar ihtilafı kuralları ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Çalışma konusu bakımından problem oluşturan ve çözüm bekleyen birçok husus bulunmaktadır. Bu bağlamda örneğin, yabancı unsurlu çevre zararları her zaman belli bir devletin sınırları içerisinde gerçekleşmemektedir. Hiçbir devletin sınırlarına girmeyen kutuplar, okyanuslar ve açık denizler gibi bölgelerde meydana gelebilecek çevre zararlarından doğan uyuşmazlıkların hangi hukuka tabi olarak çözüme kavuşturulacağı, çalışma konusu bakımından problem teşkil eden alanlardan bir tanesidir. Yine özellikle nükleer kazaların yol açabileceği zararlar bakımından birden fazla zarar yeri ve birden fazla mağdur bulunması durumunda hangi maddi hukukun tercih edileceği de, bu çalışma konusu bakımından problem oluşturmaktadır. Bu gibi

durumlarda uygulanacak hukukun tespiti ne şekilde yapılacağının belirlenmesi gerekmektedir.

Çalışmada ele alınan konu bakımından doktrinde yer alan bilimsel görüşlerin ve tartışmaların önemi çok büyüktür. Bu nedenle, sorun oluşturan hususlara çözüm bulunması amacıyla, doktrinde yer alan görüşlerden çokça yararlanılmaktadır.

Çalışmada sorun teşkil eden hususların çözümü ve uyuşmazlıklara uygulanacak hukukun tespiti için üç bölümden oluşan bir sistem esas alınmaktadır. Ele alınan konu öncelikle çevre hukuku ile ilişkili olduğu için ilk bölümde kısaca çevre hukuku tanıtılmaktadır. Bu bağlamda, çevre hukukunun tarihsel gelişimi ve çevre hukukunun temel kavramları açıklanmaktadır.

Çevre hukukunun tarihsel gelişiminin ve çevreye ilişkin temel kavramların incelenmesinden sonra çalışmanın ikinci bölümüne geçilmektedir. İkinci bölümde, Türk hukukunda çevre zararlarından doğan hukuki sorumluluğun incelenmesi amaçlanmaktadır. Türk maddi hukukunda yer alan çevre düzenlemelerine değinilmesinin amacı, bu düzenlemelerin birçoğunun doğrudan uygulanan kural veya kamu düzeni kuralı niteliği taşıması ve uygulanacak hukuku etkilemesidir. Bu bağlamda öncelikle, Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası antlaşmalarda yer alan maddi sorumluluk düzenlemeleri incelenmektedir. Önemle belirtilmelidir ki, bu bölümde devletlerin diğer devletlere karşı, milletlerarası hukuka ilişkin, sorumluluklarını düzenleyen antlaşmalara yer verilmemektedir. Bu milletlerarası antlaşmalardan, getirdikleri temel ilke ve kavramlar kapsamında, ilk bölümde yeri geldikçe bahsedilmektedir. Milletlerarası antlaşmalarda yer alan düzenlemelerden sonra, kanunlarda yer alan sorumluluk düzenlemelerinin incelenmesine geçilmektedir. Bu kapsamda özellikle 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda¹ yer alan sorumluluk düzenlemeleri büyük önem taşımaktadır. Ancak, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nda² (TMK) ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda³ da (TBK) çalışma konusuyla ilgili bazı düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemeler, karşılaştırmalı

¹ Kabul Tarihi: 09.08.1983, RG. 11.08.1983/18132.

² Kabul Tarihi: 22.11.2001, RG. 08.12.2001/24607. Bu çalışmada söz konusu Kanun, "TMK" şeklinde kısaltılmaktadır.

³ Kabul Tarihi: 11.01.2011, RG. 04.02.2011/27836. Bu çalışmada söz konusu Kanun, "TBK" şeklinde kısaltılmaktadır.

bir şekilde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler yapılırken ilgili Yargıtay kararlarından da faydalanılmaktadır.

Üçüncü bölüm çalışma bakımından en önemli bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde, milletlerarası özel hukukta çevre zararı kavramının ve bu zararlara uygulanacak hukukun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Somut bir uyuşmazlık hakkında kanunlar ihtilafı kuralları, davayı gören hâkimin kendi iç hukukunda veya milletlerarası bir antlaşmada bulunabilmektedir. Bu nedenle, devletlerin ortak işbirliği yürütmeleri sonucunda akdedilen milletlerarası antlaşmalardan da bahsedilmektedir. Ancak çevrenin korunmasına ilişkin çoğu antlaşma, sadece genel ilke ve amaçlardan söz etmekle yetinmekte, uygulanacak hukuk bakımından doğrudan bir düzenleme getirmemektedir. Bu nedenle çalışmada esas olarak, devletlerin iç hukuklarına başvurulmaktadır. Çalışma kapsamında sadece 5718 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun⁴ (MÖHUK) temel alınarak inceleme yapılmamakta, diğer devletlerin hukuki düzenlemeleri ile karşılaştırmalı bir şekilde çalışılmaktadır. Özellikle sözleşme dışı borç ilişkilerine uygulanacak hukuk hakkındaki Avrupa Birliği yasal düzenlemesi olan EC 864/2007 sayılı Roma II Tüzüğü⁵ madde 7, konu bakımından büyük önem taşımaktadır.

Ele alınan çalışmada incelemeler -çevre hukukunun niteliği gereği- tek bir disiplin temelinde değil, interdisipliner bir yöntem çerçevesinde yapılmaktadır. Bu yüzden yeri geldikçe idare hukuku, anayasa hukuku gibi kamu hukuku alanlarında ve medeni hukuk, borçlar hukuku gibi özel hukuk alanlarında yer alan çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemelere değinilmektedir. Söz konusu düzenlemeler, yabancılık unsuru taşıyan çevre zararlarına uygulanacak hukuku etkilemektedir.

⁴ Kabul Tarihi: 27.11.2007, RG. 12.12.2007/26728. Bu çalışmada söz konusu Kanun “MÖHUK” şeklinde kısaltılmaktadır.

⁵ Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II), Official Journal of the European Union, Vol. L, No: L 199, 31.07.2007, s. 40, (Çevrimiçi) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2007.199.01.0040.01.ENG&toc=OJ:L:2007:199:TOC, 29 Ekim 2018.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK ÇEVRE HUKUKU VE ÇEVRE HUKUKUNA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

I. ÇEVRE HUKUKUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ, TEMEL İLKELERİ VE DİĞER HUKUK DALLARIYLA İLİŞKİSİ

A. Çevre Hukukunun Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Özellikle 20. yüzyılda gerçekleşen çevre felaketleri, çevre sorunlarının çok boyutlu ve karmaşık bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır⁶. İklim değişikliği sonucunda kutuplardaki buzulların erimesi, ozon tabakasının incelmesi, asit yağmurları, ormanların giderek yok olması, nükleer sızıntı ve patlamalar, tanker kazaları sonucunda yayılan petrol yüzünden okyanusların ve denizlerin kirlenmesi gibi birçok olay sonucunda çevre giderek bozulmaktadır⁷. Bu durum karşısında mevcut hukuki düzenlemeler yetersiz kalmakta, daha bütüncül bir bakış açısına gerek duyulmaktadır⁸. Çevre hukuku bu ihtiyaç karşısında ortaya çıkmış yeni bir hukuk dalıdır⁹.

⁶ Sema Çörtoğlu, “Çevre Sorumluluk Hukukundan Doğan Kanunlar İhtilâfı”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 8-9; Nükhet Yılmaz Turgut, **Çevre Politikası ve Hukuku**, 2. Bası, Ankara, İmaj Yayınevi, 2012, s. 9; Ahmet M. Güneş, **Çevre Hukuku**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2015, s. 1; Aydın Aybay, “Çevre ve Hukuk”, **İnsan Çevre Toplum**, Yay. Haz. Ruşen Keleş, 3. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s. 362.

⁷ Allen L. Springer, **The International Law of Pollution: Protecting the Global Environment in a World of Sovereign States**, London, Quorum Books, 1983, s. 31; Philippe Sands, **Principles of International Environmental Law**, Second Edition, Cambridge University Press, 2003, s. 3; Hasan Ertürk, **Çevre Bilimlerine Giriş**, Bursa, Vipaş Yayınevi, 1998, s. 48; Yusuf Güneş, Aynur Aydın Coşkun, **Çevre Hukuku**, İstanbul, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., 2004, s. 76; Nükhet Turgut, “Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri”, **Çevre Hukuku Sempozyumu**, Ed. Emel Badur, Ankara, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2006, s. 18; Tara Prasad Sapkota, **An Introduction to Environmental Law and General Principles**, Anamnagar, Kathmandu, Integrated Law Firm and Consultancy Pvt. Ltd., 2012, s. 14; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 5-7, 14; Ömer Aykul, **Eko-Hukuk (Ekolojik Hukuk)**, 2. Bası, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2012, s. 18-19.

⁸ Springer, **a.g.e.**, s. 31; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 9; Aybay, **a.g.e.**, s. 370.

⁹ Springer, **a.g.e.**, s. 31; Müslüm Akıncı, **Oluşum ve Yapılanma Sürecinde Türk Çevre Hukuku**, Kocaeli, Kocaeli Kitap Kulübü Yayınları, 1996, s. 16; Aynur Yongalık, **Çevre Sorumluluk Sigortası**, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1998, s. 1-2; Dinah Shelton, Alexandre Kiss, **Judicial Handbook on Environmental Law**, Nairobi, Publishing Section of the United Nations Office, 2005, s. 3; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 9; Ulrich Beyerlin, Thilo Marauhn, **International Environmental Law**, Portland, Oxford, Hart Publishing, 2011, s. 3; Sapkota, **a.g.e.**, s. 20; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 109; Emin Memiş, **Çevre ve Çevre İdare Hukuku; Teori ve Pratik**, 2. Bası, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2015, s. 153; Başak Başoğlu, **Çevre Zararlarından Doğan Hukuki Sorumluluk**, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2016, s. 9.

Çevre hukuku, çevrenin korunmasını amaçlayan bağımsız bir hukuk dalıdır¹⁰. Çevrenin gelecek kuşaklar için iyileştirilmesi ve geliştirilmesi de bu amaç kapsamındadır¹¹.

Çevre hukuku; ekoloji, biyoloji, kimya, ekonomi, sosyoloji ve felsefe gibi birçok bilim dalı ile çok yakın ilişki içerisindedir¹². Bu bakımdan çevre hukuku, çok yönlü ve disiplinlerarası bir niteliğe sahiptir¹³. Çevre hukukunun farklı bilim dalları ile olan ilişkisi ve çok yönlü ve disiplinlerarası olması, kapsamını oldukça genişletmektedir¹⁴. Çevre hukukunun, kapsamının geniş olması nedeniyle, sınırları kesin olarak çizilememektedir¹⁵.

Çevre hukukunun bağımsız bir hukuk dalı olarak kabul edilmesinden önce de çevrenin korunmasına yönelik bazı düzenlemeler yapılmaktaydı. Bu düzenlemeler, ayrı bir hukuk dalı olarak kabul edilen çevre hukukunun temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bunların tarih içerisindeki gelişimini incelemek, çevre hukukunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

¹⁰ İbrahim Sahir Çörtoğlu, **Komşuluk Hukukunda Taşınmaz Mülkiyetinin Kullanılmasının Çevreye Etki ve Sonuçları (MK. 661)**, Ankara, Olgac Matbaası, 1982, s. 25; Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 18; Yongalık, **a.g.e.**, s. 2; Alexandre Kiss, Dinah Shelton, **International Environmental Law**, Second Edition, New York, Transnational Publishers, Inc., 2000, s. 2; Nükhet Turgut, **Çevre Hukuku: Karşılaştırmalı İnceleme**, 2. Bası, Ankara, Savaş Yayınları, 2001, s. 98; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 8; Turgut, “Temel Kavram ve İlkeler”, s. 20; Thomas F. P. Sullivan, **Environmental Law Handbook**, 19th Edition, Lanham, Maryland, The Rowman & Littlefield Publishing Group, Inc., 2007, s. 4; Sapkota, **a.g.e.**, s. 23, 27; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 56; Güneş, **a.g.e.**, s. 15; Memiş, **a.g.e.**, s. 59, 154; Aybay, **a.g.e.**, s. 363.

¹¹ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 18; Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 2; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 100; Turgut, “Temel Kavram ve İlkeler”, s. 20; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 56; Güneş, **a.g.e.**, s. 16.

¹² Mehmet Semih Gemalmaz, “Çevre Koruma Sorunu Çevre Hakkı, Çevre Yasası ve Düşündürdükleri”, **İstanbul Barosu Dergisi**, C. LXI, Sa. 1-2-3, 1987, s. 65, dn. 9; Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 11; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 108-122; Sands, **a.g.e.**, s. 5, 9-10; Turgut, “Temel Kavram ve İlkeler”, s. 17; Ali Parlar, Muzaffer Hatipoğlu, **Cezai ve Hukuki Sorumluluk Boyutlarıyla Çevre Hukuku**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2010, s. 4; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 60-66; Kai Kokko, “Methods of Environmental Law in Finland”, **Environmental Law**, Ed. Peter Wahlgren, Scandinavian Studies in Law, Vol. LIX, Stockholm, 2014, s. 286-287; Jóhannsdóttir, **a.g.e.**, s. 256; Güneş, **a.g.e.**, s. 24.

¹³ Gemalmaz, “Çevre Hakkı”, s. 61, 65; Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 11; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 107; Turgut, “Temel Kavram ve İlkeler”, s. 17; Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 4; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 60; Şeref Ertaş, **Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku**, İstanbul, İleri Yayınları, 2012, s. 21; Kokko, **a.g.e.**, s. 288; Güneş, **a.g.e.**, s. 22; Memiş, **a.g.e.**, s. 154; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁴ Yongalık, **a.g.e.**, s. 2; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 108-122; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 60-66; Güneş, **a.g.e.**, s. 23-24.

¹⁵ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 2; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 96; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 3; Sapkota, **a.g.e.**, s. 24; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 54; Aðalheiður Jóhannsdóttir, “The Value of Proactive Methodological Approaches for Understanding Environmental Law”, **Environmental Law**, Ed. Peter Wahlgren, Scandinavian Studies in Law, Vol. LIX, Stockholm, 2014, s. 258.

1. Roma Hukukunda Çevrenin Korunması

Antik Roma’da kirlilik yaratan unsurlar kuşkusuz günümüze oranla az sayıdadır ve doğal kaynaklar daha tükenme seviyesine gelmemiştir¹⁶. Bunun sonucu olarak çevrenin korunması, Roma hukuk politikasının genel amaçlarından biri olarak karşımıza çıkmamaktadır¹⁷. Ancak somut olaylar üzerine getirilen özel düzenlemeler, günümüz çevre hukukunun temellerini oluşturmaktadır¹⁸.

Antik Roma uygarlığında Roma şehrindeki çevre sorunları genel olarak; hava, gürültü ve su kirliliği ile toprak erozyonu ve ormansızlaşma olarak sayılabilir¹⁹.

Roma şehrinde hava ve su kirliliği; sokaklardaki atıklar ve çöplerden, kanalizasyonlardan, bataklıklardan ve dökmeçilik, madencilik gibi endüstriyel faaliyetlerden kaynaklanmaktadır²⁰. Şehirdeki gürültünün nedenleri olarak; endüstriyel ve ticari faaliyetler, bina yıkımları, ulaşım ve hamamlar sayılmaktadır²¹. Tarımsal amaçla arazilerin aşırı kullanımı ve hayvancılık ise toprak erozyonunun ve ormansızlaşmanın nedenleri olarak gösterilmektedir²².

Roma hukukunda çevre sorunlarının çözümü amacıyla getirilen en eski hukuki düzenlemeler, On İki Levha Kanunları’nda karşımıza çıkmaktadır²³. Özellikle yağmur sularının verdiği zararlara ilişkin olarak getirilen tazminat imkanı, sulara ilişkin yapılan ilk hukuki düzenlemelerden biridir²⁴. Ancak On İki Levha Kanunları’nda çevrenin korunması amacıyla getirilen sınırlamaların az sayıda olduğu ve –ileride görüleceği üzere- henüz komşuluk hukuku sorunları arasında görülmediği belirtilmelidir²⁵. Sanayi tesislerinin daha ortaya çıkmaması ve o dönemdeki toplumun yaşam tarzı bu durumun nedeni olarak gösterilmektedir²⁶.

¹⁶ İpek Sevda Söğüt, **Roma Hukukunda Çevrenin Korunmasına İlişkin Hukuki Vasıtalar**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2014, s. 344.

¹⁷ Andreas Wacke, “Roma Hukukunda Çevrenin Korunması”, Çev. İpek Sevda Söğüt, **Prof. Dr. Belgin Erdoğmuş’a Armağan**, İstanbul, Der Yayınları, 2011, s. 320; Söğüt, **a.g.e.**, s. 344; Güneş, **a.g.e.**, s. 25, 27.

¹⁸ Söğüt, **a.g.e.**, s. 337-338.

¹⁹ J. Donald Hughes, **Pan’s Travail: Environmental Problems of the Ancient Greeks and Romans**, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1994, s. 5, 156-164; Söğüt, **a.g.e.**, s. 92-113.

²⁰ Hughes, **a.g.e.**, s. 128, 161-164; Wacke, **a.g.e.**, 303-310; Söğüt, **a.g.e.**, s. 97, 100.

²¹ Hughes, **a.g.e.**, s. 156-157; Söğüt, **a.g.e.**, s. 100.

²² Hughes, **a.g.e.**, s. 73-90; Wacke, **a.g.e.**, s. 301; Söğüt, **a.g.e.**, s. 104-110.

²³ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 31; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 5; Söğüt, **a.g.e.**, s. 240.

²⁴ Söğüt, **a.g.e.**, s. 167; Güneş, **a.g.e.**, s. 25.

²⁵ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 31; Söğüt, **a.g.e.**, s. 240-241.

²⁶ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 31; Söğüt, **a.g.e.**, s. 241.

On İki Levha Kanunları'ndan sonraki hukuki düzenlemeler, komşular arasındaki ilişkileri belirleyen ve mülkiyet hakkına sınırlamalar getiren²⁷, komşuluk hukuku kurallarına dayanmaktadır²⁸. Bu düzenlemeler, çevreyi genel ilkeler yerine somut bazı olaylar üzerine getirilmiş yasaklar ve sınırlamalar ile korumaya çalışmaktadır²⁹. Romalı hukukçular tarafından düzenlenmiş **Digesta** metinlerinde bu yasak ve sınırlamalar ile aynı ve şahsi dava haklarına yer verilmektedir³⁰.

Roma hukukunda çevrenin korunması amacıyla başvuru hukuki vasıtalarından ilki “**interdictum**”lardır. “**Interdictum**”, “**praetor**”un³¹ kendisine başvuran kişinin hakkını korumak için verdiği emirleri ifade etmektedir³². **Interdictum** ile kişinin bir durumu düzeltmesi veya eski hale getirmesi istenebileceği gibi, bir şeyin yapılması konusunda yasak da getirilebilmektedir³³. Somut olayda “**interdictum**”un korumasından faydalanan sadece tek bir kişi de olsa, aslında birden çok kişiyi etkileyen sonuçlar doğmaktadır³⁴. Kamuya ait yolların, su kanallarının, dini yerlerin ve yapıların temizliği ve korunmasını içeren bu düzenlemeler ile kamunun menfaati de gözetilmektedir³⁵. Ancak **interdictum**, bir dava sonucunda verilen karar niteliğinde değildir³⁶. “**Interdictum**”a uyulmaması durumunda dava açılması gerekmektedir³⁷.

Roma hukukunda çevre üzerinde olumsuz etki doğuran tüm müdahaleler genel olarak “**immissio**”³⁸ terimi altında değerlendirilmiş ve bu müdahalelerden korunma yolları bulunmaya çalışılmıştır³⁹.

²⁷ Söğüt, **a.g.e.**, s. 341.

²⁸ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 31; Güneş, **a.g.e.**, s. 25.

²⁹ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 31; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 6; Söğüt, **a.g.e.**, s. 343.

³⁰ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 31; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 6.

³¹ Halk meclisleri tarafından seçilen ve yargılama işlerinden sorumlu olan kişi, ayrıntılı bilgi için bkz., Özcan Karadeniz Çelebicin, **Roma Hukuku: Tarihi-Kaynaklar, Genel Kavramlar-Kişiler Hukuku, Hakların Korunması**, 17. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 2014, s. 22; Ziya Umur, **Roma Hukuku: Ders Notları**, 3. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2010, s. 22, 89-92.

³² Umur, **a.g.e.**, s. 91; Belgin Erdoğan, **Roma Eşya Hukuku**, 6. Bası, İstanbul, Der Yayınları, 2015, s. 31; Söğüt, **a.g.e.**, s. 133.

³³ Umur, **a.g.e.**, s. 91; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 31-32; Söğüt, **a. g. e.**, s. 133.

³⁴ Söğüt, **a.g.e.**, s. 343.

³⁵ **A.e.**, s. 343.

³⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 31; Söğüt, **a.g.e.**, s. 134.

³⁷ Söğüt, **a.g.e.**, s. 134.

³⁸ Söğüt, **a.g.e.**, s. 239-240. Bazı yazarlar bu terimden “**immission**” şeklinde bahsetmektedir, bkz., Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 31; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 5-6.

³⁹ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 31-34; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 5-6; Söğüt, **a.g.e.**, s. 240-241.

Birer **Digesta** metni olan, D.8.5.8.5 ve D. 8.5.8.6’da bazı “**immissio**”lardan bahsedilmekte ve bunlara karşı dava açılıp açılmayacağı hususu değerlendirilmektedir⁴⁰.

D.8.5.8.5 ve D.8.5.8.6’da üç tür “**immissio**”dan bahsedilmektedir: İlk olarak bir peynir imalathanesinden çıkan dumanın, ikinci olarak bir taşınmaz üzerinde yapılan inşaatın ve üçüncü olarak da bir taşınmazdan normal günlük kullanım sonucu çıkan dumanın komşu taşınmazlar üzerindeki etkisi ayrı ayrı ele alınmaktadır⁴¹. Çevre üzerinde etki doğuran bu müdahalelerin incelenmesiyle, komşu taşınmaz sahibinin aşırı olmayan, ölçülü müdahalelere katlanma yükümlülüğünün olduğu sonucuna varılmıştır⁴². Dolayısıyla peynir imalathanesinden çıkan dumanlar açıkça bir aşırılık oluşturduğu için komşu taşınmaz sahibinin dava açma hakkının (“**actio negatoria**”ya başvurma hakkı) bulunduğu kabul edilmiştir⁴³. Ancak bir taşınmazdan günlük kullanım sonucunda, aşırı olmayacak şekilde çıkan dumanların, bir dava hakkı vermediği sonucuna varılmıştır⁴⁴.

Söz konusu **Digesta** metinlerinde ifade edilen “katlanma yükümlülüğü”, günümüzde de kabul edilen ilkelerden biridir⁴⁵. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK) m. 737’de, taşınmaz sahiplerine, komşuları olumsuz şekilde etkileyen taşkınlıktan kaçınma yükümlülüğü getirilmiştir. Madde hükmünde taşkınlığın neleri kapsadığına ilişkin örnekler verilirken, taşınmazın durumu, niteliği ve yerel âdete göre komşular arasında hoş görülebilecek dereceyi aşma ölçütlerine yer verilmektedir.

2. Osmanlı Hukukunda Çevrenin Korunması

Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk kurulduğu yıllarda günümüzdeki kadar çok sayıda olmayan çevre sorunları, daha çok İslam dininin temizliği emreden, çevreye ilişkin doğal değerleri korumaya yönelik emirleri⁴⁶ ile çözülmeye çalışılmıştır⁴⁷. Daha

⁴⁰ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 31-32; Wacke, **a.g.e.**, s. 304-305; Söğüt, **a.g.e.**, s. 249-261.

⁴¹ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 32; Söğüt, **a.g.e.**, s. 258-260.

⁴² Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 32; Söğüt, **a.g.e.**, s. 262.

⁴³ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 33; Wacke, **a.g.e.**, s. 305; Söğüt, **a.g.e.**, s. 258.

⁴⁴ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 32; Söğüt, **a.g.e.**, s. 261.

⁴⁵ Söğüt, **a.g.e.**, s. 338.

⁴⁶ İslam Hukukunda çevrenin korunmasına ilişkin kurallar için bkz., Servet Armağan, “İslâm Çevre Hukukunun Genel Esasları”, **Prof. Dr. Hayri Domanic’e Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Avrupa Hukuku Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1995, s. 261-277; Servet Armağan, “Müslüman Bir Dünyada Çevre Hukuku ve Bazı Mülâhazalar”, **Prof. Dr. Oğuz İmregün’e Armağan**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 1998, s. 841-857.

⁴⁷ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 144.

sonraki yıllarda, 16. yüzyıla kadar, çevrenin korunması konusunda padişah fermanları ile düzenlemeler yapılmıştır⁴⁸. 16. yüzyıldan sonra ise çevrenin korunması amacıyla normatif düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır⁴⁹.

Padişah fermanlarının daha çok somut bazı olaylar özelinde çıkarıldığı görülmektedir. Bu konuda, Fatih döneminde, Haliç'in kirlenmesini ve toprakla dolmasını önlemek amacıyla çıkarılan ferman örnek niteliğindedir⁵⁰. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet, ölümüne yakın, bazı mallarını vakfa bağışlamıştır⁵¹. Vakıfname'de çevrenin korunmasına ilişkin bazı düzenlemelere yer verilmektedir⁵².

Kanuni Sultan Süleyman zamanında çevrenin korunması için genel anlamda ilk defa bir kanun çıkarılmıştır⁵³. 1539 tarihli Nizamname ile Edirne çöplük subaşı⁵⁴ çevrenin korunması konusunda görevlendirilmiş ve çevreyi kirleten kişinin eski hale getirme ve temizleme sorumluluğunun bulunduğu belirtilmiştir⁵⁵.

1539 tarihli Çevre Nizamnamesi'nden sonra çevrenin korunması amacıyla pek çok kanun yürürlüğe konmuştur. Bu hususta, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ve 1870 tarihli Orman Nizamnamesi önem taşımaktadır⁵⁶. Yine 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Humayunu, çevreye ve doğal değerlere karşı işlenen suçları cezalandıran düzenlemeleri içermektedir⁵⁷. 1876 tarihli Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'nin Sekizinci Kitap'ı ve sonrasında ise çevreye zarar verenlerin hukuki sorumluluğuna ilişkin hükümlere yer verilmektedir⁵⁸. Bu hükümlerde çevre sorunları, komşuluk hukuku kuralları kapsamında çözülmeye çalışılmıştır⁵⁹. Bu bakımdan, TMK'nın komşuluk hukukuna dayanan düzenlemelerine benzer içeriğe sahiptir⁶⁰.

⁴⁸ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 145; Ahmed Akgündüz, **İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku**, İstanbul, Mas Matbaacılık, 2009, s. 154.

⁴⁹ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 145.

⁵⁰ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 154.

⁵¹ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 145; Akgündüz, **a.g.e.**, s. 157-161.

⁵² Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 145; Akgündüz, **a.g.e.**, s. 157-161.

⁵³ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 161.

⁵⁴ "Subaşı", günümüzdeki belediye hizmetlerini yerine getirmekle görevli kişidir. Kadıların emri altında çalışmaktadır, bkz., Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 146; Akgündüz, **a.g.e.**, s. 177-178, 185.

⁵⁵ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 161.

⁵⁶ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 146-147.

⁵⁷ **A.e.**, s. 147.

⁵⁸ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 34-39; Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 149.

⁵⁹ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 38; Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 154.

⁶⁰ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 152.

Kanunlara ek olarak, belediye nizamnamelerinde de çevrenin korunması konusunda pek çok düzenleme yer almaktadır. Bu hususta, 1502 tarihli İstanbul Belediye Kanunnamesi, 1826 tarihli İhtisab Ağalığı Nizamnamesi, 1856 tarihli Şehremâneti Nizamnamesi, 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi, 1876 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ve 1877 tarihli Vilayât Belediye Kanunu sayılabilir⁶¹.

Osmanlı Devleti'nde çevrenin korunmasından sorumlu tutulan kurumlar ve görevliler; yargı organları, yürütmeye bağlı kurumlar (özellikle sadrazamlık makamı) ile belediye teşkilatı ve organları olarak sayılabilir⁶².

3. Milletlerarası Çevre Hukukunun Gelişimi

Çevresel sorunlara ilişkin dünya kamuoyunda bir bilincin oluşması ve harekete geçilmesi 1970'lerin başını bulmaktadır⁶³. Devletler, 1970'lere kadar kendi aralarındaki belli başlı sorunları ikili antlaşmalar yoluyla çözmeye çalışmıştır⁶⁴. Çünkü çevre sorunları, yirminci yüzyılın erken dönemlerinde günümüzdeki gibi küresel bir boyuta ulaşmamıştır⁶⁵. Tehlikeli atıklar, son elli yıldır ciddi bir sorun olarak görülmeye başlanmıştır⁶⁶. Aynı şekilde hava kirliliği de son dönemlerde küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁷. Dolayısıyla ikili antlaşmalar, çevre sorunlarını bütünlükçü

⁶¹ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 206-254.

⁶² **A.e.** 170-231.

⁶³ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 55; Ellen Margrethe Basse, "Environmental Liability – Modern Developments", **Tort Liability and Insurance**, Ed. Peter Wahlgren, Scandinavian Studies in Law, Vol. XLI, Stockholm, Elanders Gotab AB, 2001, s. 31; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 19; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 34; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 5.

⁶⁴ Doktrinde, ABD'nin, Büyük Britanya, Kanada ve Meksika ile 1900'lerin başında imzaladığı ikili antlaşmalardan bahsedilmektedir. Bu hususta bkz., Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 55-60; Sands, **a.g.e.**, s. 25-30; Tarcisio Hardman Reis, **Compensation for Environmental Damages under International Law: The Role of the International Judge**, Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International BV, 2011, s. 2-3; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 3.

⁶⁵ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 4; Sands, **a.g.e.**, s. 4; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 19; Derya Sürmelioglu, "Uluslararası Çevre Hukukunda Sınıraşan Zararlar", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 69; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 6; Güneş, **a.g.e.**, s. 10.

⁶⁶ Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 6.

⁶⁷ Sands, **a.g.e.**, s. 4; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 16; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 6; Peter H. Sand, **Transnational Environmental Law: Lessons in Global Change**, The Hague, London, Boston, Kluwer Law International, 1999, s. 190-196; Sand, Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi'ne [Sözleşme 13.11.1979 tarihinde Cenevre'de imzalanmıştır. Türkiye'nin de tarafı bulunduğu Sözleşme, 23.03.1983 tarihli ve 17996 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'nin metni için bkz., (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 24 Eylül 2018.] dayalı olarak kurulan EMEP (The European Monitoring and Evaluation Programme) kapsamında yapılan incelemelere değinmektedir. Bu incelemelere göre, 1970'lerden sonra hava kirliliği çok büyük oranlarda artış göstermiştir.

bir bakış açısıyla ele alamamıştır⁶⁸. Ayrıca söz konusu antlaşmalar, somut belli olaylar özelinde, ekonomik çıkarlara dayanan bir önlem alma girişimiyle hazırlanmıştır⁶⁹. Bunun sonucu olarak da, sanayileşmiş devletlerin görüşlerini yansıtmakta ve gelişmemiş ülkelerin ihtiyaçlarını dikkate almamaktadır⁷⁰.

1970'lere gelindiğinde artık çevre sorunlarına küresel ölçekte çare aranmaya başlandığı görülmektedir⁷¹. Çevre koruma politikası, 1970 sonrasında onar yıllık süreçlerle gelişme göstermektedir⁷². 1972 tarihli Stockholm Konferansı⁷³, çevre sorunlarına milletlerarası alanda çare aranması bakımından ilk önemli adım olarak kabul edilmektedir⁷⁴.

Stockholm Konferansı'nda, küresel çevre sorunlarının her gün daha da artması üzerinde durulmuş ve herkesin bu ciddi durumun farkında olduğuna değinilmiştir⁷⁵. Ayrıca, çevre sorunlarının nedenlerini ve etkilerini çözmeyi amaçlayan gerekli teknolojik araçların geliştirilmesinin, çevre koruma konusunda olumlu adımların atılmasını sağlayacağı vurgulanmıştır⁷⁶.

⁶⁸ Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 6.

⁶⁹ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 3, 55; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 33.

⁷⁰ Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 6.

⁷¹ Nühket Turgut, "Kirlenen Öder İlkesi ve Çevre Hukuku", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XLIV, Sa. 14, Ankara, 1995, s. 607; Sand, **a.g.e.**, s. 11; Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 4, 60; Sands, **a.g.e.**, s. 34; Selim Kılıç, "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. II, Sa. 2, 2001, s. 133; Michael Bowman, "The Definition and Valuation of Environmental Harm: An Overview", **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 1; Sürmelioğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 18.

⁷² Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 33; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 8.

⁷³ Asıl adı "The United Nations Conference on the Human Environment" olan Konferans, 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında Stockholm'de düzenlenmiştir. Konferans'ın hazırlık süreci, arka planı ve Konferans sonucunda ortaya çıkan metinler için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf>, 20 Eylül 2018.

⁷⁴ Sand, **a.g.e.**, s. 11; Kılıç, **a.g.e.**, s. 136; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 19; Elli Louka, **International Environmental Law: Fairness, Effectiveness, and World Order**, New York, Cambridge University Press, 2006, s. 38; Reis, **a.g.e.**, s. 4; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 34; Sürmelioğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 29; Aykul, **a.g.e.**, s. 19; Ertaş, **a.g.e.**, s. 48, 253; Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erler Bayır, "Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No. 47, 2012, s. 252; Güneş, **a.g.e.**, s. 28.

⁷⁵ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 61; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 7.

⁷⁶ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 61; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 7.

Stockholm Konferansı sonucunda iki ayrı metin ortaya çıkmıştır. Bunlar, İnsan Çevresi Hakkında Stockholm Bildirgesi⁷⁷ ve Eylem Planı⁷⁸'dir. Bildirge'de 26 adet ilke yer almaktadır. Eylem Planı'nda ise devletlere 109 tane öneri getirilmektedir. Bu ilke ve önerilerin amacı, insan çevresinin korunması ve geliştirilmesidir⁷⁹. Bu amaç ile değinilen konular; insan hakları ve çevre ilişkisi, devletlerin ve bireylerin sorumluluğu, az gelişmiş ülkelerin sağlık, eğitim, nüfus planlaması gibi sorunlarının çözülmesi, devletler arası işbirliğinin gerekliliği ve çevre ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkidir⁸⁰.

Bildirge'nin 8. ve 25. ilkeleri arasında, çevre koruma politikasının uygulamaya aktarılmasına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Bu düzenlemelerde çevrenin korunmasının, ekonomik ve sosyal kalkınma konularıyla yakından bağlantısı vurgulanmaktadır⁸¹. 10. ve 12. ilkeler arasında ise çevrenin korunması amacıyla gelişmemiş ülkelere maddi olarak yardım edilmesi gerektiğine değinilmektedir.

Stockholm Konferansı'nın çevre hukukundaki yeri bakımından doktrinde farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bazı yazarlar⁸², Konferans'ın antroposantrik (insan merkezli) yaklaşımla⁸³ hazırlandığını belirterek, ekolojik bakımdan bu yaklaşımı eleştirmektedir. Ancak daha önce göz ardı edilen, önemsenmeyen çevre

⁷⁷ İngilizce başlığı "The Stockholm Declaration on the Human Environment" olan Bildirge'nin metni için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf>, s. 3-6, 20 Eylül 2018.

⁷⁸ İngilizce başlığı "The Action Plan" olan Plan'ın metni için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf>, s. 6-29, 20 Eylül 2018. Doktrinde bu Plan'dan "Eylem 21" şeklinde de bahsedilmektedir bkz., Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 34.

⁷⁹ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 61; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 34; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 28.

⁸⁰ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 61-63; Sands, **a.g.e.**, s. 37; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 8, 73; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 34.

⁸¹ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 61; Sands, **a.g.e.**, s. 39; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 8, 16, 73; Reis, **a.g.e.**, s. 4; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 94.

⁸² Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 34; Louka, **a.g.e.**, s. 30; Louka, Konferans'ın başlığında "insan çevresi" ifadesinin kullanılmasının, antroposantrik yaklaşımın kanıtı olduğunu belirtmektedir.

⁸³ İnsan ve çevre arasındaki ilişkide etik açıdan değeri hak eden varlık olarak sadece insanı gören bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, sanayileşmiş toplumun yerleşmiş ekonomik ve etik bakış açısına bir eleştiri bulunmamaktadır. Ancak benmerkezci (egosantrik) yaklaşımdan farklı olarak, çevre değerlerine önem verilmesi ve sahip çıkılması amaçlanmaktadır. İnsanın şimdiki ve gelecek menfaatlerinin korunması ve yaşam kalitesinin sürmesi için insan davranışlarına sınır getirilmesi hedeflenmektedir. Antroposantrik yaklaşım; insanın diğer varlıklarla eşit düzeyde olduğunu, diğer varlıklara karşı bir üstünlüğünün olmadığını belirten ve sanayileşmiş toplumun yaşam standartlarını sorgulayan ekolojik (ekosantrik) yaklaşımı savunanlar tarafından eleştirilmektedir. Bu yaklaşımlar için bkz., Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 11-16; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 42-45; Turgut, "Temel Kavram ve İlkeler", s. 21; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 29-31; Güneş, **a.g.e.**, s. 13-15; Handan Yokuş Sevik, **Çevre Hukuku: Doğal Çevrenin Korunması**, 2. Bası, Ankara, Adalet Yayınevi, 2017, s. 8-12.

sorunlarını milletlerarası antlaşmaların konusu haline getirmesi⁸⁴ ve devletlerin iç hukuklarındaki düzenlemeler bakımından etkili olması⁸⁵, Konferans'ın olumlu yönleri olarak görülmektedir. Ayrıca Stockholm Konferansı'nın, çevrenin korunması konusunda açık ve net standartlar getirmemesine rağmen, devletlerin milletlerarası alanda çevre sorunlarına birlikte çare aramalarının yolunu açmış olduğu belirtilmektedir⁸⁶.

Stockholm Konferansı'nın gözle görünür en somut sonuçlarından biri, UNEP'in⁸⁷ kurulmasıdır⁸⁸. UNEP, BM (Birleşmiş Milletler)'nin asıl amacı çevre koruması olan ilk ve tek sistemidir⁸⁹. UNEP, diğer BM organları gibi bağımsız bir organ değil, sadece bir sistemdir⁹⁰. Buna rağmen çevre hukukuna ilişkin kuralların oluşturulması sürecinde başarıyla yer almaktadır⁹¹.

Stockholm'den sonra, çevrenin korunması amacıyla hazırlanan milletlerarası antlaşmaların sayısında büyük bir artış yaşanmıştır⁹². 1972 yılındaki Stockholm Konferansı'ndan 1992 yılına kadar yüzden fazla bölgesel ve evrensel çevre antlaşması yapıldığı belirtilmektedir⁹³.

1992 yılına kadar milletlerarası alanda yaşanan en önemli gelişmelerden biri, BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından, “**Our Common Future**” adıyla da bilinen, 1987 tarihli Brundtland Raporu'nun hazırlanmasıdır⁹⁴. Bu Rapor'un en öne çıkan özelliği, “sürdürülebilir kalkınma” kavramına ve bu kavramın açıklamasına yer

⁸⁴ Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 10.

⁸⁵ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 35; Sullivan, **a.g.e.**, s. 3, Sullivan, ABD'nin, 11602 sayılı ve 30 Haziran 1971 tarihli “Clean Air Act” Kanunu'nu örnek göstermektedir.

⁸⁶ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 63; Sands, **a.g.e.**, s. 40; Louka, **a.g.e.**, s. 38; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 28-29; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 7-8; Ertas, **a.g.e.**, s. 48; Güneş, **a.g.e.**, s. 344.

⁸⁷ United Nations Environment Programme.

⁸⁸ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 63; Sands, **a.g.e.**, s. 40; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 29; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 8; Sönmezoğlu, Erler Bayır, **a.g.e.**, s. 251; Kılıç, **a.g.e.**, s. 143; Güneş, **a.g.e.**, s. 345.

⁸⁹ Louka, **a.g.e.**, s. 30; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 8; Sönmezoğlu, Erler Bayır, **a.g.e.**, s. 250.

⁹⁰ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 86; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 8; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 30; Sönmezoğlu, Erler Bayır, **a.g.e.**, s. 283.

⁹¹ Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 30; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 8. UNEP'in çalışma alanları ve planları için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.unenvironment.org/>, 20 Eylül 2018.

⁹² Sands, **a.g.e.**, s. 41.

⁹³ Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 11. Bu antlaşmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 64-69; Sands, **a.g.e.**, s. 41; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 10-11.

⁹⁴ Rapor'un metni için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>, 20 Eylül 2018.

vermesidir⁹⁵. Rapor'da yer alan tanıma göre, sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama imkanlarından ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarının karşılanmasıdır⁹⁶. Ekonomik kalkınma ve çevre koruma konuları arasında bir denge bulmak amacıyla ortaya koyulan bu kavram⁹⁷, bu iki konunun birbirine bağlı olduğunu gözler önüne sermektedir⁹⁸.

Brundtland Raporu'nda sürdürülebilir kalkınma kavramının açıklamasına yer verilmiş olsa da, uygulamada anlamı ve kapsamı konusunda karışıklıklar yaşanmaktadır⁹⁹.

Doktrinde sürdürülebilir kalkınma kavramı farklı şekillerde değerlendirilmektedir¹⁰⁰. Bir görüşe göre, sürdürülebilir kalkınma, çevre ve kalkınma arasındaki yakın ilişkiyi göstermekte ve kalkınma açısından çevreyi korumanın önemli olduğunu belirtmektedir¹⁰¹. Bu anlamda, kalkınma ve çevrenin eşit önem derecesinde olduğuna işaret etmekte ve bütünlükçü bir bakış açısı sağlamaktadır¹⁰². Ancak başka bir görüşe göre, kavram antroposantrik (insan merkezli) yaklaşımı yansıtmaktadır¹⁰³. Bu kavramın, ekonomik kalkınmaya çok fazla atıf yaptığı ve çevreyi korumaya yaramadığı savunulmaktadır¹⁰⁴.

⁹⁵ Sand, **a.g.e.**, s. 310-311; Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 67; Basse, **a.g.e.**, s. 33; Sands, **a.g.e.**, s. 10, 252; Louka, **a.g.e.**, s. 52; Turgut, "Temel Kavram ve İlkeler", s. 25; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 15, 74; Reis, **a.g.e.**, s. 4; Ertaş, **a.g.e.**, s. 254; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 94; Sönmezoğlu, Erler Bayır, **a.g.e.**, s. 279; Güneş, **a.g.e.**, s. 29; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 31; Ahmet Akbaba, **İnsan Hakları Hukukunda Üçüncü Kuşak Haklar**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2016, s. 147; Eloise Scotford, **Environmental Principles and the Evolution of Environmental Law**, Oxford and Portland, Oregon, Hart Publishing, 2017, s. 78.

⁹⁶ Our Common Future, Chapter 2: Towards Sustainable Development, Para. 1.

⁹⁷ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 46; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 79; Louka, **a.g.e.**, s. 52; Turgut, "Temel Kavram ve İlkeler", s. 25; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 32.

⁹⁸ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 46; Basse, **a.g.e.**, s. 33; Sands, **a.g.e.**, s. 49, 253; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 19; Turgut, "Temel Kavram ve İlkeler", s. 25; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 15-16.

⁹⁹ Sands, **a.g.e.**, s. 254; Turgut, "Temel Kavram ve İlkeler", s. 25; Reis, **a.g.e.**, s. 5; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 74; Scotford, **a.g.e.**, s. 80.

¹⁰⁰ Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 16, 83; Louka, **a.g.e.**, s. 52; B. Burgenmeier, **Economie du Développement Durable**, De Boeck & Larrier Bruxelles, 2004, s. 16, (Aktaran: Reis, **a.g.e.**, s. 4, dn. 18); Patricia Birnie, Alan Boyle, Catherine Redgwell, **International Law and the Environment**, Third Edition, Oxford, Oxford University Press, 2009, s. 11.

¹⁰¹ Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 16; Louka, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁰² Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 16; Louka, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁰³ Birnie, Boyle, Redgwell, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁰⁴ Burgenmeier, **a.g.e.**, s. 16, (Aktaran: Reis, **a.g.e.**, s. 4, dn. 18).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı hakkında yapılan tartışmalar, 1990’lar ve 2000’lerde artarak devam etmiştir. Özellikle 1992 yılında düzenlenen Rio Konferansı¹⁰⁵, bu kavramın en çok gündeme geldiği platformlardandır.

Rio Konferansı, Stockholm Konferansı’ndan sonra çevre hukukunun milletlerarası alanda gelişimi bakımından ikinci büyük adımdır¹⁰⁶. 1987 Brundtland Raporu’nun oluşturduğu destek¹⁰⁷ ile düzenlenen Rio Konferansı’na çok büyük bir katılım gerçekleşmiştir¹⁰⁸. 170’den fazla ülkeden, 30000’den fazla katılımcı Konferans için Rio de Janeiro’da buluşmuştur¹⁰⁹. Ayrıca birçok sivil toplum örgütü de Konferans’a katılmıştır¹¹⁰.

Rio Konferansı sonucunda, Rio Bildirgesi¹¹¹, Gündem 21¹¹² ve Orman İlkeleri¹¹³ metinleri kabul edilmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin de tarafı olduğu, BM

¹⁰⁵ Asıl adı “United Nations Conference on Environment and Development” olan Konferans, 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Rio de Janeiro’da düzenlenmiştir. Konferans sonucunda ortaya çıkan metinler ve Konferans hakkında genel bilgiler için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.un.org/geninfo/bp/enviro.html>, 21 Eylül 2018.

¹⁰⁶ Ertürk, **Çevre**, s. 221; Sürmelioğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 35; Güneş, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁰⁷ Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁰⁸ Ertürk, **Çevre**, s. 106; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 38; Akbaba, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁰⁹ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 150; Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 70; Sands, **a.g.e.**, s. 52; Ertürk, **Çevre**, s. 221; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 13; Güneş, **a.g.e.**, s. 346.

¹¹⁰ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 155-156; Louka, **a.g.e.**, s. 32; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 14; Scotford, **a.g.e.**, s. 71.

¹¹¹ İngilizce başlığı “The Rio Declaration on Environment and Development” olan Bildirge’nin metni için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>, 21 Eylül 2018.

¹¹² İngilizce başlığı “Agenda 21” olan Metin için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.un-documents.net/agenda21.htm>, 21 Eylül 2018.

¹¹³ İngilizce başlığı “The Statement of Forest Principles” olan ilkeler için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-3annex3.htm>, 21 Eylül 2018.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin¹¹⁴ ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin¹¹⁵ imzaya açılması Rio Konferansı sonucunda gerçekleşmiştir¹¹⁶.

Rio Bildirgesi'nde 27 adet ilke kabul edilmiştir. Özellikle 1. maddede yer alan sürdürülebilir kalkınma ilkesi, çevresel konularda milletlerarası uzlaşının sağlanması için basamak noktası olarak görülmektedir¹¹⁷. 3. maddede Brundtland Raporu'ndaki sürdürülebilir kalkınma tanımının aynısına yer verilmektedir. Ancak Rio Bildirgesi'nde yer alan ilkeler, çok geniş ifadelerle ele alınmaktadır¹¹⁸. Bu da sürdürülebilir kalkınmanın anlamı konusunda yine kafa karışıklığı yaşanmasına neden olmuştur¹¹⁹.

Rio Bildirgesi'nde, sürdürülebilir kalkınma kavramına ek olarak, çevre hukukunun diğer temel ilkelerini düzenleyen maddeler de bulunmaktadır. 15. maddede ihtiyat, 16. maddede ise kirlenen öder ilkesinden bahsedilmektedir. Ayrıca 11. maddede ve 14. maddede, önleme ilkesine yer verilmektedir. Bu ilkeler, incelenen çalışma konusu bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle söz konusu ilkeler hakkında ileride ayrıntılı açıklamalar yer almaktadır¹²⁰.

Gündem 21, Rio Bildirgesi'nde yer alan ilkelerin uygulanmasını sağlamak amacıyla çıkarılmıştır¹²¹. Amacı, çevre ve kalkınma arasındaki gerilimi azaltmaktır¹²².

¹¹⁴ İngilizce başlığı "The United Nations Convention on Biological Diversity" olan Sözleşme, 27.12.1996 tarihli ve 22860 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'nin metni için bkz., (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 11 Kasım 2019.

¹¹⁵ İngilizce başlığı "The United Nations Framework Convention on Climate Change" olan Sözleşme, 18.12.2003 tarihli ve 25320 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye daha sonra Sözleşme'ye yönelik olarak imzalanan Kyoto Protokolü'ne de katılmıştır. Protokol, 13.05.2009 tarihli ve 27227 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Sözleşme ve Protokol'ün metinleri için bkz., (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 21 Eylül 2018. Kyoto Protokolü, 2008-2012 yıllarını kapsayan dönem için, sera gazlarının salınımını azaltmaya yönelik somut önlemler ve yükümlülükler getirmektedir. Kyoto Protokolü'nü izleyen süreçte, yine BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne dayalı olarak, Paris Antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşma da iklim değişikliğini önleme amacıyla devletlere somut bazı yükümlülükler getirmektedir. Antlaşma 04.11.2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu Antlaşma'yı imzalamasına rağmen daha onay işlemlerini tamamlamamıştır. Paris Antlaşması'nın metni için bkz., (Çevrimiçi) https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf, 21 Eylül 2018.

¹¹⁶ Kiss, Shelton, *Environmental Law*, s. 70; Sands, *a.g.e.*, s. 53; Ertürk, *Çevre*, s. 222; Yılmaz Turgut, *a.g.e.*, s. 38; Galip Engin Şimşek, *Uluslararası Hukukta Doğal Hayatın Korunması*, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2016, 206.

¹¹⁷ Reis, *a.g.e.*, s. 5; Güneş, *a.g.e.*, s. 30.

¹¹⁸ Kiss, Shelton, *Environmental Law*, s. 71; Yılmaz Turgut, *a.g.e.*, s. 38.

¹¹⁹ Beyerlin, Marauhn, *a.g.e.*, s. 76.

¹²⁰ Bkz., I A 2.

¹²¹ Sands, *a.g.e.*, s. 57; Ertürk, *Çevre*, s. 227.

¹²² Beyerlin, Marauhn, *a.g.e.*, s. 17.

Ayrıca Gündem 21 ile Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kurulması yönünde öneriler getirilmiştir.

Doktrinde Rio Konferansı ve Konferans sonucunda ortaya çıkan metinler hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı yazarlar, Konferans'ın birçok karmaşık çevre problemiyle başa çıkılması bakımından ilk adımı oluşturduğunu ve Rio'dan sonraki çevre antlaşmalarının öncekilere göre çevre sorunlarını daha ayrıntılı bir şekilde işlemiş olduğunu belirtmektedir¹²³. Ayrıca Konferans'ın, çok fazla sivil toplum örgütü katılımıyla gerçekleşmesi ve biyolojik çeşitlilik ve iklim değişikliği konularında iki önemli antlaşmaya öncülük etmiş olması nedenleriyle başarılı olduğu düşünülmektedir¹²⁴.

Bazı yazarlar ise, Konferans'ın birinci maddesi ile (bu maddede insanın sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde olduğu vurgulanmaktadır) antroposantrik yaklaşımın esas alındığını düşünmektedirler¹²⁵. Bu yüzden Rio ilkelerinin, sadece insanın menfaatlerini koruyan bir şekilde düzenlendiği savunulmaktadır¹²⁶. Bunlara ek olarak, getirilen ilkelerin, yoruma açık, kapalı ve geniş ifadelerle sahip olduğu belirtilmektedir¹²⁷.

Rio Konferansı'ndan sonra, devletler arasında çevrenin korunması konusunda ciddi ve somut adımlar atılamamış ve bu durum Rio Konferansı'ndan beklentileri olanlar için büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır¹²⁸. Rio Konferansı'ndan on yıl sonra Johannesburg'da düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Toplantısı¹²⁹ da bu hayal kırıklığının artmasına neden olmuştur. Toplantı'ya sivil toplum örgütleri de dahil çok fazla katılım gerçekleşmiştir¹³⁰. Ancak buna rağmen Konferans, ortaya çıkan sonuçları bakımından başarısız olarak değerlendirilmektedir¹³¹. Doktrinde, Toplantı'da

¹²³ Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 35; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 14, 19.

¹²⁴ Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 35; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 14, 19.

¹²⁵ Birnie, Boyle, Redgwell, **a.g.e.**, s. 8; Sands, **a.g.e.**, s. 54; Louka, **a.g.e.**, s. 33.

¹²⁶ Scotford, **a.g.e.**, s. 72.

¹²⁷ Sands, **a.g.e.**, s. 54-57; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 38.

¹²⁸ Louka, **a.g.e.**, s. 33; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 98; Scotford, **a.g.e.**, s. 71-72.

¹²⁹ Asıl adı "The World Summit on Sustainable Development" olan Toplantı, 26 Ağustos – 4 Eylül 2002 tarihleri arasında Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, Johannesburg şehrinde düzenlenmiştir. Toplantı hakkındaki bilgiler için bkz., (Çevrimiçi) <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/wssd>, 21 Eylül 2018.

¹³⁰ Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 23.

¹³¹ Sands, **a.g.e.**, s. 66; Louka, **a.g.e.**, s. 35-36; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 26; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 42.

antroposantrik yaklaşımın devam ettiği belirtilmekte ve ekolojik bir bakış açısıyla Johannesburg Toplantısı'nın Rio ve Stockholm Konferansı'nın gerisinde kaldığı savunulmaktadır¹³².

Johannesburg Toplantısı'ndaki görüşmeler sonucunda iki metin ortaya çıkmıştır. Bunlar, Johannesburg Bildirgesi¹³³ ve Uygulama Planı'dır¹³⁴.

Johannesburg Bildirgesi'nde, sürdürülebilir kalkınma hedefleri yinelenmekte ve bu kavramın birbirine bağlı üç ayrılmaz unsurunun bulunduğu belirtilmektedir¹³⁵. Bu unsurlar, çevrenin korunması, ekonomik kalkınma ve sosyal kalkınma şeklinde sayılmaktadır¹³⁶. Doktrinde, Bildirge'nin bu üç unsuru eşit önem derecesinde ele almadığı, ekonomik ve sosyal kalkınma unsurlarına daha çok yer verdiği belirtilmekte ve bu yönden Bildirge eleştirilmektedir¹³⁷.

Uygulama Planı, özellikle sera gazlarının salınımını azaltma hedeflerini hayata geçirmek için devletler arasındaki işbirliğini geliştirme amacıyla düzenlenmiştir¹³⁸. Plan'da gelişmemiş ülkelerin su, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçlarının karşılanması yönündeki hedefler üzerinde durulmaktadır¹³⁹. Ancak, gelişmiş ülkelerin yapması gereken maddi yardımlardan kaçınmalarından dolayı, bu konuda açıkça somut önlemler belirtilmemekte ve bu nedenle söz konusu hedefler sadece birer öneri olarak kalmaktadır¹⁴⁰. Bu durum, çevrenin korunması konusunda daha katı kurallar ve zaman sınırlaması bekleyen sivil toplum örgütleri bakımından bir hayal kırıklığına neden olmuştur¹⁴¹.

Johannesburg'dan sonra, 2012 yılında, **“The Future We Want”** başlığıyla Rio+20 Konferansı¹⁴² düzenlenmiştir. Bu Konferans sonucunda yayımlanan

¹³² Beyerlin, Maruhn, **a.g.e.**, s. 26; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 42.

¹³³ İngilizce başlığı “Johannesburg Declaration on Sustainable Development” olan Bildirge'nin metni için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.un-documents.net/jburgdec.htm>, 22 Eylül 2018.

¹³⁴ İngilizce başlığı “Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development” olan Plan'ın metni için bkz., (Çevrimiçi) http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf, 22 Eylül 2018.

¹³⁵ Johannesburg Declaration on Sustainable Development, Para. 11.

¹³⁶ Johannesburg Declaration on Sustainable Development, Para. 5.

¹³⁷ Louka, **a.g.e.**, s. 37-38; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 96.

¹³⁸ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 40.

¹³⁹ Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development, s. 3.

¹⁴⁰ Sands, **a.g.e.**, s. 66; Beyerlin, Maruhn, **a.g.e.**, s. 25-27.

¹⁴¹ Louka, **a.g.e.**, s. 35-36.

¹⁴² Konferans, 20-22 Haziran 2012 tarihleri arasında Rio de Janeiro'da düzenlenmiştir. Konferans hakkındaki bilgiler için bkz., (Çevrimiçi) <https://sustainabledevelopment.un.org/futurewewant.html>, 22 Eylül 2018.

Rapor'da¹⁴³, 2015 yılına kadarki sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden bahsedilmektedir. Daha sonra 2015 yılında, “**Transforming Our World**” başlığıyla yine bir Konferans¹⁴⁴ düzenlenmiştir. Bu Konferans sonucunda ortaya çıkan Bildirge'de de¹⁴⁵ 2030 yılına kadar olan sürdürülebilir kalkınma hedefleri yer almaktadır. Her iki Konferans sonucunda da, Rio Konferansı ilkelerini tekrar eden ve sürdürülebilir kalkınma amacını tekrarlayan metinler ortaya çıkmıştır.

Stockholm Konferansı'ndan 2015 yılında yapılan Konferans'a kadar geline süreçte ortaya çıkan rapor ve bildirgeler, devletleri hukuken bağlayıcı değildir¹⁴⁶. Söz konusu belgelerin, esnek hukuk (“**soft law**”) belgesi¹⁴⁷ niteliğinde olduğu belirtilmektedir. Doktrinde bu esnek hukuk belgelerinin milletlerarası alanda çok etkili olmadığı savunulmakta ve bu belgeler eleştirilmektedir¹⁴⁸. Ancak, hukuken bağlayıcı olmamalarına rağmen, milletlerarası çevre hukukunun gelişimine sağladıkları katkılar da yadsınmamaktadır¹⁴⁹. Gerçekten de bu belgelerin, devletleri hukuken bağlayıcı olmaması ve açık yükümlülükler getirmemesi büyük bir eksikliktir. Ancak,

¹⁴³ 27 Temmuz 2012 tarihli Rapor'un metni için bkz., (Çevrimiçi) http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/66/288&Lang=E, 22 Eylül 2018.

¹⁴⁴ Asıl adı “Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development” olan Konferans hakkında bkz., (Çevrimiçi) <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>, 22 Eylül 2018.

¹⁴⁵ 25 Eylül 2015 tarihli Bildirge için bkz., (Çevrimiçi) http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E, 22 Eylül 2018.

¹⁴⁶ Sand, **a.g.e.**, s. 64; Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 48-52; Sands, **a.g.e.**, s. 140; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 18; Sürmelioğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 37; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 7, 16; Sapkota, **a.g.e.**, s. 28; Ertaş, **a.g.e.**, s. 51; Scotford, **a.g.e.**, s. 69-70; Güneş, **a.g.e.**, s. 377.

¹⁴⁷ Sands, **a.g.e.**, s. 124, 140; Sürmelioğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 37; Sapkota, **a.g.e.**, s. 28; Scotford, **a.g.e.**, s. 69-70; Güneş, **a.g.e.**, s. 377. Doktrinde “soft law” kavramına kuşkuyla yaklaşanlar da bulunmaktadır. Jürgen Friedrich, bu kavramı kullanmanın, söz konusu belgeleri diğer milletlerarası belgeler karşısında daha önemsiz bir konuma düşürdüğünü savunmaktadır, bkz., Jürgen Friedrich, **International Environmental “soft law”: The Functions and Limits of Nonbinding Instruments in International Environmental Governance and Law**, Heidelberg, New York, Dordrecht, London, Springer Publishing, 2013, s. 12. Peter H. Sand'a göre ise “soft law” kavramının anlamı kesin olarak belli değildir. Sand, Rio Konferansı sonucunda imzaya açılan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ile İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi hükümlerini, Rio Bildirgesi hükümleri ile karşılaştırmaktadır. Söz konusu Sözleşmeler'in hükümlerinin, Rio Bildirgesi ilkelerinden daha az “esnek” nitelikte olmadığını belirtmektedir. Bu hususta İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 3. maddesinin, Rio Bildirgesi ilkeleri ile birebir örtüşmesini örnek göstermektedir, bkz., Sand, **a.g.e.**, s. 64-65, dn. 18.

¹⁴⁸ Scotford, **a.g.e.**, s. 71-72; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 17. Beyerlin, Marauhn; Rio Konferansı sonucunda kabul edilen Orman İlkeleri'nin çok genel ifadeler taşıdığını belirtmekte ve ormanların korunması konusunda devletleri hukuken bağlayıcı bir metnin olmamasının büyük eksiklik olduğuna değinmektedir.

¹⁴⁹ Sands, **a.g.e.**, s. 124, 140; Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 51; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 18; Sürmelioğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 45; Güneş, **a.g.e.**, s. 347, 377-378; Scotford, **a.g.e.**, s. 74-75.

Stockholm'den bu yana düzenlenen belgeler ile çevrenin korunması konusunda milletlerarası alanda bir farkındalık yaratılmıştır. Bu belgelerde düzenlenen ilkeler, milletlerarası çevre hukukunun gelişimine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, Stockholm'den bu yana milletlerarası alanda yaşanan gelişmeler, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, bu Sözleşme'nin Kyoto Protokolü ve yine iklim değişikliğine ilişkin Paris Antlaşması gibi somut bazı önlemler ve yükümlülükler getiren düzenlemelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

B. Çevre Hukukunun Temel İlkeleri

Çevre hukukunun gelişimi bakımından önem taşıyan birçok ilke bulunmaktadır¹⁵⁰. Ancak bu ilkelerin kesin bir listesine ulaşmak mümkün değildir¹⁵¹. Doktrinde bu ilkelerin sayısının, anlamının ve kapsamının tam olarak belli olmadığı belirtilmektedir¹⁵². Ancak, önleme, ihtiyat ve kirleten öder ilkeleri gibi bazı temel ilkeler, doktrinde ve uygulamada herkes tarafından ortaklaşa kabul edilmektedir¹⁵³. Özellikle bu üç ilke, çevre zararlarından doğan sorumluluğun değerlendirilmesinde ve tazminatın hesaplanmasında büyük önem taşımaktadır¹⁵⁴. Avrupa Birliği kurucu antlaşmalarından olan 1958 Roma Antlaşması¹⁵⁵ m. 191/2'de, Avrupa Birliği çevre politikasının bu üç ilkeye dayandığı belirtilmektedir. Böylece bu ilkeler Avrupa Birliği'nin anayasal ilkeleri olarak kabul edilmektedir¹⁵⁶. Katılım ilkesi ise çevre hukukunun diğer ilkelerinin kullanılabilmesinin güvencesi ve ön şartıdır¹⁵⁷.

¹⁵⁰ Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 19; Sapkota, **a.g.e.**, s. 31; Scotford, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁵¹ Scotford, **a.g.e.**, s. 5; Sapkota, **a.g.e.**, s. 39; Sapkota, UNEP'in çevre hukuku ilkelerinin bir listesini oluşturma konusunda bazı girişimleri olduğundan bahsetmektedir.

¹⁵² Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 20; Sapkota, **a.g.e.**, s. 45; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 110; Scotford, **a.g.e.**, s. 76-78.

¹⁵³ Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 20; Sapkota, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁵⁴ Reis, **a.g.e.**, s. 159-160; Scotford, **a.g.e.**, s. 74-75.

¹⁵⁵ Antlaşma 25.03.1957 tarihinde imzalanmış ve 01.01.1958 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Antlaşma'nın İngilizce başlığı, "Treaty Establishing the European Community"dir. 1958 Roma Antlaşması, Avrupa Birliği'ni kuran antlaşmalardandır. Daha sonra, 1997 Amsterdam Antlaşması [Antlaşma 02.10.1997 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşma'nın metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11997D%2FTXT>, 20 Aralık 2019] ve 2007 Lizbon Antlaşması [Antlaşma 13.12.2007 tarihinde Lizbon'da imzalanmıştır. Antlaşma'nın metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>, 15 Şubat 2019] ile Roma Antlaşması'nda değişiklikler yapılmıştır. Lizbon Antlaşması, Roma Antlaşması'nın başlığını da değiştirmiştir. Antlaşma, "Treaty on the Functioning of the European Union" şeklinde anılmaya başlanmıştır. Roma Antlaşması'nın Protokoller ile birleştirilmiş son metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>, 15 Şubat 2019.

¹⁵⁶ Sand, **a.g.e.**, s. 133; Louka, **a.g.e.**, s. 51; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 48; Güneş, **a.g.e.**, s. 402.

¹⁵⁷ Turgut, "Temel Kavram ve İlkeler", s. 28; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 36.

Dolayısıyla önleme, ihtiyat, katılım ve kirleten öder ilkelerinin yakından incelenmesi çalışma bakımından önem taşımaktadır.

1. Önleme İlkesi

Önleme ilkesi, çevre hukukunun temel ilkelerinden biridir¹⁵⁸. Milletlerarası hukuk alanında artık öncelikli olarak doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir şekilde kullanımı konularıyla ilgilenilmektedir¹⁵⁹.

Rio Bildirgesi'nin 11. ve 14. maddeleri, bu ilkenin uygulanmasına ilişkin bazı öneriler getirmektedir. 14. maddede, insan sağlığına zararlı ve çevresel sorunlara neden olabilecek faaliyetleri önleme amacıyla, devletlerin karşılıklı işbirliği içerisinde hareket etmelerinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. 11. maddede ise devletlerin, çevrenin korunması konusunda etkili bir çevre mevzuatına sahip olmaları önerilmektedir.

Türk hukukunda 2872 sayılı Çevre Kanunu m. 3/1(a)'da önleme ilkesine yer verilmektedir. Söz konusu bentte, başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkesin, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olduğu ve bu konuda alınacak tedbirler ile belirlenen esaslara uymakla yükümlü olduğu belirtilmektedir. Bu hususta ayrıca Çevre Kanunu m. 8/2'den bahsedilebilir. Söz konusu fıkrada, kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililerin kirlenmeyi önlemekle; kirlenmenin meydana geldiği hallerde ise kirletenin, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlü olduğu belirtilmektedir. Bu madde, çevre hukukunun temel ilkeleri olan önleme ve ihtiyat ilkeleri doğrultusunda kaleme alınmıştır¹⁶⁰. Buna göre, Türk mevzuatında esas olan çevre zararının ortaya çıkma ihtimalinin önlenmesidir¹⁶¹. Bu bağlamda yine Çevre Kanunu m. 3/1(f)'de, önleme ilkesine uygun olarak, her türlü faaliyet sırasında atıkların oluşumunu azaltan ve geri kazanılmasını

¹⁵⁸ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 263; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 20; Reis, **a.g.e.**, s. 160; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 111; Yokuş Sevrük, **a.g.e.**, s. 15; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁵⁹ Birnie, Boyle, Redgwell, **a.g.e.**, s. 190; Sands, **a.g.e.**, s. 247; Reis, **a.g.e.**, s. 160-161; Yokuş Sevrük, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁶⁰ Emel Badur, "Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu", **Çevre Hukuku Sempozyumu**, Ed. Emel Badur, Ankara, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2006, s. 107; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁶¹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 132.

sağlayan, çevre ile uyumlu teknolojilerin kullanılmasının esas olduğuna değinilmektedir.

Çevresel etki değerlendirmesi, önleme ilkesinin uygulamadaki bir görünümü olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁶². Çevresel etki değerlendirmesi, planlanan bir faaliyetin, çevreye zarar vermeyecek şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla, çevrede meydana getirebileceği olumsuz etkilerinin belirlenmesi ve gerekli önlemlerin alınması için yapılan inceleme ve uygulamalardır¹⁶³. Çevresel etki değerlendirmesi, çevre koruma hukukunda temel bir yere sahip teknik bir araçtır¹⁶⁴. Çevresel etki değerlendirmesi sonucunda belirlenen önlemler ile, gerçekleştirilmesi planlanan faaliyetlerin çevreye olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması veya asgari düzeye indirilmesi amaçlanmaktadır¹⁶⁵. Bu amaçla Çevre Kanunu m. 2’de, faaliyetlerin gerçekleştirileceği yere ve kullanılacak teknolojilere ilişkin alternatiflerin değerlendirileceği belirtilmektedir.

Önleme ilkesinin ortaya çıkmasındaki temel düşünce, çevre zararını önlemek için yapılan masrafların, zarar ortaya çıktıktan sonra zararın tazmini için yapılan masraflara göre tercih edilir olmasıdır¹⁶⁶. Bu ilke sayesinde, çevre üzerinde olumsuz sonuçlar oluşturabilecek faaliyetlerin mümkün olan en erken aşamada engellenmesi amaçlanmaktadır¹⁶⁷. Bu amaç doğrultusunda, önleme ilkesinin bir alt ilkesi olan, “kaynakta önleme” ilkesinden söz edilmektedir¹⁶⁸. Kaynakta önleme özellikle atıklar konusunda büyük önem taşımaktadır¹⁶⁹. Bu ilke bakımından amaç, atıkların başka bölgelere taşınmasını engellemek ve bunların üretildikleri yerde yok edilmelerini sağlamaktır¹⁷⁰. Her devletin kendi ülkesi sınırları içerisinde yer alan atıklardan sorumlu olması düşüncesi ile düzenlenen Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının

¹⁶² Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 211-212; Yokuş Sevük, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁶³ Necmettin Çepel, **Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü**, 2. Bası, İstanbul, Tema Vakfı Yayınları, 1996, s. 48; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 121; John Woodliffe, “Environmental Damage and Environmental Impact Assessment”, **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 134; Ertaş, **a.g.e.**, s. 120; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 211.

¹⁶⁴ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 211, 212.

¹⁶⁵ Woodliffe, **a.g.e.**, s. 134-135; Yokuş Sevük, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁶⁶ Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 20; Louka, **a.g.e.**, s. 50; Badur, **a.g.e.**, s. 107; Sapkota, **a.g.e.**, s. 51; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁶⁷ Sands, **a.g.e.**, s. 247; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 111; Güneş, **a.g.e.**, s. 403.

¹⁶⁸ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁶⁹ **A.e.**, s. 111.

¹⁷⁰ **A.e.**, 111-112.

ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi'nde¹⁷¹ kaynakta önleme ilkesi benimsenmiştir. Sözleşme'nin Giriş Bölümü'nde, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların, çevreye duyarlı ve verimli yönetim anlayışıyla, üretilmiş oldukları devlette bertaraf edilecekleri belirtilmektedir.

Önleme ilkesinin somut olayda uygulanabilmesi için mevcut ve kesin bir çevresel tehlikenin varlığı gerekmektedir¹⁷². Doktrinde bu durum ilkenin zayıf tarafı olarak değerlendirilmektedir¹⁷³. Bilimsel kanıtlara dayanan kesin bir çevresel tehlikenin olmadığı durumlar için ihtiyat ilkesi geliştirilmiştir¹⁷⁴.

2. İhtiyat İlkesi

İhtiyat ilkesi, çevre hukukunun en geniş kapsamlı ve karmaşık ilkelerinden biridir¹⁷⁵. Bu nedenle ilkenin tanımının yapılmasında ve uygulamaya aktarılmasında zorluklar yaşanmaktadır¹⁷⁶.

Rio Bildirgesi'nin 15. maddesinde, ihtiyat ilkesinin açıklamasına yer verilmektedir. Bu maddeye göre, devletler, çevrenin korunması amacıyla, ihtiyat ilkesi çerçevesinde “kendi kapasiteleri ölçüsünde gerekli önlemleri” almalıdır. Ayrıca maddede bilimsel kanıtların yetersizliğinin, ciddi ve geri dönüşü olmayan çevre zararlarına önlem almamak için bir neden olmadığı vurgulanmaktadır.

BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve Biyogüvenlik Kartagena Protokolü'nde de¹⁷⁷ ihtiyat ilkesine yer verilmektedir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin giriş bölümü uyarınca, biyolojik çeşitliliğin önemli ölçüde azalması veya yok olması tehdidi söz konusu olduğunda, tam bir bilimsel kesinliğin bulunmaması, bu tehdidi önleyecek

¹⁷¹ Türkiye de bu Sözleşme'ye taraftır. Sözleşme, 15.05.1994 tarihli ve 21935 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sonradan Sözleşme'de 22.09.1995 tarihinde değişiklik yapılmıştır. Türkiye bu değişikliği de onaylamıştır (RG. 28.07.2003/25182). Sözleşme ve değişiklik metni için bkz., (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 8 Ekim 2019.

¹⁷² Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 112; Güneş, **a.g.e.**, s. 403.

¹⁷³ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁷⁴ Louka, **a.g.e.**, s. 50; Nuri Erişgin, “Çevre Kirleniminin Hukuksal Sorumluluğu”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, Sa. 4, 2008, s. 210; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 112; Güneş, **a.g.e.**, s. 403; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁷⁵ Sands, **a.g.e.**, s. 272; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 21; Louka, **a.g.e.**, s. 51; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 180; Scotford, **a.g.e.**, s. 81.

¹⁷⁶ Sands, **a.g.e.**, s. 272; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 21; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 53; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 191.

¹⁷⁷ Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne dayalı olarak çıkarılan Biyogüvenlik Protokolü, 24.05.2000 tarihinde Nairobi'de imzalanmıştır. Bu Protokol'e Türkiye de taraftır. Söz konusu Protokol, 11.08.2003 tarihli ve 25196 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Protokol'ün metni için bkz., (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 26 Eylül 2018.

veya en aza indirgeyecek tedbirleri ertelemek için bir gerekçe olmamalıdır. Aynı doğrultuda, Protokol'ün 8. maddesi ile ihracatçı ülkeye, genetiği değiştirilmiş organizmaların ticaretinde, önceden belirli yazılı bildirimlerde bulunma yükümlülüğü getirilmiştir.

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi m. 3/3'te de ihtiyat ilkesinden söz edilmektedir. Madde hükmü uyarınca, ciddi veya önlenemez hasar tehlikesi olan durumlarda, bilimsel kesinliğin yokluğu, iklim değişikliğine ilişkin önlemlerin alınmamasına neden olarak kullanılmamalıdır. Ancak, bu maddede alınacak önlemlerin etkin ve uygun maliyetli olmasının önemine de dikkat çekilmektedir.

İhtiyat ilkesi ortaya çıkmadan önce, iklim değişikliği, ozon tabakasının delinmesi ve asit yağmurları gibi konularda yapılması planlanan görüşmeler, çoğu kez bilimsel belirsizlik nedeniyle ertelenmiştir¹⁷⁸. İhtiyat ilkesi, bir çevre zararının ortaya çıkması konusunda bilimsel anlamda bir kesinlik olmasa da uygun önlemlerin alınmasını sağlamaktadır¹⁷⁹. Ancak, ihtiyat ilkesinin uygulanabilmesi için ciddi ve belirli yoğunlukta çevresel zarar tehlikesinin varlığı aranmaktadır¹⁸⁰. Böylece, insanların çevreden beklentileri ile çevrenin bu beklentiler karşısında korunması arasında bir dengenin kurulmasının amaçlandığı belirtilmektedir¹⁸¹. Bu amacın sürdürülebilir kalkınmanın içeriğiyle de örtüştüğü düşünülmektedir¹⁸².

İhtiyat ilkesi, çevre hukukunun diğer temel ilkeleri ile yakın ilişki içerisindedir¹⁸³. Özellikle doktrinde sürdürülebilir kalkınma ile olan bağlantısından söz edilmektedir¹⁸⁴. İhtiyat ilkesinin, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilme yollarından biri olduğu belirtilmektedir¹⁸⁵. Aynı doğrultuda, Hindistan Yüksek Mahkemesi de, Palar Nehri'ne boşaltılan atıklarla ilgili olarak "Union of India &Ors"

¹⁷⁸ Birnie, Boyle, Redgwell, **a.g.e.**, s. 154; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 184.

¹⁷⁹ Sands, **a.g.e.**, s. 6, 267; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 21; Louka, **a.g.e.**, s. 50; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 53; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 181; Sönmezoğlu, Erler Bayır, **a.g.e.**, s. 276; Jóhannsdóttir, **a.g.e.**, s. 257; Güneş, **a.g.e.**, s. 402; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁸⁰ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 265; Sands, **a.g.e.**, s. 273; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 190.

¹⁸¹ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 190.

¹⁸² **A.e.**, s. 190.

¹⁸³ Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 53; Sapkota, **a.g.e.**, s. 52; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 181.

¹⁸⁴ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 181; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 29; Sands, **a.g.e.**, s. 279.

¹⁸⁵ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 181.

şirketine karşı görülen yargılama sonucunda verdiği 28.08.1996 tarihli kararında¹⁸⁶, ihtiyat ilkesinden “sürdürülebilir kalkınmanın temel bir unsuru” olarak söz etmektedir.

Önleme ilkesi de ihtiyat ilkesi için bir temel sağlamaktadır¹⁸⁷. Doktrinde bazı yazarlar, ihtiyat ilkesini önleme ilkesinin gelişmiş hali olarak ele almaktadır¹⁸⁸. Ancak doktrinde bu iki ilkenin, farklı somut olaylara uygulanabilmeleri için, anlamlarının ayrı ayrı anlaşılmasının gerektiği de savunulmaktadır¹⁸⁹.

İhtiyat ilkesinin uygulama bakımından en önemli etkisi, ispat yükünü tersine çevirmesidir¹⁹⁰. Buna göre, bir faaliyetin çevreye zararlı olduğunun değil, çevreye önemli bir zarar riski taşımadığının ispatı gerekmektedir¹⁹¹. Bir faaliyetin çevre bakımından ciddi bir risk taşımadığının ispatlanamaması durumunda, bu faaliyete izin verilmeyebilecektir¹⁹². Ancak doktrinde bu durumun uygulamasının, ciddi bir riskten anlaşılmanın tam olarak belli olmaması nedeniyle, zor olduğu belirtilmektedir¹⁹³.

İhtiyat ilkesi özellikle nükleer tesislerin ve baz istasyonlarının yapımı ve yeni ortaya çıkan genetiği değiştirilmiş organizmalar gibi konularda gündeme gelmektedir¹⁹⁴.

Baz istasyonları ile ilgili olarak Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 2012 yılındaki kararında¹⁹⁵, ihtiyat ilkesi doğrultusunda hareket etmektedir. Karara konu olan uyuşmazlıkta davacı, evinin yakınında bulunan baz istasyonunun zarara yol açma ihtimalinin gözetilerek kaldırılmasını talep etmiştir. Ankara 1. Asliye Hukuk Mahkemesi, davacının, baz istasyonunun sağlığına zarar verdiğini ve yönetmelikle belirlenen limit değerlere uygun olmadığını ispatlamasının gerektiğini belirtmiştir. İlk

¹⁸⁶ Karar için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.sci.gov.in/jonew/judis/15202.pdf> , 27 Eylül 2018.

¹⁸⁷ Sapkota, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁸⁸ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 265; Louka, **a.g.e.**, s. 50; Reis, **a.g.e.**, s. 166; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 181.

¹⁸⁹ Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁹⁰ Sands, **a.g.e.**, s. 273; Louka, **a.g.e.**, s. 50; Reis, **a.g.e.**, s. 166; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 55; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 194.

¹⁹¹ Sand, **a.g.e.**, s. 133; Sands, **a.g.e.**, s. 273; Louka, **a.g.e.**, s. 50; Reis, **a.g.e.**, s. 166; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 55; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 194.

¹⁹² Sand, **a.g.e.**, s. 133; Sands, **a.g.e.**, s. 273; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 55; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 194.

¹⁹³ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 194.

¹⁹⁴ Ruth Mackenzie, “Environmental Damage and Genetically Modified Organisms”, **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 82; Turgut, “Temel Kavram ve İlkeler”, s. 30-31; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 181; Yokuş Sevük, **a.g.e.**, s. 19-20; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁹⁵ YHGK, E. 2012/4-147, K. 2012/327, 30.05.2012, bkz., (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-hgk-e-2012-4-147-k-2012-327-t-30-05-2012-baz-istasyonunun-kaldirilmasi/1051652/>, 24 Kasım 2019.

Derece Mahkemesi'ne göre, soyut nitelikteki, "uzun vadede zarar verir, baz istasyonu yakın mesafede" gibi nedenlerle dava açılması ve kabulü, hukuka ve kanunlara uygun değildir. Bu nedenle davacının, zararı teknik, ilmi ve inandırıcı delillerle ispatlayamadığı belirtilerek davası reddedilmiştir. Davacının kararı temyiz etmesi üzerine uyuşmazlık Yargıtay önüne gelmiş, Yargıtay kararı bozmuş, ancak İlk Derece Mahkemesi kararında direnmiştir. Direnme kararının temyiz edilmesi üzerine dava Yargıtay Hukuk Genel Kurulu önüne gelmiştir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu ise, davacının dar anlamda ve para ile ölçülebilen bir zararı kanıtlayamamış olmasına rağmen, baz istasyonunun, davacının evine olan mesafesi göz önüne alındığında, zarar verme ihtimalinin bulunduğu ve davacının içinde bulunduğu psikolojik ortamın kendisinde tedirginlik ve ümitsizlik yaratacağına değinmiştir. Bu yüzden davacının, 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda¹⁹⁶ güvence altına alınan yaşam hakkı ve mülkiyet hakkı kapsamında dava açmakta haklı olduğuna ve davanın kabulünün gerektiğine karar vermiştir.

Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin 2004 yılında verdiği bir karara¹⁹⁷ konu olan olayda da davacı, henüz yapım aşamasındaki baz istasyonunun, ileride meydana gelebilecek zararlar gözetilerek, kaldırılmasını talep etmiştir. İlk Derece Mahkemesi ise tesisin ilgili yönetmeliklere uygun olarak güvenlik sertifikası aldığını, ileride sınır değerler içerisinde faaliyet göstermezse gerekli işlemlerin yapılabileceğini, şimdilik mevcut bir zararın olmadığını belirterek davayı reddetmiştir. Yargıtay ise tesisin bütünüyle faaliyete geçtiğinde zararlı sonuçların doğacağına şimdiden anlaşıldığını belirterek, davacının zararlı sonuçların daha fazla artmaması bakımından yapımın önlenmesi ve tesisin kaldırılmasını talep etmekte hukuki yararının bulunduğuna karar vermiştir.

Doktrinde, ihtiyat ilkesinin uygulaması bakımından bilim adamlarına büyük rol düştüğü belirtilmektedir¹⁹⁸. Bilim adamları çevrenin korunması ve çevreye zarar verebilecek riskler hakkında halka ve kanun koyucuya gerekli bilgileri vermelidir¹⁹⁹.

¹⁹⁶ Kabul Tarihi: 18.10.1982, RG. 09.11.1982/17863.

¹⁹⁷ Y. 4. HD, E. 2004/3358, K. 2004/11032, 06.10.2004, (Çevrimiçi) <https://www.kazanci.com.tr/>, 29 Kasım 2019.

¹⁹⁸ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 265.

¹⁹⁹ Sand, **a.g.e.**, s. 137; Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 265.

Ayrıca herkese genel bir çevre eğitiminin verilmesinin, ilkenin hayata geçirilmesi bakımından önemli olduğu vurgulanmaktadır²⁰⁰.

3. Katılım İlkesi

Katılım ilkesi, ilk defa Rio Bildirgesi'nde tüm unsurlarıyla düzenlenmiştir²⁰¹. Rio Bildirgesi'nin 10. maddesine göre çevresel konular, en iyi, bu konularla ilgisi olan tüm vatandaşların katılımıyla çözülecektir. Bu nedenle devletlerin, her vatandaşın çevresel konularda bilgiye erişim hakkını ve karar alma süreçlerine katılım hakkını tanıması gerekmektedir. Ayrıca maddede, adli ve idari süreçlere etkin erişimin sağlanmasının gerekliliğine de değinilmektedir.

Katılım ilkesinin getirilme gerekçeleri olarak, çevre sorunlarında herkesin payının bulunması, alınacak önlemlerin herkesin menfaatine olması ve bu sorunlara ilişkin kararlardan herkesin etkilenmesi gösterilmektedir²⁰². Bu ilke sayesinde kişiler, çevreye ilişkin kararların alınması ve uygulanması aşamalarında aktif rol alabilmekte ve böylece kendi yaşamlarını etkileyecek süreçleri yönlendirebilmektedirler²⁰³.

Çevresel konulara katılım hakkı bakımından milletlerarası alanda 1998 Aarhus Antlaşması²⁰⁴ büyük önem taşımaktadır. Bu Antlaşma'nın amacı, çevreyle ilgili konularda bilgi ve belgelere erişme, idarenin karar alma süreçlerine aktif olarak katılma ile idari ve yargısal başvuru hakkının teminat altına alınmasıdır²⁰⁵.

Katılım ilkesine yer veren bir diğer milletlerarası düzenleme, Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme'ye²⁰⁶ ek olarak çıkarılan, "Gemilerden

²⁰⁰ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 265.

²⁰¹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 35; Ceren Ertürk, "Uluslararası Çevre Hukukunda Halkın Katılımı İlkesi ve İlkenin Ulusal Hukuka Yansıması", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 53.

²⁰² Nükhet Turgut, **Çevre ve Yurttaşlar**, Ankara, Savaş Yayınları, 1993, s. 7; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 153; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 35.

²⁰³ Turgut, **Yurttaşlar**, s. 7; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 153; Güzin Üçışık, Fehim Üçışık, **Çevre Hukuku**, İstanbul, Ötüken Neşriyat A. Ş., 2013, s. 30; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 35.

²⁰⁴ İngilizce başlığı "Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters" olan Antlaşma, BM Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından hazırlanmış ve Aarhus'ta 25.06.1998'de imzalanmıştır. Türkiye Antlaşma'nın tarafı değildir. Antlaşma'nın metni için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>, 22 Ekim 2018.

²⁰⁵ İ. Güneş Gürseler, "İnsan Hakları, Çevre, Anayasa", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sa. 75, 2008, s. 202; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 44; Akbaba, **a.g.e.**, s. 142-143, Ertürk, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 68.

²⁰⁶ Sözleşme 16.02.1976 tarihinde Barselona'da imzalanmıştır. Türkiye Sözleşme'yi, Sözleşme'ye yönelik çıkarılan Protokolleri ve Ekleri'ni onaylamıştır. Sözleşme, 12.06.1981 tarihli ve 17368 sayılı

Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi ve Acil Durumlarda Akdeniz'in Kirlenmesine Karşı Mücadelede İşbirliği Hakkında Protokol"dür²⁰⁷. Protokol m. 3/1 uyarınca taraflar, deniz ortamında gemilerden kaynaklanan kirliliğin önlenmesi, azaltılması ve kontrolüne yönelik milletlerarası düzenlemeleri uygulamak ve kirlenme olayları durumunda gereken tüm önlemleri almak üzere işbirliğinde bulunmalıdırlar. Yine Protokol m. 3/2'ye göre, bu işbirliği kapsamında taraflar, mümkün olduğu takdirde, yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve sosyoekonomik aktörlerin katılımını dikkate almalıdırlar.

Avrupa Birliği alanında ise 1992 Maastricht Antlaşması²⁰⁸ ve 30 Mayıs 2001 tarihli ve 1049/2001 sayılı Avrupa Birliği Tüzüğü²⁰⁹ katılım hakkı bakımından önemlidir. Maastricht Antlaşması m. 10/3'te, Birlik bünyesinde her Avrupa Birliği vatandaşının katılım hakkı tanınmaktadır. Maddede, karar alma süreçlerinin tüm vatandaşlara açık olmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. 1049/2001 sayılı söz konusu Tüzük m. 1'de de, halkın Avrupa Parlamentosu ve Komisyonu ile Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi'nin düzenlemelerine erişim hakkı kabul edilmektedir.

Avrupa Adalet Divanı'nın 4 Eylül 2018 tarihli Kararı'nda²¹⁰, 1992 Maastricht Antlaşması doğrultusunda, çevresel konularda bilgiye erişim hakkı vurgulanmaktadır. Karara konu olan olayda, Client Earth adlı sivil toplum örgütü, Avrupa Komisyonu'nun çevresel etki değerlendirmesine ilişkin Tasarısı hakkında 1049/2001 sayılı Avrupa Birliği Tüzüğü'ne dayanarak bilgi almak istemiş ancak, Komisyon

Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir, bkz., (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 9 Ekim 2019.

²⁰⁷ Protokol, 25 Ocak 2002 tarihinde düzenlenmiştir. Türkiye de Protokol'e taraftır. Protokol'ün İngilizce ve Türkçe metni, 20.05.2003 tarihli ve 25113 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir, bkz., (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 7 Ekim 2019.

²⁰⁸ 07.02.1992 tarihinde Maastricht'te imzalanan Antlaşma, 1958 Roma Antlaşması gibi, Avrupa Birliği'ni kuran antlaşmalarındandır. Antlaşma "Treaty on European Union" şeklinde anılmaktadır. Maastricht Antlaşması'nda, 2007 Lizbon Antlaşması ile değişiklikler yapılmıştır. Maastricht Antlaşması'nın Lizbon Antlaşması ile değiştirilmiş son metni için bkz. (Çevrimiçi) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2010.083.01.0001.01.ENG&toc=OJ:C:2010:083:TOC#C_2010083EN.01001301, 15 Şubat 2019.

²⁰⁹ Regulation (EC) No 1049/2001 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2001 regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents, Official Journal of the European Union, Legislation Number: 145, 31.05.2001, s. 43-48, bkz., (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32001R1049>, 22 Ekim 2018.

²¹⁰ Client Earth v. European Commission, Court of Justice of the European Union, Grand Chamber, Judgment, 04.09.2018, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1540202189746&uri=CELEX:62016CJ0057>, 22 Ekim 2018.

tarafından bu talep reddedilmiştir²¹¹. Mahkemece, herkesin 1992 Maastricht Antlaşması m. 10/3'te ifade edilen demokratik haklarını kullanmasının ön şartı olarak, çevresel konulara katılmasının gerekliliği üzerinde durulmuş ve Örgüt'ün çevresel etki değerlendirmesine ilişkin Tasarı hakkında bilgi alabileceği kabul edilmiştir²¹². Karar'da bilgi edinme hakkının, Avrupa Komisyonu'nun tasarı ve öneri düzenlemeleri bakımından da bulunduğu özellikle değinilmektedir²¹³. Böylece hazırlık süreçleri de dahil tüm düzenlemeler bakımından çevresel konularda şeffaflık sağlanmaktadır²¹⁴.

Yine bir Avrupa Birliği düzenlemesi olan 2003/4/EC sayılı Direktif²¹⁵ de çevresel konularda bilgiye erişim hakkını tanımaktadır.

Türk hukukunda Anayasa'nın 56. maddesinde, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu vurgulanarak, çevreyi geliştirmenin, çevreyi korumanın ve çevrenin kirlenmesini önlemenin devletin ve vatandaşların ödevi olduğu belirtilmektedir. Çevre Kanunu m. 3/1(e)'de de, çevre politikalarının oluşumunda katılım hakkının temel alınacağına değinilmektedir. Maddede ayrıca meslek odalarının, birliklerin, sivil toplum kuruluşlarının ve vatandaşların çevre politikalarına katılımının gerçekleşmesi için bakanlıkların ve yerel yönetimlerin gerekli ortamı yaratmakla görevli oldukları belirtilmektedir.

Türk hukukunda çevresel konulara halkın katılımı bakımından bir diğer önemli düzenleme, Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'dir²¹⁶. Yönetmelik m. 8/5 uyarınca, çevresel etki değerlendirmesine tabi projeler ile ilgili olarak, başvurunun yapıldığı, ÇED sürecinin başladığı, ÇED Başvuru Dosyası'nın halkın görüşüne açıldığı ve ÇED süreci tamamlanana kadar projeye ilişkin görüş ve önerilerin valiliğe veya Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na verilebileceği, anons, askıda ilan, internet vb. şeklinde halka duyurulur. Duyurudan sonra ise, halkı yatırım hakkında bilgilendirmek, projeye ilişkin görüş ve önerilerini almak üzere, Bakanlıkça belirlenen tarihte ve

²¹¹ Client Earth v. European Commission, Para. 10-19.

²¹² Client Earth v. European Commission, Para. 84.

²¹³ Client Earth v. European Commission, Para. 92.

²¹⁴ Client Earth v. European Commission, Para. 92.

²¹⁵ Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC, Official Journal of the European Union, Legislation Number: 41, 14.02.2003, s. 26-33, bkz., (Çevrimiçi) https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2003.041.01.0026.01.ENG&toc=OJ:L:2003:041:TOC, 22 Ekim 2018.

²¹⁶ RG. 25.11.2014/29186.

valilikçe belirlenen projeden en çok etkilenmesi beklenen ilgili halkın kolaylıkla ulaşabileceği merkezi bir yer ve saatte, Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar ve proje sahibinin katılımı ile “Halkın Katılımı Toplantısı” düzenlenir. Yine Yönetmelik m. 8/7’ye göre, Bakanlık, gerekli gördüğü hallerde, projenin konusu, türü ve proje için belirlenen yerin özelliklerini de dikkate alarak, üniversiteler, enstitüler, araştırma ve uzman kuruluşları, meslek odaları, sendikalar, birlikler ve sivil toplum örgütlerinden temsilcileri, ÇED raporunu inceleyip değerlendirmek üzere kurulan komisyon toplantılarına üye olarak çağırabilir.

4. Kirleten Öder İlkesi

Kirleten öder ilkesi, ilk defa Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’nün [Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)] 1972 yılındaki bir Tavsiye Kararı’nda²¹⁷ açık bir şekilde ifade edilmiştir²¹⁸. Söz konusu Karar uyarınca kirletenin, çevrenin kabul edilebilir bir konuma gelmesi için devlet tarafından belirlenen kirliliğin önlenmesi, kontrol altına alınması ve ortadan kaldırılması masraflarına katlanması gerekmektedir. Dolayısıyla bu ilke, bir faaliyetin olumlu sonuçlarından fayda sağlayan kişinin, olumsuz sonuçlarına da katlanmasını amaçlamaktadır²¹⁹.

Kirleten öder ilkesi, Rio Bildirgesi’nde de yer almaktadır. Bildirge’nin 16. maddesine göre, devletler kirleten öder ilkesini kabul etmeli ve çevre zararlarından doğan masrafların karşılanmasına çaba göstermelidirler. Devletler bunu gerçekleştirirken kamu menfaatini göz önünde bulundurmalarıdır. Ayrıca milletlerarası ticaretin ve yatırımın bozulmamasına da dikkat etmelidirler.

²¹⁷ “Recommendation of the Council on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies” başlıklı OECD Tavsiye Kararı için bkz., (Çevrimiçi) <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0102>, 27 Eylül 2018.

²¹⁸ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 266; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 22; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 17; Sands, **a.g.e.**, s. 281; Reis, **a.g.e.**, s. 163; Turgut, “Kirleten Öder”, s. 617; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 121; Scotford, **a.g.e.**, s. 72.

²¹⁹ Christian von Bar, “Environmental Damage in Private International Law”, **Recueil Des Cours: Collected Courses of The Hague Academy of International Law**, Vol. CCLXVIII, The Hague, Boston, London, Kluwer Law International, 1999, s. 305.

Çevreye Tehlikeli Faaliyetlerden Doğan Zarar Hakkında Sivil Sorumluluk Antlaşması (Lugano Antlaşması)²²⁰ giriş kısmında da, çevresel sorumluluğun temeli olarak kirleten öder ilkesinden söz edilmektedir.

Türk hukukunda kirleten öder ilkesi, Çevre Kanunu m. 3/1(g)'de düzenlenmektedir. Söz konusu fıkra uyarınca, “kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır”.

Yukarıdaki metinlerden de açıkça görüleceği üzere, kirleten öder ilkesinin ekonomik niteliği ağır basmaktadır²²¹. Bu nedenle kirleten öder ilkesinin, sürdürülebilir kalkınma ile yakından bağlantısı bulunmaktadır²²². Kirleten öder ilkesinin uygulamasına yer veren en önemli Avrupa Birliği düzenlemelerinden biri olan²²³, çevresel sorumluluk hakkındaki 2004/35/CE sayılı Direktif'in²²⁴ Önsözü'nün 2. maddesinde, ilkenin sürdürülebilir kalkınma ile uyumlu olarak uygulanacağı belirtilmektedir. Ayrıca kirleten öder ilkesi, özünde önleme amacı taşıdığı için²²⁵, önleme ilkesi ile de çok yakın ilişki içerisindedir²²⁶. Bu ilke, potansiyel kirletenlerin,

²²⁰ İngilizce başlığı “Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment” olan Antlaşma, 21.06.1993 tarihinde Lugano’da imzalanmıştır. Çalışmada Antlaşma’dan, “Lugano Antlaşması” şeklinde bahsedilmektedir. Dokuz devlet tarafından imzalanmasına rağmen, onay işlemleri tamamlanmadığı için yürürlüğe girmemiştir. Türkiye Antlaşma’yı imzalamamıştır. Antlaşma’yı imzalayan devletler için bkz., (Çevrimiçi) https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/150/signatures?p_auth=PzsiGVNs, 19 Aralık 2019. Antlaşma’nın metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://europa.eu/capacity4dev/public-environment-climate/document/convention-civil-liability-damage-resulting-activities-dangerous-environment-lugano-1993>, 19 Aralık 2019.

²²¹ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 266; Sands, **a.g.e.**, s. 280; Sapkota, **a.g.e.**, s. 53; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 117; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 37.

²²² Turgut, “Kirleten Öder”, s. 618; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 122.

²²³ Lucas Bergkamp, Barbara J. Goldsmith, **The EU Environmental Liability Directive: A Commentary**, Oxford, Oxford University Press, 2013, s. 3.

²²⁴ Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage, Official Journal of the European Union, Legislation Number: 143, 30.04.2004, s. 56-75, bkz., (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0035&from=EN>, 11 Ekim 2018. Direktif, kanunlar ihtilafı kuralları içeren bir düzenleme değildir. Daha çok idari karakteri ağır basan ve sadece devletlerin çevrenin korunması ve iyileştirilmesi için yaptığı masraflara ilişkin maddi hukuk düzenlemesidir. Özel hukuk kişilerinin tazminat talepleri Direktif kapsamına girmemektedir, bkz., Direktif m. 3/3 ve Direktif Önsözü m. 10. Ancak doktrinde söz konusu Direktif’in özel hukuka ilişkin unsurlar içerdiği ve bu yüzden karma nitelikte olduğu da savunulmaktadır, bkz., Thomas Kadner Graziano, “The Law Applicable to Cross-Border Damage to the Environment”, **Yearbook of Private International Law**, Vol. IX, 2007, s. 84.

²²⁵ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 266; Reis, **a.g.e.**, s. 162-163; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 124.

²²⁶ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 266; Reis, **a.g.e.**, s. 162-163; Sapkota, **a.g.e.**, s. 53.

çevreye zararlı olmayan teknolojileri kullanmalarını ve böylece faaliyetlerinin sonuçlarını göz önünde tutmalarını sağlamaktadır²²⁷.

Kirleten öder ilkesinin uygulamaya aktarılması aşamasında sorunlar ortaya çıkabilmektedir²²⁸. Çünkü bu ilkenin kapsamı tam olarak belli değildir²²⁹. İlk olarak, somut olayda birden fazla “kirleten” olması durumunda, sorumluluğun kime ve nasıl yükleneceği bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır²³⁰. Özellikle bir malın çevreye verdiği zararların karşılanması konusunda üreticinin mi yoksa tüketicinin mi sorumlu olacağı önem taşımaktadır²³¹. Yine bir yakıt tankerinin yol açtığı çevre zararından kimin sorumluluğunun doğacağı çözülmesi gereken bir sorundur. Burada yakıt tankerinin operatörünün mü yoksa taşınan yakıtın sahibinin mi sorumlu olacağının belirlenmesi zor gözükmemektedir²³². Bir araziye atık döken şirketlerden hangisinin ortaya çıkan çevre felaketinden sorumlu olduğunun belirlenmesi de aynı şekilde çözülmesi zor bir sorundur²³³. Doktrinde bu sorunlu konuların, ilkenin anlamının ve kapsamının uygulamada zamanla netleştirilmesiyle çözülebileceği belirtilmektedir²³⁴. Ayrıca sorumluluğun belirlenmesinde, sosyal adaleti sarsmayacak şekilde bir yöntemin izlenmesi üzerinde durulmaktadır²³⁵. Buna göre, herkesin sorumluluğunun, çevre zararının oluşmasındaki paya ve bu zarardan sağladığı faydaya göre belirlenmesi gerekmektedir²³⁶.

Kirleten öder ilkesinin uygulanması aşamasında ikinci olarak, ne ölçüde bir çevre zararının sorumluluğa yol açacağı sorunu ortaya çıkmaktadır²³⁷. Özellikle

²²⁷ Çepel, **a.g.e.**, s. 112; von Bar, **a.g.e.**, s. 305; Louise De La Fayette, “The Concept of Environmental Damage in International Liability Regimes”, **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 186; Erişgin, **a.g.e.**, s. 212.

²²⁸ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 25-26; Turgut, “Kirleten Öder”, s. 619; Reis, **a.g.e.**, s. 165; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 58; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 117.

²²⁹ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 25-26; Turgut, “Kirleten Öder”, s. 619; Reis, **a.g.e.**, s. 165; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 58; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 117.

²³⁰ Turgut, “Kirleten Öder”, s. 612; Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 267; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 23; Louka, **a.g.e.**, s. 51; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 59; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 118.

²³¹ Turgut, “Kirleten Öder”, s. 647-648; Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 267; Louka, **a.g.e.**, s. 51; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 59; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 118.

²³² Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 59.

²³³ Louka, **a.g.e.**, s. 51.

²³⁴ Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 59.

²³⁵ Turgut, “Kirleten Öder”, s. 650; Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 14; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 118.

²³⁶ Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 14; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 118.

²³⁷ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 26; Turgut, “Kirleten Öder”, s. 627; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 59; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 126.

OECD'nin tavsiye kararında ifade edilen "kabul edilebilir" çevre durumunun neye göre belirleneceği belli değildir²³⁸. Ayrıca doktrinde, her çevresel varlığın maddi anlamda parasal karşılığının belirlenmesinin de mümkün olmadığına değinilmektedir²³⁹. İnsanların maddi varlıklarına yönelik zararların hesaplanması kolay olsa da, yok olan türlerin ve azalan ormanlık alanların maddi olarak karşılığının hesaplanmasının zor olduğu belirtilmektedir²⁴⁰.

C. Çevre Hukukunun Diğer Hukuk Dallarıyla İlişkisi

Çevre hukuku, kendine has ilke ve kavramları olan bağımsız bir hukuk dalı olarak kabul edilmektedir²⁴¹. Ancak çevre hukukunun, hukukun klasik tasnifi içerisinde yeri tam olarak belirlenememektedir²⁴². Çevre hukukunun, kamu hukuku ve özel hukuk alanlarının hepsiyle yakından bağlantısı bulunmaktadır²⁴³.

Çevre hukuku, kamu hukuku dalları olan anayasa, idare ve ceza hukuku ile yakın ilişki içerisinde²⁴⁴.

Anayasa hukuku ile çevre hukukunun ilişkisi, özellikle üçüncü kuşak haklardan kabul edilen çevre hakkı bağlamında ele alınmaktadır²⁴⁵. Yine devletin ve organlarının görev, yetki ve sorumlulukları da çevre hukukuna etki eden konulardandır²⁴⁶.

Çevre hukuku idare hukukunun kural ve araçlarından da çokça yararlanmaktadır²⁴⁷. Özellikle çevreye zarar verebilecek belli faaliyetler için izin ve

²³⁸ Turgut, "Kirlenen Öder", s. 627; Beyerlin, Marauhn, **a.g.e.**, s. 59; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 126, Yılmaz Turgut, "kabul edilebilir" gibi ifadelerin, politik tercihler nedeniyle kullanıldığını belirtmektedir, Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 61.

²³⁹ Turgut, "Kirlenen Öder", s. 628-629; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 118.

²⁴⁰ Turgut, "Kirlenen Öder", s. 629; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 290.

²⁴¹ Yongalık, **a.g.e.**, s. 1-2; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 127; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 9; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 67; Güneş, **a.g.e.**, s. 2; Aybay, **a.g.e.**, s. 368.

²⁴² Aybay, **a.g.e.**, s. 363. Doktrinde çevre hukukunun kamu hukuku bölümüne dahil edilmesi gerektiği yönünde görüş bildiren de bulunmaktadır, bkz., Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 127; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 67.

²⁴³ Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 8-12; Ertaş, **a.g.e.**, s. 72; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 78; Kokko, **a.g.e.**, s. 286; Aybay, **a.g.e.**, s. 370-371.

²⁴⁴ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 126-137; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 123, 126; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 9; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 67-69.

²⁴⁵ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 126-129; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 7-8; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 9; Turgut, "Temel Kavram ve İlkeler", s. 22-24; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 10.

²⁴⁶ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 126; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 126; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 7; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 68.

²⁴⁷ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 129-134; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 123; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 9; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 9-10; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 67; Memiş, **a.g.e.**, s. 24.

ruhsat gibi denetim usullerinin uygulanması ve çevre zararına neden olan kişiye uygulanacak mali yükümlülükler, idare hukukunun alanını yakından ilgilendirmektedir²⁴⁸.

İdari yaptırımlar çevre zararına neden olanlar bakımından her zaman etkili olmadığı için, ceza hukuku düzenlemelerine de ihtiyaç duyulmaktadır²⁴⁹. Bu düzenlemeler sayesinde çevreye zarar veren fiiller suç olarak nitelendirilmekte ve cezalandırılmaktadır²⁵⁰. Çevre zararlarının ağır sonuçları göz önüne alındığında, izlenen önleme politikaları yanında ceza hukukunun caydırıcı etkisi de çevreyi koruma amacı bakımından büyük önem taşımaktadır²⁵¹. Ancak doktrinde öncelikli olarak idari yaptırımlara ağırlık verilmesi ve ceza hukuku düzenlemelerinin bu yaptırımlara yardımcı olarak kullanılması önerilmektedir²⁵².

Çevre hukuku, çevre zararlarından doğan hukuki sorumluluğun belirlenmesi amacıyla özel hukuk kurallarından da yararlanmaktadır²⁵³. Özellikle medeni hukukun komşuluk ilişkilerine dayanan düzenlemeleri ve borçlar hukukunun tazminat düzenlemeleri sorumluluğun belirlenmesinde önemli kaynaklardır²⁵⁴.

Çevre sorunları genellikle yerel düzeyde bir devletin sınırları içerisinde etki göstermemekte, sınırları aşarak tüm devletleri etkilemektedir²⁵⁵. Dolayısıyla, tüm

²⁴⁸ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 131-132; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 123; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 9; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 67; Memiş, **a.g.e.**, s. 401-428.

²⁴⁹ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 137; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 126; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 10; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 311; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 250-251.

²⁵⁰ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 135; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 9; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 324-327.

²⁵¹ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 137; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 10; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 249.

²⁵² Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 137; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 10; Memiş, **a.g.e.**, s. 261; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 253-254.

²⁵³ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 137; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 12; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 126-127; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 69; Seda İrem Çakırca, “Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sa. 47, 2012, s. 60; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 131 vd.

²⁵⁴ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 137; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 126-127; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 69; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 131 vd.

²⁵⁵ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 4; Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 138; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 393; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 3; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 4; Sands, **a.g.e.**, s. 3-4; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 13, 40, 76; Turgut, “Temel Kavram ve İlkeler”, s. 18; Sema Çörtoğlu Koca, “Milletlerarası Özel Hukuka Göre Açık Denizlerde Meydana Gelen Çevre Kirliliğine Uygulanacak Hukuk”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. IX, Özel Sayı: Prof. Dr. Ünal Narmanlıoğlu’na Armağan, 2007, s. 783; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 2; Sapkota, **a.g.e.**, s. 14; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 3-7; Güneş, **a.g.e.**, s. 9; Memiş, **a.g.e.**, s. 1; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 334; Aybay, **a.g.m.**, s. 367.

devletleri etkileyen bu küresel çevre sorunlarının çözümü için milletlerarası işbirliğine ihtiyaç bulunmaktadır²⁵⁶.

Günümüzde çevre sorunlarına milletlerarası hukuk ve milletlerarası özel hukuk kurallarının uygulanmasıyla ortaya çıkan ve çevre hukukunun alt dalı olan milletlerarası çevre hukukundan bahsedilmektedir²⁵⁷.

Milletlerarası hukuk kuralları, devletler ile devletler veya devletlerle milletlerarası kuruluşlar arasındaki çevre zararlarından doğan uyumsuzluklar ile ilgilenmektedir²⁵⁸. Milletlerarası özel hukuk ise, yabancılık unsuru taşıyan hukuki olay ve ilişkilere hangi devletin hukukunun uygulanacağını gösteren kurallardan oluşmaktadır²⁵⁹. Dolayısıyla milletlerarası özel hukuk kuralları, yabancılık unsuru taşıyan çevre zararlarından doğan ihtilafların çözümü için hangi devletin hukukunun esas alınacağı sorunu ile ilgilenmektedir. Ele alınan konunun temelini de bu sorun oluşturmaktadır.

II. ÇEVRE HUKUKUNA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

A. Çevre Kavramı

Günümüzde giderek artan çevre sorunlarına çözüm bulunması sürecinde önemli olan ilk aşama, “çevre” kavramından ne anlaşıldığının ortaya konulmasıdır. Çünkü çevre kavramının iyi anlaşılması, çevresel değerlerin korunması için yapılacak düzenlemelerin daha işlevsel olmasını sağlayacaktır²⁶⁰. Ayrıca çevre zararlarından doğan sorumluluğun kapsamının belirlenmesi için çevre kelimesiyle ne anlaşıldığının ortaya koyulması gerekmektedir²⁶¹.

²⁵⁶ İbrahim Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, 3. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 1996, s. 134; Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 138; Sands, **a.g.e.**, s. 3-4; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 3; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 16.

²⁵⁷ Birnie, Boyle, Redgwell, **a.g.e.**, s. 4.

²⁵⁸ Ayşe Nur Tütüncü, “Milletlerarası Çevre Meselelerine Genel Bir Bakış”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. VII, Sa. 2, 1987, s. 156; von Bar, **a.g.e.**, s. 403.

²⁵⁹ Ergin Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, 22. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2017, s. 9; Gülören Tekinalp, Ayfer Uyanık, **Milletlerarası Özel Hukuk: Bağlama Kuralları**, 12. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2016, s. 17; Aysel Çelikel, B. Bahadır Erdem, **Milletlerarası Özel Hukuk**, 16. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2020, s. 14; Nihal Uluocak, **Milletlerarası Özel Hukuk Dersleri**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989, s. 2; Rona Aybay, Esra Dardağan, **Uluslararası Düzeyde Yasaların Çatışması: Kanunlar İhtilafı**, 2. Bası, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 11; Cemal Şanlı, Emre Esen, İnci Ataman-Fıganmeşe, **Milletlerarası Özel Hukuk**, 8. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2020, s. 5-6; Vahit Doğan, **Milletlerarası Özel Hukuk**, 6. Bası, Ankara, Savaş Yayınevi, 2020, s. 5.

²⁶⁰ Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 1; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 4.

²⁶¹ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 1; Sands, **a.g.e.**, s. 16; Shelton, Kiss, **Judicial Handbook**, s. 4.

Çevre sorunlarının günümüzdeki gibi ön plana çıkmadığı dönemlerde çevre, bir şeyin etrafındaki diğer şeyleri ve ortamı ifade etmek üzere çok genel bir anlamda kullanılmaktaydı²⁶². Genel sözlüklerde de çevrenin tanımına aynı doğrultuda yer verilmektedir²⁶³. Ancak, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra artan çevre sorunlarıyla beraber, çevre kavramının daha karmaşık, soyut ve geniş bir kapsamının olduğu ortaya çıkmıştır²⁶⁴. Bu nedenle çevre kavramı doktrinde herkes tarafından çok farklı biçimlerde ele alınmaya başlanmıştır.

Bazı yazarlar çevrenin doğrudan bir tanımını vermeye çalışmaktadır²⁶⁵. Doktrinde çok farklı çevre tanımları bulunmaktadır. Üzerinde kesin bir uzlaşıya varılmış tek bir çevre tanımı yoktur²⁶⁶. Çevre kavramının çok geniş tanımları yanında, daha dar kapsamlı tanımlarına da rastlanmaktadır²⁶⁷.

Genellikle çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde doğrudan veya dolaylı, ani veya devam eden etkilerde bulunan fiziki, kimyasal, biyolojik ve toplumsal unsurların toplamı olarak tanımlanmaktadır²⁶⁸.

Çevre Kanunu'nun 2. maddesinde de çevre benzer şekilde açıklanmaktadır. Madde hükmüne göre çevre, canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve

²⁶² Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 24; Lâle Sirmen, "Taşınmaz Mülkiyetinin Kullanılmasında Çevre Etkileri Yaratın Müdahalelerden Dolayı Malikin Sorumluluğu", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XL, Sa. 1, 1988, s. 281; Yongalık, **a.g.e.**, s. 12; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 73; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 6; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 1; Memiş, **a.g.e.**, s. 13.

²⁶³ Oxford İngilizce Sözlüğü'nde de çevre aynı doğrultuda tanımlanmaktadır, bkz., (Çevrimiçi) <http://www.oed.com/view/Entry/63089?redirectedFrom=environment#eid>, 26 Ekim 2018.

²⁶⁴ Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 75; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 6; Birnie, Boyle, Redgwell, **a.g.e.**, s. 5; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 6-7; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 1; Güneş, **a.g.e.**, s. 2-3.

²⁶⁵ Can Hamamcı, "Çevre ve Hukuk", **Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1983, s. 244; Çepel, **a.g.e.**, s. 41; Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 18, 27; Basse, **a.g.e.**, s. 31; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 2; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 6; Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 7; Sapkota, **a.g.e.**, s. 10; Ertaş, **a.g.e.**, s. 21-22; Güneş, **a.g.e.**, s. 4; Memiş, **a.g.e.**, s. 12; Ümit Erdem, "İnsan mı Çevreden, Çevre mi İnsandan", **İnsan Çevre Toplum**, Yay. Haz. Ruşen Keleş, 3. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s. 76; Erol Uluğ, "Çevre Kirlenmesinin Boyutları", **İnsan Çevre Toplum**, Yay. Haz. Ruşen Keleş, 3. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s. 93; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 14; Özgül Öztürk, "Çevre Kirliliği ve Hukuki Sorumluluk", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 6.

²⁶⁶ Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 76; Sands, **a.g.e.**, s. 16; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 2; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 9; Sapkota, **a.g.e.**, s. 3; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 1, 47; Güneş, **a.g.e.**, s. 2.

²⁶⁷ Sapkota, **a.g.e.**, s. 3.

²⁶⁸ Hamamcı, **a.g.e.**, s. 244; Ruşen Keleş, Can Hamamcı, Aykut Çoban, **Çevre Politikası**, 8. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 2015, s. 33; Çepel, **a.g.e.**, s. 41; Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 18, 27; Sapkota, **a.g.e.**, s. 10; Ertaş, **a.g.e.**, s. 21-22; Güneş, **a.g.e.**, s. 4; Öztürk, Yüksek Lisans Tezi, s. 6.

karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdır²⁶⁹.

Yine doktrinde çevre, “insan ve diğer tüm canlı ve cansız varlıkları ile birlikte doğanın ve doğadaki insan yapısı öğelerin bütünü”²⁷⁰, “canlıların biyosferde diğer canlı ve cansız varlıklarla bir arada yaşadığı ortam”²⁷¹, “hayatı mümkün kılan ve devam ettiren güç koşulların biraraya gelmesiyle oluşan bileşik”²⁷² ve “aralarında insanın da bulunduğu birbirinden değişik canlı organizmalar ile onların cansız çevrelerinden oluşan ve bir bütün olarak ele alınabilen bir sistem”²⁷³ şeklinde de tanımlanmaktadır.

Ancak bunlar dışında aşağıdaki gibi daha uzun ve kapsamlı tanımlar da bulunmaktadır:

“Çevre yeryüzü ekosisteminde²⁷⁴ yer alan canlı ve cansız varlıklarla bunların karşılıklı etkileşimlerinin (fiziksel, kimyasal, biyolojik) var olduğu dünya ve dünya dışı fiziksel mekan ve oluşturduğu yapay ortam ile, yine bu varlıkların oluşturdukları (gerek bireysel gerekse ortaklaşa olarak) soyut bir algılama ve etkileşimi ifade eder”²⁷⁵.

Yukarıdaki tanımlar farklı ifadeler içerse de, hepsi aynı şekilde çevreyi geniş anlamda ele almaktadır. Bunların aksine çevreyi daha dar anlamda tanımlayan da bulunmaktadır. Buna göre çevre; kamunun ortak yararlandığı unsurlar olan hava, su ve topraktan oluşan fiziksel ortam olarak açıklanmaktadır²⁷⁶.

²⁶⁹ Bu tanım, 5491 sayılı Çevre Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun RG. 13.05.2006/26167) ile 2. maddeye eklenmiştir. 17.07.2008 tarihli ve 26939 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan Mülga Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği 4. maddesinde de aynı tanım bulunmaktaydı. Ancak daha sonra 2013 tarihli Mülga Yönetmelik’te (RG. 03.10.2013/28784) bu tanıma yer verilmemiştir. Aynı doğrultuda şu an yürürlükte bulunan Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği’nde de (RG. 25.11.2014/29186) çevre tanımı yoktur.

²⁷⁰ Ertürk, **Çevre**, s. 45; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 2.

²⁷¹ Memiş, **a.g.e.**, s. 12.

²⁷² Cevdet Yavuz, “Türk Hukukunda Çevre Kirlenlerin Hukukî Sorumluluğu”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. V, Sa. 1-3, 1990, s. 37.

²⁷³ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 14.

²⁷⁴ Çevre Kanunu m. 2’ye göre ekosistem, canlıların kendi aralarında ve cansız çevreleriyle ilişkilerini bir düzen içinde yürüttükleri biyolojik, fiziksel ve kimyasal sistemi ifade etmektedir.

²⁷⁵ Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 6; Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 7.

²⁷⁶ Basse, **a.g.e.**, s. 31, dn. 1.

Tüm bu bilgiler ışığında çevrenin geniş ve dar tanımları arasındaki farkı, insan etkisiyle ortaya çıkan çevrenin oluşturduğu görülmektedir²⁷⁷. Çevre geniş anlamıyla, hem insan eseri olan hem de insan etkisi sonucu oluşmayan ortamı kapsamaktadır²⁷⁸. Çevrenin bu şekilde dar ve geniş anlamlarda incelenmesi, konuyu doğal ve yapay çevre ayırımına götürmektedir²⁷⁹.

1. Çevre Kavramının Alt Ayrımları

a. Doğal Çevre

Doğal çevre²⁸⁰, canlı ve cansız varlıkları ile bir denge içerisinde bulunan, oluşumunda insan etkisinin bulunmadığı ve sonradan insan faaliyetleri ile bozulmamış bir bütündür²⁸¹.

Doğal çevre, cansız organizmalar olan hava, su, toprak ile canlı organizmalar olan bitkiler, hayvanlar ve insanlardan oluşmaktadır²⁸².

b. Yapay Çevre

Yapay çevre, insanın bilgi ve kültür birikimini kullanarak doğal çevre unsurlarını biçimlendirmesi ve değiştirmesi ile oluşturduğu yaşam ortamıdır²⁸³. Bu bağlamda Çevre Kanunu 2. maddesi, “biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve

²⁷⁷ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 26; Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 2-3; Sands, **a.g.e.**, s. 15; Memiş, **a.g.e.**, s. 17.

²⁷⁸ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 26; Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 2-3; Sands, **a.g.e.**, s. 15; Memiş, **a.g.e.**, s. 17.

²⁷⁹ Yongalık, **a.g.e.**, s. 14; Memiş, **a.g.e.**, s. 17-18.

²⁸⁰ Doktrinde bazı yazarlar, doğal çevre yerine “fiziksel çevre” kavramını kullanmayı tercih etmektedirler, bkz., Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 7. Ancak doktrinde çoğunlukla kabul edilen görüş uyarınca, fiziksel çevre kavramı hem doğal hem de yapay çevreyi kapsamaktadır, bkz., Keleş, Hamamcı, Çoban, **a.g.e.**, s. 35-36; Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 5; Güneş, **a.g.e.**, s. 3; Yokuş Sevük, **a.g.e.**, s. 1; Öztürk, Yüksek Lisans Tezi, s. 3; Bu çalışmada da, doktrinde genel olarak kabul edilen doğrultuda, doğal çevre kavramı kullanılmaktadır.

²⁸¹ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 24; İbrahim Sahir Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesinden Doğan Sorumlulukla Taşınmaz Mülkiyetinin Aşkın Kullanılmasından Doğan Sorumluluğun Karşılaştırılması”, **Yargıtay Dergisi**, C. XII, Sa. 1-2, 1986, s. 85; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 281; Keleş, Hamamcı, Çoban, **a.g.e.**, s. 35; Yongalık, **a.g.e.**, s. 13; Ertürk, **Çevre**, s. 46; Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 5; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 8; Güneş, **a.g.e.**, s. 3; Yokuş Sevük, **a.g.e.**, s. 1; Öztürk, Yüksek Lisans Tezi, s. 3.

²⁸² Hamamcı, **a.g.e.**, s. 244; Keleş, Hamamcı, Çoban, **a.g.e.**, s. 35-36; Yongalık, **a.g.e.**, s. 14; Ertürk, **Çevre**, s. 46; Sapkota, **a.g.e.**, s. 12; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 8.

²⁸³ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 24; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 85; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 281; Keleş, Hamamcı, Çoban, **a.g.e.**, s. 36; Yongalık, **a.g.e.**, s. 13; Ertürk, **Çevre**, s. 46; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 7; Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 5, 13; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 8; Güneş, **a.g.e.**, s. 3; Memiş, **a.g.e.**, s. 18; Yokuş Sevük, **a.g.e.**, s. 1; Öztürk, Yüksek Lisans Tezi, s. 3-4.

kültürel” ortamdan bahsederek, hem doğal hem de yapay çevreyi koruma kapsamına almaktadır²⁸⁴.

İnsanlar tarafından toplumsal yaşamın gereklerini yerine getirme amacıyla oluşturulan, alt yapı ve ulaşım sistemleri ile binalar, yollar ve köprülerden oluşan yerleşim alanları yapay çevrenin kapsamına girmektedir²⁸⁵.

Bitki ve hayvan topluluklarının doğal gelişim süreçlerinin değiştirilmesi ile oluşturulan ortamlar da yapay çevre kapsamındadır²⁸⁶. Dolayısıyla bir bitkinin, doğal olarak yetişemeyeceği bir ortamda, farklı teknolojiler sayesinde geliştirilmesi sonucunda yapay bir çevre oluşmaktadır²⁸⁷. Aynı doğrultuda, hayvanat bahçesindeki hayvanların da yapay bir çevre oluşturduğu söylenebilecektir.

2. Çevre Kavramını Oluşturan Unsurlar

UNEP’in hazırladığı milletlerarası çevre hukukuna ilişkin Kılavuz’da, çevrenin çok geniş bir anlama sahip olduğuna değinilmektedir²⁸⁸. Bu nedenle Kılavuz’da, çevrenin belli bir tanımı yapılmamakta, onu oluşturan bazı unsurlardan bahsedilmektedir. Bu bağlamda, hava, su ve toprak unsurlarının yanı sıra, hayvanlar ve bitkilerden oluşan biyolojik unsurlardan ve kültürel varlıklardan söz edilmektedir²⁸⁹.

Doktrinde de, çevrenin belli bir tanımın, ya her şeyi içine alan çok geniş ya da bazı unsurları dışarıda bırakan dar bir kapsamda olacağını düşünenler bulunmaktadır²⁹⁰. Bu nedenle bazı yazarlar, çevrenin belirgin bir tanımını vermek yerine, onu oluşturan öğeleri incelemektedir.

²⁸⁴ Çevre Kanunu’nun 5491 sayılı Kanun ile değiştirilmesinden önce 2. maddede çevre tanımı bulunmamaktaydı. Ancak o dönemde de doktrinde, Kanun’da yer alan hükümlerin birlikte değerlendirilmesi sonucunda, yapay çevrenin Kanun’un kapsamına girdiği belirtilmekteydi, bkz., Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 85; Yongalık, **a.g.e.**, s. 16; Aybay, **a.g.e.**, s. 364-365.

²⁸⁵ Keleş, Hamamcı, Çoban, **a.g.e.**, s. 36; Yongalık, **a.g.e.**, s. 13; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 75; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 7; Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 13; Sapkota, **a.g.e.**, s. 12; Memiş, **a.g.e.**, s. 18.

²⁸⁶ Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 6.

²⁸⁷ **A.e.**, s. 6.

²⁸⁸ **UNEP Training Manual on International Environmental Law**, s. 15, (Çevrimiçi) https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/20599/UNEP_Training_Manual_Int_Env_Law.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 22 Aralık 2019.

²⁸⁹ **A.e.**, s. 15.

²⁹⁰ Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 76; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 47.

Çevre, bünyesinde aralarında insanın da bulunduğu birçok unsur barındırmaktadır²⁹¹. Doktrinde bu unsurlar belli kategoriler içerisinde ya da ayrı ayrı açıklanmaktadır.

Bazı yazarlar, çevre kavramının kapsamına giren unsurları, biyolojik, fiziksel, sosyal ve ekonomik niteliklerine göre sınıflandırmaktadır²⁹². Mülga Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'nin²⁹³ 4. maddesinde de benzer şekilde kategoriler kullanılmıştır. Ancak, daha sonradan bu Yönetmelik birçok kez yenilenmiştir. Şu an yürürlükte bulunan Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'nde çevre kavramının tanımına ve unsurlarına yer verilmemektedir.

Biyolojik unsurlar olarak; tüketiciler (hayvanlar ve insanlar), üreticiler (bitkiler) ve ayrıştırıcılar (bakteri ve mantarlar) sayılmaktadır²⁹⁴. Hava, su ve toprağın ise fiziksel unsurları oluşturduğu belirtilmektedir²⁹⁵. Bunlara ek olarak, insanın maddesel kaynakları kullanmasıyla oluşan ekonomik unsurlardan ve tarihi ve kültürel değerleri içeren sosyal unsurlardan bahsedilmektedir²⁹⁶.

Doktrinde çevre, canlı ve cansız unsurlar şeklinde de incelenmektedir²⁹⁷. Buna göre canlı unsurlar, tüketici, üretici ve ayrıştırıcılardan; cansız unsurlar ise inorganik maddeler ile fiziksel şartlardan oluşmaktadır²⁹⁸.

Lugano Antlaşması m. 2/10'da da, çevrenin kapsamına, canlı ve cansız varlıklar ile bunların karşılıklı etkileşimlerinin girdiği belirtilmektedir. Ayrıca maddede, kültürel değerler ve insanın doğal çevreyi düzenlenmesi ile oluşturduğu varlıklar da çevrenin unsurları olarak sayılmaktadır. Böylece Antlaşma, hem doğal hem de insan yapımı yapay çevreyi koruma kapsamına almaktadır²⁹⁹. Ayrıca doktrinde, madde hükmünde yer alan “karşılıklı etkileşimler” ifadesinin, genetiği

²⁹¹ Sands, **a.g.e.**, s. 5.

²⁹² Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 9; Sapkota, **a.g.e.**, s. 10.

²⁹³ RG. 07.02.1993/21489.

²⁹⁴ Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 9; Sapkota, **a.g.e.**, s. 10.

²⁹⁵ Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 10; Sapkota, **a.g.e.**, s. 10.

²⁹⁶ Parlar, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 13-14; Sapkota, **a.g.e.**, s. 10.

²⁹⁷ Fikret Berkes, Mine Kışlalıoğlu, **Ekoloji ve Çevre Bilimleri**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990, s. 14; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 14-15.

²⁹⁸ Berkes, Kışlalıoğlu, **a.g.e.**, s. 14; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 14-15.

²⁹⁹ Kiss, Shelton, **Environmental Law**, s. 2; Süheyla Suzan Alica, “İdari Yargı Kararları Çerçevesinde 2872 Sayılı Çevre Kanunu ve İlgili Yönetmeliklerin Uygulanmasından Doğan Uyuşmazlıklar”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 15.

değiştirilmiş organizmalar gibi yeni ortaya çıkan ve önemleri sonradan anlaşılan durumları da kapsadığı belirtilmektedir³⁰⁰.

Doktrinde çevrenin unsurlarını çok geniş bir şekilde ele alanlar da bulunmaktadır. Yazarlara göre, su, toprak, hava, bitki ve hayvan topluluğu ile doğal ve tarihsel zenginlikler yanında, uzay boşluğu ve içinde bulunan enerji kaynakları ve diğer sistemleri de çevre kavramının unsurları olarak değerlendirilmelidir³⁰¹.

B. Çevre Zararı Kavramı

Çevre zararlarının önlenmesi amacıyla getirilen birçok düzenleme olmasına rağmen, çevre zararının ne olduğuna ilişkin üzerinde uzlaşılmış bir tanım bulunmamaktadır³⁰². Doktrinde ve mevzuatta bu konu çok farklı şekillerde ele alınmaktadır. Bu nedenle çevre zararı, açıklanması zor ve karmaşık bir kavramdır³⁰³. Ancak bu kavramın anlaşılması, mahkeme önünde bu zararlara dayanılarak dava açılması ve kanuni çare aranması bakımından büyük önem taşımaktadır³⁰⁴.

Çevre Kanunu'nda çevre zararının ne olduğuna ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır. Kanun'un 2. maddesinde çevre kirliliğinin tanımına yer verilmektedir. Yönetmeliklerde de konu daha çok "kirlilik" üzerinden incelenmektedir.

Avrupa Birliği düzenlemelerinden biri olan çevresel sorumluluk hakkındaki 2004/35/CE sayılı Direktif m. 2/1'de yer alan açıklamaya göre çevre zararı, doğal varlıkların (su ve topraktan özellikle söz edilmekte, m. 2/1(b) ve (c), m. 2/12) ve koruma altındaki türlerin olumsuz etkilenmesidir. Direktif, çevre zararını sadece biyolojik çeşitlilik özelinde ele almakta, kişi ve malvarlığı zararlarına yer vermemektedir³⁰⁵.

³⁰⁰ Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 78; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 47.

³⁰¹ Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 8; Akbaba, **a.g.e.**, s. 121.

³⁰² Bowman, "An Overview", s. 1, 12-13; De La Fayette, **a.g.e.**, s. 150; Nühket Turgut, "Definition and Valuation of Environmental Damage in Turkey", **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 281; Reis, **a.g.e.**, s. 59-60; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 52; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 288.

³⁰³ Sands, **a.g.e.**, s. 876; Reis, **a.g.e.**, s. 59.

³⁰⁴ Michael Bowman, "Biodiversity, Intrinsic Value, and the Definition and Valuation of Environmental Harm", **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 42; Turgut, "Environmental Damage", s. 288.

³⁰⁵ Andrew Dickinson, **The Rome II Regulation: The Law Applicable to Non-Contractual Obligations**, New York, Oxford University Press, 2008, s. 436; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 126; Başoğlu,

Sözleşme dışı borç ilişkilerine uygulanacak hukuk hakkındaki Avrupa Birliği yasal düzenlemesi olan Roma II Tüzüğü'nde de, çevre zararı kavramının tanımına yer verilmektedir. Tüzük'ün Önsözü m. 24 uyarınca çevre zararı, su, hava ve toprak gibi doğal kaynakların olumsuz etkilenmesi ve bu doğal kaynakların kamu veya başka bir doğal kaynak menfaatine olan işlevlerinin ya da biyolojik çeşitliliğin bozulmasıdır. Söz konusu madde çevre zararını 2004/35/CE sayılı Direktif ile aşağı yukarı benzer şekilde ele almaktadır³⁰⁶. Ancak, 2004/35/CE sayılı Direktif'ten farklı olarak, Roma II Tüzüğü'nün çevre zararlarına uygulanacak hukuku düzenleyen 7. maddesi uyarınca, kişi ve malvarlığı zararları da Tüzük kapsamındadır. Bu bağlamda, Roma II Tüzüğü'nün kabul ettiği çevre zararı kavramının daha geniş olduğu söylenebilecektir³⁰⁷. Ancak, Roma II Tüzüğü m. 1/2(f)'ye göre nükleer zararlar Tüzük'ün kapsamı dışında kalmaktadır.

Avrupa Komisyonu'nun Roma II Tüzüğü'ne ilişkin 22.07.2003 tarihinde hazırladığı Tasarı'da³⁰⁸, devletlerin ekonomik çıkarları, nükleer zararların hariç bırakılmasının gerekçesi olarak gösterilmektedir³⁰⁹. Buna ek olarak, nükleer zararlardan doğan sorumluluk konusunun, milletlerarası antlaşmalar ile düzenlendiğine de işaret edilmektedir³¹⁰. Tasarı'da, 29.07.1960 tarihli Nükleer Enerji Sahasında Hukuki Mesuliyete Dair Sözleşme'den (Paris Sözleşmesi)³¹¹, 1960 Paris

a.g.e., s. 21; Sands, a.g.e., s. 926-927, Sands, Direktif'in 2002 yılındaki tasarı halini incelemektedir. Tasarı için bkz., Official Journal of the European Union, Vol. XLV, No: C151E, 25.06.2002, s. 132-146, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.CE.2002.151.01.0132.01.ENG&toc=OJ:C:2002:151E:TOC>, 17 Ocak 2019.

³⁰⁶ Michael Bogdan, "The Treatment of Environmental Damage in Regulation Rome II", **The Rome II Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations: A New International Litigation Regime**, Ed. John Ahern, William Binchy, Leiden, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 223-224; Angelika Fuchs, "Chapter II: Torts/Delicts, Article 7: Environmental damage", **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 211-212; Michael Bogdan, Michael Hellner, "Chapter II: Torts/Delicts, Article 7: Environmental damage", **European Commentaries on Private International Law (ECPIL): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 290.

³⁰⁷ Ulrich Magnus, "Chapter II: Torts/Delicts, Article 4: General rule", **European Commentaries on Private International Law (ECPIL): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 153.

³⁰⁸ Çalışmada bu Tasarı'dan bundan sonra "COM(2003) 427 final" şeklinde bahsedilmektedir. Tasarı'nın tam metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0427:FIN:EN:PDF>, 6 Aralık 2018.

³⁰⁹ COM(2003) 427 final, s. 9.

³¹⁰ COM(2003) 427 final, s. 9.

³¹¹ Sözleşme'nin İngilizce başlığı, "Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy"dir. Türkiye de bu Sözleşme'ye taraftır. Sözleşme, 13.05.1961 tarihli ve 10806 sayılı Resmi

Sözleşmesi'ne ek olarak hazırlanan 31.01.1963 tarihli Brüksel Antlaşması'ndan³¹², 21.5.1963 tarihli Nükleer Hasara İlişkin Hukuki Sorumluluk Hakkındaki Viyana Sözleşmesi'nden³¹³, 21.9.1988 tarihli Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Taraf Sorumluluğuna Dair Viyana ve Paris Sözleşmeleri'nin Uygulanmasına İlişkin Ortak Protokol'den³¹⁴ ve 12.09.1997 tarihli Nükleer Zararlar İçin Ek Tazminat Hakkında Antlaşma'dan³¹⁵ söz edilmektedir.

Roma II Tüzüğü'nün hazırlanması sürecinde 03.05.2002 tarihinde çıkarılan Ön Tasarı³¹⁶ m. 1/2'de, nükleer zararların Tüzük'ün kapsamı dışında kaldığına ilişkin bir

Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'de 28.01.1964, 16.11.1982 ve 12.02.2004 tarihlerinde kabul edilen Protokoller ile değişiklik yapılmıştır. Türkiye 1964 ve 1982 tarihli Protokoller'e taraftır (1964 tarihli Protokol, 13.06.1967 tarihli ve 12620 sayılı Resmi Gazete'de, 1982 tarihli Protokol ise, 23.05.1986 tarihli ve 19115 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir). 12.02.2004 tarihli Protokol imzalanmış ama daha onaylanıp yürürlüğe girmemiştir. Sözleşme'nin metni ve taraf olunan Protokoller için bkz., (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 12 Ocak 2019. 2004 tarihli Protokol'ün metni için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.oecd-neo.org/law/Unofficial%20consolidated%20Paris%20Convention.pdf>, 22 Ocak 2020. Çalışmada bu Sözleşme'den bundan sonra "Paris Sözleşmesi" şeklinde bahsedilmektedir.

³¹² Antlaşma'nın İngilizce başlığı, "Convention Supplementary to the Paris Convention of 29th July 1960 on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy as amended in 1964 and 1982"dir. Antlaşma, "Brussels Supplementary Convention" şeklinde adlandırılmaktadır. Antlaşma'da 12.02.2004 tarihli bir Protokol ile değişiklik yapılmıştır. Türkiye bu Antlaşma'ya ve Protokol'e taraf değildir. Antlaşma'nın metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.oecd-neo.org/law/nlbrussels.html>, 22 Ocak 2020. 2004 tarihli Protokol'ün metni için bkz., (Çevrimiçi) https://www.oecd-neo.org/law/brussels_supplementary_convention.pdf, 22 Ocak 2020.

³¹³ Sözleşme'nin İngilizce başlığı, "Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage"dir. Sözleşme'de 12.09.1997 tarihli bir Protokol ile değişiklik yapılmıştır. Türkiye bu Sözleşme'ye ve Protokol'e taraf değildir. Sözleşme'nin metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201063/volume-1063-I-16197-English.pdf>, 22 Ocak 2020. 1997 tarihli Protokol'ün metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.iaea.org/publications/documents/infircs/protocol-amend-vienna-convention-civil-liability-nuclear-damage>, 22 Ocak 2020. Çalışmada bu Sözleşme'den bundan sonra "Viyana Sözleşmesi" şeklinde bahsedilmektedir.

³¹⁴ Protokol'ün giriş kısmında, 1960 ve 1963 tarihli Paris ve Viyana Sözleşmeleri'nin benzer konuları düzenlediğine ve her ikisine de taraf olan bir devletin bulunmadığına değinilmektedir. Bu Protokol'e Türkiye de taraftır (RG. 19.11.2006/26351). Protokol m. 3/2'ye göre, bir nükleer tesiste kaza meydana gelmesi halinde uygulanacak Sözleşme, nükleer tesisin topraklarında bulunduğu Devletin taraf olduğu Sözleşme'dir. Yine Protokol m. 4'te, Viyana Sözleşmesi'nin I'den XV'e kadar olan maddelerinin, Paris Sözleşmesi'ne taraf olan iş bu Protokol'ün taraflarına, aynen Viyana Sözleşmesi'nin tarafları arasındaki şekilde uygulanacağı belirtilmektedir. Aynı doğrultuda, Paris Sözleşmesi'nin I'den 14'e kadar olan maddeleri de, Viyana Sözleşmesi'ne taraf olan işbu Protokol'ün taraflarına, aynen Paris Sözleşmesi tarafları arasındaki şekilde uygulanacaktır. Protokol'ün metni için bkz., (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 25 Ocak 2019.

³¹⁵ Antlaşma'nın İngilizce başlığı, "Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage"tir. Türkiye bu Antlaşma'ya taraf değildir. Antlaşma'nın metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc567.pdf>, 22 Ocak 2020.

³¹⁶ Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı Ön Tasarı, "Consultation on a Preliminary Draft Proposal for a Council Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations" başlığıyla 03.05.2002 tarihinde yayımlanmıştır, bkz., (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_02_650, 19 Aralık 2019. Komisyon, 15.09.2002 tarihinden itibaren ilgili tüm kişileri, Ön

ifade bulunmamaktaydı. Ön Tasarı'ya ilişkin yorumlarını bildiren Hamburg Milletlerarası Özel Hukuk Grubu da, nükleer zararların Tüzük kapsamından çıkarılmaması gerektiği yönünde görüşlerini bildirmiştir³¹⁷. Burada gerekçe olarak, Avusturya'nın durumuna değinilmektedir³¹⁸. Avusturya, 1960 tarihli Paris Sözleşmesi'ni imzalamış ancak, onay işlemlerini tamamlamadığı için Sözleşme'nin tarafı olmamıştır³¹⁹. Viyana Sözleşmesi'ni ise imzalamamıştır³²⁰. Hamburg Grubu'na göre, eğer nükleer zararlar Ön Tasarı'dan çıkarılırsa, Avusturya Mahkemeleri, nükleer zararlardan doğan bir uyuşmazlıkta, Avusturya Paris Sözleşmesi'nin tarafı olmadığı için, kendi kanunlar ihtilafı kurallarını uygulayacaktır³²¹. Bu durum, sınıraşan nükleer zararlardan doğan uyuşmazlıklarda farklı hukukların uygulanmasına ve birbiriyle uyumlu olmayan kararların ortaya çıkmasına neden olacaktır³²². Doktrinde de, 2003 tarihli Tasarı'nın metni, Tüzük'ün kapsamından nükleer zararlar çıkarıldığı için, aynı gerekçelere yer verilerek eleştirilmiştir³²³.

Avrupa Komisyonu'nun Tasarısı'nda çevre zararı kavramı hakkında başka bir sınırlamadan daha söz edilmektedir. Buna göre, sadece insanların faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan zararlar Roma II Tüzüğü kapsamındadır³²⁴. Ancak, Roma II Tüzüğü m. 7'nin ve Önsözü'nün son halinde böyle bir sınırlama bulunmamaktadır. Bu husus doktrinde tartışmalıdır. Doktrinde bir görüş, Avrupa Komisyonu'nun Tasarısı ile aynı doğrultuda, sadece insan faaliyetleri sonucunda meydana gelen çevre zararlarını Roma II Tüzüğü kapsamında kabul etmektedir³²⁵. Ancak başka bir görüşe

Tasarı hakkındaki yorumlarını göndermeleri için davet etmiştir. Hamburg'da bulunan Max Planck Karşılaştırmalı ve Milletlerarası Özel Hukuk Enstitüsü'nün Ön Tasarı hakkındaki yorumları yayımlanmıştır. Ön Tasarı'nın metni ve Hamburg Milletlerarası Özel Hukuk Grubu'nun yorumları için bkz., Hamburg Group for Private International Law, "Comments on the European Commission's Draft Proposal for a Council Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations", **Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht**, Vol. LXVII, 2003, s. 1-56.

³¹⁷ Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 6-9.

³¹⁸ **A.e.**, s. 8-9.

³¹⁹ Paris Sözleşmesi'ne taraf devletler için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.oecd-neo.org/law/paris-convention-ratification.html>, 22 Ocak 2020.

³²⁰ Viyana Sözleşmesi'ne taraf devletler için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.oecd-neo.org/law/multilateral-agreements/vienna-convention-civil-liability.html>, 22 Ocak 2020.

³²¹ Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 9.

³²² **A.e.**, s. 9.

³²³ Günseli Öztekin Gelgel, **Akit Dışı Borç İlişkilerine Uygulanacak Hukuk Hakkındaki Avrupa Birliği Düzenlemesi**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2006, s. 18.

³²⁴ COM(2003) 427 final, s. 19.

³²⁵ A.V. Dicey, J. H. C. Morris, Lawrence Collins, **Dicey, Morris & Collins: The Conflict of Laws**, Ed. Lord Collins of Mapesbury, Adrian Briggs, Andrew Dickinson, Jonathan Harris, J. D. McClean,

göre, insan kaynaklı olmayan zararlar da Roma II Tüzüğü kapsamına girmektedir³²⁶. Bu konuda bir diğer görüşe göre ise, açık bir şekilde insan kaynaklı kökeninin tespit edilmesi şartıyla, doğal afetlerden kaynaklanan zararlar Roma II Tüzüğü kapsamında kabul edilebilecektir³²⁷.

Roma II Tüzüğü'nün çevre zararı kavramı hakkında bir tartışma da, gürültü kirliliği konusunda bulunmaktadır. Doktrinde bir görüşe göre, gürültü kirliliği Tüzük'ün kapsamına girmemektedir³²⁸. Bu konuda farklı bir görüşe göre ise, Tüzük'ün çevre kavramının geniş yorumlanması gerekmektedir³²⁹. Bu bağlamda, eğer gürültü kirliliği oluşmuşsa, bu kalıcı olmasa da, Tüzük'ün kapsamına girmelidir³³⁰.

BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi m. 14'te konu "biyolojik çeşitlilik"³³¹ özelinde ele alınmıştır. Madde 14/1(d) uyarınca zarar, "...biyolojik çeşitlilik için ciddi bir tehdit ya da tehlike oluşturan ya da oluşturabilecek bir durum" olarak açıklanmaktadır.

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi m. 1/1'de ise zarar, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri olarak açıklanmaktadır. Bu olumsuz etkiler, iklim değişikliği sonucunda ekosistemin unsurları, sosyal ve ekonomik sistemler ile insan sağlığı ve refahı üzerinde ortaya çıkan zararlar olarak belirtilmektedir. Bu Sözleşme, diğerlerinden farklı olarak, insan sağlığı ve refahının olumsuz etkilenmesini de kapsamına almaktadır³³². Aynı doğrultuda, Lugano Antlaşması m. 2/7 de kişi ve malvarlığı zararlarını kapsamına almaktadır.

Peter McEleavy, Campbell McLachlan, C. G. J. Morse, Vol. II, Fifteenth Edition, London, Sweet & Maxwell, 2012, s. 2236; Uglješa Grušić vd., **Cheshire, North & Fawcett: Private International Law**, Ed. Paul Torremans, Fifteenth Edition, Oxford, Oxford University Press, 2017, s. 829; Fuchs, "Article 7", s. 212.

³²⁶ Vrellis, **a.g.e.**, s. 876.

³²⁷ B. Dutoit, "Le droit international privé des obligations non contractuelles à l'heure européenne: le Règlement Rome II", **Nuovi strumenti del diritto internazionale privato**, Ed. G. Venturini, S. Bariatti, Milano, 2009, s. 319, (Aktaran: Aurélie Planas, "Cross-Border Environmental Damage in Conflict of Laws" **Yearbook of Private International Law**, Vol: XVIII, 2016-2017, s. 307, dn. 98).

³²⁸ Fuchs, "Article 7", s. 212.

³²⁹ Magnus, **a.g.e.**, s. 153.

³³⁰ **A.e.**, s. 153.

³³¹ Sözleşme'nin 2. maddesinde biyolojik çeşitlilik şöyle açıklanmaktadır: "Biyolojik çeşitlilik, diğerlerinin yanı sıra kara, deniz ve diğer su ekosistemleri ile bu ekosistemlerin bir parçası olduğu ekolojik kompleksler de dahil olmak üzere tüm kaynaklardan canlı organizmalar arasındaki farklılaşma anlamındadır; türlerin kendi içindeki ve türler arasındaki çeşitlilik ve ekosistem çeşitliliği de buna dahildir". Çevre Kanunu 2. maddesine göre biyolojik çeşitlilik, ekosistemlerin, türlerin, genlerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin toplamıdır.

³³² Sands, **a.g.e.**, s. 877.

Doktrinde de çevre zararı kavramına ilişkin farklı açıklamalar bulunmaktadır. Bir görüşe göre çevre zararı, çevre kirliliği nedeniyle doğrudan çevrede ortaya çıkan zararlar ile üçüncü kişilerin uğrayacakları kişi, mal veya malvarlığı zararlarını ifade etmektedir³³³. Başka bir açıklamaya göre, çevre zararı kavramı; hayvan ve bitki örtüsüne verilen zararları, hava, toprak ve suyun kirlenmesini, doğal ve kültürel varlıklara verilen zararları ve insanların ve diğer canlıların yaşam ortamlarının bozulmasını kapsamaktadır³³⁴. Bu hususta bir diğer tanıma göre ise, çevre zararı, insan kökenli nedenler yüzünden ekosistemin unsurlarının işleyişinde ve karşılıklı etkileşimlerinde ortaya çıkan olumsuz değişimlerdir³³⁵.

1. Çevre Zararlarının Nedenleri

a. Genel Olarak

Sanayileşmeye, teknolojik gelişmelere, nüfus artışına ve bunun bir sonucu olan kentleşmeye bağlı olarak, çok farklı ve fazla sayıda çevresel sorun doğmaktadır³³⁶. Bunlar, çevre zararlarının başlıca nedenleridir.

Doktrinde çevre sorunları, belli başlıklar altında toplanarak incelenmektedir³³⁷. Bu bağlamda, kirlilik³³⁸, küresel ısınma³³⁹, ormansızlaşma³⁴⁰, ozon tabakasının

³³³ Yongalık, **a.g.e.**, s. 24; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 156.

³³⁴ Birol Ertan, Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, “Çevre Hukukunda Sorumluluk”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. XXXVIII, Sa. 3, 2005, s. 5; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 21.

³³⁵ De La Fayette, **a.g.e.**, s. 150.

³³⁶ Halûk Tandoğan, “2872 Sayılı Çevre Kanununa Göre Çevrenin Kirlenmesinden Doğan Sorumluluk”, **Yargıtay Dergisi**, C. XII, Sa. 1-2, 1986, s. 31; İlhan Ulusan, “Çevre Kirlenmesinden Doğan Sorumlulukta Fedakârlığın Denkleştirilmesi İlkesi”, **Yargıtay Dergisi**, C. XII, Sa. 1-2, 1986, s. 62; Keleş, Hamamcı, Çoban, **a.g.e.**, s. 109-110; Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 25; Yongalık, **a.g.e.**, s. 1; Ertürk, **Çevre**, s. 46, 49; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 4; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 21; Sürmelioğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 1; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 9-11; Çakırca, “Kirlitenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 60; Ertaş, **a.g.e.**, s. 35; Güneş, **a.g.e.**, s. 1; Memiş, **a.g.e.**, s. 154; Gökhan Antalya, **Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, C. II, 2. Bası, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2018, s. 409; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 1; Aybay, **a.g.e.**, s. 361; Erdem, **a.g.e.**, s. 75; Necmi Sönmez, “Çevre, Toprak ve İnsan”, **İnsan Çevre Toplum**, Yay. Haz. Ruşen Keleş, 3. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s. 101-102; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 3.

³³⁷ Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 15, 29 vd.; Sürmelioğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 13; Sapkota, **a.g.e.**, s. 14-19; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 3-7; Güneş, **a.g.e.**, s. 11; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 3.

³³⁸ Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 15, 30-33; Sürmelioğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 13; Sapkota, **a.g.e.**, s. 17; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 3-5; 243-279; Güneş, **a.g.e.**, s. 11; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 3.

³³⁹ Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 36; Sürmelioğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 13; Sapkota, **a.g.e.**, s. 15; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 6-7; Güneş, **a.g.e.**, s. 11; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 3.

³⁴⁰ Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 15, 36-37; Sürmelioğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 13; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 5-6; Güneş, **a.g.e.**, s. 11; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 3.

incelmesi³⁴¹ ve asit yağmurları³⁴², üzerinde özellikle durulan sorunlardır. Bunlara ek olarak, kültürel mirasın yok olması da bir çevre sorunu olarak değerlendirilmektedir³⁴³.

Çevre kirliliği, günlük yaşamda etkisi en çok hissedilen çevre sorunlarından biridir³⁴⁴. Bu yüzden, çok değişik özelliklere sahip çevreye ilişkin tüm sorunlar çevre kirliliği özelinde indirgenerek açıklanamasa da³⁴⁵, çevre kirliliğiyle mücadele yöntemleri, sorunların çözümüne katkı sağlamaktadır³⁴⁶.

b. Çevre Kirliliği

OECD'nin, 1974 yılında sınıraşan kirliliğe ilişkin olarak hazırladığı Tavsiye Kararı³⁴⁷ uyarınca kirlilik, insan sağlığı ile diğer canlı varlıklar ve ekosistemler üzerinde zararlı etkiler doğuran, çevrenin meşru kullanımını bozan maddelerin ve enerjinin insanların doğrudan veya dolaylı faaliyetleri sonucunda çevreye intikalidir. Bu tanım, sadece insan üzerindeki değil, doğal çevre üzerindeki olumsuz etkiler de esas alındığı için geniş kapsamlıdır³⁴⁸. Avrupa Birliği düzenlemelerinden olan, çevre kirliliğinin kontrolünü ve önlenmesini amaçlayan 96/61/EC sayılı Direktif'in³⁴⁹ 2. maddesinde de benzer bir tanıma yer verilmektedir. Madde hükmünde, hem insan sağlığının hem de çevrenin kalitesinin olumsuz etkilenmesi göz önüne alınmaktadır.

Bazı antlaşmalarda ise, sadece antlaşmanın uygulama alanı ile sınırlı bir şekilde kirlilik tanımına yer verilmektedir.

Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme'de konu sadece deniz kirlenmesi özelinde ele alınmaktadır. Madde 2/1(a) uyarınca kirlenme, yaşayan varlıklara zarar veren, insan sağlığını tehlikeye sokan, balıkçılık da dahil olmak üzere

³⁴¹ Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 15, 35; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 13; Sapkota, **a.g.e.**, s. 15-16; Güneş, **a.g.e.**, s. 11; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 3.

³⁴² Ertürk, **Çevre**, s. 48; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 15, 35; Sapkota, **a.g.e.**, s. 16; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 7; Güneş, **a.g.e.**, s. 11; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 3.

³⁴³ Sapkota, **a.g.e.**, s. 18-19.

³⁴⁴ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 25.

³⁴⁵ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 25; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 4.

³⁴⁶ Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 383; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 243.

³⁴⁷ "Recommendation of the Council on Principles concerning Transfrontier Pollution" başlıklı OECD Tavsiye Kararı için bkz., (Çevrimiçi) <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0133>, 18 Ekim 2018.

³⁴⁸ Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 392; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 244-245.

³⁴⁹ Council Directive 96/61/EC of 24 September 1996 concerning integrated pollution prevention and control, Official Journal of the European Union, Legislation Number: 257, 10.10.1996, s. 26-40, bkz., (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A31996L0061>, 23 Ekim 2018.

denizcilik faaliyetlerini sınırlayan, deniz suyunun niteliğini düşüren ve kullanma imkanlarını azaltıcı sonuçlar doğuran madde veya enerjinin deniz ortamına insan tarafından doğrudan veya dolaylı yollarla dahil edilmesidir. Aynı doğrultuda, Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi³⁵⁰ m. 2/1'e göre, deniz çevresinin kirlenmesi, insan sağlığını tehlikeye atan, canlı kaynaklara veya deniz yaşamına zarar veren, balıkçılık ve denizin diğer meşru kullanımları da dahil olmak üzere denize ilişkin faaliyetleri sekteye uğratan, kullanım açısından deniz suyunun kalitesini bozan ve denizin sunduğu imkanları azaltan veya bütün bu olumsuz etkileri yaratması muhtemel olan maddelerin veya enerjinin insanoğlu tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak, nehir ağızları da dahil olmak üzere, deniz çevresine verilmesi anlamına gelmektedir.

Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi m. 1/1(a)'da sadece hava kirlenmesi tanımına yer verilmektedir. Madde hükmü uyarınca hava kirlenmesi, insan sağlığını tehlikeye sokan, canlı kaynaklara, ekosistemlere ve maddi varlığa zarar veren ve çevrenin meşru kullanımını tehlikeye düşüren veya buna engel olan zararlı etkilere sahip maddelerin veya enerjinin, insanlar tarafından doğrudan veya dolaylı olarak havaya dahil edilmesi anlamına gelmektedir.

Kirlilik kavramı, çevre zararından doğan sorumluluğun belirlenmesinde çok büyük bir rol oynamaktadır³⁵¹. Bu nedenle çevre kirliliği, çevre zararına yol açan en önemli neden olarak görülmektedir³⁵². Bu önemi dolayısıyla çevre kirliliği, bazen çevre zararına yol açan tüm sorunları kapsayacak şekilde çok geniş anlamda kullanılabilir³⁵³.

³⁵⁰ Sözleşme, Nisan 1992'de Bükreş'te imzalanmıştır. Türkiye de Sözleşme'ye taraftır. Sözleşme ve ekinde bulunan Protokoller'in metni, 06.03.1994 tarihli ve 21869 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir, bkz., (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 9 Ekim 2019.

³⁵¹ Sands, *a.g.e.*, s. 877; Ong, *a.g.e.*, s. 193.

³⁵² David Ong, "The Relationship between Environmental Damage and Pollution: Marine Oil Pollution Laws in Malaysia and Singapore", *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 195; Yokuş Sevik, *a.g.e.*, s. 4.

³⁵³ Springer, *a.g.e.*, s. 68; Turgut, *Çevre Hukuku*, s. 383; De La Fayette, *a.g.e.*, s. 182; Yılmaz Turgut, *a.g.e.*, s. 243; Ong, *a.g.e.*, s. 194-195; Ong, özellikle deniz kirlenmesine ilişkin milletlerarası antlaşmalarda ve devletlerin bazı iç hukuk düzenlemelerinde bu geniş kullanıma rastlandığını belirtmektedir. Bu konuda Türkiye'nin de tarafı bulunduğu, Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine Ait Sözleşme'yi (Sözleşme, "MARPOL" şeklinde kısaltılmaktadır) örnek göstermektedir. Sözleşme hakkında ayrıntılı bilgilere ileride II. Bölüm altında yer verilmektedir.

Çevre Kanunu m. 2’de çevre kirliliğinin geniş bir tanımına yer verilmektedir. Maddede çevre kirliliği, “çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi³⁵⁴ bozabilecek her türlü olumsuz etki” olarak açıklanmaktadır. Doktrinde de aynı doğrultuda tanımlara rastlanmaktadır. Bir tanıma göre çevre kirliliği, insan faaliyetleri sonucunda doğal çevrenin istenmeyen bir duruma gelmesidir³⁵⁵. Başka bir tanıma göre ise çevre kirliliği, insan ve diğer canlıların gelişim ve sağlıkları bakımından çevreyi bozan her türlü faaliyeti kapsamaktadır³⁵⁶. Ancak kirlilik kavramı, çevre zararı kavramını tam olarak karşılamamaktadır³⁵⁷. Çevre zararı, çevrenin kirlenmesi dışında farklı bir nedenle de ortaya çıkabilmektedir. Doktrinde bu hususta mercan resifine çarpan gemi örneği verilmektedir³⁵⁸. Bu kaza sonucunda resifin parçalara ayrılmasıyla içinde yaşayan organizmalar zarar görecektir; ancak deniz kirlenmeyebilecektir. Benzer şekilde, bir tarihi eserin zarar görmesi durumunda da bir çevre kirliliğinden söz edilemeyecektir. Ancak, tarihi eserin bir kültürel miras olarak zarara uğraması, bir çevre zararı olarak nitelendirilebilecektir³⁵⁹.

Lugano Antlaşması’nda da çevre kirliliği ve çevre zararı kavramlarının ayrımı üzerinde durulmaktadır. Madde 2/7’de, mikroorganizmaların, genetiği değiştirilmiş organizmaların, tehlikeli maddelerin veya atıkların zarara neden olabileceği belirtilmektedir. Madde hükmünden, kirlilik dışında da çevre zararının oluşabileceği açıkça anlaşılmaktadır³⁶⁰. Doktrinde bu hususta ayrıca Lugano Antlaşması m. 8/1(d)’ye de değinilmektedir³⁶¹. Bu fıkra uyarınca kişiler, yerel şartlara göre kabul edilebilir sınırdaki kirliliğin yol açtığı zarardan sorumlu olmayacaklardır. Bu ifadenin, kirlilik ve zarar kavramlarının ayrımını gösterdiği belirtilmektedir³⁶².

³⁵⁴ Çevre Kanunu m. 2’de ekolojik denge, insan ve diğer canlıların varlık ve gelişmelerini doğal yapılarına uygun bir şekilde sürdürebilmeleri için gerekli olan şartların bütünü olarak tanımlanmaktadır.

³⁵⁵ Sapkota, **a.g.e.**, s. 17.

³⁵⁶ Ertaş, **a.g.e.**, s. 102.

³⁵⁷ Sands, **a.g.e.**, s. 877; Antalya, **a.g.e.**, s. 420.

³⁵⁸ Ong, **a.g.e.**, s. 194.

³⁵⁹ Antalya, **a.g.e.**, s. 420.

³⁶⁰ Sands, **a.g.e.**, s. 877.

³⁶¹ **A.e.**, s. 877.

³⁶² **A.e.**, s. 877.

Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Sözleşme³⁶³, m. 1/6’da “kirlenme zararı”³⁶⁴ kavramı kullanılmakta ve böylece bu Sözleşme’de de zarar ve kirlilik arası farka vurgu yapılmaktadır. Aynı doğrultuda, Gemi Yakıtlarından Kaynaklanan Petrol Kirliliği Zararının Hukuki Sorumluluğu Hakkında Sözleşme³⁶⁵ m. 1/9’da da “kirlilik zararı” tanımı bulunmaktadır³⁶⁶.

Doktrinde bir görüşe göre, çevre kirliliğinden bahsedebilmek için çevre unsurlarında önemli derecede bir değişimin yaşanması gerekmektedir³⁶⁷. Bu görüşe göre, önemli derecede değişim kavramı, Çevre Kanunu’nda yer alan “ekolojik dengenin bozulması” ifadesi kapsamında anlaşılmalıdır³⁶⁸.

Doktrinde çevre kirliliği; hava, su, toprak, gürültü ve elektromanyetik kirlilik şeklinde alt gruplara ayrılmaktadır³⁶⁹.

2. Çevre Zararı Türleri

a. Ani ve Tedrici Çevre Zararları

Ani çevre zararları, önceden öngörülemeyen, beklenmeyen ve birden gerçekleşen bozucu olaylar sonucunda ortaya çıkmaktadır³⁷⁰. Denizde gerçekleşen ve aşırı miktarda petrolün denizi kirletmesine neden olan bir tanker kazası bu bağlamda

³⁶³ Sözleşme ilk olarak 29.11.1969 tarihinde imzalanmış ve 19.06.1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1976 yılında Sözleşme’ye ilişkin bir Protokol kabul edilmiştir. Daha sonra, 1984 yılında mağdurların zararlarının karşılanması için düzenlenen maksimum limitlerde artış sağlayan bir Protokol hazırlansa da, bu Protokol yeterli sayıda devlet tarafından kabul edilmediği için yürürlüğe girmemiştir. En son 1992 yılında bir Protokol kabul edilmiştir. 1992 Protokolü’nün yürürlüğe girmesiyle 1969 yılındaki Sözleşme, “1992 Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Sözleşme” olarak anılmaya başlanmıştır. Türkiye 1969 tarihli Sözleşme’nin 1992 yılında değiştirilmiş metnini kabul etmiştir (RG. 29.01.2000/23948). Sözleşme, 24.07.2001 tarihli ve 24472 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir, bkz., (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 18 Ekim 2018. Ayrıca Sözleşme ve Protokoller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.imo.org/>, 25 Ekim 2019.

³⁶⁴ Madde hükmü uyarınca kirlenme zararı, gemiden nerede olursa olsun sızan veya bırakılan hidrokarbonların (Sözleşme m.1/1’de hidrokarbon, petrol türevi olarak açıklanmaktadır, ayrıca bkz. Sözleşme m. 1/5) neden olduğu kirlenme dolayısıyla, hidrokarbonu taşıyan geminin dışında ortaya çıkan bütün zararları ifade etmektedir.

³⁶⁵ Türkiye de bu Sözleşme’ye taraftır. Sözleşme, 27.07.2013 tarihli ve 28720 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşme’nin metni için bkz., (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 4 Kasım 2019.

³⁶⁶ Madde hükmü uyarınca kirlilik zararı, gemi yakıtlarının gemiden sızması veya boşaltımından kaynaklanan geminin dışında ortaya çıkan kayıp ve zararları ifade etmektedir.

³⁶⁷ Yongalık, **a.g.e.**, s. 33.

³⁶⁸ **A.e.**, s. 33.

³⁶⁹ Akıncı, **Çevre Hukuku**, s. 51-68; Yongalık, **a.g.e.**, s. 36-42; Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 395; Güneş, Aydın Coşkun, **a.g.e.**, s. 30-33; Sürmelioğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 68-72; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 3-5; Ertay, **a.g.e.**, s. 34-39; Memiş, **a.g.e.**, s. 154-169; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 17-20.

³⁷⁰ Yongalık, **a.g.e.**, s. 55-56; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 21.

ani çevre zararı doğuran bozucu bir olaydır³⁷¹. Aynı doğrultuda, yaşanan patlamalar, yangınlar veya arızalar da, ani çevre zararına neden olan ve önceden tahmin edilemeyen bozucu olaylardır³⁷².

Tedrici çevre zararları ise, belli bir zaman süreci içerisinde oluşmaktadır³⁷³. Bunlar kısa süre içerisinde etkisi görülemeyen ve tespiti yapılamayan zararlardır³⁷⁴.

Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin bir kararında da³⁷⁵ aniden değil zaman içerisinde oluşan zarar kavramına değinilmektedir. Davaya konu olan olayda, davalı iki işletmeden çıkan gazlar ile çevre kirliliği oluşmakta ve davacının tarım arazisi bu kirlilikten zarar görmektedir. Yargıtay, söz konusu çevre zararının, her sene sürekli meydana geldiğini ve bir zaman süreci içerisinde gerçekleştiğini vurgulamıştır. Bu nedenle, her sene aynı tarihlerde ve ürünler hasat edilmeden gözlem yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Tedrici zararlar, tehlikeli maddelerin kullanılması, depolanması ve taşınması sürecinde ortaya çıkabildiği gibi, bir işletmenin normal faaliyetleri sırasında da meydana gelebilmektedir³⁷⁶.

Gerekli izin ve ruhsatları alarak hukuka uygun faaliyetlerde bulunan işletmelerin neden olduğu zararlar, “normal işletme zararları” olarak adlandırılmaktadır³⁷⁷. Normal işletme zararları, zarara neden olan faaliyetin gerçekleştirilmesi sırasında öngörülebilir ve öngörülemez zararlar şeklinde iki kategoride incelenmektedir³⁷⁸. Gelişme rizikoları, zarara neden olan faaliyetin yapıldığı süreçte öngörülemez zararlardır³⁷⁹. Doktrinde gelişme rizikolarının, zarardan doğan sorumluluğun kapsamına alınması hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre işletme, söz konusu zararı önlemek için gerekli tedbirleri almış olsa da, gelişme rizikolarının sonuçlarından sorumlu olmalıdır³⁸⁰.

³⁷¹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 21.

³⁷² Yongalık, **a.g.e.**, s. 56.

³⁷³ Yongalık, **a.g.e.**, s. 52; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 22.

³⁷⁴ Yongalık, **a.g.e.**, s. 54; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 22.

³⁷⁵ Y. 4. HD, E. 1991/3742, K. 1991/5457, 27.05.1991, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1991-3742-k-1991-5457-t-27-05-1991-yargilamanin-hizli-ve-az-masrafla-surdurulme-zorunlulugu/578324/>, 24 Kasım 2019.

³⁷⁶ Yongalık, **a.g.e.**, s. 53; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 22.

³⁷⁷ Yongalık, **a.g.e.**, s. 54; von Bar, **a.g.e.**, s. 385; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 22.

³⁷⁸ Yongalık, **a.g.e.**, s. 54.

³⁷⁹ Yongalık, **a.g.e.**, s. 57; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 22.

³⁸⁰ Yongalık, **a.g.e.**, s. 85.

Başka bir görüşe göre ise tekniğin ve bilimin gerektirdiği tüm güvenlik önlemlerini alan işletme gelişme rizikolarından sorumlu tutulmamalıdır³⁸¹.

b. Bireysel Çevre Zararları ve Ekolojik Zararlar

Bireysel çevre zararları³⁸², olumsuz çevre etkileri sonucunda, kişiler ve malvarlıkları üzerinde ortaya çıkan zararları ifade etmektedir³⁸³. Bu bağlamda, insanların ölümü veya bedensel bütünlüklerinin ihlali ve bir malın hasara uğraması veya yok olması nedeniyle oluşan tüm kayıplar ile ekonomik zararlar, bireysel çevre zararlarını oluşturmaktadır³⁸⁴.

Ekolojik zararlar³⁸⁵ ise, çevreye yapılan müdahaleler sonucunda ekolojik dengede oluşan olumsuz değişikliklerdir³⁸⁶. Söz konusu zararlar bakımından, çevreye yapılan müdahalenin insanlar veya malları üzerindeki etkileri dikkate alınmamaktadır³⁸⁷. Zararın değerlendirilmesi sırasında sadece doğal çevre unsurlarının olumsuz etkilenmesi önem taşımaktadır³⁸⁸.

Doktrinde ekolojik zararların değerlendirilmesinin, zararın para ile ifade edilmesi ve zarar gören ve zarar veren kişilerin tespiti bakımından zorluğuna değinilmektedir³⁸⁹. Ancak bu zorlukların, geleneksel haksız fiil hukuku kurallarının, çevre hukukunun amaçları ve temel ilkeleri dikkate alınarak, geliştirilmesi ve aşılması ile çözülebileceği belirtilmektedir³⁹⁰.

³⁸¹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 24.

³⁸² Doktrinde bireysel çevre zararı için “dar anlamda çevre zararı” (bkz., Yongalık, **a.g.e.**, s. 24, 42), “çevre dolayısıyla zarar” (bkz., Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 288) ve “sübjektif çevre zararı” (bkz., Spyridon Vrellis, “The Law Applicable to the Environmental Damage Some Remarks on Rome II Regulation”, **Entre Bruselas Y La Haya: Estudios sobre la unificación internacional y regional del Derecho internacional privado Liber Amicorum Alegría Borrás**, Marcial Pons, Madrid, 2013, s. 874) ifadeleri de kullanılmaktadır.

³⁸³ Yongalık, **a.g.e.**, s. 42; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 289; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 24; Planas, **a.g.e.**, s. 293-294.

³⁸⁴ Yongalık, **a.g.e.**, s. 42-50; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 289; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 24-25.

³⁸⁵ Doktrinde ekolojik zarar için “geniş anlamda çevre zararı” (bkz., Yongalık, **a.g.e.**, s. 25, 50), “çevreye zarar” (bkz., Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 288) ve “objektif çevre zararı” (bkz., Vrellis, **a.g.e.**, s. 874) ifadeleri de kullanılmaktadır.

³⁸⁶ Yongalık, **a.g.e.**, s. 51; von Bar, **a.g.e.**, s. 314; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 158; Erişgin, **a.g.e.**, s. 246; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 288; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 25; Planas, **a.g.e.**, s. 294.

³⁸⁷ Yongalık, **a.g.e.**, s. 52; von Bar, **a.g.e.**, s. 314; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 288; Planas, **a.g.e.**, s. 294.

³⁸⁸ Yongalık, **a.g.e.**, s. 51-52; von Bar, **a.g.e.**, s. 314; Erişgin, **a.g.e.**, s. 246; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 288; Planas, **a.g.e.**, s. 294.

³⁸⁹ Yongalık, **a.g.e.**, s. 51; von Bar, **a.g.e.**, s. 314; De La Fayette, **a.g.e.**, s. 152, 187; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 160; Reis, **a.g.e.**, s. 65-66; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 290; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 26, 223.

³⁹⁰ Turgut, “Environmental Damage”, s. 289, 296.

Ekolojik zararların değerlendirilmesi sürecinde başvuru bir çok yöntem bulunmaktadır³⁹¹. Bu yöntemler istatistiksel çalışmalara dayanmaktadır³⁹². Halkın bir çevresel varlığın korunması için katlanılması gereken ek maliyetlere razı olup olmadığının anket yoluyla belirlenmesi bu çalışmalara örnektir³⁹³. Yine Amerikan hukukundaki, ekolojik zararların hesaplanması için uygulanan “ihtimali değerlendirme yöntemi”³⁹⁴ de bu konuda örnek olarak gösterilebilecektir. Bu yöntemde, araştırmaya katılanların daha temiz ve kaliteli bir çevrede yaşamaları için ödemeye hazır oldukları miktar ile temiz çevrede yaşama hakkından vazgeçmeleri için kabul etmeye hazır oldukları miktar karşılaştırılmaktadır³⁹⁵. Dolayısıyla, ekolojik çevre zararlarının değerlendirilmesi sürecinde halka başvurunun, yani katılım ilkesinin büyük önemi bulunmaktadır³⁹⁶.

³⁹¹ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 291-292.

³⁹² Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 291-292; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

³⁹³ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 291.

³⁹⁴ Ian J. Bateman, R. Kerry Turner, **Evaluation of the Environment: The Contingent Valuation Method**, s. 1-108, (Çevrimiçi) <https://www.researchgate.net>, 26 Ekim 2018.

³⁹⁵ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 80; Bateman, Turner, **a.g.e.**, s. 11.

³⁹⁶ Turgut, “Environmental Damage”, s. 289; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 292.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA ÇEVRE ZARARLARINDAN DOĞAN HUKUKİ SORUMLULUK

I. MADDİ SORUMLULUK DÜZENLEMELERİ GETİREN MİLLETLERARASI ANTLAŞMALAR

Türkiye, çevre zararlarından doğan hukuki sorumluluğa ilişkin maddi düzenlemelere yer veren bazı milletlerarası antlaşmalara taraftır. Anayasa m. 90/5'e göre, Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bu bakımdan, hukuki sorumluluğa ilişkin maddi düzenlemeler içeren milletlerarası antlaşmalar da, aynı diğer kanunlar gibi, Türk mevzuatının bir parçasıdır. Ayrıca bu milletlerarası antlaşmalar, 2872 sayılı Çevre Kanunu'na göre "özel kanun" niteliğindedir. Dolayısıyla Türkiye'nin tarafı bulunduğu çevre zararlarından doğan hukuki sorumluluğa ilişkin maddi düzenlemeler içeren milletlerarası antlaşmalar, Çevre Kanunu'na göre öncelikli olarak uygulanmalıdır. Bu nedenle, Çevre Kanunu'na dayanan hukuki sorumluluğun incelenmesinden önce, bu milletlerarası antlaşmalara yer verilmesi gerekmektedir.

A. Nükleer Enerji Sahasında Hukuki Mesuliyete Dair Sözleşme

Nükleer Enerji Sahasında Hukuki Mesuliyete Dair Sözleşme (Paris Sözleşmesi), Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na¹ (OECD) üye devletler tarafından, 1960 yılında Paris'te imzalanmıştır. Sözleşme, taraf devletlerin sınırları içerisinde meydana gelebilecek nükleer kazalar bakımından özel bir tehlike sorumluluğu düzenlemesi getirmektedir². Paris Sözleşmesi, bu özel sorumluluk

¹ Teşkilat, 1960 yılına kadar faaliyetine devam etmiştir. Paris Sözleşmesi'ne taraf devletler arasındaki işbirliği sayesinde kurulan OECD, bu Teşkilat'ın yerine geçmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-ve-kalkinma-teskilati.tr.mfa>, 9 Ekim 2019.

² Gülin Güneysu, "Nükleer Reaktörlerin Yol Açtığı Zararlardan Doğan Hukuki Sorumluluk", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XLI, Sa. 1, 1990, s. 217, 223; İlhan Ulsan, "Türk Hukukunda Nükleer Zararlardan Doğan Hukuki Sorumluluk", **Halid Kemal Elbir'e Armağan**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 1996, s. 555; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 45; Murat Aydoğdu, **Sivil Amaçlı Nükleer Santral İşletenin ve Nükleer Madde Taşıyanın Hukukî Sorumluluğu**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2009, s. 207-208; Antalya, **a.g.e.**, s. 441; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 327-328.

düzenlemesi ile taraf devletlerin nükleer sorumluluğa ilişkin kurallarının birleştirilmesini amaçlamaktadır³.

Paris Sözleşmesi'ne göre, sorumluluğun söz konusu olabilmesi için, ya nükleer santralde ya da nükleer maddeler taşınırken bir nükleer kazanın gerçekleşmesi gerekmektedir⁴.

Paris Sözleşmesi m. 1/a uyarınca nükleer kaza, radyoaktif özellikler taşıyan ve zarara neden olan herhangi bir olay veya olaylar dizisidir. Maddeye göre bu kaza, radyoaktif ürünler, atıklar ya da zehirli, patlayıcı veya başka tehlikeli özellikler taşıyan nükleer yakıt nedeniyle ortaya çıkabilmektedir. Ancak, bir nükleer tesisin dışında, endüstriyel, ticari, zırai, tıbbi ve ilmi amaçlarla kullanılan radyoizotoplar, Paris Sözleşmesi'nin kapsamı dışında tutulmuştur. Ayrıca, Sözleşme m. 1/b'ye göre, OEEC tarafından kurulmuş olan Avrupa Nükleer Enerji Ajansı'nın⁵ İdari Komitesi, bazı nükleer maddeleri, nükleer yakıtları veya birtakım nükleer tesisleri, düşük tehlike arz etmeleri gerekçesiyle, Sözleşme'nin kapsamına dahil etmeyebilecektir. Sözleşme'nin kapsamı dışında kalan hususlar bakımından Çevre Kanunu'nun 28. maddesi uygulanacaktır⁶.

Paris Sözleşmesi m. 3'e göre, nükleer zararlardan, nükleer tesisi işleten kişi sorumludur. Ancak Sözleşme m. 6/a uyarınca, Sözleşme'ye göre yetkili mahkemenin hukuku tarafından, sigortacıya karşı doğrudan dava açma hakkı da tanınabilmektedir. Sözleşme m. 6/b'ye göre bunlar dışında kimse sorumlu tutulamamaktadır. Bu bağlamda, Sözleşme'de sorumlu tutulan kişi çevresinin, Çevre Kanunu m. 28'e göre dar olduğu söylenebilecektir⁷.

Nükleer tesisi işleten kişi, Sözleşme m. 3'e göre, kişilerin şahsına verilen zararlardan ve ölümlerden sorumlu olduğu gibi, mala verilen zararlardan da sorumludur. Ancak yine Sözleşme m. 3 uyarınca işleten, nükleer tesise ait, tesisin

³ Güneysu, **a.g.e.**, 214.

⁴ Güneysu, **a.g.e.**, s. 216-217; Ulsan, "Nükleer Zararlar", s. 555; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 45; Necip Kağan Kocaoğlu, "Nükleer Tesis İşletenin Hukuki Sorumluluğu: Karşılaştırmalı ve Uluslararası Özel Hukuk Analizi", **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl: 68, Sa. 2, 2010, s. 87; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 328.

⁵ Avrupa Nükleer Enerji Ajansı, OEEC tarafından Şubat 1958'de kurulmuştur. 1972 yılında Avrupa dışından devletlerin de katılımı nedeniyle, Ajans'ın adı "Nükleer Enerji Ajansı" olarak değiştirilmiştir. Ajans'ın amacı, üye devletlerin ulusal nükleer programları arasında işbirliğini sağlamaktır. Ajans hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.oecd-neo.org>, 10 Ekim 2019.

⁶ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 328.

⁷ **A.e.**, s. 328.

bölgesi içinde bulunan ve kullanılan malların ve nükleer maddeleri taşıyan nakil araçlarının uğradığı zararlardan sorumlu değildir.

Doktrinde, Paris Sözleşmesi kapsamında tazmini mümkün olan zararlar hakkında farklı değerlendirmelere rastlanmaktadır.

Bir görüşe göre, işleten, Paris Sözleşmesi kapsamında, maddi zararların yanında manevi zararlardan da sorumlu olacaktır⁸.

Doktrinde bulunan başka bir görüşe göre, Sözleşme kapsamında sadece doğrudan zararların tazmini mümkündür⁹. Bu bağlamda, Sözleşme'ye göre salt ekonomik zararların tazmininin mümkün olmadığı belirtilmektedir¹⁰. Yine, bir kaza riskinin bulunduğu durumlarda alınan önlemlere ilişkin masrafların da, Sözleşme'ye dayanılarak talep edilemeyeceği savunulmaktadır¹¹. Tüm bu nedenlerle, Çevre Kanunu m. 28 düzenlemesinin daha geniş olduğuna değinilmektedir¹².

Paris Sözleşmesi'nde tazminatın şekli ve kapsamı düzenlenmemiştir. Madde 11 uyarınca bu konular iç hukuklara bırakılmıştır¹³. Ancak, Sözleşme'de tazminatın miktarı ve tazminat talep edebilme süresi hakkında düzenlemeler bulunmaktadır.

Paris Sözleşmesi'nde nükleer santral işletenin sorumluluğu, miktar bakımından sınırlandırılmıştır¹⁴. Sözleşme m. 7/b'ye göre, nükleer tesis işletenin sorumluluğu, Avrupa Para Antlaşması'nda¹⁵ düzenlenen hesap birimi üzerinden, 15 milyonu¹⁶ aşmamaktadır. Ancak, yine aynı madde uyarınca taraf devletler, işletenin Sözleşme

⁸ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 233; Antalya, **a.g.e.**, s. 448.

⁹ Kocaoğlu, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁰ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 329.

¹¹ **A.e.**, s. 329.

¹² **A.e.**, s. 329.

¹³ Bkz., III B 5.

¹⁴ Güneysu, **a.g.e.**, s. 220; Ulsan, "Nükleer Zararlar", s. 556; Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 7; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 45; Mustafa Halit Korkusuz, **Nükleer Santral İşletenin Hukuki Sorumluluğu**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2012, s. 61; Antalya, **a.g.e.**, s. 441; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 329.

¹⁵ İngilizcesi "European Monetary Agreement" olan Antlaşma, OEEC idaresinde hazırlanmış ve Paris'te 05.08.1955 tarihinde kabul edilmiştir. Antlaşma'nın amacı, milletlerarası bir ödeme sistemi oluşturmaktır. Antlaşma, Avrupa Fonu'nun kurulmasını sağlamıştır. Bu Fon'un, devletlerin birbirleriyle olan ticari faaliyetlerini teşvik etmesi hedeflenmiştir. Fon'a göre yapılacak tüm işlemler, altın değeri üzerinden hesaplanmaktadır. Dolayısıyla Antlaşma'da hesap altına endekslenmiştir. Antlaşma 1972 yılında, amaçlarını Milletlerarası Para Fonu (IMF)'nin büyük çapta gerçekleştirmesi üzerine sonlandırılmıştır. Antlaşma için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.webcitation.org/60DPr5qsf?url=http://www.federalreserve.gov/pubs/rfd/1955/259/rfd259.pdf>, 19 Ekim 2019.

¹⁶ Doktrinde bu miktarın yaklaşık olarak 18 milyon Euro'ya karşılık geldiği belirtilmektedir, bkz., Korkusuz, **a.g.e.**, 62; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 329.

m. 10/a göre gösterdiği garantiyi göz önünde tutarak, bu miktarı 5 milyondan aşağı olmayacak şekilde belirleyebilmektedirler. Paris Sözleşmesi'nde değişiklik yapan 1982 Protokolü ile m. 7/b'de düzenlenen hesap birimi, Milletlerarası Para Fonu'nun (IMF) hesap birimi olan "Özel Çekme Hakkı"¹⁷ olarak güncellenmiştir.

Sözleşme m. 10/a'ya göre, nükleer tesis işletenler, 7. maddede belirtilen miktarı garanti altına almak amacıyla, sigorta yaptırmak veya başka bir mali garanti göstermek yükümlülüğü altındadır.

Paris Sözleşmesi'nde işletenin sorumluluğu süre bakımından da sınırlandırılmıştır¹⁸. Sözleşme m. 8 uyarınca, tazminat hakkı, nükleer kazanın gerçekleştiği tarihten itibaren on yıl içinde ortadan kalkmaktadır. Yine aynı maddeye göre, taraf devletler, mağdurun zarardan ve nükleer tesisi işletenden haberdar olduğu veya makul bir sürede haberdar olmasının gerektiği andan itibaren iki yıldan az olmamak kaydıyla bir hak düşürücü ya da zamanaşımı süresi de belirleyebilmektedirler. Ancak, madde uyarınca bu süre her şekilde on yılı geçmemelidir. Türk hukukunda süreye ilişkin Sözleşme'den farklı bir düzenleme getirilmemiştir. Dolayısıyla nükleer kazanın meydana gelmesinden itibaren on yıl sonra nükleer santral işletenin sorumluluğuna gidilememektedir. Doktrinde, bu sürenin, nükleer zararların etkilerini zaman içerisinde göstermesi nedeniyle, kısa olduğu belirtilmektedir¹⁹.

Paris Sözleşmesi m. 9 uyarınca nükleer kaza, bir savaş, ayaklanma, silahlı çatışma veya bir doğal afet sonucunda meydana geldiyse, artık nükleer santral işletenin sorumluluğuna gidilememektedir.

B. Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine Ait Sözleşme (MARPOL)

IMO (International Maritime Organization) bünyesinde 1973 yılında hazırlanan Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine Ait

¹⁷ Özel Çekme Hakkı'nın Türk Lirası karşılığı, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından günlük olarak açıklanmaktadır, Hacı Kara, **Uluslararası Sözleşmeler ve Türk Hukuku'na Göre Gemilerin Sebep Olduğu Deniz Kirliliği Zararlarından Hukuki Sorumluluk**, İstanbul, Yamaner Yayıncılık, 2005, s. 180, dn. 848.

¹⁸ Güneysu, **a.g.e.**, s. 220; Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 270; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 330.

¹⁹ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 272-273; Antalya, **a.g.e.**, s. 451; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 330.

Sözleşme'nin²⁰ amacı, denize karıştığı zaman insan sağlığına, deniz canlılarına zarar veren ve denizin meşru bir şekilde kullanılmasına engel olan maddelerin veya içeriğinde bu zararlı maddeleri bulunduran sıvıların denizlere boşaltılması ile oluşan kirlenmenin önlenmesidir²¹.

MARPOL Sözleşmesi ve Protokolleri, denizlerde kirliliğin önlenmesi amacıyla, belirli gereçlerin kullanılması ve işletme koşullarına uygun davranılması gibi konularda bazı kurallara ve yasaklara yer vermektedir²². Bu kurallar kapsamında, gemi sahiplerine ve kaptanlara bazı yükümlülükler getirilmektedir²³.

Sözleşme'nin "Tanımlar" başlığını taşıyan 2. maddesi 4. fıkrasına göre, "gemi" kelimesi ile, hidrofoil botlar, hava yastıklı araçlar, denizaltılar, yüzer vasıtalar ve sabit veya yüzer platformlar dahil, deniz çevresinde faaliyette bulunan her türlü deniz aracı kastedilmektedir. Bu anlamda Sözleşme, baya geniş bir kesime sorumluluk yüklemektedir²⁴. Ancak, Sözleşme'nin 3. maddesinde gemi kavramına ilişkin bazı sınırlamalar bulunmaktadır.

Madde 3/1 uyarınca, Sözleşme'nin hükümleri, Sözleşme'ye taraf bir devletin bayrağını taşıyan ve bayrağını taşımasa da bir taraf devletin yetkisi altında faaliyet gösteren gemilere uygulanacaktır. Dolayısıyla, Sözleşme'ye taraf olmayan devletlerin bayrağını taşıyan ve taraf devletlerin yetkisi altında faaliyet göstermeyen gemilerin sorumluluğu Sözleşme'ye tabi olmayacaktır.

Gemi kavramına ilişkin bir diğer sınırlama da, Sözleşme'nin 3. maddesinin son fıkrasında bulunmaktadır. Madde 3/3'e göre Sözleşme, savaş gemilerine, donanmaya

²⁰ Sözleşme'nin İngilizce başlığı, "International Convention for the Prevention of Pollution from Ships"tir. Sözleşme kısaca "MARPOL" olarak anılmaktadır. Çalışmada da Sözleşme'den kısaca "MARPOL" olarak bahsedilmektedir. Sözleşme, 02.11.1973 tarihinde Londra'da imzalanmıştır. Sözleşme'de sonradan 17.02.1978 tarihinde kabul edilen bir Protokol ile değişiklik yapılmıştır. Türkiye Sözleşme'ye ve söz konusu Protokol'e taraftır. Sözleşme, Sözleşme'ye dayalı olarak çıkarılan 1978 tarihli Protokol, söz konusu Protokol'ün I, II, V numaralı Ekleri ve Protokol'de 1984, 1985 ve 1987 yıllarında yapılan değişiklikler, 24.06.1990 tarihli ve 20558 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye daha sonra Sözleşme'de değişiklikler yapan 1997 tarihli Protokol'ü (RG. 11.09.2013/28762 Mükerrer) ve III ve IV numaralı Ekler'i de (RG. 23.05.2014/29008 Mükerrer) kabul etmiştir. Sözleşme'nin Türkçe ve İngilizce metinleri için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr>, 6 Ekim 2019.

²¹ Ayşe Nur Tütüncü, **Gemi Kaynaklı Deniz Kirlenmesinin Önlenmesi, Azaltılması ve Kontrol Altına Alınmasında Devletin Yetkisi**, 3. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2004, s. 36; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 52; Kara, **a.g.e.**, s. 51.

²² Tütüncü, **Deniz Kirlenmesi**, s. 36; Kara, **a.g.e.**, s. 143.

²³ Tütüncü, **Deniz Kirlenmesi**, s. 36; Kara, **a.g.e.**, s. 143.

²⁴ Tütüncü, **Deniz Kirlenmesi**, s. 36; Kara, **a.g.e.**, s. 143.

yardımcı olan gemilere ve bir devletin sahip olduğu ve sadece ticari olmayan devlet işlerinde kullanılan gemilere uygulanmayacaktır.

MARPOL Sözleşmesi kapsamına giren gemilerin, Sözleşme’de belirtilen hükümlere uygun hareket etmemesi durumunda sorumlulukları doğmaktadır. Ancak Sözleşme, sorumluluğun kapsamı, şartları ve tazminatın belirlenmesi gibi konuları düzenlenmemiş; bunları iç hukuklara bırakmıştır. Sözleşme m. 4’te bu konular bakımından hangi hukukun yetkili olduğu belirtilmektedir. Bu madde, ileride ayrıntılı olarak incelenmektedir²⁵.

MARPOL Sözleşmesi m. 6/2’ye göre, Sözleşme hükümlerine tabi olan herhangi bir geminin, taraf bir devletin limanında veya açık denizlerde bulunan istasyonlarında denize zararlı maddeler boşaltarak Sözleşme’ye aykırı hareket etmesi durumunda, söz konusu taraf devlet, gemiyi yetkili kıldığı memurlar vasıtasıyla denetleme hakkına sahiptir. Ancak, Sözleşme m. 7/1 uyarınca, denetleme sürecinde geminin haksız yere alıkonulmasından ve gecikmesinden kaçınılması gerekmektedir. Sözleşme m. 7/2’ye göre, haksız yere alıkonulan ve geciktirilen bir gemi, bu yüzden uğradığı kayıp ve hasarlar için tazminat talep edebilmektedir.

C. Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Sözleşme

Denizlerde yaşanan büyük felaketler, devletleri milletlerarası alanda işbirliği yapmaya teşvik etmektedir. Özellikle 18.03.1967 tarihinde meydana gelen “**Torrey Canyon**” kazası, denizlerde yaşanan petrol kirlenmeleri konusunda milletlerarası bir düzenleme getirilmesi ihtiyacını gözler önüne sermiştir²⁶.

Torrey Canyon kazası, Liberya bayraklı Torrey Canyon isimli tankerin, Galler Milford Haven Limanı’na doğru hareketi sırasında meydana gelmiştir²⁷. Tanker kayalıklara çarpmış ve büyük miktarda petrol denize karışmıştır²⁸. Olay sonucunda

²⁵ Bkz. III B 5.

²⁶ Rayegân Kender, “Gemilerin Denizleri Kirletmesi Dolayısıyla Donatanların Sorumluluğu”, **Sorumluluk ile Sigorta Hukuku ve Uygulama Açısından Türkiye’de Deniz Kazaları Sempozyumu**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1983, s. 209; Kara, **a.g.e.**, s. 151-152, 161; Şimşek, **a.g.e.**, s. 16.

²⁷ Kender, **a.g.e.**, s. 209; Kara, **a.g.e.**, s. 160-161; İsmail Demir, “Deniz Kazalarını ve Olaylarını Araştırma ve İnceleme Yönetmeliği Üzerine Değerlendirmeler”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. XXII, Sa. 3, 2016, s. 880.

²⁸ Kender, **a.g.e.**, s. 209; Kara, **a.g.e.**, s. 160-161; Demir, **a.g.e.**, s. 880.

İngiltere ve Fransa kıyılarında çok büyük miktarda kirlenme meydana gelmiştir²⁹. Kirlenen İngiltere kıyılarındaki kuş nüfusunun yarısı yok olmuştur³⁰.

Petrol kirliliği nedeniyle yaşanan büyük kazalardan biri de 15.11.1979 tarihinde İstanbul Boğazı'nda gerçekleşmiştir³¹. Söz konusu kaza, Libya'dan yüklediği 95.000 ton ham petrolü Romanya'ya taşıyan “**Independenta**” adlı tankerin Haydarpaşa açıklarında Yunan gemisi “**Evriali**” ile çarpışması sonucunda meydana gelmiştir³². Bu kaza, İstanbul Boğazı'nda büyük bir çevre felaketine neden olmuştur³³. 95.000 ton petrolün denize karışması ve yaşanan yangın nedeniyle hem deniz hem de hava kirlenmiştir³⁴. İstanbul Denizi'nde yaşayan canlıların büyük bir kısmı bu kirlilik nedeniyle ölmüştür³⁵.

Torrey Canyon ve Independenta gibi büyük çapta ve birden fazla devleti etkileyen kazalarda zararın tazmininin kimden talep edileceği ve sorumluluğun kapsamı ile ilgili sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle IMO tarafından, “Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Sözleşme” hazırlanmıştır.

Sözleşme ilk olarak 1969 yılında kabul edilmiştir. Daha sonra Sözleşme'de 1992 yılında kabul edilen Protokol ile önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu tarihten sonra 1969 yılında imzalanan Sözleşme, “1992 Sözleşmesi” olarak anılmaya başlanmıştır³⁶.

1992 Sözleşmesi'nin amacı, gemi sahiplerinin petrol kirlenmesinden doğan zararlardan sorumlu tutulmalarını ve zarar görenlerin yeterli tazminatı almalarını sağlamaktır³⁷.

1992 Sözleşmesi ile uygulamada sorunlara yol açan bazı hükümler değiştirilmiş ve 1969 Sözleşmesi'nin eksik yanları düzeltilmiştir³⁸. Ancak, 1992

²⁹ Kender, **a.g.e.**, s. 209; Kara, **a.g.e.**, s. 160-161; Demir, **a.g.e.**, s. 880.

³⁰ Kender, **a.g.e.**, s. 209; Kara, **a.g.e.**, s. 160-161; Demir, **a.g.e.**, s. 880.

³¹ Nur Jale Ece, “İstanbul Boğazı'nda Meydana Gelen Deniz Kazalarının İncelenmesi ve Analizi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi**, C. III, Sa. 2, 2011, s. 43.

³² Ece, **a.g.e.**, s. 43; (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50894076>, 12 Haziran 2020.

³³ Ece, **a.g.e.**, s. 43.

³⁴ **A.e.**, s. 43.

³⁵ (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50894076>, 12 Haziran 2020.

³⁶ Turgut, “Environmental Damage”, s. 294-295; Kara, **a.g.e.**, s.50.

³⁷ (Çevrimiçi) [http://www.imo.org/en/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/International-Convention-on-Civil-Liability-for-Oil-Pollution-Damage-\(CLC\).aspx](http://www.imo.org/en/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/International-Convention-on-Civil-Liability-for-Oil-Pollution-Damage-(CLC).aspx), 25 Ekim 2019; Kara, **a.g.e.**, s. 50.

³⁸ Kara, **a.g.e.**, s. 213.

Sözleşmesi'nin genel çerçevesi, 1969 Sözleşmesi ile aynıdır ve birçok hüküm iki Sözleşme'de de ortaktır³⁹.

Her iki Sözleşme'nin de uygulanabilmesi için kirlenmenin, Sözleşme'ye taraf bir devletin kara suları dahil ülkesinde meydana gelmesi gerekmektedir (1969 Sözleşmesi m. 2, 1992 Sözleşmesi m. 2). Dolayısıyla, Sözleşmeler'in uygulanması bakımından, kirlenmeye neden olan geminin bayrağı veya gemi sahibinin vatandaşlığı bir önem taşımamaktadır⁴⁰. Bu bağlamda, her iki Sözleşme'nin uygulama alanının benzer olduğu söylenebilecektir. Ancak, 1992 Sözleşmesi m. 2, 1969 Sözleşmesi'nden farklı olarak, üye devletlerin münhasır ekonomik bölgelerinde meydana gelen kirlenmeleri de kapsamına almıştır. Yine aynı madde uyarınca, kirlenmenin önlenmesi veya azaltılması amacıyla nerede olursa olsun alınan tüm tedbirler de 1992 Sözleşmesi'nin kapsamındadır. Bu düzenleme ile, üye devletlerde meydana gelen zararı engellemek veya azaltmak amacıyla, açık denizlerde alınan önleyici tedbirlerin de 1992 Sözleşmesi kapsamına girmesi sağlanmıştır⁴¹. Böylece, 1969 Sözleşmesi bakımından tereddüte yol açan bir husus açıklığa kavuşturulmuştur⁴².

1969 Sözleşmesi m. 1/8 uyarınca, Sözleşme'nin uygulanabilmesi için bir kirlenme zararının meydana gelmesi şarttır. 1992 Sözleşmesi ise daha geniş kapsamlı bir hükme yer vermektedir. 1992 Sözleşmesi ile yapılan değişiklik sayesinde, Sözleşme, kirlenmeye neden olabilecek ciddi ve ağır tehdit oluşturan her türlü olayın ortaya çıkması durumunda da uygulanabilmektedir (m. 1/8).

“Kirlenme zararı”, her iki Sözleşme'de de aynı şekilde açıklanmaktadır. 1969 Sözleşmesi m. 1/6 ve 1992 Sözleşmesi m. 1/6'ya göre kirlenme zararı, bir gemiden nerede olursa olsun sızan veya bırakılan hidrokarbonların (bu kavram, ham petrol, akaryakıt, ağır dizel yağı ve gres yağı gibi dayanıklı yani buharlaşma derecesi yüksek petrol türevlerini ifade etmektedir) neden olduğu kirlenme dolayısıyla, hidrokarbonu taşıyan geminin dışında ortaya çıkan bütün zararları, koruma tedbirlerinin yol açtığı

³⁹ A.e., s. 213.

⁴⁰ Samim Ünan, “Gemilerden Sızan veya Bırakılan Hidrokarbonların Yol Açtığı Zararlardan Hukuki Sorumluluk”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987, s. 42; Kara, a.g.e., s. 163, 215.

⁴¹ Kara, a.g.e., s. 214.

⁴² 1969 Sözleşmesi'nde bu hususta açık bir hüküm olmadığı için konu doktrinde tartışmalara neden olmaktadır, bkz., Kara, a.g.e., s. 164. Doktrinde bir görüşe göre, 1969 Sözleşmesi'nde aksine bir hüküm olmadığı için, tedbirin alındığı yer bakımından bir sınırlama mevcut değildir, bkz., Ünan, Doktora Tezi, s. 95.

masrafları ve bu tedbirler alınırken meydana gelen zararları ifade etmektedir. Bu tanım, belli bir tür zararı kapsamı dışında bırakmamaktadır. Dolayısıyla, kirlenme sonucunda ortaya çıkan maddi ve manevi tüm zararların tazmini mümkündür⁴³.

Hem 1969 Sözleşmesi hem de 1992 Sözleşmesi uyarınca, kirlenmenin bir “gemiden” kaynaklanması gerekmektedir. Gemi kelimesi, petrol türevlerini taşımak üzere tasarlanmış her türlü deniz aracını kapsamaktadır (1969 Sözleşmesi m. 1/1, 1992 Sözleşmesi m. 1/1). Ancak, savaş gemileri ile ticari olmayan bir devlet hizmetine tahsis edilmiş gemiler, her iki Sözleşme’nin de kapsamı dışındadır (1969 Sözleşmesi m. 11/1, 1992 Sözleşmesi m. 11/1).

1992 Sözleşmesi, 1969 Sözleşmesi’nden farklı olarak, kirlenmenin geminin fiilen petrol taşıdığı zaman ortaya çıkması şartını kaldırmıştır⁴⁴. 1992 Sözleşmesi m. 1/1’de, petrol taşıyabilecek nitelikteki gemilerin, petrolden arındırıldığı kanıtlanmadıkça, petrol türevi taşıma seferini izleyen diğer seferlerinde ortaya çıkan zararların da Sözleşme kapsamında olduğu belirtilmektedir. Böylece 1992 Sözleşmesi boş tankerlere bile uygulanabilmektedir⁴⁵.

Kirlenme zararlarından sorumlu tutulacak kişi, hem 1969 Sözleşmesi hem de 1992 Sözleşmesi’nde, geminin zarara neden olan olay zamanındaki sahibi olarak belirlenmiştir. Eğer zarara yol açan birden fazla olay bulunuyorsa, ilk olay tarihindeki gemi sahibi sorumlu tutulmaktadır (1969 Sözleşmesi m. 3/1 ve 1992 Sözleşmesi m. 3/1). Bir olaya karışan iki veya daha fazla geminin bulunması halinde ise, birbirinden ayrılması mümkün olmayan bütün zararlardan, söz konusu tüm gemilerin sahipleri ayrı ayrı ve müteselsilen sorumlu tutulmaktadır (1969 Sözleşmesi m. 4 ve 1992 Sözleşmesi m. 4).

Gemi sahibinin 1969 ve 1992 Sözleşmeleri’ne dayanan sorumluluğu, bir kusursuz sorumluluktur⁴⁶. Aynı zamanda bu sorumluluk, ağırlaştırılmış bir objektif sorumluluktur⁴⁷. Dolayısıyla gemi sahibi, kusurlu bulunmadığını veya zararın meydana gelmemesi için her türlü tedbiri aldığını kanıtlayarak sorumluluktan

⁴³ Kender, **a.g.e.**, s. 218-219; Ünan, Doktora Tezi, s. 105-112; Kara, **a.g.e.**, s. 185-192, 218-219.

⁴⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 215.

⁴⁵ **A.e.**, s. 215.

⁴⁶ Kender, **a.g.e.**, s. 214; Ünan, Doktora Tezi, s. 24; Kara, **a.g.e.**, s. 162.

⁴⁷ Ünan, Doktora Tezi, s. 24; Kara, **a.g.e.**, s. 171.

kurtulamamaktadır⁴⁸. Gemi sahibinin sorumlu tutulabilmesi için kirlenme olayı ile zarar arasındaki nedensellik bağının kanıtlanması yeterlidir⁴⁹. Ancak gemi sahibi, zarara bir savaş, ayaklanma veya olağanüstü ve kaçınılması mümkün olmayan bir doğa olayının neden olduğunu kanıtlarsa sorumlu olmamaktadır (1969 Sözleşmesi m. 3/2, 1992 Sözleşmesi m. 3/2). Buna ek olarak, gemi sahibi, üçüncü bir kişinin veya bir hükümetin ya da denizde seyire yardımcı olan kişilerin (deniz feneri ışıkları ve yol güzergahı bakımından yardımcı olan kişiler) kusurunun bulunduğunu ispatlayarak da sorumluluktan kurtulmaktadır (1969 Sözleşmesi m. 3/2, 1992 Sözleşmesi m. 3/2). Gemi sahibi, zarar gören kişinin kusurunun bulunması durumunda ise, bunu ispatlayarak kısmen veya tamamen sorumluluktan kurtulabilmektedir (1969 Sözleşmesi m. 3/3, 1992 Sözleşmesi m. 3/3).

1969 Sözleşmesi m. 7 ve 1992 Sözleşmesi m. 7 uyarınca, 2000 tondan fazla hidrokarbon yükü taşıyan geminin sahibi, Sözleşme'den doğan sorumluluğunu karşılamak üzere, bir sigorta yaptırmak veya başka bir mali güvence göstermekle yükümlüdür. Dolayısıyla, 2000 tondan daha az hidrokarbon taşıyan küçük gemiler bakımından bu yükümlülük bulunmamaktadır⁵⁰. Zarar gören, zararın tazmini ile ilgili her türlü talebi doğrudan sigortacıya veya diğer mali güvenceyi sağlayan kişiye karşı da ileri sürebilmektedir (1969 Sözleşmesi m. 7/8, 1992 Sözleşmesi m. 7/8).

1969 Sözleşmesi, gemi sahibine, geminin tonajıyla bağlantılı olarak, sorumluluğunu sınırlama imkanı getirmektedir (m. 5). Önemle belirtilmelidir ki, Deniz Alacaklarına Karşı Mesuliyetin Sınırlandırılması Hakkında Sözleşme⁵¹'de de gemi sahibinin sorumluluğunun sınırlandırılmasına ilişkin hükümler bulunmaktadır. Ancak, söz konusu Sözleşme m. 3, 1969 Sözleşmesi'ne dayanan alacak taleplerinin Sözleşme'nin kapsamı dışında yer aldığını açıkça belirtmektedir. Dolayısıyla Deniz Alacaklarına Karşı Mesuliyetin Sınırlandırılması Hakkında Sözleşme, 1969 Sözleşmesi'ne dayanmayan talepler bakımından uygulama alanı bulmaktadır. Doktrinde, dayanıklı petrol, yani hidrokarbonlar dışında kalan petrol (hafif dizel yağı

⁴⁸ Kender, **a.g.e.**, s. 214; Ünan, Doktora Tezi, s. 24; Kara, **a.g.e.**, s. 171.

⁴⁹ Kender, **a.g.e.**, s. 214; Kara, **a.g.e.**, s. 172.

⁵⁰ Kara, **a.g.e.**, s. 194.

⁵¹ Sözleşme 19.11.1976 tarihinde Londra'da imzalanmış ve 01.12.1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'ye Türkiye de taraftır. Sözleşme'nin metni, 04.06.1980 tarihli ve 17007 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'nin Türkçe ve İngilizce metni için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr>, 4 Kasım 2019.

ve gazyağı gibi), dolayısıyla oluşan bir kirlenme sonucunda ileri sürülebilecek talepler bakımından, Deniz Alacaklarına Karşı Mesuliyetin Sınırlandırılması Hakkında Sözleşme'nin uygulanacağı belirtilmektedir⁵².

1969 Sözleşmesi'ne göre, gemi sahibi sorumluluğunu, geminin taşıyabileceği her bir ton başına 2000 Frank ile sınırlama hakkına sahiptir. 1969 Sözleşmesi'nde değişiklikler yapan 1976 Protokolü'nün kabul edilmesiyle bu miktar, IMF'nin belirlediği hesap birimi olan Özel Çekme Hakkı üzerinden ifade edilmiştir (2000 Frank, 133 Özel Çekme Hakkı olmuştur). 1992 Sözleşmesi de gemi sahibine sorumluluğunu sınırlama hakkı getirmektedir. Ancak, 1969 Sözleşmesi'nde öngörülen miktarlar arttırılmıştır. 1992 Sözleşmesi m. 5 uyarınca gemi sahibi, sorumluluğunu 5000 tonaj biriminin üzerinde olmayan bir gemi için 3 milyon Özel Çekme Hakkı, 5000 tonajın üzerinde olan gemiler için ise her bir ilave ton için 420 Özel Çekme Hakkı ile sınırlayabilmektedir. Bu sınırlama hakkından faydalanabilmek için gemi sahibi, tüm sorumluluğu miktarınca bir fon tesis etmek zorundadır (1969 Sözleşmesi m. 5/3, 1992 Sözleşmesi m. 5/3). Ayrıca zarar gemi sahibinin kastı veya ihmeline dayanıyorsa, gemi sahibi bu sınırlama hakkından faydalanamamaktadır (1969 Sözleşmesi m. 5/2, 1992 Sözleşmesi m. 5/2).

1969 Sözleşmesi m. 3/4 uyarınca, Sözleşme'nin kapsamı dışında gemi sahibinin sorumluluğuna gidilememektedir. Ayrıca yine aynı madde hükmü uyarınca, gemi sahibinin müstahdem ve görevlilerinin de Sözleşme kapsamında sorumlulukları bulunmamaktadır. 1992 Sözleşmesi m. 3/4'te, müstahdem ve görevlilere ek olarak, mürettebat, kılavuz kaptanlar, charterer, gemi müdürü veya işletmecisi, kurtarma operasyonları ifa eden kişiler ile önleyici tedbirler alan kişiler de sayılmaktadır. Ancak 1992 Sözleşmesi, 1969 Sözleşmesi'nden farklı olarak, zararın bu sayılan kişilerin kasıtlı bir hareketi veya ihmalden kaynaklanması durumunda, zarar görenlerin bu kişilerden de talepte bulunabileceğini kabul etmektedir (1992 Sözleşmesi m. 3/4).

1969 Sözleşmesi m. 8, Sözleşme'den doğan talep hakları bakımından sınırlayıcı bir süreye yer vermektedir. Madde uyarınca Sözleşme'den doğan talep hakları, zararın gerçekleşmesinden itibaren üç yıl, her halde olayın gerçekleşmesinden itibaren altı yıl içerisinde dava edilmedikleri takdirde ortadan kalkmaktadır. Zarar

⁵² Kara, **a.g.e.**, s. 220.

birden çok olay sonucunda gerçekleştiyse, altı yıllık süre ilk olay tarihinden itibaren işlemeye başlamaktadır. 1992 Sözleşmesi m. 8’de de bu süreler aynı şekilde yer verilmektedir.

D. Petrol Kirliliği Zararının Tazmini İçin Bir Uluslararası Fonun Kurulması ile İlgili Sözleşme

Petrol Kirliliği Zararının Tazmini İçin Bir Uluslararası Fonun Kurulması ile İlgili Sözleşme⁵³ (Fon Sözleşmesi), 1969 yılında imzalanan Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Sözleşme’yi desteklemek amacıyla hazırlanmıştır⁵⁴.

Sözleşme’nin amacı, 1969 Sözleşmesi ile zararları tam olarak karşılanamayan zarar görenlere ek tazminat sağlamaktır⁵⁵. Ayrıca, 1969 Sözleşmesi’ne göre gemi sahiplerinin sorumlu sayılmadığı veya mali kapasitelerinin tazminatı karşılamaya yeterli olmadığı durumlarda da, zararlar tamamen Fon Sözleşmesi ile karşılanmaktadır⁵⁶. Böylece, 1969 Sözleşmesi ile tazmin edilemeyen zararların Fon Sözleşmesi ile tazmini mümkün olmaktadır⁵⁷.

Fon Sözleşmesi’nde 1992 yılında imzalanan bir Protokol ile değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik, 1992 yılında Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Sözleşme’de (1992 Sözleşmesi) yapılan değişiklik ile paraleldir. Temelde çoğu hüküm aynı kalmıştır⁵⁸. 1992 Protokolü ile yapılan en önemli

⁵³ Sözleşme, 18.12.1971 tarihinde imzalanmış ve 16.10.1978 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Daha sonra Sözleşme, 27 Kasım 1992 tarihli bir Protokol ile değişikliğe uğramıştır. Türkiye Sözleşme’nin 1992 yılında değiştirilmiş halini kabul etmiştir. Sözleşme metni, 18.07.2001 tarihli ve 24466 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmış ve Sözleşme yürürlüğe girmiştir. Türkiye daha sonra, 1992 Protokolü’nün Tazminat Limitleri Değişikliklerine Dair Karar’ını da kabul etmiş ve bu değişikliklerin metni de, 21.10.2012 tarihli ve 28448 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Tazminat limitleri, 16 Mayıs 2003 tarihinde bir Protokol ile tekrar değiştirilmiştir. Türkiye, 2003 Protokolü’nü de kabul etmiştir. 2003 Protokolü’nün metni, 10.10.2012 tarihli ve 28437 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Sözleşme ve ilgili Protokoller için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr>, 7 Ekim 2019. Ayrıca Sözleşme ve Protokoller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.imo.org/>, 7 Ekim 2019.

⁵⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 50.

⁵⁵ Turgut, “Environmental Damage”, s. 295, Turgut, üye devletlerin de, çevrenin eski hale iadesi için yaptıkları masrafları zarar gören sıfatıyla Fon Sözleşmesi’ne göre talep edebileceğine değinmektedir. Bu özellikle ekolojik zararlar bakımından önem taşımaktadır; Kara, **a.g.e.**, s. 153, 221; Måns Jacobsson, “The International Oil Pollution Compensation Funds and the International Regime of Compensation for Oil Pollution Damage”, **Pollution of the Sea – Prevention and Compensation**, Ed. Jürgen Basedow, Ulrich Magnus, Hamburg Studies on Maritime Affairs, Vol. X, Springer, 2007, s. 137.

⁵⁶ Kara, **a.g.e.**, s. 221.

⁵⁷ Ünan, Doktora Tezi, s. 184; Kara, **a.g.e.**, s. 153, 221.

⁵⁸ Kara, **a.g.e.**, s. 236.

değişiklik, fon tarafından karşılanan tazminat miktarının arttırılmasıdır. Bundan sonraki açıklamalar, Fon Sözleşmesi'nin, Türkiye'nin de kabul ettiği, 1992 yılında değiştirilmiş hali üzerinden yapılmaktadır.

Fon Sözleşmesi m. 2 uyarınca, Sözleşme ile amaçlanan hususların gerçekleştirilmesi için "Uluslararası Petrol Kirliliğinden Doğan Zararların Tazminat Fonu" kurulmuştur. Fon, merkezi Londra'da bulunan bir teşkilat tarafından idare edilmektedir⁵⁹. Tazminat Fonu, denizde taşınan belirli türlerde petrol ürünlerini alan ve depolayan kuruluşlar tarafından ödenen katkılarla finanse edilmektedir⁶⁰.

Fon Sözleşmesi'nin uygulama alanı, 1992 Sözleşmesi ile aynı şekilde düzenlenmektedir. Buna göre Sözleşme, taraf bir devletin kara suları dahil ülkesinde ve münhasır ekonomik bölgesinde meydana gelen her türlü zarara, geminin sicilde kayıtlı olduğu devlete bakılmaksızın, uygulanmaktadır (Fon Sözleşmesi m. 3).

Fon Sözleşmesi, ilk olarak 1992 Sözleşmesi m. 3/2 ve 3/3'e göre, gemi sahibinin sorumluluktan kurtulduğu hallerde (bir mücbir sebebin gerçekleşmesi ve üçüncü kişinin veya zarar görenin kusurunun ispatlanması durumlarında) uygulama alanı bulmaktadır (m. 4/1(a)). İkinci olarak, gemi sahibinin mali olarak tazminatı ödeyecek ekonomik güce sahip olmaması ve sigortasının da zararın tazmini için yeterli olmaması durumunda devreye girmektedir (m. 4/1(b)). Son olarak, Fon Sözleşmesi, 1992 Sözleşmesi m. 5 uyarınca gemi sahibinin sorumluluğunun sınırlandırıldığı durumlarda, 1992 Sözleşmesi'ne göre ödenemeyen eksik kısmı karşılamaktadır (m. 4/1(c)).

Fon Sözleşmesi m. 4'te, her bir olay başına ödenecek maksimum tazminat miktarı belirlenmiştir. Ancak bu miktar 2003 yılında kabul edilen bir Protokol ile değiştirilmiştir. Protokol m. 4/2 uyarınca, her bir olay başına ödenecek maksimum miktar, 750 milyon Özel Çekme Hakkı'dır.

Fon Sözleşmesi m. 4/2 uyarınca, kirlenmenin bir savaş, ayaklanma, çatışma veya isyandan kaynaklanması, zarara bir savaş gemisinin veya devletin ticari olmayan hizmetinde kullanılan bir geminin neden olması ve talep sahibinin zararın bir veya birden fazla gemiden kaynaklandığını kanıtlayamaması durumunda Fon yükümlü

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., (Çevrimiçi) <https://iopcfunds.org>, 28 Ekim 2019.

⁶⁰ (Çevrimiçi) <https://iopcfunds.org/about-us/>, 28 Ekim 2019; Kara, **a.g.e.**, s. 225.

tutulmamaktadır. Bunlara ek olarak Fon, talep sahibinin kusurunun bulunması durumunda da tazminat ödeme yükümlülüğünden kısmen veya tamamen kurtulmaktadır (m. 4/3).

E. Gemi Yakıtlarından Kaynaklanan Petrol Kirliliği Zararının Hukuki Sorumluluğu Hakkında Sözleşme

IMO tarafından hazırlanan Gemi Yakıtlarından Kaynaklanan Petrol Kirliliği Zararının Hukuki Sorumluluğu Hakkında Sözleşme, gemilerde yakıt olarak bulunan petrolün dökülmesiyle meydana gelen zararların yeterli ve etkin bir şekilde tazminini amaçlamaktadır⁶¹.

Sözleşme'nin uygulama alanı, 1992 Sözleşmesi'nin ve Fon Sözleşmesi'nin uygulama alanı ile aynı şekilde belirlenmiştir. Madde 2 uyarınca, Sözleşme, taraf bir devletin kara suları dahil ülkesinde ve münhasır ekonomik bölgesinde meydana gelen her türlü zarara uygulanmaktadır. Ancak, Sözleşme'nin uygulanabilmesi için denizde ortaya çıkan zararın gemi yakıtlarından kaynaklanması gerekmektedir. Madde 4/1'de açık bir şekilde, Sözleşme'nin, 1992 Sözleşmesi'nde tanımlanan zararlara uygulanmayacağına değinilmektedir.

Sözleşme m. 1/5'e göre "gemi yakıtı", yağlama yağları da dahil, geminin işletimi ve hareketi için kullanılan veya kullanılması amaçlanan herhangi bir hidrokarbon ve bu hidrokarbonun herhangi bir kalıntısı anlamına gelmektedir.

Gemi yakıtlarından kaynaklanan kirlilikten sorumlu kişi, aynı 1992 Sözleşmesi'ndeki gibi, geminin zarara neden olan olay zamanındaki sahibi olarak belirtilmiştir (m. 3/1). Sözleşme m. 5 uyarınca, zarara neden olan olaya iki veya daha fazla geminin karışması halinde, gemi sahipleri, makul bir şekilde ayrılamayan zararlardan müşreteken ve müteselsilen sorumludurlar. Bu madde de 1992 Sözleşmesi m. 4 ile aynı doğrultuda kaleme alınmıştır.

Gemi sahibinin sorumluluktan kurtulma nedenleri de 1992 Sözleşmesi m. 3 ile paralel düzenlenmiştir. Sözleşme m. 3/3'e göre gemi sahibi, mücbir sebebi veya üçüncü bir kişinin kusurunu ispatlayarak sorumluluktan kurtulmaktadır. Yine m. 3/4

⁶¹ Kara, **a.g.e.**, s. 238; Ling Zhu, "International Convention on Civil Liability for Bunker Oil Pollution Damage, 2001 – Liability and Insurance Aspects", **Pollution of the Sea – Prevention and Compensation**, Ed. Jürgen Basedow, Ulrich Magnus, Hamburg Studies on Maritime Affairs, Vol. X, Springer, 2007, s. 171.

uyarınca zarar görenin kusuru, gemi sahibinin kısmen veya tamamen sorumluluktan kurtulmasını sağlayabilmektedir.

Sözleşme m. 7/1 uyarınca, 1000 gros tonaj üstü bir geminin sahibi, Sözleşme'den doğan sorumluluğunu karşılamak üzere, bir sigorta yaptırmak veya başka bir mali güvence göstermekle yükümlüdür. Bu hüküm, 1992 Sözleşmesi'nden farklıdır. 1992 Sözleşmesi m. 7'de, 2000 tondan fazla hidrokarbon yükü taşıyan geminin sahibinin sigorta veya mali güvence gösterme yükümlülüğü düzenlenmektedir. 1992 Sözleşmesi'ne göre, taşınabilen hidrokarbon yükü miktarı, yükümlülüğün bulunup bulunmadığını belirlemektedir.

Sözleşme m. 7/1'e göre, gösterilen sigorta veya mali güvencenin miktarı, 1976 Deniz Alacaklarına Karşı Mesuliyetin Sınırlandırılması Hakkında Sözleşme'ye uygun olarak hesaplanan miktarı geçmemektedir.

Sözleşme m. 7/10'da zarar görenlerin, doğrudan sigortacıya veya diğer mali güvenceyi sağlayan kişiye de taleplerini yöneltme hakkı tanınmaktadır. Bu hak, 1992 Sözleşmesi'nde de yer almaktadır (m. 7/8).

Sözleşme m. 8'de gemi sahibinin sorumluluğu bakımından bir zaman sınırlamasına yer verilmektedir. Madde uyarınca Sözleşme'den doğan talep hakları, zararın gerçekleşmesinden itibaren üç yıl, her halde olayın gerçekleşmesinden itibaren altı yıl içerisinde dava edilmedikleri takdirde ortadan kalkmaktadır. Zarar birden çok olay sonucunda gerçekleştiyse altı yıllık süre ilk olay tarihinden itibaren işlemeye başlamaktadır. Bu hüküm, 1992 Sözleşmesi m. 8'de de aynı şekilde düzenlenmiştir.

II. ÇEVRE KANUNU'NA GÖRE SORUMLULUĞUN BELİRLENMESİ

A. Sorumluluğun Hukuki Niteliği

2872 sayılı Çevre Kanunu'nun "Kirletenin sorumluluğu" başlıklı 28. maddesinin 1. fıkrasına göre, "çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar".

Çevre Kanunu m. 28, “kirleten öder” ilkesinin bir uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır⁶². Madde, çevreyi kirletenlerin ve zarar verenlerin neden oldukları olumsuz sonuçlara katlanmalarını amaçlamaktadır.

Çevre Kanunu m. 28 uyarınca, çevreyi kirletenlerin ve zarar verenlerin sorumluluğu, bir “kusursuz sorumluluk”⁶³ türüdür⁶⁴.

⁶² Badur, **a.g.e.**, 105; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 158.

⁶³ Kusursuz sorumluluk için “objektif sorumluluk” veya “sebepl sorumluluğu” gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Objektif sorumluluk ifadesi, bu sorumluluk çeşidinde sübjektif bir unsur olan “kusur” aranmadığı için tercih edilmektedir. Yine sorumluluk bakımından sadece olayla zarar arasında bir neden-sonuç ilişkisinin bulunması yeterli görüldüğü için “sebepl sorumluluğu” ifadesi de kullanılabilmektedir. Bkz., Zahit İmre, **Doktrinde ve Türk Hukukunda Kusursuz Mesuliyet Halleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1949, s. 49; Halûk Tandoğan, **Türk Mes’uliyet Hukuku (Akit Dışı ve Akdî Mes’uliyet)**, 2. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2010, s. 90; Sermet Akman, Halûk Burcuoğlu, Atilla Altop, Tekinay Borçlar Hukuku: Genel Hükümler, 7. Bası, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1993, s. 497; Zahit İmre, “Türk Hususi Hukukuna Göre Tehlikeli Şeylerden Doğan Hukukî Mesuliyet”, **Yargıtay Yüzüncü Yıl Dönümü Armağanı**, İstanbul, Cezaevi Matbaası, 1968, s. 422; Turgut Akıntürk, Derya Ateş, **Borçlar Hukuku: Genel Hükümler - Özel Borç İlişkileri**, 29. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2020, s. 96; Halûk Tandoğan, **Kusura Dayanmayan Sözleşme Dışı Sorumluluk Hukuku**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1981, s. 7; Zahit İmre, “Hukukî Mesuliyetin Esası Üzerinde Bazı Düşünceler”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XLV, Sa. 1-4, 1981, s. 405; Safa Reisoğlu, **Türk Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, 23. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2012, s. 179; Fikret Eren, **Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, 24. Bası, Ankara, Yetkin Yayınları, 2019, s. 605-606; Necip Kocayusufpaşaoğlu vd., **Borçlar Hukuku – Genel Bölüm: Sözleşme Dışı Sorumluluk Hukuku**, 2. Bası, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1998, s. 72; M. Kemal Oğuzman, M. Turgut Öz, **Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, C. II, 15. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2020, s. 6; Halûk N. Nomer, **Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, 17. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2020, s. 181; Kara, **a.g.e.**, s. 64; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 3.

⁶⁴ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 544; İlhan Helvacı, “Çevre Kirletilmesinden Doğan Zararlardan Hukukî Sorumluluk”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989, s. 10; Lâle Sirmen, “Çevre Kanunu’na Göre Çevrenin Kirletilmesinden Doğan Sorumluluk”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl: 47, Sa. 1, 1990, s. 24; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 91; Ahmet M. Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, 22. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 2018, s. 424; Yongalık, **a.g.e.**, s. 64; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 27; Badur, **a.g.e.**, s. 110; Melek Bilgin Yüce, “Çevrenin Kirletilmesinden Doğan Hukukî Sorumluluk”, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı: 18-20 Ekim Tarihinde İstanbul’da Düzenlenen Çevre Hukuku Sempozyumu, C. VII, Sa. 2, 2010, s. 142; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 299; Çakırca, “Kirletenin Hukukî Sorumluluğu”, s. 80; Antalya, **a.g.e.**, s. 409; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 143, 158; Tandoğan, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 33, Tandoğan, 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun, 3416 sayılı ve 03.03.1988 tarihli Kanun’la (RG. 11.03.1988/19751) değişmeden önceki halini incelemektedir. Çevreye zarar verenlerin sorumluluğunda kusur şartının aranmadığına ilişkin 28. maddedeki söz konusu ifade, Çevre Kanunu’nun 3416 sayılı Kanun’la değişmeden önceki metninde m. 3’te yer almaktaydı. Söz konusu 3. maddede, çevreye zarar verenin meydana gelen zararlardan sorumluluğu ile zararların önlenmesi ve masrafların giderilmesi yükümlülüğüne birlikte yer verilmekteydi. 3416 sayılı Kanun ile çevreye zarar verenin sorumluluğu 3. maddeden çıkartılarak, ayrı bir hükümle m. 28’de düzenlenmiştir. Böylece, çevreye zarar verenin zarar gören kişilere karşı sorumluluğu ile, zararı durdurmak, gidermek ve azaltmak için gerekli önlemlerin alınması ve bu önlemlerin yetkili makamlarca alınması halinde kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan masrafları ödeme yükümlülüğü birbirinden ayrılmış ve Çevre Kanunu’ndaki karışıklık ortadan kaldırılmıştır; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 228-229; Badur, **a.g.e.**, s. 109-110.

Kural olarak kusur sorumluluğu, sorumluluk hukukunun temelini oluşturmaktadır⁶⁵. Ancak, teknolojik ve endüstriyel gelişmelerin etkisiyle büyük risk taşıyan faaliyetler yaygınlaşmış ve kusur sorumluluğunun her somut olaya uygun olmadığı anlaşılmaya başlanmıştır⁶⁶. Çünkü sanayileşme ve teknik gelişmelerin etkisiyle, her türlü tedbirin alındığı durumlarda bile zararın önlenmesi mümkün olmayabilmektedir⁶⁷. Bu nedenle özellikle bazı alanlarda kusur sorumluluğunun yerini kusursuz sorumluluk almıştır⁶⁸. Kusursuz sorumluluğun söz konusu olduğu alanlar toplumsal öneme sahiptir ve toplumun genelini ilgilendirmektedir⁶⁹. Çevre zararları bakımından da, özellikle nükleer faaliyetlerden kaynaklanan zararlarda, kusursuz sorumluluk hükümleri büyük önem taşımaktadır⁷⁰.

Türk hukukunda, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu (TBK) m. 49’da, kusurlu ve hukuka aykırı bir fiille başkasına zarar verenin, bu zararı gidermekle yükümlü olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla, Türk hukukunda kural olarak kusur sorumluluğu esas alınmaktadır⁷¹. Ancak Kanun’da bazı durumlar için kusursuz sorumluluk hallerine de yer verilmektedir. Bunlar; TBK m. 64/2 zorunluluk halinde verilen zarardan sorumluluk, m. 65 ayırt etme gücü bulunmayanların sorumluluğu, m. 66 adam çalıştıranın sorumluluğu, m. 67 hayvan idare edenlerin sorumluluğu, m. 69

⁶⁵ Tandoğan, **Mes’uliyet Hukuku**, s. 8; Pierre Catala, John Antony Weir, “Delict and Torts: A Study in Parallel”, **Tulane Law Review**, Vol. XXXVII, No. 4, 1963, s. 593; Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 497; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 95; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 171, 179; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 421; von Bar, **a.g.e.**, s. 307; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 181; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 2; Kara, **a.g.e.**, s. 64; Badur, **a.g.e.**, s. 107; Hüseyin Hatemi, Emre Gökyayla, **Borçlar Hukuku: Genel Bölüm**, 4. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2017, s. 143; Çakırca, “Kırletenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 72; Antalya, **a.g.e.**, s. 21; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 143.

⁶⁶ İmre, **Kusursuz Mesuliyet**, s. 42; Tandoğan, **Mes’uliyet Hukuku**, s. 92; Catala, Weir, **a.g.e.**, s. 593; Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 497; İmre, “Tehlikeli Şeyler”, s. 422; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 95; Tandoğan, **Sözleşme Dışı Sorumluluk**, s. 2; Eren, **a.g.e.**, s. 556-557; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 10-11; von Bar, **a.g.e.**, s. 307; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 181; Badur, **a.g.e.**, s. 108; Antalya, **a.g.e.**, s. 10; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 145; Miquel Martín-Casals, “The Principles of European Tort Law (PETL) at the beginning of a second decade”, **Research Handbook on EU Tort Law**, Ed. Paula Giliker, Cheltenham, Northampton, Edward Elgar Publishing Limited, 2017, s. 385.

⁶⁷ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 158.

⁶⁸ Catala, Weir, **a.g.e.**, s. 601; Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 497; George P. Fletcher, “Fairness and Utility in Tort Theory”, **Harvard Law Review**, Vol. LXXXV, No. 3, 1972, s. 539; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 95; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 179; Eren, **a.g.e.**, s. 556-557; İzhak England, **The Philosophy of Tort Law**, Cambridge, University Press, 1993, s. 25; von Bar, **a.g.e.**, s. 308; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 190-232; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 145; Martín-Casals, **a.g.e.**, s. 385.

⁶⁹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 145.

⁷⁰ von Bar, **a.g.e.**, s. 308.

⁷¹ Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 179; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 7; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 421; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 181.

yapı malikinin sorumluluğu ve m. 71 tehlike sorumluluğu olarak sayılabilecektir. Bunların hepsi kusur aranmayan sorumluluk türleri olsa da, sorumluluğun dayandığı esaslar ve şartlar bakımından birbirlerinden farklıdırlar⁷². Ayrıca, TBK’da düzenlenen bu kusursuz sorumluluk türlerine ek olarak, TMK’da ve bazı özel kanunlarda da kusursuz sorumluluk hallerine yer verilmektedir. Bunlardan biri de, 2872 sayılı Çevre Kanunu m. 28’de yer alan kusursuz sorumluluk düzenlemesidir.

Çevre Kanunu m. 28’in bir kusursuz sorumluluk düzenlemesi getirdiği açık olsa da, bu kusursuz sorumluluğun hangi esasa dayandığına ilişkin doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır.

Doktrinde bir görüşe göre, Çevre Kanunu m. 28’de düzenlenen sorumluluk, bir “ağırlaştırılmış objektif sorumluluk”tur⁷³. Bu görüşü savunanlara göre, Çevre Kanunu m. 28’de, çevreye zarar verene, bir “kurtuluş kanıtı” getirerek sorumluluktan kurtulma olanağı tanınmamaktadır⁷⁴. Dolayısıyla çevreye zarar verenler, somut olayda gerekli tüm önlemleri aldıklarını ve gerekli tüm özeni gösterdiklerini kanıtlasalar bile zarardan sorumlu olmaktadır⁷⁵. Bu durum, “ağırlaştırılmış” bir sorumluluğun gerekçesini oluşturmaktadır⁷⁶. Ayrıca yine bu görüşe göre, ağırlaştırılmış objektif sorumluluk,

⁷² Bkz. Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 497-523; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 179-210; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 74-86; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 141-200; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 433-484; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 190-232; Antalya, **a.g.e.**, s. 239-339, 359-369.

⁷³ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 36; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 81; Halûk Tandoğan, “Medeni Hukuk Açısından Çevre Kanunu”, **Çevre Kanunu’nun Uygulanması**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, Önder Matbaa, 1987, s. 22-25; Gemalmaz, “Çevre Hakkı”, s. 79; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 297; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s.11; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 24-25; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 91; Mustafa Reşit Karahasan, **Sorumluluk Hukuku: Kusura Dayanan Sözleşme Dışı Sorumluluk - Kusura Dayanmayan Sözleşme Dışı Sorumluluk**, 6. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2003, s. 829; Badur, **a.g.e.**, s. 111; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 81; Cem Akbıyık, “Çevre Kirlenmesinden Doğan Hukuki Sorumlulukta Hukuka Aykırılık Unsuru”, **Fasikül Hukuk Dergisi**, Sa. 70, Eylül 2015, (Çevrimiçi) <https://www.jurix.com.tr/>, 27 Nisan 2019, s. 3.

⁷⁴ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 37; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 297; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s.11; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 24-25.

Çevre Kanunu’nun 5491 sayılı Kanun ile değişmesinden önceki 3. maddesinin (e) bendinde, kirlenmenin önlenmesi ve sınırlandırılması için yapılan giderleri ödeme sorumluluğundan, söz konusu kirlenmeyi önlemek için gerekli her türlü tedbirin alındığını ispat etmek şartıyla kurtulma imkanı tanınmaktaydı. Doktrinde bu ifade ile sadece önleme giderlerini karşılama yükümlülüğü bakımından bir kurtuluş imkanı tanındığı, bunun meydana gelen zararlardan kirlenenin sorumluluğunu etkilemediği savunulmaktaydı, bkz. Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 37; Gemalmaz, “Çevre Hakkı”, s. 80-81; Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 79. Söz konusu ifade 5491 sayılı Kanun ile kaldırılmıştır. Böylece Çevre Kanunu’na dayanan sorumluluk bakımından kurtuluş kanıtının aranmadığı kesinleşmiştir.

⁷⁵ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s.37, Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s.11; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 25.

⁷⁶ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s.37; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s.11; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 25.

çoğu zaman gerçek anlamda bir “tehlike sorumluluğu” olarak gözüксе de, ağır bir tehlikenin bulunmadığı durumlarda da doğmaktadır⁷⁷. Bu nedenle, Çevre Kanunu m. 28’in, bir tehlike sorumluluğu düzenlemesi değil, ağırlaştırılmış objektif sorumluluk olarak adlandırılan özel bir kusursuz sorumluluk düzenlemesi getirdiği düşünülmektedir. Bahsedilen tüm bu gerekçelerle, bu çalışma bakımından da Çevre Kanunu m. 28’de düzenlenen sorumluluğun bir ağırlaştırılmış objektif sorumluluk olduğu düşünülmektedir.

Doktrinde bulunan başka bir görüşe göre ise, Çevre Kanunu m. 28’de düzenlenen sorumluluğun, bir “tehlike sorumluluğu” olarak kabul edilmesi gerekmektedir⁷⁸. Bu görüşe göre, Çevre Kanunu m. 28’i yorumlarken, maddenin lafzına değil ruhuna bakılması gerekmektedir⁷⁹. Maddenin yorumlanmasında çevre hukukunun temel ilkeleri göz önüne alınmalıdır⁸⁰. Bu bağlamda, özellikle Çevre Kanunu m. 1’de yer alan sürdürülebilir kalkınma ilkesinden söz edilmektedir⁸¹. Çevre Kanunu m. 1 uyarınca, Kanun’un amacı, çevrenin sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda korunmasının sağlanmasıdır. Sürdürülebilir kalkınma ilkesi, daha önce de belirtildiği üzere, ekonomik kalkınma ve büyüme ile çevrenin korunması arasında bir dengenin sağlanmasını amaçlamaktadır⁸². Çevre Kanunu m. 28’in bir “tehlike sorumluluğu” getirdiğini belirten görüşe göre, madde hükmü son derece geniş ve sınırları belirsiz bir sorumluluk öngörmektedir⁸³. Bu sorumluluğun, Çevre Kanunu m. 1’de düzenlenen sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda, amaca uygun sınırlandırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır⁸⁴. Bu nedenle, Çevre Kanunu m. 28’de düzenlenen kusursuz sorumluluğun, tehlike sorumluluğunun özel bir görünümü olduğu kabul edilmektedir⁸⁵.

⁷⁷ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s.40; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s.12; Badur, **a.g.e.**, s. 111.

⁷⁸ Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 103; H. Elvend Kantar, “Çevre Hukukunda Sorumluluk Kavramı”, **İstanbul Barosu Dergisi**, C. LVIII, Sa. 1-2-3, 1984, s. 34; Yavuz, “Kirlenlerin Hukukî Sorumluluğu”, s. 38; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 424; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 182; Erişgin, **a.g.e.**, s. 223-224; Güzin Üçışık, “Tehlike Sorumluluğunun Genel Kural ile Düzenlenmesi”, **Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu**, Ankara, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 2009, s. 132; Yüce, **a.g.e.**, s. 144; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 168, 320.

⁷⁹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 167.

⁸⁰ **A.e.**, s. 167.

⁸¹ **A.e.**, s. 167.

⁸² Bkz., s. 14.

⁸³ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 169.

⁸⁴ **A.e.**, s. 169.

⁸⁵ **A.e.**, s. 168.

TBK'nın 71. maddesinde genel tehlike sorumluluğuna yer verilmektedir. Bu maddenin birinci fıkrasına göre, önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletmenin faaliyetinden zarar doğduğu takdirde, bu zarardan işletme sahibi ve varsa işleten müteselsilen sorumludur. TBK m. 71/3'te ise, belirli bir tehlike hali için öngörülen özel sorumluluk hükümlerinin saklı olduğu belirtilmektedir. Çevre Kanunu m. 28'in bir tehlike sorumluluğu düzenlemesi getirdiğini savunanlar, m. 28'de açık kalan hususlar bakımından genel nitelikteki TBK m. 71'e gidilebileceğine değinmektedirler⁸⁶.

Çevre Kanunu m. 28'in ağırlaştırılmış objektif sorumluluk düzenlemesi getirdiğini düşünenlere göre ise, bu sorumluluk sürdürülebilir kalkınmaya engel teşkil etmemektedir⁸⁷. Bu görüşü savunanlar, hükmedilecek tazminatın, 6098 sayılı TBK m. 51/1'de düzenlenen (mülga 818 sayılı Borçlar Kanunu⁸⁸ m. 43'te), hâkimin durumun gereğini göz önüne alarak tazminatın kapsamını ve ödenme biçimini belirleme yetkisi kapsamında sınırlandırılabilmesine değinmektedirler⁸⁹. Buna göre hâkim, tazminat miktarını, 3. maddede ifade edilen Çevre Kanunu'nun genel ilkelerinden biri olan sürdürülebilir kalkınma ilkesini göz önünde tutarak belirlemelidir⁹⁰.

Doktrinde bu hususta, TBK m. 52'den de bahsedilmektedir⁹¹. TBK m. 52/2'de, tazminat yükümlüsünün tazminatı ödediğinde yoksulluğa düşecek olması ve hakkaniyetin de gerektirmesi halinde, hâkimin tazminatta indirim yapabilme yetkisi düzenlenmektedir. Doktrinde bu hükmün, çevre zararlarından doğan sorumlulukta da uygulanabileceği belirtilmektedir⁹². Yine aynı görüşe göre, TBK m. 52/1'de düzenlenen mağdurun birlikte kusuru da, çevre zararlarından sorumlulukta dikkate alınabilmektedir⁹³.

Yargıtay'ın da çevre zararlarından doğan kusursuz sorumluluğun hangi esasa dayandığına ilişkin farklı kararları bulunmaktadır.

⁸⁶ A.e., s. 169.

⁸⁷ Tandoğan, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 39.

⁸⁸ Kabul Tarihi: 22.04.1926, RG. 08.05.1926/366.

⁸⁹ Tandoğan, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 39-40; Tandoğan, "Çevre Kanunu", s. 38; Sirmen, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 25.

⁹⁰ Tandoğan, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 39-40; Oğuzman, Öz, a.g.e., C. II, s. 235.

⁹¹ Oğuzman, Öz, a.g.e., C. II, s. 235.

⁹² A.e., s. 235.

⁹³ A.e., s. 235.

Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin 1989 yılında verdiği bir karara⁹⁴ konu olan olayda, asfalt şantiyesinden çıkan toz ve duman davacının tarım arazisine zarar vermiştir. Bu kararda Yargıtay, çevre zararlarından doğan sorumluluğun, kurtuluş kanıtı getirme olanağı tanımayan, ağırlaştırılmış bir objektif sorumluluk olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, davacının bir süre tarım arazisinde üretim yapamadığı göz önünde tutulmuş, üretime ilişkin yapılmayan giderlerin tazminattan indirilmesi gerektiğine hükmedilmiştir. Aynı doğrultuda, Yargıtay 11. Hukuk Dairesi de, bir kuru yük gemisi ile yolcu motorunun çatışmasından kaynaklanan uyuşmazlığa ilişkin olarak verdiği kararda⁹⁵, çevre zararlarından doğan sorumlulukta kurtuluş kanıtı getirme imkanına yer verilmediğini belirterek, bu sorumluluğun ağırlaştırılmış objektif sorumluluk esasına dayandığını kabul etmiştir.

Yargıtay'ın tehlike sorumluluğu görüşü doğrultusunda verdiği kararları da bulunmaktadır. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin bir kararına⁹⁶ konu olan uyuşmazlıkta, davacı, evinin yakınında kurulan baz istasyonunun konumu itibariyle kişi ve çevre zararına neden olduğunu belirtmekte ve istasyonun kaldırılmasını talep etmektedir. Yargıtay, baz istasyonundan kaynaklanan zararlarda tesis sahibinin kusura dayanmayan bir tehlike sorumluluğunun bulunduğunu belirtmiş ve davacının zarar gördüğünü kabul etmiştir. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin, yine baz istasyonunun kaldırılmasına yönelik uyuşmazlıklar bağlamında, aynı sonuca ulaştığı başka kararları da bulunmaktadır⁹⁷.

⁹⁴ Y. 4. HD, E. 1988/7660, K. 1989/1046, 09.02.1989, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1988-7660-k-1989-1046-t-09-02-1989-cevre-kanununda-yer-alan-tanimlar/579030/>, 24 Kasım 2019.

⁹⁵ Y. 11. HD, E. 2015/12965, K. 2017/4048, 03.07.2017, (Çevrimiçi) www.hukukturk.com/yargitay-kararlari?EsasNo1=2015&EsasNo2=12965&KararNo1=2017&KararNo2=4048&Merci=4067, 24 Kasım 2019.

⁹⁶ Y. 4. HD, E. 2004/2954, K. 2004/10516, 27.09.2004, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2004-2954-k-2004-10516-t-27-09-2004-cep-telefonu-baz-istasyonunun-kaldirilmesi/820777/>, 24 Kasım 2019.

⁹⁷ Bkz., Y. 4. HD, E. 2003/16434, K. 2004/971, 29.01.2004, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2003-16434-k-2004-971-t-29-01-2004-baz-istasyonu/821287/>, 25 Kasım 2019; Y. 4. HD, E. 2007/1801, K. 2007/15148, 29.11.2007, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2007-1801-k-2007-15148-t-29-11-2007-kisi-ve-cevre-sagligina-zarar/821007/>, 24 Kasım 2019; Y. 4. HD, E. 2007/14629, K. 2008/10720, 22.09.2008, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2007-14629-k-2008-10720-t-22-09-2008-baz-istasyonunun-cevreye-zararli-olmasi/471959/>, 25 Kasım 2019; Y. 4. HD, E. 2010/4719, K. 2010/7549, 22.06.2010, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2010-4719-k-2010-7549-t-22-06-2010-yargitay-4-hukuk-dairesi-karari/762919/>, 25 Kasım 2019.

B. Sorumluluğun Şartları

1. Hukuka Aykırılık

Daha önce de belirtildiği gibi, haksız fiilere ilişkin genel kural olan TBK m. 49'da, kusurlu ve hukuka aykırı bir fiille başkasına zarar verenin bu zararı gidermekle yükümlü olduğu kabul edilmektedir. Bu madde uyarınca, haksız fiil sorumluluğunun doğması için zarara neden olan fiilin hukuka aykırı olması, yani bir genel davranış kuralını ihlal etmesi gerekmektedir⁹⁸. Bu bağlamda hukuka aykırılık, hukuk düzeninin yasakladığı bir davranışta bulunmak şeklinde tanımlanmaktadır⁹⁹.

Çevre Kanunu m. 28'de, çevrenin kirletilmesinden ve zarara uğramasından bahsedilse de, açık bir hukuka aykırılık şartı yer almamaktadır. Bu nedenle, çevreye zarar verenin sorumluluğunda hukuka aykırılık şartının aranıp aranmayacağı konusunda doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır.

Doktrinde, Çevre Kanunu m. 8'in "genel bir kirletme yasağı" düzenlediğine değinilmektedir¹⁰⁰. Söz konusu maddenin birinci fıkrasında, her türlü atık ve artığın, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak, doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama verilmesinin, depolanmasının, taşınmasının, uzaklaştırılmasının ve benzeri faaliyetlerde bulunulmasının yasak olduğu belirtilmektedir. Atıklara ilişkin bu özel yasaktan sonra ikinci fıkrada daha genel bir şekilde, kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililerin kirlenmeyi önlemekle ve kirlenmenin meydana geldiği hallerde kirletenlerin, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlü olduklarından bahsedilmektedir. Kanun koyucu, genel kirletme yasağı ile çevrenin kirletilmesinin hoş görülmediğine ve dolayısıyla da kirlenme sonucunun hukuka aykırı olduğuna işaret etmektedir¹⁰¹. Bu nedenle doktrinde, Çevre Kanunu m. 28'e göre sorumluluğun doğması için çevrenin zarara

⁹⁸ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 475-476; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 88; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 164-165; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 14; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 368; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 157; Antalya, **a.g.e.**, s. 42-43.

⁹⁹ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 476; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 88; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 164; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 23-24; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 14; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 373; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 157; Antalya, **a.g.e.**, s. 42-43.

¹⁰⁰ Tandoğan, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 43-44; Çörtoğlu, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 86; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 285, 298; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 302.

¹⁰¹ Tandoğan, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 44.

uğramasının yeterli olduğu savunulmaktadır¹⁰². Burada ayrıca çevreye zarar verenin hukuka aykırı bir fiilinin aranmasına gerek bulunmamaktadır¹⁰³. Çevre Kanunu m. 28 bakımından kirlenme sonucunun meydana gelmesi, başlı başına hukuka aykırılık şartını sağlamaktadır¹⁰⁴.

Doktrinde, hukuka uygun bir çevre kirlenmesi durumunda, zarara katlanılması açık bir şekilde hakkaniyete aykırıysa, zarar verenin “fedakarlığın denkleştirilmesi ilkesi” kapsamında sorumluluğunun doğabileceğini düşünenler de bulunmaktadır¹⁰⁵. Dolayısıyla bu görüşe göre, somut olayda hakkaniyet gerektiriyorsa, çevre zararlarından doğan sorumluluk bakımından hukuka aykırılık şartının aranmasına gerek olmayabilmektedir. Ancak doktrinde bu görüş, çevre kirlenmesiyle ortaya çıkan sonucun kendisinin hukuka aykırı olduğunu düşünen bazı yazarlarca eleştirilmektedir¹⁰⁶. Bu yazarlara göre, Çevre Kanunu m. 28, dolaylı da olsa hukuka aykırılık şartını aramaktadır¹⁰⁷. Dolayısıyla bu açıklamaya göre, Çevre Kanunu m. 28, sadece hukuka aykırı çevre zararlarından doğan sorumluluğu düzenlemektedir¹⁰⁸.

Çevre zararlarından doğan sorumlulukta hukuka aykırılığı ortadan kaldıran haller bakımından da doktrinde farklı değerlendirmeler yapılmaktadır.

TBK m. 63’te hukuka aykırılığı ortadan kaldıran haller sayılmaktadır. Madde hükmü uyarınca; kanunun verdiği yetki, zarar görenin rızası, daha üstün nitelikte özel veya kamusal yarar, zarar verenin davranışının haklı savunma niteliği taşıması, yetkili kamu makamlarının müdahalesinin zamanında sağlanamayacak olması durumunda kişinin hakkını kendi gücüyle koruması ve zorunluluk hali hukuka aykırılığı ortadan kaldırmaktadır.

¹⁰² Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 44; Gemalmaz, “Çevre Hakkı”, s. 82; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 233; Badur, **a.g.e.**, s. 113; Yüce, **a.g.e.**, s. 148; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 84; Antalya, **a.g.e.**, s. 414; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁰³ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 44; Gemalmaz, “Çevre Hakkı”, s. 82; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 233; Badur, **a.g.e.**, s. 113; Yüce, **a.g.e.**, s. 148; Antalya, **a.g.e.**, s. 414.

¹⁰⁴ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 44; Gemalmaz, “Çevre Hakkı”, s. 82; Badur, **a.g.e.**, s. 113; Yüce, **a.g.e.**, s. 148; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 84.

¹⁰⁵ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 45, 55; Ulusan, “Fedakarlığın Denkleştirilmesi”, s. 76; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 299; Yavuz, “Kirlenenlerin Hukuki Sorumluluğu”, s. 42.

¹⁰⁶ Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 84; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁰⁷ Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 84; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁰⁸ Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 84; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 7.

Doktrinde, zarar görenin rızası, çevre zararlarından doğan sorumlulukta hukuka uygunluk nedeni olarak görülmemektedir¹⁰⁹. Bu görüşe göre, çevrenin kirletilmesi ve zarara uğraması, sadece bireyi değil kamuyu da etkilemekte ve kamu sağlığını ilgilendirmektedir¹¹⁰.

TBK m. 63'te yer alan kamu yararı, zorunluluk hali ve haklı savunma gibi diğer durumlar içerse doktrinde bir görüş, çevre zararlarından doğan sorumluluk bakımından bunların geçerli olabileceğine, ama bu hukuka uygunluk nedenlerinin dar yorumlanması gerektiğine değinmektedir¹¹¹. Ancak başka bir görüşe göre, TBK m. 63'te sayılan hukuka uygunluk nedenleri, çevreye zarar verenin sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır¹¹². Sadece tazminatın hesaplanması aşamasında dikkate alınabilmektedir¹¹³.

Hukuka uygunluk nedenleri kapsamında tartışma konusu olan hususlardan biri de, idarenin çevreye zarar veren faaliyetlere verdiği izin ve ruhsatlardır.

İdarenin, ilgili kanuni düzenlemelere aykırı olarak, çevreye zarar veren faaliyete izin veya ruhsat vermiş olmasının ya da yaptığı denetimler sırasında bu faaliyet bakımından bir sorun görmemesinin, zararın hukuka aykırılığını ortadan kaldırmayacağı açıktır¹¹⁴. Ancak burada tartışma konusu olan husus, idarenin, yürürlükte bulunan yönetmelik ve diğer mevzuata uygun olarak verdiği izin veya ruhsatlardır. Bazı kanunlarda bu hususta açık bir düzenleme yer almaktadır. Bu bağlamda, 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu¹¹⁵ m. 14/1'deki hükümden bahsedilebilir. Söz konusu maddeye göre: "GDO ve ürünleri ile ilgili faaliyetlerde bulunanlar, bu Kanun kapsamında izin almış olsalar dahi, insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilirliğinin sağlanmasına karşı oluşan zararlardan sorumludur". Dolayısıyla, genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünler ile

¹⁰⁹ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 233; Badur, **a.g.e.**, s. 113; Çakırca, "Kirletenin Hukuki Sorumluluğu", s. 84; Antalya, **a.g.e.**, s. 415.

¹¹⁰ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 233; Badur, **a.g.e.**, s. 113; Antalya, **a.g.e.**, s. 415.

¹¹¹ Çakırca, "Kirletenin Hukuki Sorumluluğu", s. 84.

¹¹² Yüce, **a.g.e.**, s. 156-157.

¹¹³ **A.e.**, s. 157.

¹¹⁴ Tandoğan, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 45; Tandoğan, "Çevre Kanunu", s. 29; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 287; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 6.

¹¹⁵ Kabul Tarihi: 18.03.2010, RG. 26.03.2010/27533. Biyogüvenlik Kanunu ile çevreye zarar verenin sorumluluğuna göre özel bir düzenleme getirilmiştir. Bu nedenle Biyogüvenlik Kanunu, Çevre Kanunu'na göre öncelikli olarak uygulanmalıdır. Çevre Kanunu m. 28, ancak Biyogüvenlik Kanunu'nun kapsamına girmeyen durumlar bakımından uygulama alanı bulmaktadır.

ilgili faaliyetlerde bulunanlar, gerekli tüm izinleri almış ve buna uygun davranmış olsalar da, ürünün bir zarara neden olması durumunda bu zararı tazminle yükümlü olmaktadır. Ancak, Çevre Kanunu'nda bu şekilde açık bir hüküm bulunmadığı için konu doktrinde tartışmalara neden olmuştur.

Bir görüşe göre, Çevre Kanunu'na uygun olarak çıkarılan yönetmeliklerde öngörülen sınırlara ve standartlara uyulmaması, zarar verenin Çevre Kanunu m. 28 bakımından sorumluluğunun doğmasına neden olmalıdır¹¹⁶. Ancak somut olayda, ilgili yönetmeliklerde belirlenen sınırlara uygun olarak ve idarenin verdiği izin veya ruhsata dayanılarak bir faaliyet yürütülüyorsa, artık ortaya bir zarar çıkması durumunda bu zarardan doğan sorumluluk Çevre Kanunu m. 28'in kapsamına girmemelidir¹¹⁷. Bu durumda sorumluluk için genel hükümlere başvurulabileceği belirtilmektedir¹¹⁸.

Yukarıda bahsedilen görüş kapsamında, tehlikeli atıklara, gürültüye, çevresel etki değerlendirmesine, suların ve havanın kirlenmesine ilişkin belirli yönetmeliklerin öngördüğü standartlar göz önünde tutulmaktadır¹¹⁹. Bu bağlamda hukuka aykırılığın tespitinde, özellikle Çevre Kanunu m. 8/1, m. 10/3, m. 13 ve m. 14'e uygun olarak çıkarılan yönetmeliklerden bahsedilmektedir¹²⁰.

Daha önce de değinildiği üzere, Çevre Kanunu m. 8/1 uyarınca, her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak, doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama vermek, depolamak, taşımak, uzaklaştırmak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak yasaktır. Bu madde kapsamında; Sıfır Atık Yönetmeliği¹²¹, Atık Yönetimi Yönetmeliği¹²²,

¹¹⁶ Çörtoğlu, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 86; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 298; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 231-232; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 30; Erişgin, **a.g.e.**, s. 237-238; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 301-302; Çakırca, "Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu", s. 84; Antalya, **a.g.e.**, s. 414-415.

¹¹⁷ Çörtoğlu, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 84-86; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 298; Sirmen, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 27; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 232; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 287; Antalya, **a.g.e.**, s. 415; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 6.

¹¹⁸ Antalya, **a.g.e.**, s. 415.

¹¹⁹ Çörtoğlu, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 86; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 298; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 232; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 30; Erişgin, **a.g.e.**, s. 237-238; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 301-302; Çakırca, "Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu", s. 84; Antalya, **a.g.e.**, s. 414-415; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 6.

¹²⁰ Çörtoğlu, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 86; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 298.

¹²¹ RG. 12.07.2019/30829.

¹²² RG. 02.04.2015/29314. Söz konusu Yönetmelik'te, 23.03.2017 tarihli ve 30016 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Yönetmelik ile değişiklik yapılmıştır.

Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik¹²³, Atıkların Yakılmasına İlişkin Yönetmelik¹²⁴, Gemilerden Atık Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği¹²⁵, Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği¹²⁶, Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği¹²⁷, Maden Atıkları Yönetmeliği¹²⁸, Atıksu Toplama ve Uzaklaştırma Sistemleri Hakkında Yönetmelik¹²⁹, Atıksu Altyapı ve Evsel Katı Atık Bertaraf Tesisleri Tarifelerinin Belirlenmesinde Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik¹³⁰, Kentsel Atıksu Arıtımı Yönetmeliği¹³¹, Atık Yağların Yönetimi Yönetmeliği¹³², Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği¹³³, Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği¹³⁴, Radyoaktif Atık Yönetimi Yönetmeliği¹³⁵, Radyoaktif Madde Kullanımından Oluşan Atıklara İlişkin Yönetmelik¹³⁶, Atık Elektrikli ve Elektronik Eşyaların Kontrolü Yönetmeliği¹³⁷ önem taşımaktadır.

Çevre Kanunu'nun "Çevresel etki değerlendirmesi" başlıklı 10. maddesi uyarınca, gerçekleştirmeyi planladıkları faaliyetleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş ve işletmeler, Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu veya proje tanıtım dosyası hazırlamak zorundadırlar. Bu rapor veya proje tanıtım dosyasında, çevreyi etkileyebilecek tüm etkenler göz önünde bulundurularak, çevre zararına neden olabilecek atık ve artıkların ne şekilde zararsız hale getirilebileceği ve

¹²³ RG. 26.03.2010/27533. Söz konusu Yönetmelik'te, 11.03.2015/29292 ve 26.12.2019/30990 tarihli ve sayılı Resmi Gazeteler'de yayımlanan Yönetmelikler ile değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁴ RG. 06.10.2010/27721. Söz konusu Yönetmelik'te, 07.04.2017 tarihli ve 30031 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Yönetmelik ile değişiklik yapılmıştır.

¹²⁵ RG. 26.12.2004/25682. Söz konusu Yönetmelik'te, 31.12.2007/26743, 18.03.2010/27525, 17.10.2017/30213 tarihli ve sayılı Resmi Gazeteler'de yayımlanan Yönetmelikler ile değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁶ RG. 27.12.2017/30283.

¹²⁷ RG. 25.01.2017/29959.

¹²⁸ RG. 15.07.2015/29417. Söz konusu Yönetmelik'te, 16.07.2016 tarihli ve 29772 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Yönetmelik ile değişiklik yapılmıştır.

¹²⁹ RG. 06.01.2017/29940.

¹³⁰ RG. 27.10.2010/27742. Söz konusu Yönetmelik'te, 15.02.2013/28560, 23.12.2014/29214, 30.12.2015/29578, 25.01.2017/29959, 25.01.2018/30312, 22.05.2018/30428 ve 02.02.2019/30674 tarihli ve sayılı Resmi Gazeteler'de yayımlanan Yönetmelikler ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³¹ RG. 08.01.2006/26047. Söz konusu Yönetmelik'te, 10.01.2016 tarihli ve 29589 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Yönetmelik ile değişiklik yapılmıştır.

¹³² RG. 21.12.2019/30985.

¹³³ RG. 06.06.2015/29378.

¹³⁴ RG. 31.08.2004/25569. Söz konusu Yönetmelik'te, 03.03.2005/25744, 31.07.2009/27305, 30.03.2010/27537, 05.11.2013/28812 ve 23.12.2014/29214 tarihli ve sayılı Resmi Gazeteler'de yayımlanan Yönetmelikler ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁵ RG. 09.03.2013/28582.

¹³⁶ RG. 02.09.2004/25571.

¹³⁷ RG. 22.05.2012/28300.

bu hususta alınacak önlemler belirtilmelidir¹³⁸. “Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumlu Kararı” veya “Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir Kararı” alınmadıkça projelerle ilgili onay, izin, teşvik, yapı ve kullanım ruhsatı verilemez, proje için yatırıma başlanamaz ve ihale edilemez. Dolayısıyla, olumlu çevre değerlendirme raporu alınmasına bağlı bir faaliyetin böyle bir rapor alınmadan yapılması, başlı başına bir hukuka aykırılık hali oluşturmaktadır¹³⁹. Söz konusu 10. maddenin son fıkrasına göre ise, Çevresel Etki Değerlendirmesine tabi projeler ve Stratejik Çevresel Değerlendirmeye tabi plan ve programlar ve konuya ilişkin usul ve esaslar yönetmeliklerle belirlenir. Bu hususta Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği büyük önem taşımaktadır.

Çevre Kanunu m. 13/1’e göre, “Tehlikeli kimyasalların belirlenmesi, üretimi, ithalatı, atık konumuna gelinceye kadar geçen süreçte kullanım alanları ve miktarları, etiketlenmesi, ambalajlanması, sınıflandırılması, depolanması, risk değerlendirilmesi, taşınması ile ihracatına ilişkin usûl ve esaslar ilgili kurum ve kuruluşların görüşleri alınarak Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle belirlenir”. Yine Çevre Kanunu m. 13/5’e göre, “Tehlikeli atıkların tanımı ile tehlikeli atıkların oluşum aşamasından itibaren toplanması, ayrılması, geçici ve ara depolanması, geri kazanılması, yeniden kullanılması, taşınması, bertarafı, bertaraf sonrası kontrolü, ihracatı, transit geçişi, ambalajlanması, etiketlenmesi, denetimi ve atık yönetim plânlarının hazırlanması ile ilgili usûl ve esaslar Bakanlıkça yayımlanacak yönetmelikle belirlenir”. Bu bağlamda, söz konusu 13. maddeye uygun olarak çıkarılan, Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği’nden¹⁴⁰, Tehlikeli Maddelerin Demiryolu İle Taşınması Hakkında Yönetmelik’ten¹⁴¹, Tehlikeli Maddelerin Deniz Yoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik’ten¹⁴², Tehlikeli Maddelerin Havayoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik’ten¹⁴³, Tehlikeli Maddelerin Karayoluyla Taşınması Hakkında

¹³⁸ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 53.

¹³⁹ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁴⁰ RG. 14.03.2005/25755. Söz konusu Yönetmelik’te, 04.09.2009/27339, 30.03.2010/27537, 30.10.2010/27744 ve 05.11.2013/28812 tarihli ve sayılı Resmi Gazeteler’de yayımlanan Yönetmelikler ile değişiklikler yapılmıştır.

¹⁴¹ RG. 16.07.2015/29418.

¹⁴² RG. 03.03.2015/29284.

¹⁴³ RG. 13.04.2018/30390.

Yönetmelik'ten¹⁴⁴, Bazı Tehlikeli Maddelerin, Müstahzarların ve Eşyaların Üretimine, Piyasaya Arzına ve Kullanımına İlişkin Kısıtlamalar Hakkında Yönetmelik'ten¹⁴⁵, Tehlikeli Maddelerin ve Müstahzarların Sınıflandırılması, Ambalajlanması ve Etiketlenmesi Hakkında Yönetmelik'ten¹⁴⁶, Tehlikeli Maddeler ve Müstahzarlara İlişkin Güvenlik Bilgi Formlarının Hazırlanması ve Dağıtılması Hakkında Yönetmelik'ten¹⁴⁷, Tehlikeli Maddelerin Su ve Çevresinde Neden Olduğu Kirliliğin Kontrolü Yönetmeliği'nden¹⁴⁸ ve Kimyasalların Kaydı, Değerlendirilmesi, İzni ve Kısıtlanması Hakkında Yönetmelik'ten¹⁴⁹ söz edilebilecektir.

Çevre Kanunu m. 14/1'e göre, "Kişilerin huzur ve sükununu, beden ve ruh sağlığını bozacak şekilde ilgili yönetmeliklerle belirlenen standartlar üzerinde gürültü ve titreşim oluşturulması yasaktır". Bu madde kapsamında ise Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği'nden¹⁵⁰ bahsedilebilir.

Yukarıda belirtilen yönetmeliklere ek olarak, hava ve su kirliliğinin kontrolünü amaçlayan yönetmeliklere de değinilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği'nden¹⁵¹, Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği'nden¹⁵² ve Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği'nden¹⁵³ söz edilebilir.

Doktrinde, yönetmelik ile belli bir standardın belirlenmemiş olduğu durumlar da ele alınmaktadır. Buna göre mahkeme, kanun koyucunun yönetmelik ile belli bir standart belirlememiş olması durumunda, milletlerarası standartlar ve yöresel şartlara

¹⁴⁴ RG. 24.04.2019/30754. Söz konusu Yönetmelik'te, 18.01.2020 tarihli ve 31012 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Yönetmelik ile değişiklik yapılmıştır.

¹⁴⁵ RG. 26.12.2008/27092. Söz konusu Yönetmelik'te, 29.08.2010/27687, 20.03.2011/27880 ve 21.11.2014/29182 tarihli ve sayılı Resmi Gazeteler'de yayımlanan Yönetmelikler ile değişiklikler yapılmıştır.

¹⁴⁶ RG. 26.12.2008/27092 (Mükerrer).

¹⁴⁷ RG. 26.12.2008/27092 (Mükerrer).

¹⁴⁸ RG. 26.11.2005/26005. Söz konusu Yönetmelik'te, 31.12.2005/26040 ve 30.03.2010/27537 tarihli ve sayılı Resmi Gazeteler'de yayımlanan Yönetmelikler ile değişiklikler yapılmıştır.

¹⁴⁹ RG. 23.06.2017/30105 (Mükerrer).

¹⁵⁰ RG. 04.06.2010/27601. Söz konusu Yönetmelik'te, 27.04.2011/27917 ve 18.11.2015/29536 tarihli ve sayılı Resmi Gazeteler'de yayımlanan Yönetmelikler ile değişiklikler yapılmıştır.

¹⁵¹ RG. 06.06.2008/26898. Söz konusu Yönetmelik'te, 05.05.2009/27219 tarihli ve sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Yönetmelik ile değişiklik yapılmıştır.

¹⁵² RG. 03.07.2009/27277. Söz konusu Yönetmelik'te, 30.03.2010/27537, 10.10.2011/28080, 13.04.2012/28263, 16.06.2012/28325, 10.11.2012/28463 ve 20.12.2014/29211 tarihli ve sayılı Resmi Gazeteler'de yayımlanan Yönetmelikler ile değişiklikler yapılmıştır.

¹⁵³ RG. 31.12.2004/25687. Söz konusu Yönetmelik'te, 14.01.2020 tarihli ve 31008 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Yönetmelik ile değişiklik yapılmıştır.

göre somut olayda bir hukuka aykırılık durumunun olup olmadığını bilirkişilere tespit ettirmelidir¹⁵⁴.

Doktrinde bulunan farklı bir görüşe göre, çevre zararlarından doğan sorumluluk bakımından hukuka aykırılığın tespitinde sadece Çevre Kanunu'na uygun olarak çıkarılan bu yönetmeliklerle bağlı kalınmamalıdır¹⁵⁵. Bu görüşe göre, kirlenme standartlarını ve kirlenmeyi önleme yöntemlerini belirleyen yönetmeliklere uyulmaması bir çeşit hukuka aykırılık olarak değerlendirilebilir; ancak hukuka aykırılık şartını sadece ilgili yönetmeliklerin ihlali ile sınırlamamak gerekmektedir¹⁵⁶. Türk hukuk düzeninde çevrenin korunmasına yönelik herhangi bir emrin ihlali halinde de hukuka aykırılık gerçekleşmiş sayılacağından, burada tek kriter yönetmelikler olmamalıdır¹⁵⁷.

Bu konuda doktrinde yer alan bir diğer görüş ise, idarenin mevzuata uygun olarak verdiği izin veya ruhsatların etkisini, mutlak hak ihlalleri ve salt ekonomik zararlar bakımından ayrı ayrı ele almaktadır¹⁵⁸. Bu görüşe göre, idarenin belirli kuruluşlar için verdiği izinler, başkalarının mutlak haklarını ihlal etme yetkisi vermemektedir¹⁵⁹. Dolayısıyla, mutlak hak ihlalinin söz konusu olduğu çevre zararları bakımından idarenin mevzuata uygun verilen izin veya ruhsatlarının bir önemi bulunmamaktadır¹⁶⁰. Kişilik hakkı ve mülkiyet hakkı gibi herkese karşı ileri sürülebilen mutlak hakların ihlali durumunda, başka bir kıstas aranmasına gerek olmaksızın, sadece ihlal sonucu hukuka aykırılık şartını sağlamaktadır¹⁶¹. İdarenin mevzuata uygun olarak verdiği izin veya ruhsat, sadece ekonomik bir zarar ve kazanç kaybı olması durumunda hukuka uygunluk nedeni olarak değerlendirilmelidir¹⁶².

Yargıtay kararlarında da idarenin yönetmeliğe uygun olarak verdiği izinlerin zarar verenin sorumluluğuna etkisi ele alınmaktadır. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, bu konuyu özellikle baz istasyonlarının kaldırılmasına yönelik uyuşmazlıklar bağlamında incelemektedir. Söz konusu uyuşmazlıklara ilişkin verilen kararların tümünde,

¹⁵⁴ Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 298, dn. 50; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 233.

¹⁵⁵ Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 29-30.

¹⁵⁶ **A.e.**, s. 29-30.

¹⁵⁷ **A.e.**, s. 29-30.

¹⁵⁸ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 185.

¹⁵⁹ **A.e.**, s. 187.

¹⁶⁰ **A.e.**, s. 185.

¹⁶¹ Eren, **a.g.e.**, s. 666-668; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 185.

¹⁶² Başoğlu, **a.g.e.**, s. 185.

Yönetmelik'in ve bu Yönetmelik'e göre verilen izin belgesinin bağlayıcı olarak kabul edilmemesi gerektiği sonucuna varılmıştır¹⁶³. Burada gerekçe olarak, ilgili Yönetmelik'teki ölçülere göre verilen izin belgesinin, soyut bir belirlemeyi içerdiğine değinilmektedir. Ayrıca bu kararlarda, hâkimin, uyuşmazlıkların çözümünde esas olarak kanun, genel hukuk kuralları ve sorumluluk hukukunun ilkeleri ışığında karar vermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Tüm bu nedenlerle, yönetmeliğe uygun işlem yapılmasının, çevreye verilen zarardan dolayı eylemde bulunanın sorumlu olmaması sonucunu doğurmayacağı ifade edilmektedir. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi ile aynı doğrultuda gerekçelere yer veren Hukuk Genel Kurulu Kararı da bulunmaktadır¹⁶⁴.

Bu çalışmada da, Yargıtay kararlarında sözü edilen gerekçelerle, idarenin yönetmeliğe uygun olarak verdiği izin veya ruhsatlara bakılmaksızın Çevre Kanunu m. 28 kapsamında sorumluluğun doğacağı kabul edilmektedir. Çevre Kanunu'na uygun olarak çıkarılan yönetmelikler hukuka aykırılığın tespitinde bir ölçüt olarak ele alınabilir. Ancak, bir çevre zararının gerçekleşmesi durumunda, yönetmelikler ile belirlenen limitler aşılmamış olsa bile zarar verenin sorumluluğuna gidilebilmelidir. Çevre Kanunu'nda bu hususta açık bir düzenlemenin yapılması durumu netleştirecektir.

2. Zarar

a. Genel Olarak Zarar, Zarar Veren ve Zarar Gören Kavramları

Zarar, haksız fiil sorumluluğunun olmazsa olmaz unsurlarından biridir¹⁶⁵. Hukuka aykırı bir fiil nedeniyle sorumluluğun doğması için zararın ortaya çıkması

¹⁶³ Y. 4. HD, E. 2003/16434, K. 2004/971, 29.01.2004, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2003-16434-k-2004-971-t-29-01-2004-baz-istasyonu/821287/>, 25 Kasım 2019; Y. 4. HD, E. 2004/2954, K. 2004/10516, 27.09.2004, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2004-2954-k-2004-10516-t-27-09-2004-cep-telefonu-baz-istasyonunun-kaldirilmesi/820777/>, 25 Kasım 2019; Y. 4. HD, E. 2007/1801, K. 2007/15148, 29.11.2007, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2007-1801-k-2007-15148-t-29-11-2007-kisi-ve-cevre-sagligina-zarar/821007/>, 25 Kasım 2019; Y. 4. HD, E. 2007/14629, K. 2008/10720, 22.09.2008, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2007-14629-k-2008-10720-t-22-09-2008-baz-istasyonunun-cevreye-zararli-olmasi/471959/>, 25 Kasım 2019; Y. 4. HD, E. 2010/4719, K. 2010/7549, 22.06.2010, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2010-4719-k-2010-7549-t-22-06-2010-yargitay-4-hukuk-dairesi-karari/762919/>, 25 Kasım 2019.

¹⁶⁴ YHGK, E. 2012/4-147, K. 2012/327, 30.05.2012, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-hgk-e-2012-4-147-k-2012-327-t-30-05-2012-baz-istasyonunun-kaldirilmesi/1051652/>, 25 Kasım 2019.

¹⁶⁵ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 545; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 170; Kocayusufoğlu vd., **a.g.e.**, s. 20; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 38-39; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 369; Nomer, **Borçlar Hukuku**,

şarttır¹⁶⁶. Çevre Kanunu m. 28’de “kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı” sorumluluk kabul edilmekte ve böylece zarar unsuruna açıkça yer verilmektedir. Dolayısıyla, çevreye zarar verenin sorumluluğunun doğması için bir zararın ortaya çıkması gerekmektedir.

Çevre Kanunu m. 28 kapsamında sorumluluğun doğması için zarar unsuru şart koşulmuş olsa da, Kanun’da bir çevre zararı tanımı yer almamaktadır. Sadece çevre kirliliğinin açıklaması bulunmaktadır. Bu nedenle doktrinde, Çevre Kanunu’na göre tazmini gereken zararların belirlenmesi amacıyla, haksız fiillere ilişkin genel ilkeleri düzenleyen TBK’nın ilgili hükümlerinden faydalanılabileceği belirtilmektedir¹⁶⁷.

TBK m. 49’da da zararın genel bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak devam eden maddelerde özel bazı zarar türlerine değinilmektedir. Çevre konusunda önem taşıyanlar, TBK m. 53 ve 54’te düzenlenen ölüm ve bedensel zarar düzenlemeleridir.

Çevre Kanunu uyarınca tazmini gereken zararların belirlenmesinde doktrinde yapılan değerlendirmeler de yardımcı olabilecektir.

Doktrinde zarar kavramının çok farklı ayrımlarına rastlanmaktadır. Bu hususta öncelikle maddi ve manevi zarar ayırımına yer verilmektedir¹⁶⁸.

Maddi zarar, bir kişinin malvarlığında iradesi dışında meydana gelen eksilmedir¹⁶⁹. Manevi zarar ise, bir kimsenin kişilik değerlerine (vücut bütünlüğü, sağlık, özgürlük, haysiyet, ticari itibar vb.) karşı gerçekleştirilen bir saldırı sonucunda duyduğu elem, acı ve ızdırabı ifade etmektedir¹⁷⁰. Bu bilgiler ışığında, “geniş anlamda

s. 160; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 4; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 130; Antalya, **a.g.e.**, s. 81; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 218.

¹⁶⁶ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 545-546; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 90; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 170; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 20; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 38-39; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 369; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 4; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 130; Antalya, **a.g.e.**, s. 81.

¹⁶⁷ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 302; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 219.

¹⁶⁸ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 547-548; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 90-91; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 170; Eren, **a.g.e.**, s. 587-588; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 47; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 40-41; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 398-399; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 172-173; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 4; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 130; Antalya, **a.g.e.**, s. 81.

¹⁶⁹ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 548; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 90; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 170; Eren, **a.g.e.**, s. 588; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 47; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 39; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 398; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 172; Antalya, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁷⁰ Doktrinde bir görüşe göre, kişilik değerlerinde yaşanan bir eksilme durumunda kişinin elem, acı ve ızdırıp duyup duymadığına bakılmaksızın manevi tazminata hükmedilmesi gerekmektedir. Bu görüşe göre, subjektif bazı unsurların aranmasına gerek bulunmamaktadır. Kişilik değerlerinde yaşanan objektif bir eksilme manevi tazminata hükmedilmesine yetmelidir, bkz., Eren, **a.g.e.**, s. 601-602. Ancak doktrinde çoğunlukla manevi tazminata hükmedilebilmesi için kişinin elem, acı ve üzüntü gibi duygular hissetmesinin gerekli olduğu savunulmaktadır, bkz., Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 548; Akıntürk,

zarar” kavramının, hem maddi hem de manevi zararı içine aldığı belirtilmektedir¹⁷¹. “Dar anlamda zarar” ise, sadece maddi zararları, yani malvarlığı zararlarını, ifade eden bir kavramdır¹⁷².

Maddi zararlar da kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar, fiili zarar ve kâr mahrumiyetidir¹⁷³.

Fiili zarar, bir kişinin malvarlığının aktifinin azalması veya pasifinin artması şeklinde açıklanmaktadır¹⁷⁴. Fiili zarar, öncelikle doğrudan eşya üzerinde meydana gelen zararları kapsamaktadır¹⁷⁵. Ancak önemle belirtilmelidir ki, fiili zararlar kişilik haklarına tecavüz durumunda da ortaya çıkabilmektedir. Çünkü kişilik haklarının ihlali, sadece manevi zarara değil, maddi zararlara da yol açabilmektedir¹⁷⁶. Kâr mahrumiyeti ise, meydana gelen haksız fiil sonucunda elde edilebilecek bir kazançtan yoksun kalmayı ifade etmektedir¹⁷⁷. Kadıköy 2. Asliye Hukuk Mahkemesi’nin 1985 yılında verdiği bir kararda, balıkçıların, yaşanan deniz kirlenmesi nedeniyle hem malzeme ve teknelerinin hasara uğraması hem de bir süre balık avlayamamaları nedeniyle yaşadıkları kazanç kaybından dolayı tazminat isteyebileceklerine hükmedilmiştir¹⁷⁸. Burada meydana gelen kirlenme nedeniyle balıkçıların teknelerinin ve malzemelerinin hasara uğraması fiili zarar; bu hasar yüzünden balıkçılık yapamayıp

Ateş, **a.g.e.**, s. 91; M. Kemal Oğuzman, Özer Seliçi, Saibe Oktay – Özdemir, **Kişiler Hukuku: Gerçek ve Tüzel Kişiler**, 17. Bası, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2018, s. 263; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 228; Ahmet M. Kılıçoğlu, “Manevi Tazminatın Hukuksal Niteliği”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sa. 1, 1984, s. 21; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 40; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 398; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 172-173; Serap Helvacı, **Türk ve İsviçre Hukuklarında Kişilik Hakkını Koruyucu Davalar (MK md. 24/a fıkra I/İMK md. 28a fıkra I)**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2001, s. 177; Arzu Genç Arıdemir, **Sözleşmeye Aykırılıktan Doğan Manevi Tazminat**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2008, s. 182-185; Antalya, **a.g.e.**, s. 156.

¹⁷¹ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 547; Eren, **a.g.e.**, s. 587; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 40, dn. 96; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 4; Antalya, **a.g.e.**, s. 81; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 218.

¹⁷² Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 548; Eren, **a.g.e.**, s. 587; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 40, dn. 96; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 4; Antalya, **a.g.e.**, s. 81; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 218.

¹⁷³ Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 170; Eren, **a.g.e.**, s. 593-595; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 41; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 174-175; Antalya, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁷⁴ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 559-561; Eren, **a.g.e.**, s. 593; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 41; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 174; Antalya, **a.g.e.**, s. 93.

¹⁷⁵ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 228-229.

¹⁷⁶ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 40-41.

¹⁷⁷ Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 90; Eren, **a.g.e.**, s. 593-594; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 41; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 404; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 175; Antalya, **a.g.e.**, s. 93; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 229.

¹⁷⁸ Kadıköy 2. Asliye Hukuk Mahkemesi’nin 05.06.1985 tarihli ve 980/959 sayılı kararı. Karar için bkz., Tandoğan “Çevre Kanunu”, s. 32.

kazanç kaybı yaşamaları kâr mahrumiyetidir¹⁷⁹. Aynı şekilde, bir kişinin meydana gelen bir haksız fiil nedeniyle gördüğü tedavinin masrafları fiili zararı oluştururken; bir süre çalışmamaktan kaynaklanan kazanç kaybı kâr mahrumiyetidir¹⁸⁰.

Doktrinde, maddi ve manevi zarar ayrımının yanı sıra, zarar kavramının başka ayrımlarına da rastlanmaktadır. Bu hususta yapılan ayrımlardan biri de, doğrudan zarar, dolaylı zarar ve yansıma zarardır¹⁸¹.

Doğrudan zarar, araya eklenen bir neden olmaksızın, bir hukuka aykırı fiilin uygun bir sonucu olarak ortaya çıkan zarar olarak açıklanmaktadır¹⁸². Dolaylı zarar ise, hukuka aykırı bir fiilin verdiği doğrudan zarara bağlı olarak, eklenen bir nedenle sonradan ortaya çıkmaktadır¹⁸³. Meydana gelen bir kaza neticesinde mağdurun bacağına kırılması doğrudan zarar, hastanedeki tedavi sırasında diğer bacağına da kırılması dolaylı zarar olarak nitelendirilmektedir¹⁸⁴.

Dolaylı zarar bakımından en önemli husus, hukuka aykırı fiil ile zarar arasındaki uygun nedensellik bağının ispatlanmasıdır¹⁸⁵. Doğrudan zararda nedensellik bağı kolayca tespit edilebilirken, dolaylı zararda bu bağın belirlenmesi çok kolay olamayabilmektedir¹⁸⁶.

Yansıma zarar ise, bir hukuka aykırı fiile maruz kalan kişi dışında üçüncü bir kişinin bu fiil nedeniyle uğradığı zarardır¹⁸⁷. Hukuka aykırı bir fiil sonucunda ölen kişinin eşi ve çocuklarının, kendilerine sağlanan destekten yoksun kalmaları sonucunda uğradıkları zarar bu konuda bir örnektir¹⁸⁸.

¹⁷⁹ Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 42; Kara, **a.g.e.**, s. 80-81; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 230.

¹⁸⁰ Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 90-91; Antalya, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁸¹ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 562; Eren, **a.g.e.**, s. 596-597; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 50-51; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 43-44; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 399-404; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 131-132; Antalya, **a.g.e.**, s. 96-98.

¹⁸² Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 565; Eren, **a.g.e.**, s. 596; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 50; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 43; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 400; Antalya, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁸³ Eren, **a.g.e.**, s. 596-597; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 50; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 43; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 400; Antalya, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁸⁴ Eren, **a.g.e.**, s. 596.

¹⁸⁵ Eren, **a.g.e.**, s. 596; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 43; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 400.

¹⁸⁶ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 43; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 400.

¹⁸⁷ Eren, **a.g.e.**, s. 597; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 49; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 43; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 401; Seda İrem Çakırca, **Türk Sorumluluk Hukukunda Yansıma Zararı**, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2012, s. 73; Antalya, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁸⁸ Eren, **a.g.e.**, s. 597; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 49; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 43; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 401; Antalya, **a.g.e.**, s. 97-98.

Yansıma zarar, bir eşyaya veya kişiye verilen bir zarar söz konusu olmaksızın, malvarlığında eksilmeye yol açan salt ekonomik zarar (saf malvarlığı zararı) şeklinde de ortaya çıkabilmektedir¹⁸⁹.

Salt ekonomik zarar, kâr mahrumiyetinden farklıdır¹⁹⁰. Kâr mahrumiyeti, kişiye veya eşyaya verilen bir zarar dolayısıyla, bir mutlak hakkın ihlali sonucunda ortaya çıkmaktadır¹⁹¹. Bu nedenle kâr mahrumiyeti, “dolaylı ekonomik zarar” olarak da anılmaktadır¹⁹². Salt ekonomik zarar ise, bir eşyaya veya kişiye verilen zarar söz konusu olmaksızın, sadece kişinin malvarlığında eksilmeye yol açmaktadır¹⁹³. Bir sahilde meydana gelen kirlenme nedeniyle, sörf okulu işleten veya su altı turizmi yapan bir kişinin işletmesini kapatmak zorunda kalması ve bunun sonucunda uğradığı gelir kaybı bu konuda örnek olarak gösterilebilir¹⁹⁴. Doktrinde, malvarlığının kendisinin genel olarak korunmuş bir hukuki değer olmadığı üzerinde durularak, salt ekonomik zararların ancak bu hususta özel olarak konulmuş bir normun ihlali halinde tazmin edilebileceği belirtilmektedir¹⁹⁵.

Doktrinde yer verilen bir diğer ayrım da, mevcut ve muhtemel zarardır¹⁹⁶. Zararın hesaplandığı tarihte gerçekleşmiş bulunan zarar, mevcut zarardır¹⁹⁷. Muhtemel zarar ise bu tarihte gerçekleşmemiş, ancak sonradan eklenen bir riskin gerçekleşmesi halinde doğma ihtimali bulunan zarardır¹⁹⁸. Muhtemel zararın, risk gerçekleşmedikçe tazmini söz konusu olmamaktadır¹⁹⁹.

Doktrinde, Çevre Kanunu m. 28 kapsamında zararın, maddi veya manevi olabileceği gibi; fiili zarar veya kâr mahrumiyeti ya da doğrudan veya dolaylı zarar şeklinde de ortaya çıkabileceği belirtilmektedir²⁰⁰. Ayrıca doktrinde, salt ekonomik

¹⁸⁹ Çakırca, **Yansıma Zararı**, s. 74.

¹⁹⁰ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 231, dn. 889.

¹⁹¹ Eren, **a.g.e.**, s. 594; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 41; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 231, dn. 889.

¹⁹² Başoğlu, **a.g.e.**, s. 231, dn. 889.

¹⁹³ Çakırca, **Yansıma Zararı**, s. 74; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 230, 231, dn. 889.

¹⁹⁴ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 231.

¹⁹⁵ Çakırca, **Yansıma Zararı**, s. 74-80; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 231-232.

¹⁹⁶ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 44; Antalya, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁹⁷ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 44; Antalya, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁹⁸ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 44; Antalya, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁹⁹ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 44; Antalya, **a.g.e.**, s. 105.

²⁰⁰ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 46; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 90; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 29; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 299; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 41-44; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 28; Yavuz, “Kirlenenlerin Hukukî Sorumluluğu”, s. 42; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 30; Kara, **a.g.e.**, s. 81, 93, 109-112; Yüce, **a.g.e.**, s. 152-153; Çakırca, “Kirlenenin Hukukî Sorumluluğu”, s. 85; Antalya, **a.g.e.**, s. 421.

zararların da, Çevre Kanunu m. 28 kapsamında tazmin edilebileceği savunulmaktadır²⁰¹. Bu hususta gerekçe olarak, Yargıtay’ın 1984 tarihli bir kararına²⁰² değinilmektedir²⁰³. Söz konusu Karar’da Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, iki tankerin İstanbul Boğazı’nda çarpışması ve denizi kirletmesi sonucunda balıkhaneye daha az balık gelmesi nedeniyle İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin vergi gelirlerinde meydana gelen azalmayı, tazmini gereken bir zarar olarak nitelendirmektedir.

Yargıtay’ın söz konusu Kararı ve doktrindeki görüşler değerlendirildiğinde, Çevre Kanunu m. 28 kapsamında tüm zararların tazmininin mümkün olduğunun kabulü gerekmektedir. Çevre Kanunu m. 28’de bu konuda bir sınırlamanın bulunmaması da bu sonucu desteklemektedir.

Çevre Kanunu m. 28’e göre sorumluluğun belirlenmesi bakımından önem taşıyan diğer kavram, “zarar veren”dir. Madde hükmü uyarınca çevre zararlarından sorumlu olanlar, çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenlerdir.

Çevre Kanunu’nda bir “zarar veren” tanımı bulunmamaktadır. Kanun’un 2. maddesinde “kirleten” tanımına yer verilmektedir. Zarar veren kavramının açıklanmasında bu tanımdan faydalanılabilecektir²⁰⁴.

Çevre Kanunu m. 2’ye göre kirleten; faaliyetleri sırasında veya sonrasında, doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine, ekolojik dengenin ve çevrenin bozulmasına neden olan gerçek ve tüzel kişilerdir.

Çevre Kanunu m. 2’de açıkça hem gerçek hem de tüzel kişilerin faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Bu nedenle Çevre Kanunu m. 28 uyarınca çevreye zarar veren olarak, hem gerçek hem de tüzel kişilerin sorumluluklarına gidilebilmektedir. Ayrıca, Kanun’da özel hukuk tüzel kişileri ile kamu tüzel kişileri arasında bir ayrım yapılmamaktadır. Kamu tüzel kişilerinin, özel hukuk çerçevesindeki faaliyetlerinin çevre zararına neden olması halinde, Çevre Kanunu m. 28’e göre sorumlulukları doğmaktadır²⁰⁵.

²⁰¹ Ünan, Doktora Tezi, s. 257; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 233.

²⁰² Y. 4. HD, E. 1984/5273, K. 1984/7226, 02.10.1984, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1984-5273-k-1984-7226-t-02-10-1984-zarar-miktarinin-belirlenmesi/233155/>, 26 Kasım 2019.

²⁰³ Ünan, Doktora Tezi, s. 257.

²⁰⁴ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 304.

²⁰⁵ Tandoğan, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 41-42; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 26; Gemalmaz, “Çevre Hakkı”, s. 78; Yavuz, “Kirletenlerin Hukukî Sorumluluğu”, s. 39; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 236; Sirmen, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 26; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 304; Çakırca, “Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 82; Antalya, **a.g.e.**, s. 415-416; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 193-194. Aynı doğrultuda bkz., Y.

Çevre Kanunu m. 2’de yer alan tanımda “faaliyet” kavramı yer almaktadır. Bu faaliyet, belirli ve ağır bir tehlike arz eden bir işletmenin işletilmesine, tehlike taşıyan bir maddenin kullanılmasına veya bulundurulmasına bağlı kılınmamıştır²⁰⁶. Çevre zararına yol açan herhangi bir faaliyet, sorumluluğun doğması için yeterli olmaktadır²⁰⁷.

Doktrinde bir görüşe göre, Çevre Kanunu m. 2’de “faaliyet” dendiği için, sürekli veya bütünlük oluşturan birden fazla fiilin bulunması gerekmektedir²⁰⁸. Bu görüş, gerekçe olarak, 2006 yılında Çevre Kanunu m. 2’de yapılan değişikliğe dayanmaktadır²⁰⁹. 2006 yılında yapılan değişiklikten önce Çevre Kanunu m. 2’de kirleten, “fiilleri sonucu doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine sebep olan gerçek ve tüzel kişiler” şeklinde tanımlanmaktaydı. 2006 yılında 5491 sayılı Kanun²¹⁰ ile yapılan değişiklik sonucunda, “fiilleri sonucu” yerine “faaliyetleri sırasında veya sonrasında” ifadesi getirilmiştir. Kanun’daki bu değişikliği gerekçe gösteren söz konusu görüşe göre, bir kişinin tek bir fiili ile oluşan çevre kirliliği durumunda, Çevre Kanunu m. 28’deki kusursuz sorumluluk hükümlerine değil, genel kusur sorumluluğu hükümlerine gidilmelidir²¹¹. Bu görüşe göre, bir kişinin ormanda ateş yakması nedeniyle meydana gelen orman yangınında tek bir fiile bağlı bir çevre zararı söz konusu olduğu için Çevre Kanunu m. 28 uygulanmayacaktır²¹².

Çevre zararı, zarar verenin aktif fiillerinin yanı sıra, pasif fiilleri sonucunda da oluşabilmektedir²¹³.

4. HD, E. 1988/7660, K. 1989/1046, 09.02.1989, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1988-7660-k-1989-1046-t-09-02-1989-cevre-kanununda-yer-alan-tanimlar/579030/>, 24 Kasım 2019.

²⁰⁶ Tandoğan, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 41; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 25; Gemalmaz, “Çevre Hakkı”, s. 78; Sirmen, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 25; Kara, **a.g.e.**, s. 85; Antalya, **a.g.e.**, s. 416; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 191.

²⁰⁷ Tandoğan, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 41; Gemalmaz, “Çevre Hakkı”, s. 78; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 297; Sirmen, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 25; Kara, **a.g.e.**, s. 85; Antalya, **a.g.e.**, s. 416.

²⁰⁸ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 190.

²⁰⁹ **A.e.**, s. 190.

²¹⁰ Çevre Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kabul Tarihi: 26.04.2006, RG. 13.05.2006/26167.

²¹¹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 190, dn. 702.

²¹² **A.e.**, s. 190.

²¹³ Tandoğan, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 41; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 25; Gemalmaz, “Çevre Hakkı”, s. 78; Sirmen, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 27; Yavuz, “Kirletenlerin Hukuki Sorumluluğu”, s. 40; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 30; Kara, **a.g.e.**, s. 85; Badur, **a.g.e.**, s. 113; Yüce, **a.g.e.**, s. 147; Çakırca, “Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 82-83; Antalya, **a.g.e.**, s. 418; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 171.

Çevre zararı bir işletme veya tesisin faaliyetleri sırasında veya sonrasında ortaya çıkmışsa, doktrinde bir görüşe göre işleten zarardan sorumlu olacaktır²¹⁴. Çevre Kanunu m. 28'in bir tür "tehlike sorumluluğu" getirdiğini düşünen ve TBK m. 71'e atıf yapan bir diğer görüşe göre ise, işleten yanında işletme sahibinin de sorumluluğu doğacaktır²¹⁵.

Çevre Kanunu m. 28'de düzenlenen sorumluluk bir kusursuz sorumluluk çeşidi olduğu için, zarar veren ayırt etme gücüne sahip olmasa bile sorumlu tutulabilmektedir²¹⁶.

Çevre Kanunu m. 28 kapsamında açıklanması gereken bir diğer kavram da "zarar görendir". Çevre Kanunu, aktif dava ehliyeti yönünden hiçbir sınırlama getirmeksizin, çevrenin kirlenmesinden zarar gören herkesi dava açmaya yetkili kılmıştır²¹⁷. Ayrıca doktrinde, zarar görenin, bir gerçek kişi olabileceği gibi, bir özel hukuk veya kamu tüzel kişisi olabileceğine değinilmektedir²¹⁸.

b. Önleme ve Temizleme Masrafları

Çevre Kanunu m. 3/1(g) uyarınca, kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar, kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır.

Çevre Kanunu m. 3/1(g), genel kirletme yasağına yer veren Çevre Kanunu m. 8/2'ye dayanmaktadır. Ayrıca madde uyarınca kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamaların çevreyi kirletene yüklenmesi, kirleten öder ilkesinin bir gereğidir²¹⁹.

Çevre Kanunu'nun 5491 sayılı Kanun ile değişmesinden önceki 3. maddesinin (e) bendinde, kirletene, kirlenmeyi önlemek için gerekli her türlü tedbiri aldığını ispat

²¹⁴ Tandoğan, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 41; Tandoğan, "Çevre Kanunu", s. 25; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 297; Sirmen, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 26; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 29; Badur, **a.g.e.**, s. 112. Gemilerden kaynaklanan deniz kirlenmeleri bakımından da gemiyi işleten kişinin, yani gemi işletme müteahhidinin, sorumlu olduğu kabul edilmektedir. Gemisini kendisi işletmeyen gemi sahibinin sırf malik olması nedeniyle sorumluluğunun doğmayacağı belirtilmektedir, bkz., Kara, **a.g.e.**, s. 87.

²¹⁵ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 192-193.

²¹⁶ **A.e.**, s. 194.

²¹⁷ Yavuz, "Kirlenenlerin Hukukî Sorumluluğu", s. 43; Antalya, **a.g.e.**, s. 422. Aynı doğrultuda bkz., Y. 3. HD, E. 1997/458, K. 1997/1307, 06.02.1997, (Çevrimiçi) www.hukukturk.com/yargitay-maddeye-gore-arama?MevzuatId=3000&MaddeNo=28, 26 Kasım 2019.

²¹⁸ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 232; Antalya, **a.g.e.**, s. 422.

²¹⁹ Yongalık, **a.g.e.**, s. 95-96; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 227.

etmek şartıyla, masrafları ödeme sorumluluğundan kurtulma imkanı tanınmaktaydı. Ancak bu imkan, 2006 yılında 5491 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik ile kaldırılmıştır. Dolayısıyla kirleten, çevre kirliliğini önlemek için her türlü tedbiri aldığını ispat etse de, masrafları ödeme yükümlülüğünden kurtulamamaktadır²²⁰.

Çevre Kanunu m. 3/1(g)'de ödenmesi gereken masraflar, zaman bakımından ikiye ayrılmaktadır²²¹. Buna göre madde, kirlenmenin ortaya çıkmasından önce yapılan önleme masrafları ile kirlenme gerçekleşikten sonra yapılan temizleme masraflarını düzenlemektedir²²².

Önleme ve temizleme masraflarının karşılanması, hem özel hukuka hem de kamu hukukuna ait özellikler taşıyan, karma nitelikte bir yükümlülüktür²²³.

Çevre Kanunu m. 3/1(g)'nin ikinci cümlesi, bu yükümlülüğün kamu hukukuna ait özellikler taşıdığını göstermektedir. Bu cümleye göre, kirletenin kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle, kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamalar, 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun²²⁴ hükümlerine göre kirletenden tahsil edilir. Bu hüküm, kirletenin idari sorumluluğunun bir görünümü niteliğindedir.

Kirleten veya kirlenme tehlikesine neden olanların idari sorumluluğu kapsamında bahsedilebilecek diğer düzenlemeler ise, Çevre Kanunu m. 15 ve m. 20'dir. Çevre Kanunu m. 15'te, Kanun'a ve ilgili yönetmeliklere aykırı faaliyetlerin durdurulması yaptırımına yer verilmektedir. Yine Çevre Kanunu m. 20'de, idari nitelikteki para cezaları düzenlenmektedir.

Özel hukuka ilişkin olarak, çevreye zarar verenin hukuki sorumluluğunun kapsamına masrafların ödenmesi yükümlülüğünün girip girmediği önem taşımaktadır.

Çevreyi kirletenin kendi rızasıyla önleme ve temizleme masraflarını karşılaması durumunda bir sorun oluşmamaktadır. Ancak, kirleten önleme ve

²²⁰ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 138-139.

²²¹ Yongalık, **a.g.e.**, s. 94; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 136.

²²² Yongalık, **a.g.e.**, s. 94; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 136.

²²³ Çörtoğlu, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 95; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 296-297; Yongalık, **a.g.e.**, s. 95; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 137.

²²⁴ Kabul Tarihi: 21.07.1953, RG. 28.07.1953/8469.

temizleme masraflarını karşılamazsa, bunların kirletenden talep edilmesi gündeme gelmektedir.

Çevre Kanunu m. 3/1(g)'de sadece idarenin yaptığı harcamaları kirletenden kamu hukukuna dayanan hükümler vasıtasıyla tahsiline yer verilmektedir. İdare dışında başka kişiler tarafından söz konusu masrafların karşılanması ve bunların zarar verenin özel hukuka dayanan sorumluluğu kapsamında talep edilip edilemeyeceği konusunda ise maddede bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu hususta doktrinde farklı değerlendirmeler bulunmaktadır.

Önemle belirtmelidir ki, masraf bir kişinin iradesi ile neden olduğu malvarlığı eksilmesi olduğu için, masrafların karşılanmasına ilişkin düzenlemeler tazminat niteliği taşımamaktadır²²⁵. Bu bağlamda, önleme ve temizleme masraflarını ödeme yükümlülüğü, Çevre Kanunu m. 28'de yer alan zararın tazmini yükümlülüğünden farklıdır²²⁶. Ancak doktrinde, bir kişinin maruz kaldığı bir haksız fiil nedeniyle yaptığı masrafların “zarar” olarak nitelendirilebileceği belirtilmektedir²²⁷. Dolayısıyla bir çevre zararının meydana gelmesi durumunda zarar görenin yaptığı önleme ve temizleme masrafları, çevreye zarar verenin hukuki sorumluluğu kapsamında talep edilebilmektedir²²⁸. Burada söz konusu masraflar, zararın artışının önlenmesine yönelik bir zarar kalemi niteliğinde görülmektedir²²⁹. Bu çalışmada da, çevrenin korunmasının taşıdığı büyük önem göz önünde bulundurularak, önleme ve temizleme masraflarının zararın tazmini ile birlikte talep edilebileceği kabul edilmektedir.

Bir çevre zararının yapılan önleme çalışmaları ile engellendiği durumlarda yapılan masraflar ise Çevre Kanunu m. 28 kapsamında talep edilememektedir²³⁰. Çünkü bu durumda maddenin aradığı şartlardan biri olan “zarar” unsuru bulunmamaktadır²³¹. Ancak doktrinde bir görüşe göre, kirleten öder ilkesi gereğince, kirlenmenin meydana gelmediği ve önlenmediği durumlarda masraflara kirlenme

²²⁵ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 37, dn. 11; Erişgin, **a.g.e.**, s. 213; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 137.

²²⁶ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 137.

²²⁷ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 40.

²²⁸ Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 96-97; Ünan, Doktora Tezi, s. 243-244; Kara, **a.g.e.**, s. 77; Erişgin, **a.g.e.**, s. 245-246; Başoğlu, **a.g.e.**, s.142, 227.

²²⁹ Başoğlu, **a.g.e.**, s.142, 227.

²³⁰ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 37; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 295; Erişgin, **a.g.e.**, s. 214.

²³¹ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 37;

tehlikesini yaratan kişiler katlanmalıdır²³². Burada çözüm olarak, bir çevre zararı tehlikesi durumunda bu tehlikenin bertarafı için yapılan harcamaların, “vekaletsiz iş görme hükümlerine”²³³ dayanılarak zarar tehlikesini yaratanlardan talep edilebileceği savunulmaktadır²³⁴.

c. Ekolojik Zararlar

Ekolojik zararlar, daha önce de belirtildiği üzere, çevreye yapılan bir müdahale sonucunda, doğal çevre unsurları ve ekolojik dengede ortaya çıkan olumsuz etkilerdir²³⁵.

Doktrinde ekolojik zararlar, ikiye ayrılarak incelenmektedir. Bir mutlak hak ihlaline bağlı olarak ortaya çıkan ekolojik zararlar, “dolaylı ekolojik zarar” olarak adlandırılmaktadır²³⁶. Doğrudan doğruya çevrede, herhangi bir hak sahibine tahsis edilmemiş olan doğal varlıklar üzerinde meydana gelen zararlar ise “salt ekolojik zarar” şeklinde nitelendirilmektedir²³⁷.

Çevre Kanunu m. 2’de, çevre kirliliğinin tanımı yapılırken, açıkça “ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etki”den bahsedilmektedir. Bu ifade ile, ekolojik zararların Kanun kapsamına girip girmediği konusunda herhangi bir tereddüt yaşanmaması amaçlanmıştır²³⁸. Dolayısıyla ekolojik zararlar, Çevre Kanunu kapsamında tazmini gereken zararlardandır.

Bir mutlak hak ihlaline bağlı olarak ortaya çıkan dolaylı ekolojik zararların, bu hakkın tazmini kapsamında talep edilebilmeleri mümkündür²³⁹. Ancak salt ekolojik zararlar, herhangi bir özel kişinin veya devletin özel mülkiyetinde olmayan, kamunun hüküm ve tasarrufu altında bulunan suların, ormanların, doğal kaynakların ve havanın kirlenmesi ile ortaya çıkmaktadır²⁴⁰. Çevre Kanunu’nda bu zararların nasıl tazmin edileceği konusunda özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Doktrinde ise bu hususta farklı değerlendirmelere rastlanmaktadır.

²³² Başoğlu, **a.g.e.**, s. 140.

²³³ 6098 sayılı TBK’nın İkinci Kısım, Onuncu Bölümü’nde (m. 526-m. 531) vekaletsiz iş görme hükümlerine yer verilmektedir.

²³⁴ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 141, 226.

²³⁵ Bkz., s. 52.

²³⁶ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 219.

²³⁷ **A.e.**, s. 219-220.

²³⁸ Kara, **a.g.e.**, s. 79-80.

²³⁹ **A.e.**, s. 220.

²⁴⁰ Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 37; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 220.

Doktrinde bir görüş, kimsenin hüküm ve tasarrufunda bulunmayan doğal çevre unsurlarında ortaya çıkan zararların, Çevre Kanunu m. 28 kapsamında tazmin edilemeyeceğini savunmaktadır²⁴¹. Bu görüşe göre, doğal çevre değerlerinin zarara uğraması durumunda ancak idari veya cezai bazı yaptırımlar gündeme gelecektir²⁴².

Doktrinde bulunan başka bir görüşe göre ise, meydana gelen salt ekolojik zararlar nedeniyle devlete ve diğer ilgili kamu tüzel kişilerine tazminat davası açma hakkı tanınmalıdır²⁴³.

Yargıtay'ın da, devletin ve diğer ilgili kamu tüzel kişilerinin, salt ekolojik zararlara ilişkin olarak, dava açabilmelerine olanak tanıyan kararları bulunmaktadır.

Yargıtay 1. Hukuk Dairesi'nin 1981 yılında verdiği bir karara²⁴⁴ konu olan olayda, Çorum il merkezinde kurulu olan bir çimento fabrikasının çıkardığı zehirli gaz ve toz artıkları yüzünden, insanların ve hayvanların hayatları etkilenmekte ve yeşil alanlar kurumaktadır. Çorum Belediyesi, ilgili fabrikanın ildeki tüm canlılara zarar verdiğini ileri sürerek zararın önlenmesini talep etmiştir. İlk Derece Mahkemesi, bilirkişilerce zararın miktarının saptanamadığını gerekçe göstererek tazminat isteğini reddetmiştir. Ancak Yargıtay, anılan gerekçelerle talebin reddedilmesinin hukuka uygun olmadığını, davacı Belediye'nin talebi bakımından hukuki yararının bulunduğunu belirtmiştir. Karar'da, o tarihte Çevre Kanunu daha yürürlüğe girmedigi için, TMK'nın taşınmaz malikinin sorumluluğuna ilişkin düzenlemelerine göre açıklamalar yapılmıştır.

Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin 1984 yılında verdiği bir karara²⁴⁵ konu olan olayda, İngiliz ve Yunan donatanlara ait tankerlerin İstanbul Boğazı'nda çarpışması, İstanbul Boğazı ve çevresindeki ekolojik yapıya zarar vermiştir. Bunun üzerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti adına Hazine tarafından donatanlara bir tazminat davası açılmıştır. Yargıtay, bu olayın, sorumluluğun belirlenmesinde kişiler için kabul edilen klasik görüşler kapsamında değil, amaçsal bir yorumla ele alınması gerektiğine değinmiştir. Bu yorumun, sorumluluk hukukunun genel kuralları ve hukukun temel

²⁴¹ Yüce, **a.g.e.**, s. 149-150.

²⁴² **A.e.**, s. 149-150.

²⁴³ Tandoğan, "Çevre Kanunu", s. 30; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 38; Ünan, Doktora Tezi, s. 259.

²⁴⁴ Y. 1. HD, E. 1981/14350, K. 1981/14955, 25.12.1981, **Yargıtay Kararları Dergisi**, C. VIII, Sa. 7, 1982, s. 921-927.

²⁴⁵ Y. 4. HD, E. 1984/792, K. 1984/4746, 15.05.1984. Bu karar yayımlanmamıştır. Karar için bkz., Tandoğan, "Çevre Kanunu", s. 31-32.

amacı doğrultusunda yapılması gerektiği belirtilmiştir. Tüm bu açıklamalar doğrultusunda ekolojik kayıpların zarar kavramı içerisinde kabul edilmesi gerektiğine hükmetmiştir.

Doktrinde Çevre Kanunu m. 3/1(g)'nin salt ekolojik zararların tazminine imkan verecek şekilde yorumlanmasının mümkün olduğu da belirtilmektedir²⁴⁶. Çevre Kanunu m. 3/1(g)'ye göre, kirlenmenin ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar, kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır. Doktrinde, bu hükümde geçen “çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar” ifadesinin belirsiz olduğu ve bunun çevre değerlerinin kirlenme öncesi eski hallerine döndürülmesi olarak anlaşılabileceği belirtilmektedir²⁴⁷. Dolayısıyla bu görüşe göre idare, salt ekolojik zararları karşılamak için yaptığı masrafları, Çevre Kanunu m. 3/1(g) kapsamında bir amme alacağı olarak tahsil edebilmektedir²⁴⁸. Ancak eğer idare bu yolla masrafları tahsil etmişse, artık tazminat davasına konu teşkil edebilecek bir zarar kalmadığı için, özel hukuk yoluna başvuramamalıdır²⁴⁹. Dolayısıyla idarenin salt ekolojik zararların karşılanması bakımından önünde iki seçeneği bulunmaktadır.

Doktrinde gerçek kişilere salt ekolojik zararlardan dolayı dava açabilme imkanının tanınması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır²⁵⁰. Bu görüşe göre, yaşanan çevrenin önemli ölçüde zarar görmesi durumunda kişinin, varlığında bir eksilme olmasa da, verimli çalışmasında ve ruh dengesinde bir olumsuzluğun meydana geleceği kesindir²⁵¹. Dolayısıyla bir doğasever için bir sazlıkta yaşayan kuşların öldürülmüş olması veya doğal ve tarihi bir değere sahip bir mekanın yok olması, doğrudan kişi varlığına veya malvarlığına yönelen bir ihlal olmadığı halde, bir manevi zarar olarak kabul edilmelidir²⁵².

²⁴⁶ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 225-226.

²⁴⁷ **A.e.**, s. 225.

²⁴⁸ **A.e.**, s. 225-226.

²⁴⁹ **A.e.**, s. 225-226.

²⁵⁰ Ertaş, **a.g.e.**, s. 144; Ruşen Keleş, Birol Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 169-170; Güneş Gürseler, “Çevre Zararının Manevi Giderimi ve Bir Yargıtay Kararı”, **Legal Hukuk Dergisi**, C. I, Sa. 8, 2003, s. 1948-1949; Çakırca, “Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 60, dn. 2; Antalya, **a.g.e.**, s. 420-421.

²⁵¹ Çakırca, “Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 60, dn. 2.

²⁵² Ertaş, **a.g.e.**, s. 144; Antalya, **a.g.e.**, s. 420-421.

Yargıtay ise, 2002 yılında verdiği bir kararda²⁵³, bir manevi zararın oluşması için kişi varlığına ilişkin somut bir zararın ortaya çıkması gerektiğine hükmetmiştir. Karara konu olan olayda, Yatağan Termik Santrali'nin faaliyetleri sonucunda bir hava kirliliği meydana gelmiştir. Davacı, kendisi, ailesi, hemşehrileri ve kenti açısından, yaşanan hava kirliliğinin derin üzüntü, endişe ve eleme yol açtığını belirterek manevi tazminat talebinde bulunmuştur. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, davacının sağlığında yaşanan somut bir eksilme bulunmadığını ileri sürerek bu talebi reddetmiştir. Karşı Oy Açıklaması'nda ise, somut olayda kişinin, yaşadığı çevredeki kirlilik nedeniyle zarar görmediğinin, yaşamında, verimli çalışmasında ve ruh dengesinde bir olumsuzluğun yaşanmadığının söylenmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Bu hususta, Stockholm Konferansı'nda kabul edilen, insanın onurlu ve iyi yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede yaşama hakkına, bu bağlamda “çevre hakkına” değinilmektedir.

Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin söz konusu kararı, yukarıda belirtilen görüş taraftarlarınca eleştirilmiştir²⁵⁴. Bu eleştirilere göre, en önemli çevre sorunlarından biri olan hava kirliliğini yaşayan, kirli havayı soluyan ve bu kirliliğin yarattığı çevresel zarar ve değişimi gözleyen duyarlı bir insanın, kendisi, ailesi, ülkesi, tüm insanlık ve gezegenimiz için duyduğu endişenin ve bunun yarattığı ruhsal ve sinirsel rahatsızlığın manevi tazminatı gerektirdiği kabul edilmelidir²⁵⁵. Ancak doktrinde, Yargıtay'ın söz konusu kararı ile aynı doğrultuda, manevi bir zararın tazminine hükmedilebilmesi için kişi varlığı zararının ortaya çıkması gerektiğini düşünenler de bulunmaktadır²⁵⁶.

Ekolojik zararlardan doğan talepler, bazı ülkelerde çevre örgütleri vasıtasıyla da dile getirilebilmektedir²⁵⁷. Özellikle ABD'de ve Kanada'da uygulaması görülen “**class action** (sınıf davası)” yoluyla çevre örgütleri, çevre zararından etkilenen çok sayıda kişinin temsilcisi olarak dava açabilmektedir²⁵⁸. Çevre zararından etkilenen

²⁵³ Y. 4. HD, E. 2001/12708, K. 2002/8915, 11.07.2002, (Çevrimiçi) <https://www.lexpera.com.tr>, 27 Kasım 2019.

²⁵⁴ Gürseler, “Çevre Zararı”, s. 1943-1949; Çakırca, “Kirlitenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 60, dn. 2.

²⁵⁵ Gürseler, “Çevre Zararı”, s. 1948.

²⁵⁶ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 238.

²⁵⁷ Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 584; Turgut, “Environmental Damage”, s. 290-291; Kadner Graziano, “Damage to the Environment”, s. 84; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 167, 296.

²⁵⁸ Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 584; Turgut, “Environmental Damage”, s. 290-291; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 165, 296; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 291.

kişiler, temsilcinin açtığı davanın tarafı olmasalar da, dava sonucunda verilen karar ile bağlı olmaktadır²⁵⁹. Çevre zararının olumsuz sonuçlarının, belli sayıda kişiyi değil, genellikle yığınları etkilemesi nedeniyle doktrinde bu davalara “yığın davaları” da denilmektedir²⁶⁰. Doktrinde zarardan etkilenen grupları veya yığınları temsilen dava açılmasının yararlı olduğu düşünülmektedir²⁶¹. Çevre zararından etkilenen tüm kişilerin ayrı ayrı dava açmasının, mahkemeler bakımından vakit ve para kaybına neden olabileceği belirtilmektedir²⁶². Buna ek olarak, çevre örgütlerinin dava açarken, bireylere kıyasla, maddi imkanlara daha rahat sahip olabileceğine de değinilmektedir²⁶³. Ayrıca çevre örgütlerinin açtığı davalar ile çevresel değerlerin daha iyi korunabileceği düşünülmektedir²⁶⁴.

Türk hukukunda sınıf davalarının açılmasına olanak veren bir hukuki düzenleme bulunmamaktadır. 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu²⁶⁵ m. 113 ile sınıf davasına benzer bir dava imkanı getirilmiştir. “Topluluk davası” başlığı taşıyan bu maddeye göre: “Dernekler ve diğer tüzel kişiler, statüleri çerçevesinde, üyelerinin veya mensuplarının yahut temsil ettikleri kesimin menfaatlerini korumak için, kendi adlarına, ilgililerin haklarının tespiti veya hukuka aykırı durumun giderilmesi yahut ilgililerin gelecekteki haklarının ihlal edilmesinin önüne geçilmesi için dava açabilir”. Ancak, bu madde hükmünden anlaşılabileceği üzere, sadece önleme, tespit ve durdurma davaları topluluk davası şeklinde açılabilir. Tazminat talebini konu alan topluluk davası açılmamaktadır.

Doktrinde Türk hukukunda tazminat talebini konu alan sınıf davasının, en azından çevre zararlarından doğan sorumluluk bakımından, açılmasına olanak tanınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir²⁶⁶. Bu hususta kolektif hukuki koruma sağlayan davaların usul ekonomisi bakımından yararlarına değinilmektedir²⁶⁷. Buna ek olarak, bu davalar sayesinde mağdurlar ve çevreye zarar verenler arasındaki güç dengesizliğinin önüne geçilebileceği ve çevre konusunda bir kamuoyunun

²⁵⁹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 93.

²⁶⁰ Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 583.

²⁶¹ Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 584-585; Turgut, “Environmental Damage”, s. 295.

²⁶² Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 584; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 290-291.

²⁶³ Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 584.

²⁶⁴ Turgut, **Çevre Hukuku**, s. 584; Turgut, “Environmental Damage”, s. 295.

²⁶⁵ Kabul Tarihi: 12.01.2011, RG. 04.02.2011/27836.

²⁶⁶ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 295.

²⁶⁷ **A.e.**, s. 295.

oluşturulabileceği belirtilmektedir²⁶⁸. Gerçekten de çevre zararlarından doğan sorumluluk konusunda sınıf davalarının açılması imkanı, çevreye tehlikeli faaliyetlerde bulunanları daha dikkatli ve özenli davranmaya teşvik edecektir. Çünkü çevre örgütleri, çevre zararından etkilenen bireylere nazaran, çevreye zarar veren büyük şirketler karşısında daha güçlü bir şekilde durabilecektir. Bu nedenle, Türk hukukunda çevre zararlarından doğan sorumluluk konusunda sınıf davasının açılabilmesi için gerekli hukuki düzenlemelerin yapılması yararlı olabilecektir.

3. Uygun Nedensellik Bağı

a. Genel Olarak

Zararlı bir sonucun doğması için olmazsa olmaz şart teşkil eden her olgu, bu sonucun nedenidir²⁶⁹. Buna göre nedensellik bağı, sorumluluğa yol açan olgu ile meydana gelen zarar arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir²⁷⁰. Hukuka aykırı fiil işleyen bir kişi, ancak bu fiilin neden olduğu zararları tazmin sorumluluğu altındadır²⁷¹. Mantık gereği, bir kimseden ancak hukuka aykırı fiilinin neden olduğu zararların tazmini istenebilmektedir²⁷². Ancak doktrinde, kişiyi hukuka aykırı fiille mantıki bir nedensellik bağı bulunan tüm zararlardan sorumlu tutmanın da adil olmayacağına değinilmektedir²⁷³. Bu nedenle faillerin, sadece zararlı sonuç ile “uygun nedensellik bağı” içerisinde bulunan hukuka aykırı fiillerinden sorumlu oldukları belirtilmektedir²⁷⁴.

Uygun nedensellik bağı, olayların normal akışına ve hayat tecrübelerine göre, zararlı bir sonucu mahiyeti itibarıyla meydana getirmeye elverişli olan fiil ile zararlı sonuç arasındaki bağı ifade etmektedir²⁷⁵.

²⁶⁸ A.e., s. 297.

²⁶⁹ Kocayusufpaşaoğlu vd., a.g.e., s. 52-53; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 175.

²⁷⁰ Akman, Burcuoğlu, Altop, a.g.e., s. 568; Reisoğlu, a.g.e., s. 175; Başoğlu, a.g.e., s. 195.

²⁷¹ Reisoğlu, a.g.e., s. 175; Kocayusufpaşaoğlu vd., a.g.e., s. 51-52; Oğuzman, Öz, a.g.e., C. II, s. 45.

²⁷² Reisoğlu, a.g.e., s. 175; Oğuzman, Öz, a.g.e., C. II, s. 45; Antalya, a.g.e., s. 206.

²⁷³ Reisoğlu, a.g.e., s. 175; Oğuzman, Öz, a.g.e., C. II, s. 45; Başoğlu, a.g.e., s. 195. Ayrıca bkz., Y. 4. HD, E. 1977/7150, K. 1977/8449, 19.09.1977, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1977-7150-k-1977-8449-t-19-09-1977-haksiz-eylem/233010/>, 27 Kasım 2019.

²⁷⁴ Akıntürk, Ateş, a.g.e., s. 91; Reisoğlu, a.g.e., s. 175; Eren, a.g.e., s. 605; Kocayusufpaşaoğlu vd., a.g.e., s. 53; Oğuzman, Öz, a.g.e., C. II, s. 45, 235; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 407; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 175; Antalya, a.g.e., s. 208. Ayrıca bkz., Y. 4. HD, E. 1977/7150, K. 1977/8449, 19.09.1977, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1977-7150-k-1977-8449-t-19-09-1977-haksiz-eylem/233010/>, 27 Kasım 2019.

²⁷⁵ Akman, Burcuoğlu, Altop, a.g.e., s. 573; Akıntürk, Ateş, a.g.e., s. 92; Reisoğlu, a.g.e., s. 175; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 31; Kocayusufpaşaoğlu vd., a.g.e., s. 53; Oğuzman, Öz, a.g.e., C. II, s.

Haksız fiiller alanında, hem kusur sorumluluğunda hem de kusursuz sorumlulukta, uygun nedensellik bağının varlığı mutlaka aranmaktadır²⁷⁶. Ancak kusursuz sorumlulukta nedensellik bağı, kusur sorumluluğuna göre daha fazla önem taşımaktadır²⁷⁷. Çünkü burada sorumluluk, kusura değil, belirli bir olayla zarar arasındaki neden-sonuç bağına göre belirlenmektedir²⁷⁸.

Bir kusursuz sorumluluk türü olan çevre zararlarından sorumlulukta da nedensellik bağı büyük önem taşımaktadır.

Çevre Kanunu m. 28 uyarınca çevreye zarar verenin sorumluluğuna gidilebilmesi için, zarara yol açan fiil ile zarar arasında uygun nedensellik bağının varlığı şarttır²⁷⁹. Ancak bu hususta bazı farklı açıklamalara da rastlanmaktadır.

Çevre Kanunu m. 28'in bir tehlike sorumluluğu çeşidi olduğunu belirten görüşe göre, çevreye zarar verenin sorumluluğunun doğması için hem uygun nedensellik bağının hem de "tehlike bağının" bulunması gerekmektedir²⁸⁰. Bu görüş, tehlike sorumluluğunun, işletmenin faaliyet şeklinin ve amacının yarattığı tipik tehlikenin neden olduğu tipik zararlar ile sınırlı olmasına değinmektedir²⁸¹. Dolayısıyla burada, önemli ölçüde tehlike arz eden işletmelerin tüm faaliyetlerinin yol açtığı zararlar değil, sadece tipik tehlikenin kapsamındaki faaliyetler sorumluluğu doğurmaktadır²⁸². Bu bağlamda, siyanürle altın arayan bir işletmenin, siyanür havuzunun yıkılmasından

45; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 175; Kara, **a.g.e.**, s. 103; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 138; Antalya, **a.g.e.**, s. 209.

²⁷⁶ Eren, **a.g.e.**, s. 605; Kara, **a.g.e.**, s. 101-102; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 135; Antalya, **a.g.e.**, s. 205.

²⁷⁷ Eren, **a.g.e.**, s. 605; Kara, **a.g.e.**, s. 102; Antalya, **a.g.e.**, s. 205; Habip Oğuz, "Sorumluluk Hukukunda Kusur", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Sa. 28, 2016, s. 281.

²⁷⁸ Eren, **a.g.e.**, s. 605, Eren, kusursuz sorumluluğa "sebeplilik sorumluluğu" denmesinin de bu önemi gösterdiğine işaret etmektedir; Kara, **a.g.e.**, s. 102; Oğuz, "Sorumluluk Hukuku", s. 281; Antalya, **a.g.e.**, s. 205.

²⁷⁹ Tandoğan, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 49; Çörtoğlu, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 91; Tandoğan, "Çevre Kanunu", s. 33; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 299; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 31; Sirmen, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 29; Yavuz, "Kirlenlerin Hukukî Sorumluluğu", s. 42-43; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 234; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 31; Kara, **a.g.e.**, s. 102; Badur, **a.g.e.**, s. 114; Çakırca, "Kirlenlerin Hukukî Sorumluluğu", s. 85; Antalya, **a.g.e.**, s. 422.

²⁸⁰ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 199.

²⁸¹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 200. Tehlike sorumluluğunda sadece "tipik zararların" tazmin edilmesine ilişkin olarak bkz., Cevdet Yavuz, "Türk Borçlar Kanunu Tasarısı'na Göre 'Kusursuz Sorumluluk' Halleri ve İlkeleri", **Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, Sa. 4, 2008, s. 44; Ayça Akkayan – Yıldırım, "6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu Düzenlemeleri Çerçevesinde Kusursuz Sorumluluğun Özel Bir Türü Olarak Tehlike Sorumluluğu", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. LXX, Sa. 1, 2012, s. 210.

²⁸² Kerem Cem Sanlı, "Kusursuz Sorumluluk Halleri", **Türk Borçlar Kanunu Sempozyumu**, Derleyen: M. Murat İnceoğlu, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2012, s. 76; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 200.

doğan zararlardan sorumlu olduğu; ancak yol yapımı için ağaçların kesilmesinden sorumlu olmadığı savunulmaktadır²⁸³.

Ele alınan çalışmada üstün tutulan görüşe göre, çevre zararlarından doğan sorumluluk, bir ağırlaştırılmış objektif sorumluluk çeşididir. Bu nedenle, Çevre Kanunu m. 28 kapsamında sorumluluğun doğması için “tehlike bağının” aranmasına gerek bulunmamaktadır. Maddede bu hususla ilgili bir açıklama da olmadığı için, sadece zarar ile hukuka aykırı fiil arasında uygun nedensellik bağının bulunması yeterli görülmelidir. Dolayısıyla siyanürle altın arayan bir işletme, hem siyanür havuzunun yıkılmasından hem de kesilen ağaçlardan sorumlu tutulmalıdır.

Çevreye zarar verenin sorumluluğu bakımından uygun nedensellik bağının tespitinde bazı zorluklar yaşanmaktadır. Uygun nedensellik bağının kurulması, özellikle tedrici zararlar ve mesafe zararları bakımından güç olabilmektedir²⁸⁴. Tedrici zararlar, kısa sürede değil zaman içerisinde ortaya çıktığı için uygun nedensellik bağının ispatı çok zor, hatta çoğu durumda imkansızdır²⁸⁵. Uygun nedensellik bağının ispatlanabildiği bazı durumlarda da zamanaşımı engeli ile karşılaşılabilir²⁸⁶. Aynı doğrultuda, mesafe zararları bakımından da, zarar faaliyetin yürütüldüğü yerden çok uzakta ortaya çıktığı için nedensellik bağının belirlenmesi zordur²⁸⁷. Bir faaliyet sonrasında ortaya çıkan çevreye zararlı maddeler, rüzgar veya dalgalar vasıtasıyla kilometrelerce uzağa taşınabilmektedir²⁸⁸.

Uygun nedensellik bağının kurulması bakımından sorun oluşturan bir diğer husus da, zarara neden olan birden fazla etkenin bulunmasıdır²⁸⁹. Bu durumda nedenlerden her birinin zarar üzerindeki etkisini ayrı ayrı belirlemek mümkün olmamaktadır²⁹⁰. Dolayısıyla da uygun nedensellik bağının ispatı güçleşmektedir²⁹¹.

²⁸³ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 201.

²⁸⁴ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 292; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 26, 201.

²⁸⁵ Yongalık, **a.g.e.**, s. 54; Turgut, “Environmental Damage”, s. 287; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 22, 202.

²⁸⁶ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 22.

²⁸⁷ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 290, 292; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 26, 202.

²⁸⁸ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 202.

²⁸⁹ Tandoğan, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 49; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 91; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 34; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 299; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 32; Sirmen, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 29; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 31; Çakırca, “Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 86; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 202.

²⁹⁰ Çakırca, “Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 86; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 203.

²⁹¹ Tandoğan, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 49; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 91; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 299; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 32; Sirmen, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 29;

Doktrinde, bu hususta çözüm olarak, birtakım fiili karinelerin kabulü ile nedensellik bağının “gerçeğe yakın görünmesinin ispatının” yeterli olması savunulmaktadır²⁹². Bu konuda aşağıda ayrıntılı açıklamalara yer verilmektedir.

b. Zarara Yol Açan Nedenlerin Birleşmesi

(1) Ortak Nedensellik

Ortak nedensellik, tek başına zararlı sonucu meydana getirmeye yeterli olmayan, ancak bir araya gelmek suretiyle zararlı sonuç doğuran birden çok nedenin toplanmasıdır²⁹³.

Ortak nedensellikte nedenlerden hiçbirisi diğerine baskın konumda değildir ve bunlardan birinin gerçekleşmemesi durumunda zarar ortaya çıkmamaktadır²⁹⁴. Bir derenin suyunun, iki işletmenin artıklarının birleşmesiyle kirlenmesi ve bunun sebze bahçelerine zarar vermesi durumunda ortak nedensellikten bahsedilmektedir²⁹⁵. Aynı doğrultuda, iki ayrı fabrikadan akan suların birleşerek döküldükleri gölde balıkların ölmesine neden olması da ortak nedenselliğe örnektir²⁹⁶.

Ortak nedensellikte zarara etkisi olan faaliyetlerde bulunanlar müteselsilen sorumludurlar²⁹⁷. Yargıtay’ın da bu yönde kararları bulunmaktadır²⁹⁸. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi’nin bir kararına²⁹⁹ konu olan olayda, birkaç tesisin petrol atıkları

Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 31; Çakırca, “Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 86; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 203.

²⁹² Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 50; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 34; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 299-300; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 32-33; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 29; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 31; Antalya, **a.g.e.**, s. 422.

²⁹³ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 569; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 178; Eren, **a.g.e.**, s. 616; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 33; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 52; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 411; Kara, **a.g.e.**, s. 103; Yüce, **a.g.e.**, s. 154; Çakırca, “Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 86; Antalya, **a.g.e.**, s. 220, 423; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 203.

²⁹⁴ Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 34; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 203.

²⁹⁵ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 52; Çakırca, “Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 86.

²⁹⁶ Eren, **a.g.e.**, s. 617; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 33-34; Antalya, **a.g.e.**, s. 423; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 203.

²⁹⁷ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 50; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 91; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 34; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 300; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 34; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 29; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 31; Kara, **a.g.e.**, s. 103; Antalya, **a.g.e.**, s. 423.

²⁹⁸ Y. 4. HD, E. 1977/7150, K. 1977/8449, 19.09.1977, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1977-7150-k-1977-8449-t-19-09-1977-haksiz-eylem/233010/>, 27 Kasım 2019; Y. 4. HD, E. 1985/4694, K. 1985/6147, 24.06.1985, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1985-4694-k-1985-6147-t-24-06-1985-haksiz-eylem-den-dogma-tazminat-davasi/233177/>, 27 Kasım 2019.

²⁹⁹ Y. 4. HD, E. 1985/4694, K. 1985/6147, 24.06.1985, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1985-4694-k-1985-6147-t-24-06-1985-haksiz-eylem-den-dogma-tazminat-davasi/233177/>, 27 Kasım 2019.

Batman Çayı'na karışmış ve çeltik tarlasına zarar vermiştir. Yargıtay, olayda ortak nedensellik bulunduğuna ve tesislerin hepsinin zarardan müteselsilen sorumlu olduğuna karar vermiştir.

Doktrinde, ortak nedensellik durumunda zarara yol açan etkenlerin tesadüfen bir araya geldiğine değinilmektedir³⁰⁰. Buna göre, yukarıdaki örneklerde işletmeler ve fabrikalar, birbirlerinden habersiz bir şekilde hareket etmekte ve hiçbirinin faaliyeti tek başına zararı doğuracak nicelik ve niteliğe sahip olamamaktadır³⁰¹. Ancak, doktrinde bulunan başka bir görüşe göre, birden çok kişinin aralarında anlaşarak birlikte gerçekleştirdikleri bir fiil sonucunda zarar meydana gelmesi durumunda da ortak nedensellik söz konusu olmaktadır³⁰². Dolayısıyla bu görüşe göre, iki işletmenin birbirlerinden haberdar bir şekilde artıklarını bir dereye dökmesi ve bu artıkların deredeki balıklara ve çevredeki bahçelere zarar vermesi durumunda da ortak nedensellik ortaya çıkmaktadır.

(2) Yarışan Nedensellik

Zararlı sonuç üzerinde etkisi bulunan nedenlerden her birinin, tek başına bu zararı ortaya çıkarmaya elverişli olması durumunda yarışan nedensellikten söz edilmektedir³⁰³.

Her birinin boşalttığı atık göldeki balıkları tek başına zehirlemeye yeten iki fabrikanın atıklarının birleşmesi ile balıkların tamamının ölmesi durumunda yarışan nedensellik söz konusu olmaktadır³⁰⁴. Burada önemli olan husus, her bir faaliyet diğer faaliyetten bağımsız olarak zararlı sonucu meydana getirmeye yeterlidir³⁰⁵. Ayrıca söz konusu faaliyetler aynı anda gerçekleşmektedir³⁰⁶. Faaliyetlerden birinin sonucunda

³⁰⁰ Eren, **a.g.e.**, s. 617.

³⁰¹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 204.

³⁰² Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 178; Yüce, **a.g.e.**, s. 155.

³⁰³ Tandoğan, **Mes'uliyet Hukuku**, s. 84-85; Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 570; Eren, **a.g.e.**, s. 618; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 34-35; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 53; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 411; Kara, **a.g.e.**, s. 104; Yüce, **a.g.e.**, s. 155; Çakırca, "Kirlenin Hukuki Sorumluluğu", s. 86; Antalya, **a.g.e.**, s. 221, 423; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 205. Doktrinde yarışan nedensellik yerine, "birlikte nedensellik" kavramı da kullanılmaktadır, bkz., Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 178.

³⁰⁴ Eren, **a.g.e.**, s. 618; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 35; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 53; Antalya, **a.g.e.**, s. 221, 423; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 205.

³⁰⁵ Eren, **a.g.e.**, s. 618; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 34-35; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 53; Çakırca, "Kirlenin Hukuki Sorumluluğu", s. 86; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 205.

³⁰⁶ Eren, **a.g.e.**, s. 618; Antalya, **a.g.e.**, s. 222.

zararlı sonuç ortaya çıkmış ve diğer fiil sonradan işlenmişse, artık yarışan nedensellikten söz edilememektedir³⁰⁷.

Failler, yarışan nedensellik halinde de zarardan müteselsilen sorumlu olmaktadır³⁰⁸. Zarar gören, zararlı sonucun tamamının tazminini istediği failden talep edebilmektedir³⁰⁹.

c. Birden Çok Nedenden Yalnız Birinin Zararı Doğurması

(1) Seçimlik Nedensellik

Seçimlik nedensellik, zararı birden çok nedenden sadece birinin fiilen meydana getirmiş olması, ancak somut olayda hangisinin zarara yol açtığıın tespit edilememesi halinde gündeme gelmektedir³¹⁰. Bir nehre atık sularını boşaltan iki ayrı fabrikadan hangisinin nehirdeki balıkların ölümüne neden olduğunun bilinmemesi durumunda seçimlik nedensellik söz konusu olmaktadır³¹¹.

Seçimlik nedensellikte önemli olan husus, zararlı sonucun olayda etkisi bulunan nedenlerden biri tarafından meydana getirildiğinin kesin olmasına rağmen, bunun hangi neden olduğunun tespit edilememesidir³¹². Bu yüzden kural olarak, seçimlik nedensellik durumunda sorumluluğun söz konusu olmayacağı kabul edilmektedir³¹³. Çünkü hangi faaliyetin zarara neden olduğu kesin olarak bilinmemektedir³¹⁴. Ancak, somut olayda zararın “bütünlük arz eden bir olayın parçası olduğu”, nedenlerin “birlik arz ettiği” bazı durumlarda müteselsil

³⁰⁷ Eren, **a.g.e.**, s. 618; Antalya, **a.g.e.**, s. 222.

³⁰⁸ Eren, **a.g.e.**, s. 619; Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 50; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 91; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 34; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 300; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 35; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 29; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 31; Kara, **a.g.e.**, s. 104; Erişgin, **a.g.e.**, s. 252; Antalya, **a.g.e.**, s. 423; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 205.

³⁰⁹ Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 35; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 205.

³¹⁰ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 570; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 178; Eren, **a.g.e.**, s. 619; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 35; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 59; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 53; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 412; Kara, **a.g.e.**, s. 104; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 86; Antalya, **a.g.e.**, s. 222, 423; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 206.

³¹¹ Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 35; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 412; Antalya, **a.g.e.**, s. 423.

³¹² Eren, **a.g.e.**, s. 619; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 35; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 53; Kara, **a.g.e.**, s. 104; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 86; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 206.

³¹³ Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 178; Eren, **a.g.e.**, s. 619; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 35; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 54; Kara, **a.g.e.**, s. 104; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 87, dn. 132; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 206.

³¹⁴ Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 178; Eren, **a.g.e.**, s. 619; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 35; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 206.

sorumluluğun kabul edilebileceği de savunulmaktadır³¹⁵. Somut olayda iki ayrı fabrikanın nehrin kirlenmesinde ve balıkların ölmesinde ortak katkılarının bulunduğu, ancak hangisinin kirlenmede ne derecede etkili olduğunun bilinemediği bir durumda, söz konusu fabrikaların zarardan müteselsilen sorumlu olacakları belirtilmektedir³¹⁶. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin 1977 yılında verdiği bir kararda da³¹⁷, seçimlik nedensellik halinde, eğer zarara yol açan nedenler “bir birlik görüntüsü arz ediyorsa”, müteselsil sorumluluğun söz konusu olacağına değinilmektedir.

(2) Nedensellik Bağının Kesilmesi

Somut olayda bazı durumlarda, zararlı sonucu meydana getirmeye elverişli birden çok etken bulunmasına rağmen, bunlardan sadece birisi zararı gerçekleştirebilmektedir³¹⁸. Bu durumda zarar üzerinde etkisi bulunan etken, “gerçek neden”, bu neden olmasaydı zararı kesin olarak meydana getirebilecek diğer etken ise “farazi neden” olarak adlandırılmaktadır³¹⁹. Gerçek neden, diğer etkenler ile zararlı sonuç arasındaki nedensellik bağını kesmektedir³²⁰. Nedensellik bağı kesilmeseydi zararı meydana getirebilecek diğer etkenler ile zarar arasında “farazi bir nedensellik bağı” bulunmaktadır³²¹.

Çevre Kanunu'nda sorumluluğu etkileyen bir durum olarak nedensellik bağının kesilmesinden söz edilmemektedir. Ancak nedensellik bağının kesilmesi, tüm haksız fiil sorumluluklarında olduğu gibi, çevreye zarar verenin sorumluluğunu da ortadan kaldırmaktadır³²². Bu yüzden, nedensellik bağını kesen haller, sorumluluk hukukuna ilişkin genel hükümlerden faydalanılarak açıklanabilecektir³²³.

³¹⁵ Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 178; Eren, **a.g.e.**, s. 619-620; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 91; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 34; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 35-36; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 54; Erişgin, **a.g.e.**, s. 252; Çakırca, “Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 87, dn. 132; Antalya, **a.g.e.**, s. 223, 424; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 206.

³¹⁶ Çörtoğlu, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 91; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 36; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 412.

³¹⁷ Y. 4. HD, E. 1977/7150, K. 1977/8449, 19.09.1977, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1977-7150-k-1977-8449-t-19-09-1977-haksiz-eylem/233010/>, 27 Kasım 2019.

³¹⁸ Eren, **a.g.e.**, s. 627; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 48; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 177-178; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 209.

³¹⁹ Eren, **a.g.e.**, s. 621; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 48; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 176; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 207.

³²⁰ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 48.

³²¹ Eren, **a.g.e.**, s. 621; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 48; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 207-209.

³²² Antalya, **a.g.e.**, s. 424; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 209-210.

³²³ Tandoğan, “Çevrenin Kirletilmesi”, s. 51; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 34; Kara, **a.g.e.**, s. 104-105.

Doktrinde nedensellik bağıını kesen üç nedenden söz edilmektedir³²⁴. Bunlar; mücbir sebep, zarar görenin kusuru ve üçüncü kişinin kusuru olarak sayılmaktadır³²⁵.

Mücbir sebep, sorumlunun hakimiyet alanı yani işletmesi dışında meydana gelen, mutlak ve kaçınılmaz bir şekilde zarara yol açan, öngörülmesi ve karşı konulması mümkün olmayan olağanüstü olaydır³²⁶. Zarar veren, mücbir sebebi ispat ettiği takdirde, doğan zarardan sorumlu olmamaktadır³²⁷. Çünkü mücbir sebep, nedensellik bağıını kesen ve zarar vereni sorumluluktan kurtaran bir nedendir³²⁸.

Mücbir sebep beklenmeyen durumdan farklıdır³²⁹. Mücbir sebep, gerçekleşme şekli ve yoğunluğu bakımından beklenmeyen durumu aşmaktadır³³⁰. Somut olaydaki “kaçınılmazlık derecesi”, olayın mücbir sebep mi yoksa beklenmeyen durum mu olduğunu göstermektedir³³¹. Mücbir sebepte mutlak bir kaçınılmazlık söz konusu olmaktadır³³². Ayrıca beklenmeyen durum, genellikle sorumluların normal şartlarda kontrol edebileceği, işletme ve faaliyet alanı içinde gerçekleşen olaylardır³³³. Mücbir sebep ise, zarar verenin faaliyet alanı ve işletmesi dışında meydana gelen bir olaydır³³⁴. Bir siyanür havuzunun kazanının patlaması sonucunda siyanürün çevreye yayılması

³²⁴ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 568; Eren, **a.g.e.**, s. 627; Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 51; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 34; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 300; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 29; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 56-58; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 51-52; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 413; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 177-178; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 31; Kara, **a.g.e.**, s. 104; Badur, **a.g.e.**, s. 115; Yüce, **a.g.e.**, s. 157; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 138; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 87; Antalya, **a.g.e.**, s. 227-232; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 210.

³²⁵ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 568; Eren, **a.g.e.**, s. 627; Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 51; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 34; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 300; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 29; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 56-58; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 51-52; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 413; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 177-178; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 31; Kara, **a.g.e.**, s. 104; Badur, **a.g.e.**, s. 115; Yüce, **a.g.e.**, s. 157; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 138; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 87; Antalya, **a.g.e.**, s. 227-232; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 210.

³²⁶ İmre, **Kusursuz Mesuliyet**, s. 201; Tandoğan, **Mes’uliyet Hukuku**, s. 464; Eren, **a.g.e.**, s. 628; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 57; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 413; Kara, **a.g.e.**, s. 105; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 139; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 87; Antalya, **a.g.e.**, s. 227; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 210.

³²⁷ Eren, **a.g.e.**, s. 634; Antalya, **a.g.e.**, s. 227.

³²⁸ İmre, **Kusursuz Mesuliyet**, s. 200-201; Tandoğan, **Mes’uliyet Hukuku**, s. 194; Tandoğan, **Sözleşme Dışı Sorumluluk**, s. 178; Eren, **a.g.e.**, s. 634; Antalya, **a.g.e.**, s. 227; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 210.

³²⁹ Eren, **a.g.e.**, s. 628-629; Kara, **a.g.e.**, s. 105; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 87; Antalya, **a.g.e.**, s. 229-230; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 211.

³³⁰ Kara, **a.g.e.**, s. 105; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 211.

³³¹ Antalya, **a.g.e.**, s. 230; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 211.

³³² Eren, **a.g.e.**, s. 629.

³³³ Eren, **a.g.e.**, s. 629; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 211.

³³⁴ Eren, **a.g.e.**, s. 630; Kara, **a.g.e.**, s. 105; Antalya, **a.g.e.**, s. 230; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 211.

beklenmeyen durum iken, siyanür havuzuna yıldırım düşmesi sonucunda siyanürün çevreye yayılması mücbir sebeptir³³⁵.

Mücbir sebep, yıldırım düşmesi, yer çökmesi, fırtına, kasırga, deprem gibi doğal olayları kapsadığı gibi; savaş, ihtilal, isyan, darbe ve virüs salgını gibi insan kaynaklı olayları ve genel grev, ithalat ve ihracat yasakları, sınırların kapatılması gibi hukuki olayları da kapsamaktadır³³⁶. Burada önemli olan husus, bu olayların sonuçlarının kaçınılmaz ve öngörülemez olmasıdır. Somut olayda zararın önlenmesi mümkün ise, artık ortada kaçınılmaz bir durum olmadığı için, mücbir sebep ileri sürülememektedir³³⁷. Zararlı sonucun, bilimsel ve teknik veriler ışığında her türlü önlem alınsa her türlü özen gösterilse bile, hiç kimse tarafından önlenememesi gerekmektedir³³⁸. Yukarıda verilen örnekte yıldırım, siyanür havuzunun işleteni paratoner taktırmadığı için düşmüşse, artık mücbir sebep söz konusu olmayacaktır³³⁹. Yargıtay'ın da aynı doğrultuda kararları bulunmaktadır.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun bir kararına³⁴⁰ konu olan olayda, davacının evi, 1999 yılında gerçekleşen deprem sonucunda yıkılmıştır. Davacı, yıkılan bina nedeniyle uğradığı zararın tazmini isteminde bulunmuştur. Davalılar ise, binaların deprem nedeniyle yıkıldığını ve depremin mücbir sebep teşkil ettiğini ileri sürerek davanın reddini talep etmişlerdir. Kararda, depremin mücbir sebep kabul edilebilmesi için binaların yapı yönetmeliklerine ve teknik şartlara uygun yapılmış olmasının şart olduğu belirtilmektedir. Böyle bir durumda depremin, hukuka aykırı fiil ile zarar arasındaki nedensellik bağını keseceğine işaret edilmektedir. Ancak olayda, davalılar yönetmeliğe uygun hareket etmediği için binalar yıkılmıştır. Bu nedenle davalıların sorumluluklarına gidilebileceği belirtilmektedir.

Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin 2004 yılında verdiği bir karara³⁴¹ konu olan olayda da, deprem nedeniyle davalı tesisin boru ve vanaları zarar görmüş, bunun sonucunda kimyasal madde sızıntısı meydana gelmiştir. Yargıtay, tesisin deprem

³³⁵ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 211.

³³⁶ Eren, **a.g.e.**, s. 629; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 211.

³³⁷ İmre, **Kusursuz Mesuliyet**, s. 199; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 212.

³³⁸ Eren, **a.g.e.**, s. 631-632.

³³⁹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 212.

³⁴⁰ YHGK, E. 2003/4-603, K. 2003/594, 22.10.2003, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-hgk-e-2003-4-603-k-2003-594-t-22-10-2003-deprem/243903/>, 27 Kasım 2019.

³⁴¹ Y. 4. HD, E. 2003/14540, K. 2004/7006, 01.06.2004, (Çevrimiçi) <https://www.kazanci.com.tr/>, 28 Kasım 2019.

etkilenmeyecek düzeyde sağlam yapılmamış olması nedeniyle, depremin uygun nedensellik bağıını kesmeyeceğine karar vermiştir.

Nedensellik bağıını kesen bir diğer neden de, zarar görenin kusurudur³⁴². Zarar gören, kusurlu davranışlarda bulunarak, zararın doğmasına neden olmuş veya artmasına yol açmış ise, bunun nedensellik bağı üzerinde etkisi olacaktır³⁴³.

TBK m. 52 uyarınca, “zarar gören, zararı doğuran fiile razı olmuş veya zararın doğmasında ya da artmasında etkili olmuş yahut tazminat yükümlüsünün durumunu ağırlaştırmış ise hâkim, tazminatı indirebilir veya tamamen kaldırabilir”. Bu maddeye göre, nedensellik bağıının kesilmesi bakımından, zarar görenin somut olaydaki kusurunun derecesi önem taşımaktadır³⁴⁴. Zarar görenin ağır kusurlu olması halinde, sorumlu kişinin fiili ile zarar arasındaki nedensellik bağıının kesildiği kabul edilmektedir³⁴⁵. Çünkü burada zarar görenin kusurlu davranışı, zararlı sonucun uygun nedeni haline gelmekte ve zarar verenin sorumlu olduğu olayı arka planda bırakmaktadır³⁴⁶. Ancak, somut olayda zarar görenin nedensellik bağıını kesecek derecede ağır bir kusuru yok ise, hâkim bu hususu sadece tazminattan indirim nedeni olarak göz önünde tutabilmektedir³⁴⁷.

Nedensellik bağıını kesen son neden olarak, üçüncü kişinin kusurundan bahsedilmektedir³⁴⁸. Zarar gören ve sorumlulular dışında bir üçüncü kişinin kusurlu davranışları nedeniyle zarar doğmuş veya artmışsa, bunun nedensellik bağı üzerinde etkisi olabilmektedir³⁴⁹.

³⁴² Eren, **a.g.e.**, s. 634; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 56; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 413; Kara, **a.g.e.**, s. 105-106; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 138; Antalya, **a.g.e.**, s. 230.

³⁴³ Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 56; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 213.

³⁴⁴ Eren, **a.g.e.**, s. 634-635; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 138-139; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 87; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 215.

³⁴⁵ Eren, **a.g.e.**, s. 635; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 56; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 413; Kara, **a.g.e.**, s. 106; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 138-139; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 87; Antalya, **a.g.e.**, s. 230; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 215. Aynı doğrultuda bkz., Y. 4. HD, E. 1999/2788, K. 1999/3666, 26.04.1999, (Çevrimiçi) www.hukukturk.com/yargitay-kararlari?bd=26.04.1999&ed=17.04.2007&EsasNo1=1999&EsasNo2=2788&KararNo1=1999&KararNo2=3666&Merci=4060, 27 Kasım 2019; Y. 4. HD, E. 2006/6233, K. 2007/5135, 17.04.2007, (Çevrimiçi) www.hukukturk.com/yargitay-kararlari?bd=17.04.2007&ed=17.04.2007&EsasNo1=2006&EsasNo2=6233&KararNo1=2007&KararNo2=5135&Merci=4060, 27 Kasım 2019.

³⁴⁶ Eren, **a.g.e.**, s. 635; Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 51; Antalya, **a.g.e.**, s. 230.

³⁴⁷ Eren, **a.g.e.**, s. 635; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 178; Kara, **a.g.e.**, s. 106; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 139; Antalya, **a.g.e.**, s. 230; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 215.

³⁴⁸ Eren, **a.g.e.**, s. 637; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 56; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 413; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 139; Antalya, **a.g.e.**, s. 231; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 216.

³⁴⁹ Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 413; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 216.

Üçüncü kişinin ancak ağır kusurlu olması halinde sorumluluğun ortadan kalkacağı kabul edilmektedir³⁵⁰. Üçüncü kişinin hafif kusuru, zarar görenin kusurundan farklı olarak, tazminattan indirim nedeni olarak da kabul edilmemektedir³⁵¹.

Üçüncü kişinin kusurunun nedensellik bağıni kesebilmesi için, söz konusu kusurun zararın tek nedeni olması gerekmektedir³⁵². Bunun için de, nedensellik bağıni kesen üçüncü kişinin kusuru, zarar verenin sorumlu olduğu olayı geri plana atacak yoğunluğa ulaşmış olmalıdır³⁵³.

III. ÇEVRE KANUNU'NA DAYANAN SORUMLULUĞUN DİĞER SORUMLULUK HALLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Çevre Kanunu m. 28/2 uyarınca, “kirletenin, meydana gelen zararlardan ötürü genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğu saklıdır”. Bu ifadeden açıkça çıkarılabileceği üzere, Çevre Kanunu m. 28, özel bir sorumluluk düzenlemesi olarak, genel hükümleri bertaraf etmemektedir³⁵⁴. Burada “taleplerin yarışması” söz konusu olmaktadır³⁵⁵. Bu nedenle, somut olay birden fazla sorumluluk hükmünün kapsamına

³⁵⁰ Eren, **a.g.e.**, s. 637-639; Kocayusufoğlu vd., **a.g.e.**, s. 56; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 413; Kara, **a.g.e.**, s. 107; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 87; Antalya, **a.g.e.**, s. 231; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 216. Aynı doğrultuda bkz., Y. 13. HD, T., E. 1981/7260, K. 1981/8541, 28.12.1981, (Çevrimiçi) www.hukukturk.com/yargitay-kararlari?bd=28.12.1981&EsasNo1=1981&EsasNo2=7260&KararNo1=1981&KararNo2=8541&Merci=4069, 27 Kasım 2019; Y. 4. HD, E. 2000/6166, K. 2000/6793, 10.07.2000, (Çevrimiçi) www.hukukturk.com/yargitay-kararlari?bd=10.07.2000&EsasNo1=2000&EsasNo2=6166&KararNo1=2000&KararNo2=6793&Merci=4060, 27 Kasım 2019; Y. 13. HD, E. 2002/12730, K. 2003/1774, 24.02.2003, (Çevrimiçi) www.hukukturk.com/yargitay-kararlari?bd=24.02.2003&EsasNo1=2002&EsasNo2=12730&KararNo1=2003&KararNo2=1774&Merci=4069, 27 Kasım 2019; Y. 4. HD, E. 2009/7021, K. 2010/1034, 09.02.2010, (Çevrimiçi) www.hukukturk.com/yargitay-kararlari?bd=9.02.2010&EsasNo1=2009&EsasNo2=7021&KararNo1=2010&KararNo2=1034&Merci=4060, 27 Kasım 2019.

³⁵¹ Kara, **a.g.e.**, s. 108; Antalya, **a.g.e.**, s. 232; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 216.

³⁵² Eren, **a.g.e.**, s. 638; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 216.

³⁵³ Eren, **a.g.e.**, s. 638; Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 51; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 87.

³⁵⁴ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 51; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 97; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 35; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 58, 99; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 30; Yavuz, “Kirlenenlerin Hukuki Sorumluluğu”, s. 43; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 236; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 300; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 88; Antalya, **a.g.e.**, s. 410; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 302. Aynı doğrultuda bkz., Y. 4. HD, E. 1987/10677, K. 1988/1297, 09.02.1988, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1987-10677-k-1988-1297-t-09-02-1988-tasinmaz-malikinin-sorumlulugu/579093/>, 27 Kasım 2019.

³⁵⁵ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 51; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 97; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 35; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 304; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 99; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 30; Yavuz, “Kirlenenlerin Hukuki Sorumluluğu”, s. 43; Oğuzman,

girmekteyse, zarar gören bu hükümlerden dilediğine başvurabilmektedir³⁵⁶. Zarar görenin sorumluluk hükümleri arasında bir seçim yapmaması durumunda, TBK m. 60'ta yer alan kural uygulanmaktadır³⁵⁷. Söz konusu madde uyarınca, “bir kişinin sorumluluğu, birden çok sebebe dayandırılabilirse hâkim, zarar gören aksini istemiş olmadıkça veya kanunda aksi öngörülmedikçe, zarar görene en iyi giderim imkânı sağlayan sorumluluk sebebine göre karar verir”. Dolayısıyla bu durumda artık hâkim zarar gören için en elverişli hükmü bulup uygulamaktadır³⁵⁸.

Aşağıda, Çevre Kanunu m. 28 karşısında söz konusu olabilecek sorumluluk türleri ve bunların Çevre Kanunu m. 28 ile aralarındaki ilişki ele alınmaktadır.

A. Türk Medeni Kanunu Uyarınca Taşınmaz Malikinin Çevre Zararlarından Sorumluluğu

Taşınmaz malikinin sorumluluğu, çevre zararları bakımından büyük önem taşımaktadır³⁵⁹. Çevre Kanunu'nun kabulünden önce, çevre zararlarının tazmini amacıyla, çoğunlukla taşınmaz malikinin sorumluluğunu düzenleyen hükme başvurulmaktaydı³⁶⁰.

Taşınmaz malikinin çevre zararlarından doğan sorumluluğu, TMK m. 730'a dayanmaktadır. TMK'nın 730. maddesine göre, “bir taşınmaz malikinin mülkiyet hakkını bu hakkın yasal kısıtlamalarına aykırı kullanması sonucunda zarar gören veya

Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 236, 298; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 213; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 142; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 8; Badur, **a.g.e.**, s. 114; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 300; Antalya, **a.g.e.**, s. 410. Aynı doğrultuda bkz., Y. 4. HD, E. 1987/10677, K. 1988/1297, 09.02.1988, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1987-10677-k-1988-1297-t-09-02-1988-tasinmaz-malikinin-sorumluluğu/579093/>, 27 Kasım 2019; Y. 3. HD, E. 1997/458, K. 1997/1307, 06.02.1997, (Çevrimiçi) www.hukukturk.com/yargitay-maddeye-gore-arama?MevzuatId=3000&MaddeNo=28, 26 Kasım 2019.

³⁵⁶ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 51-52; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 97; Tandoğan, “Çevre Kanunu”, s. 35; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 304; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 99; Sirmen, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 30; Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 83; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 236, 298; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 213; Turgut, “Environmental Damage”, s. 285; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 300; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 88; Antalya, **a.g.e.**, s. 411; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 302. Aynı doğrultuda bkz., Y. 4. HD, E. 1987/10677, K. 1988/1297, 09.02.1988, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-1987-10677-k-1988-1297-t-09-02-1988-tasinmaz-malikinin-sorumluluğu/579093/>, 27 Kasım 2019; Y. 3. HD, E. 1997/458, K. 1997/1307, 06.02.1997, (Çevrimiçi) www.hukukturk.com/yargitay-maddeye-gore-arama?MevzuatId=3000&MaddeNo=28, 26 Kasım 2019.

³⁵⁷ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 298; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 302.

³⁵⁸ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 298.

³⁵⁹ Eren, **a.g.e.**, s. 750; Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 131.

³⁶⁰ Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 285; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 58; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 305.

zarar tehlikesi ile karşılaşan kimse, durumun eski hâline getirilmesini, tehlikenin ve uğradığı zararın giderilmesini dava edebilir”.

TMK m. 730 (mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi’nin³⁶¹ 656. maddesi), doktrinde ve Yargıtay uygulamasında bir kusursuz sorumluluk düzenlemesi olarak görülmektedir³⁶². Doktrinde, TMK m. 730’da sorumluluğun şartları arasında kusurun sayılmaması ve bir kurtuluş kanıtına yer verilmemesi gerekçe gösterilerek, taşınmaz malikinin sorumluluğunun bir kusursuz sorumluluk hali oluşturduğu belirtilmektedir³⁶³. Yargıtay’ın da bu doğrultuda kararları bulunmaktadır³⁶⁴.

TMK m. 730’a göre, taşınmaz malikinin sorumluluğuna gidilebilmesi için mülkiyet hakkının üzerindeki kanuni kısıtlamaların aşılması gerekmektedir.

Taşınmaz mülkiyeti üzerinde özel hukuk veya kamu hukuku nitelikli birçok kısıtlama bulunmaktadır³⁶⁵. Bu bağlamda özellikle komşuluk hukukuna ilişkin kısıtlamalardan söz edilmektedir³⁶⁶.

TMK m. 737/1 uyarınca, “Herkes, taşınmaz mülkiyetinden doğan yetkileri kullanırken ve özellikle işletme faaliyetini sürdürürken, komşularını olumsuz şekilde etkileyecek taşkınlıktan kaçınmakla yükümlüdür”. Doktrinde, TMK m. 737’de (mülga Türk Kanunu Medenisi m. 661) yer alan “komşu” kavramı geniş bir şekilde yorumlanmaktadır³⁶⁷. Sadece bitişik olan taşınmazların değil, zarardan etkilenen tüm

³⁶¹ Kabul Tarihi: 17.02.1926, RG. 04.04.1926/339.

³⁶² Tandoğan, **Mes’uliyet Hukuku**, s. 202-203; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 207; Eren, **a.g.e.**, s. 746; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 81; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 289; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 59; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 85-86; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 474; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 213; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 8; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 68.

³⁶³ Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 207; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 81; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 474; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 213; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 8.

³⁶⁴ Y. 14. HD, E. 2015/6675, K. 2018/797, 05.02.2018, (Çevrimiçi) <https://www.lexpera.com.tr/>, 27 Kasım 2019; Y. 14. HD, E. 2015/7617, K. 2018/1308, 22.02.2018, (Çevrimiçi) <https://www.lexpera.com.tr/>, 27 Kasım 2019; Y. 14. HD, E. 2015/7439, K. 2018/1437, 26.02.2018, (Çevrimiçi) <https://www.lexpera.com.tr/>, 27 Kasım 2019.

³⁶⁵ Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 207; Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 210; Eren, **a.g.e.**, s. 750, 753; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 87-88; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 55; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 475-476; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 62-63.

³⁶⁶ Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 207; Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 77; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 88; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 282, 289; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 56; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 212; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 63; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 306.

³⁶⁷ Tandoğan, **Sözleşme Dışı Sorumluluk**, s. 202; Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 62-63; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 292; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 86-87; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 66, 70; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 308.

taşınmazların tazminat talep edebileceği belirtilmektedir³⁶⁸. Yargıtay'ın da aynı doğrultuda kararları bulunmaktadır³⁶⁹.

Komşuluk hukukuna ilişkin kısıtlamalar bakımından en önemli husus, hangi davranışların “taşkınlık” oluşturduğunun belirlenmesidir. TMK m. 737’de taşkınlık kavramının tanımı yer almamaktadır. TMK m. 737/2’de taşkınlık oluşturabilecek bazı durumlara örnekler verilmektedir. Bu fıkra göre, “taşınmazın durumuna, niteliğine ve yerel âdete göre komşular arasında hoş görülebilecek dereceyi aşan duman, buğu, kurum, toz, koku çıkartarak, gürültü veya sarsıntı yaparak rahatsızlık vermek yasaktır”. Bu sayılanlar sınırlı sayıda değildir³⁷⁰. Doktrinde, bu sayılan maddi nitelikteki müdahalelere ek olarak, manevi nitelikte sonuçlar doğuran çevresel müdahalelerden de söz edilmektedir³⁷¹. Bu bağlamda, komşular bakımından tiksinti, bulantı, korku ve derin üzüntü gibi duygular uyandıran ve manevi rahatsızlık veren müdahalelerin de madde kapsamına girdiği belirtilmektedir³⁷². Bunlara ek olarak, komşu taşınmazın hava, su, ışık ve rüzgar gibi enerji kaynaklarından yararlanmasını önleyen veya manzarasını kapatan davranışlardan da söz edilmektedir³⁷³.

Doktrinde, TMK m. 730 (mülga Türk Kanunu Medenisi 656. madde) uyarınca tazminat talep edebilecek olanların, sadece komşular olduğu savunulmaktadır³⁷⁴. Ancak başka bir görüşe göre, TMK m. 737 (mülga Türk Kanunu Medenisi 661. madde), TMK m. 730’un uygulamalarından sadece birini teşkil etmektedir³⁷⁵. Somut olayda TMK m. 737 dışında başka kanuni kısıtlamaların söz konusu olması

³⁶⁸ Tandoğan, **Sözleşme Dışı Sorumluluk**, s. 202; Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 62-63; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 292; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 86-87; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 66, 70; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 308.

³⁶⁹ Y. 1. HD, E. 1978/4774, K. 1978/5433, 12.05.1978, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-1-hd-e-1978-4774-k-1978-5433-t-12-05-1978-komsu-hakini-kullanma-bicimi/487227/>, 27 Kasım 2019; Y. 1. HD, E. 1981/14350, K. 1981/14955, 25.12.1981, **Yargıtay Kararları Dergisi**, C. VIII, Sa. 7, 1982, s. 921-927.

³⁷⁰ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 104; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 286; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 64; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 66.

³⁷¹ Tandoğan, **Mes’uliyet Hukuku**, s. 210; Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 168; Eren, **a.g.e.**, s. 749; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 288; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 65, 71; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 67.

³⁷² Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 65, 71; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 67.

³⁷³ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 157; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 287-288; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 66; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 67.

³⁷⁴ Eren, **a.g.e.**, s. 753; Sirmen, “Malikin Sorumluluğu”, s. 292; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 86; Kocayusufoğlu vd., **a.g.e.**, s. 86; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 70; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 308.

³⁷⁵ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 210; Çörtoğlu, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 92.

durumunda, TMK m. 730'a dayanan sorumluluk bakımından komşuluk ilişkisinin varlığı aranmamaktadır³⁷⁶.

TMK m. 730'a dayanan sorumluluğun uygulama alanı, Çevre Kanunu m. 28'e göre daha dardır³⁷⁷. Öncelikle, TMK m. 730 sadece bir taşınmaz ile ilgisi olan çevre zararlarına uygulanmaktadır³⁷⁸. Çevre Kanunu m. 28 uyarınca ise çevre zararı, bir taşınmaz ile ilgili olan veya olmayan herhangi bir faaliyetten doğabilmektedir³⁷⁹. Yine, TMK m. 730'a göre sorumlu olan kişi, taşınmazın malikidir³⁸⁰. Buna ek olarak, taşınmaz üzerinde sınırlı ayni hak sahibi olanların da TMK m. 730 uyarınca sorumlu olabilecekleri savunulmaktadır³⁸¹. Ancak taşınmaz üzerinde şahsi hak sahibi olanların TMK m. 730'a göre sorumluluklarına gidilemeyeceği belirtilmektedir³⁸². Yargıtay'ın da aynı doğrultuda kararları bulunmaktadır³⁸³. Bu konuda başka bir görüşe göre, taşınmaz üzerinde şahsi hak sahibi olanların malikmiş gibi hareket etmeleri dolayısıyla doğan zararlar bakımından sorumlu olmaları gerekmektedir³⁸⁴. Çevre Kanunu m. 28'de ise sorumlu kişiler bakımından bir sınırlama yoktur³⁸⁵. Dolayısıyla, Çevre Kanunu m. 28 uyarınca, taşınmaz üzerinde herhangi bir hak sahibi olmayan kişilerin de sorumlulukları doğabilmektedir.

³⁷⁶ Çörtoğlu, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 92.

³⁷⁷ Çörtoğlu, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 83; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 142; Badur, **a.g.e.**, s. 108; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 308.

³⁷⁸ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 211; Eren, **a.g.e.**, s. 751; Tandoğan, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 52; Çörtoğlu, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 89; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 290; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 63, 96.

³⁷⁹ Tandoğan, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 52; Çörtoğlu, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 89; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 96.

³⁸⁰ İmre, **Kusursuz Mesuliyet**, s. 188; Tandoğan, **Mes'uliyet Hukuku**, s. 205; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 207; Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 68; Eren, **a.g.e.**, s. 751; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 82; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 85-86; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 475; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 8; Çakırca, "Kirletenin Hukuki Sorumluluğu", s. 70; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 306.

³⁸¹ Tandoğan, **Mes'uliyet Hukuku**, s. 205; Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 68; Eren, **a.g.e.**, s. 751; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 82; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 8; Çakırca, "Kirletenin Hukuki Sorumluluğu", s. 70; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 306.

³⁸² Eren, **a.g.e.**, s. 751; Tandoğan, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 53; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 82; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 306-307.

³⁸³ Y. 1. HD, E. 1981/5559, K. 1981/5379, 20.04.1981, (Çevrimiçi) www.hukukturk.com/yargitay-kararlari?bd=20.04.1981&EsasNo1=1981&EsasNo2=5559&KararNo1=1981&KararNo2=5379&Mer-ci=4057, 27 Kasım 2019; Y. 11. HD, E. 2004/7371, K. 2005/4198, 25.04.2005, (Çevrimiçi) <https://legalbank.net/belge/y-11-hd-e-2004-7371-k-2005-4198-t-25-04-2005-yargitay-11-hukuk-dairesi-karari/467339/>, 27 Kasım 2019.

³⁸⁴ Çakırca, "Kirletenin Hukuki Sorumluluğu", s. 70.

³⁸⁵ Tandoğan, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 53; Çörtoğlu, "Çevrenin Kirletilmesi", s. 92; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 97; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 307.

Tüm bu bilgiler ışığında, her iki sorumluluğun da doğduğu durumlarda, TBK m. 60 da dikkate alındığında, Çevre Kanunu m. 28'e başvurulmasının daha avantajlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır³⁸⁶.

B. Türk Borçlar Kanunu'na Göre Çevre Zararlarından Sorumluluk

Çevre zararları bakımından Çevre Kanunu m. 28 ile birlikte söz konusu olabilecek TBK hükümleri, kusursuz sorumluluğa yer veren düzenlemelerdir. Daha önce de bahsedildiği üzere, TBK uyarınca esasında kural olan, kişilerin kusurlu ve hukuka aykırı fiillerinden sorumlu olmalarıdır. Bu bağlamda TBK m. 49, haksız fiiller bakımından genel sorumluluk düzenlemesi getirmektedir. Ancak kusursuz sorumluluğa ilişkin düzenlemeler, kusur sorumluluğuna ilişkin kural karşısında özel hüküm niteliği taşımaktadır³⁸⁷. Bu nedenle doktrinde, Çevre Kanunu m. 28'in kusur sorumluluğuna yer veren TBK m. 49'u dışlayacağı kabul edilmektedir³⁸⁸. Doktrinde yer alan bu değerlendirme, TBK m. 60 hükmü ile de uyumludur³⁸⁹. TBK m. 60 uyarınca, zarar gören için en elverişli olan hükmün uygulanması gerekmektedir. Zarar gören için Çevre Kanunu'na dayanan kusursuz sorumluluk düzenlemesi, kusur sorumluluğuna göre daha elverişlidir³⁹⁰. Çünkü TBK m. 49 uyarınca, zarar verenin kusurunun bulunmaması durumunda zarar gören zarara kendisi katlanmaktadır³⁹¹. Kusur, söz konusu madde bakımından kurucu bir unsurdur³⁹². Tüm bu gerekçelerle, aşağıda TBK'daki kusursuz sorumluluk düzenlemeleri ele alınmakta ve Çevre Kanunu m. 28 ile olan ilişkileri incelenmektedir.

³⁸⁶ Tandoğan, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 55-56; Yüce, **a.g.e.**, s. 164; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 300; Çakırca, "Kirlenmenin Hukuki Sorumluluğu", s. 89; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 308.

³⁸⁷ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 296; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 309.

³⁸⁸ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 296; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 309.

³⁸⁹ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 296-297.

³⁹⁰ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 297; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 311.

³⁹¹ Tandoğan, **Sözleşme Dışı Sorumluluk**, s. 1; Eren, **a.g.e.**, s. 643; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 2; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 310.

³⁹² Eren, **a.g.e.**, s. 643; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 2; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 310.

1. Adam Çalıştırmanın Sorumluluğu

TBK m. 66'da düzenlenen kusursuz sorumluluk, başkalarını emri altında çalıştıran kişilerin, kanunun kendilerine yüklediği özen yükümlülüğünü yerine getirmemiş olmalarına dayanmaktadır³⁹³.

TBK m. 66 uyarınca sorumluluğun doğması için belirli şartlar gerekmektedir. Bunlardan üçü, Çevre Kanunu m. 28 bakımından da aranan, hukuka aykırı fiil, zarar ve fiil ile zarar arasında uygun nedensellik bağının bulunmasıdır³⁹⁴. Bunlara ek olarak, zarar veren çalışan ile onu işe alan çalıştıran kişi arasında bir "bağımlılık ilişkisi" bulunmalıdır³⁹⁵. Bunun "fonksiyonel bir bağlılık" olması gerekmektedir³⁹⁶. Yani zarar, çalıştırmanın işi görülürken, işi dolayısıyla ortaya çıkmış olmalıdır³⁹⁷.

TBK m. 66/2 uyarınca, "adam çalıştıran, çalışanını seçerken, işiyle ilgili talimat verirken, gözetim ve denetimde bulunurken, zararın doğmasını engellemek için gerekli özeni gösterdiğini ispat ederse, sorumlu olmaz". Kanun koyucu bu fıkarda adam çalıştıran aleyhine bir karineye yer vermektedir³⁹⁸. Buna göre, somut olayda TBK m. 66 uyarınca sorumluluğun doğması için aranan şartlar gerçekleştiyse, çalıştırmanın kendisine yüklenmiş objektif özen gösterme yükümlülüğünü yerine getirmediği karine olarak kabul edilmektedir³⁹⁹. Çalıştıran, kurtuluş kanıtı getirerek,

³⁹³ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 503; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 98; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 181; Eren, **a.g.e.**, s. 693-694; Kocayusufoğlu vd., **a.g.e.**, s. 77; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 142; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 190-191; Çakırca, "Kırletenin Hukuki Sorumluluğu", s. 73; Antalya, **a.g.e.**, s. 260; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 312.

³⁹⁴ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 506-507; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 98; Eren, **a.g.e.**, s. 698-699; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 146-147; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 434.

³⁹⁵ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 503-504; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 98; Tandoğan, **Sözleşme Dışı Sorumluluk**, s. 56; Eren, **a.g.e.**, s. 699; Kocayusufoğlu vd., **a.g.e.**, s. 78-79; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 147; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 434; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 191-192; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 151; Çakırca, "Kırletenin Hukuki Sorumluluğu", s. 73; Antalya, **a.g.e.**, s. 254; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 312.

³⁹⁶ Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 98-99; Tandoğan, **Sözleşme Dışı Sorumluluk**, s. 62; Eren, **a.g.e.**, s. 703; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 148-149; Antalya, **a.g.e.**, s. 267; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 313.

³⁹⁷ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 506; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 98-99; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 185; Eren, **a.g.e.**, s. 703; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 148; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 437; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 202; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 152; Çakırca, "Kırletenin Hukuki Sorumluluğu", s. 73; Antalya, **a.g.e.**, s. 262; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 313.

³⁹⁸ Eren, **a.g.e.**, s. 704-705; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 150; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 202-203; Antalya, **a.g.e.**, s. 261; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 313.

³⁹⁹ Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 150; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 313.

zarar veren kişiyi seçerken, ona talimat verirken ve denetlerken gerekli özeni gösterdiğini ispat etmekle yükümlüdür⁴⁰⁰.

TBK m. 66'da adam çalıştıran aleyhine kabul edilen bir diğer karine de üçüncü fıkra da yer almaktadır. Bu fıkra uyarınca, zarar bir işletmenin faaliyeti dolayısıyla meydana gelmişse, çalıştıran işletmenin çalışma düzeninin zararın doğmasını önlemeye elverişli olduğunu ispat etmedikçe sorumlu olmaktadır.

TBK m. 66'ya göre adam çalıştıranın sorumluluğu bakımından, çalışanın kusurlu olması aranmamaktadır⁴⁰¹. Bu bakımdan TBK m. 66, 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun⁴⁰² 1062. maddesinden farklıdır. TTK m. 1062, donatanın, gemi adamlarının görevlerini yerine getirirken üçüncü kişilere verdikleri zararlardan sorumluluğunu düzenlemektedir. Madde uyarınca, donatanın sorumluluğunun doğması için gemi adamlarının kusurlu olması gerekmektedir⁴⁰³. Somut olayda gemi adamlarının kusuru yoksa, donatanın TTK m. 1062'ye göre sorumluluğuna gidilememektedir⁴⁰⁴. Doktrinde bir görüşe göre donatanın, gemi adamlarının kusurlu olmadığı durumlarda, TBK m. 66'ya göre çalıştıran sıfatıyla sorumluluğuna da gidilemeyecektir⁴⁰⁵. TTK m. 1062'nin, bir özel hüküm olarak TBK m. 66'yı bertaraf ettiği savunulmaktadır⁴⁰⁶. Ancak doktrinde bulunan başka bir görüşe göre, TTK m. 1062 (mülga 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu⁴⁰⁷ m. 947), TBK m. 66'yı (mülga 818 sayılı TBK m. 55) bertaraf etmemektedir⁴⁰⁸. Bu görüşe göre, her iki düzenlemenin amacı, düzenlenen sorumluluğun unsurları ve niteliği, iki maddenin birlikte uygulanabilir olduğunu göstermektedir⁴⁰⁹.

⁴⁰⁰ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 508; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 99; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 187; Eren, **a.g.e.**, s. 705-706; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 80; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 151-152; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 437-438; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 202-203; Çakırca, "Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu", s. 73; Antalya, **a.g.e.**, s. 270-277; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 313.

⁴⁰¹ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 506; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 186; Eren, **a.g.e.**, s. 699; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 146; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 204; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 314.

⁴⁰² Kabul Tarihi: 13.01.2011, RG. 14.02.2011/27846. Bu çalışmada söz konusu Kanun "TTK" şeklinde kısaltılmaktadır.

⁴⁰³ Tandoğan, "Çevre Kanunu", s. 37; Kara, **a.g.e.**, s. 117.

⁴⁰⁴ Tandoğan, "Çevre Kanunu", s. 37; Kara, **a.g.e.**, s. 117.

⁴⁰⁵ Tandoğan, **Mes'uliyet Hukuku**, s. 130-131.

⁴⁰⁶ **A.e.**, s. 130-131.

⁴⁰⁷ Kabul Tarihi: 29.06.1956, RG. 09.07.1956/9353.

⁴⁰⁸ Kara, **a.g.e.**, s. 124.

⁴⁰⁹ **A.e.**, s. 124.

Adam çalıştırmanın kusursuz sorumluluğuna ilişkin yukarıda yapılan açıklamalar açıkça göstermektedir ki, Çevre Kanunu'nun 28. maddesi zarar gören bakımından TBK m. 66'ya ve TTK m. 1062'ye göre daha avantajlıdır⁴¹⁰.

TBK m. 66 uyarınca çalıştırıcı, kurtuluş kanıtı getirerek sorumluluktan kurtulabilmektedir. Çevre Kanunu m. 28'de ise böyle bir imkan tanınmamaktadır. Buna ek olarak, adam çalıştırıcının sorumluluğu, TBK m. 72'de düzenlenen genel zamanaşımı süresine tabidir. TBK m. 72'ye göre, "tazminat istemi, zarar görenin zararı ve tazminat yükümlüsünü öğrendiği tarihten başlayarak iki yılın ve her hâlde fiilin işlendiği tarihten başlayarak on yılın geçmesiyle zamanaşımına uğrar". Çevre Kanunu m. 28/2 uyarınca ise, "çevreye verilen zararların tazminine ilişkin talepler zarar görenin zararı ve tazminat yükümlüsünü öğrendiği tarihten itibaren beş yıl sonra zamanaşımına uğrar". Dolayısıyla zamanaşımı süresi bakımından da Çevre Kanunu m. 28 zarar gören bakımından daha avantajlıdır⁴¹¹. Son olarak önemle belirtilmelidir ki, Çevre Kanunu m. 28 kapsamında, önleme ve temizleme masraflarının, ekolojik zararların ve salt ekonomik zararların tazmini de mümkündür⁴¹². Ancak TBK m. 66'ya ve TTK m. 1062'ye göre bunların tazmini kabul edilmemektedir⁴¹³.

TTK m. 1062'de (mülga TTK m. 947'de), TBK m. 66'daki gibi bir kurtuluş kanıtı getirme imkanı bulunmamaktadır. Ancak donatan, gemi adamlarının kusurunun bulunmadığını ispatlayarak sorumluluktan kurtulabilmektedir. Oysa ki, Çevre Kanunu m. 28 uyarınca donatan, gemi adamlarının kusuru bulunmasa da, meydana gelen çevre zararlarından sorumlu olmaktadır⁴¹⁴. Dolayısıyla donatanın, denizde meydana gelen kirlenmelerden ve diğer zararlardan sorumluluğu bakımından da Çevre Kanunu'na başvurulması daha avantajlıdır⁴¹⁵.

⁴¹⁰ Tandoğan, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 54; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 303; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 14, 100-101; Kara, **a.g.e.**, s. 127; Yüce, **a.g.e.**, s. 163-164; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 300-301; Çakırca, "Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu", s. 74-75, 88; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 314.

⁴¹¹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 315. Ancak yazar, çevreyi kirlenenin sorumluluğu bakımından yirmi veya otuz yıl gibi bir üst sürenin düzenlenmemiş olmasını bir eksiklik olarak değerlendirmektedir. Bu hususta, Biyogüvenlik Kanunu m. 14/7'de düzenlenen, zararın ve zarar verenin öğrenilmesinden itibaren iki yıllık ve her halükarda zararı doğuran olayın meydana gelmesinden itibaren yirmi yıllık süreleri örnek olarak göstermektedir. Çevre Kanunu'nda da benzer bir düzenlemenin bulunması gerektiğine değinmektedir, bkz., Başoğlu, **a.g.e.**, s. 333.

⁴¹² **A.e.**, s. 315.

⁴¹³ Kara, **a.g.e.**, s. 127; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 315.

⁴¹⁴ Tandoğan, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 54.

⁴¹⁵ Tandoğan, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 54; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 14, 101; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 301, dn. 85.

2. Yapı Malikinin Sorumluluğu

TBK m. 69'da bina veya diğer yapı eserlerinin malikine yüklenmiş bir kusursuz sorumluluk düzenlemesi bulunmaktadır. TBK m. 69/1'e göre, "bir binanın veya diğer yapı eserlerinin maliki, bunların yapımındaki bozukluklardan veya bakımındaki eksikliklerden doğan zararı gidermekle yükümlüdür". Bir yapının mülkiyeti el değiştirmişse, zarara yol açan olayın gerçekleştiği anda yapının maliki olan kişi sorumlu tutulmaktadır⁴¹⁶.

TBK m. 69/2 uyarınca, binanın veya yapının üzerinde bir intifa veya oturma hakkı kurulmuşsa, bu hakkın sahipleri de malikle birlikte müteselsilen sorumlu olmaktadır. Ancak bu fıkra göre, intifa ve oturma hakkı sahipleri sadece binanın veya yapının bakımındaki eksikliklerden doğan zararlardan sorumludurlar. Yapıdaki bozukluklardan kaynaklanan zararlardan malik tek başına sorumlu olmaktadır. Bu hususta yapımında sağlığa zararlı ve tehlikeli asbest maddesinin kullanıldığı bir binanın çevreye ve binada oturan kişilere verdiği zararlar örnek olarak gösterilebilir.

Doktrinde, bina veya diğer yapıların inşası sırasında plan ve projelerinin idari makamlar tarafından onaylanması ve yapılan kontrollerde herhangi bir eksikliğin bulunmamasının maliki sorumluluktan kurtarmayacağı savunulmaktadır⁴¹⁷.

Adam çalıştıranın sorumluluğundan farklı olarak, yapı malikine kurtuluş kanıtı getirmek suretiyle sorumluluktan kurtulma imkanı verilmemiştir⁴¹⁸. Bu bakımdan, Çevre Kanunu m. 28 ile TBK m. 69 birbirine benzemektedir⁴¹⁹. Ancak, somut olayda her iki sorumluluğun da koşullarının oluşması durumunda, Çevre Kanunu m. 28'e başvurmak daha avantajlıdır⁴²⁰. Çünkü yapı malikinin sorumluluğu, TBK m. 72'deki iki yıllık zamanaşımı süresine tabidir. Ancak Çevre Kanunu m. 28'den doğan talep

⁴¹⁶ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 520-521; Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 233; Eren, **a.g.e.**, s. 736; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 301; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 84; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 185; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 464; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 210; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 156; Çakırca, "Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu", s. 75; Antalya, **a.g.e.**, s. 313; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 316.

⁴¹⁷ Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 230; Eren, **a.g.e.**, s. 743; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 302.

⁴¹⁸ Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 522; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 192; Çörtoğlu, **Komşuluk Hukuku**, s. 226-227; Eren, **a.g.e.**, s. 744; Sirmen, "Malikin Sorumluluğu", s. 300-301; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 84; Yavuz, "Kirlenenlerin Hukukî Sorumluluğu", s. 44; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 173, 178; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 208; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 156; Çakırca, "Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu", s. 75, dn. 87; Antalya, **a.g.e.**, s. 312; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 315-316.

⁴¹⁹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 316.

⁴²⁰ Yüce, **a.g.e.**, s. 164; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 300; Çakırca, "Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu", s. 88; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 316.

hakları beş yılda zamanaşımına uğramaktadır. Buna ek olarak, Çevre Kanunu m. 28 kapsamında tazmin edilebilen, temizleme masraflarının, ekolojik zararların ve salt ekonomik zararların TBK m. 69 uyarınca tazmini mümkün değildir⁴²¹. Yine Çevre Kanunu m. 28 bakımından bir avantaj da, sorumlu tutulan kişilerin TBK m. 69’a göre daha geniş olmasıdır⁴²². Çevre Kanunu m. 28 uyarınca, sadece malik, intifa hakkı sahibi veya oturma hakkı sahibi değil, çevre zararına neden olan herkes sorumludur.

3. Tehlike Sorumluluğu

TBK m. 71/1’e göre, önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletmenin faaliyetinden zarar doğduğu takdirde, bu zarardan işletme sahibi ve varsa işleten müteselsilen sorumlu olmaktadır. Bu, mülga 818 sayılı TBK’da bulunmayan bir düzenlemedir. Tehlike sorumluluğuna ilk defa 6098 sayılı TBK’da yer verilmiştir.

TBK m. 71/2’de, “önemli ölçüde tehlike arz etmenin” nasıl belirleneceğine ilişkin açıklamalara yer verilmektedir. Buna göre, bir işletmenin, mahiyeti veya faaliyette kullanılan malzeme, araçlar ya da güçler göz önünde tutulduğunda, bu işlerde uzman bir kişiden beklenen tüm özenin gösterilmesi durumunda bile sıkça veya ağır zararlar doğurmaya elverişli olduğu sonucuna varılırsa, önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletme olduğu kabul edilmektedir.

TBK m. 71 uyarınca önemli olan, işletmenin somut olayda fiilen tehlike yaratması değil, işletmenin niteliğinin ve faaliyetinin tehlike yaratmaya her zaman yatkın olmasıdır⁴²³.

TBK m. 71’e göre sorumlu kişiler, işletme sahibi ve işletendir. Bu kişiler, kusur aranmaksızın ve müteselsilen sorumludurlar⁴²⁴.

TBK m. 71/3, belirli bir tehlike durumu için öngörülen özel sorumluluk hükümlerini saklı tutmaktadır. Doktrinde, daha önce de belirtildiği gibi, Çevre Kanunu m. 28’i tehlike sorumluluğunun özel bir görünümü olarak kabul edenler bulunmaktadır⁴²⁵. Bu görüşe göre, Çevre Kanunu m. 28’in eksikleri ve boşlukları,

⁴²¹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 316-317.

⁴²² Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 88; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 316.

⁴²³ Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 103; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 198; Eren, **a.g.e.**, s. 562; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 197; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 149; Antalya, **a.g.e.**, s. 359, 365; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 317-318.

⁴²⁴ Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 199; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 198; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 484; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 214; Antalya, **a.g.e.**, s. 364; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 318.

⁴²⁵ Bkz., s. 72, dn. 78.

genel hüküm olan TBK m. 71 ile doldurulabilecektir⁴²⁶. Bu çalışmada üstün tutulan görüşe göre ise, Çevre Kanunu m. 28 ağırlaştırılmış bir objektif sorumluluk düzenlemesi getirmektedir. Dolayısıyla, Çevre Kanunu m. 28 bakımından işletmenin, önemli ölçüde tehlike arz etmesi veya etmemesi bir önem taşımamaktadır⁴²⁷.

Doktrinde, Çevre Kanunu m. 13/6’da yer alan hüküm ile özel bir tehlike sorumluluğu düzenlemesi getirildiğine değinilmektedir⁴²⁸. Bu görüşe göre, Çevre Kanunu m. 13/6, m. 28’e göre özel bir düzenleme olduğu için öncelikli olarak uygulanmalıdır⁴²⁹.

Çevre Kanunu m. 13/6’ya göre:

“Tehlikeli kimyasalların üretimi, satışı, depolanması, kullanılması ve taşınması faaliyetleri ile tehlikeli atıkların toplanması, taşınması, geçici ve ara depolanması, geri kazanımı, yeniden kullanılması ve bertarafı faaliyetlerinde bulunanlar, bu Kanun ile getirilen yükümlülükler açısından müteselsilen sorumludurlar. Sorumlular bu Kanunda belirtilen meslekî faaliyetleri nedeniyle oluşacak bir kaza dolayısıyla üçüncü şahıslara verebilecekleri zararlara karşı tehlikeli kimyasal ve tehlikeli atık malî sorumluluk sigortası yaptırmak zorunda olup, faaliyetlerine başlamadan önce Bakanlıktan gerekli izni alırlar. Sigorta yaptırmaya zorunluluğuna uymayan kurum, kuruluş ve işletmelere bu faaliyetler için izin verilmez”.

Bu düzenlemenin en önemli özelliği, mali sorumluluk sigortası yaptırmaya zorunluluğu getirmesidir⁴³⁰. Buna ek olarak maddeye göre, kişilerin, tehlikeli kimyasal ve atıklarla ilgili faaliyetlere başlamadan önce Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’ndan izin alma yükümlülüğü bulunmaktadır.

6491 sayılı Türk Petrol Kanunu’nun⁴³¹ da bir tehlike sorumluluğu düzenlemesi getirdiğine işaret edilmektedir⁴³². Kanun’un 22. maddesi 4. fıkrası uyarınca: “Petrol hakkı sahibi, üzerinde işlem yaptığı arazinin maliki veya zilyedi bulunan kişiye, araziye, o yerdeki tesislere verdiği zararı ve bu kişinin mahrum kaldığı ürün bedelini

⁴²⁶ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 169, 320.

⁴²⁷ Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 89.

⁴²⁸ Antalya, **a.g.e.**, s. 427; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 321.

⁴²⁹ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 321.

⁴³⁰ **A.e.**, s. 321.

⁴³¹ Kabul Tarihi: 30.05.2013, RG. 11.06.2013/28674.

⁴³² Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 103; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 324.

veya işletme kazancını ödemekle mükelleftir”. Bu hükme göre Kanun, petrol hakkı sahibinin sorumluluğunu sınırlamıştır⁴³³. Buna göre petrol hakkı sahibi, sadece taşınmaz maliki veya zilyedine karşı sorumludur. Buna ek olarak, sorumluluk, sadece üzerinde işlem yapılan taşınmaz ve tesisler ile malikin veya zilyedin mahrum kaldığı ürün bedeli veya işletme kazancı ile sınırlıdır. Doktrinde, Kanun’un özel bir düzenleme olduğu vurgulanmakta ve Çevre Kanunu’nun ancak söz konusu düzenlemenin kapsamına girmeyen zararlar bakımından uygulanacağı belirtilmektedir⁴³⁴. Dolayısıyla taşınır malların uğradığı zararlara ve üçüncü kişilerin maddi ve manevi zararlarına ilişkin olarak Çevre Kanunu m. 28 uygulanmaktadır⁴³⁵.

Tehlike esasına dayanan özel bir sorumluluk hükmü düzenlediği belirtilen⁴³⁶ bir diğer kanun, 5312 sayılı Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanun’dur⁴³⁷. Söz konusu Kanun m. 6 uyarınca: “Bu Kanun kapsamına giren gemi ve kıyı tesislerinin sorumlu tarafları, uygulama alanlarında gemi ve kıyı tesislerinden kaynaklanan olay sonucu ortaya çıkan kirlenmenin veya kirlenme tehlikesinin neden olduğu; temizleme masraflarını, koruyucu önlemlere ilişkin masrafları, canlı kaynaklar ve deniz yaşamına verilen zararları, bozulan çevrenin yeniden oluşturulması, toplanan atıkların taşınması ve bertarafı için yapılacak masrafları, geçim için kullanılan doğal ve canlı kaynaklarda meydana gelen zararları, özel mallardaki zararları, şahısların yaralanması ve ölümünden kaynaklanan zararları, gelir kayıplarını, gelir ve kazanç kapasitelerine verilen zararları ve diğer kamu zararlarını tazmin etmekle müteselsilen sorumludur”. Kanun, Türkiye’nin iç suları, karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesinden oluşan deniz yetki alanlarında meydana gelen kirlenmelere uygulanmaktadır (m. 3/1(p)). Madde 11 uyarınca, Kanun’un uygulama alanına giren zararların tazmini için Denizcilik Müsteşarlığı’na başvuru yapılmalıdır. Bu bakımdan Kanun, zararların idari başvuru yoluyla

⁴³³ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 324.

⁴³⁴ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 55; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 103; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 324.

⁴³⁵ Tandoğan, “Çevrenin Kirlenmesi”, s. 55; Helvacı, Yüksek Lisans Tezi, s. 103; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 324.

⁴³⁶ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 323.

⁴³⁷ Kabul Tarihi: 03.03.2005, RG. 11.03.2005/25752.

giderilmesini sağlamaktadır⁴³⁸. Doktrinde söz konusu Kanun'un da Çevre Kanunu m. 28 karşısında öncelikle uygulanacağı vurgulanmaktadır⁴³⁹.

Doktrinde özel bir tehlike sorumluluğu olarak üzerinde durulan⁴⁴⁰ bir diğer kanun, 2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu'dur⁴⁴¹. Söz konusu Kanun'un 134. maddesinde, sivil hava araçlarının üçüncü kişilere verdiği zararlardan, aracın işleteninin sorumlu olduğu belirtilmektedir. Doktrinde bu hükmün, bir kirlenmeden kaynaklanan zararların tazmini bakımından tek başına yeterli olabileceği ifade edilmektedir⁴⁴².

Tehlike esasına dayanan özel sorumluluk düzenlemesi getirip getirmediği tartışmalı olan bir kanun da, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'dur⁴⁴³. Kanun'un 4. ve 5. maddelerinde işverenin çalışanlarına talimat verme, denetleme, çalışma şekli ve üretim metotlarının seçiminde özen gösterme yükümlülüklerinden bahsedilmektedir.

Yargıtay'ın bazı kararlarına göre işverenin iş kazasından sorumluluğu tehlike esasına dayanan bir kusursuz sorumluluk düzenlemesidir. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin 1981 yılında verdiği bir kararda⁴⁴⁴, "İş kazalarında ise işverenin sorumluluğu akti bir sorumluluk olup, bu yön, kasdı veya işçilerin sağlığını koruma ve iş güvenliği ile ilgili mevzuat hükümlerine aykırı hareketi ve yahut suç sayılır bir eylemi sonucunda meydana gelen zararlardan başka, tehlike (risk) nazariyesine dayalı kusursuz sorumluluğu da içerir" denilmektedir. Aynı doğrultuda Yargıtay 21. Hukuk Dairesi'nin 2012 yılında verdiği bir karara⁴⁴⁵ göre de, işverenin iş kazalarından sorumluluğu bir tehlike sorumluluğu çeşididir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 2003 yılında verdiği bir kararda da⁴⁴⁶, "Taraflara atfedilecek bir kusurun bulunmadığı

⁴³⁸ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 323.

⁴³⁹ **A.e.**, s. 323.

⁴⁴⁰ Tandoğan, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 54-55; Tandoğan, "Çevre Kanunu", s. 37.

⁴⁴¹ Kabul Tarihi: 14.10.1983, RG. 19.10.1983/18196.

⁴⁴² Tandoğan, "Çevrenin Kirlenmesi", s. 54-55; Tandoğan, "Çevre Kanunu", s. 37.

⁴⁴³ Kabul Tarihi: 20.06.2012, RG. 30.06.2012/28339.

⁴⁴⁴ Y. 9. HD, E. 1981/11284, K. 1981/15904, 29.12.1981, (Çevrimiçi) <http://www.hukukturk.com/Goster.aspx?v=JBH6PCA7Y452SA7BX65ZPD326ZJT7UUQULKETMSG3B5W2J5HGD7Q>, 13 Haziran 2020.

⁴⁴⁵ Y. 21. HD, E. 2012/4196, K. 2012/5289, 05.04.2012, (Çevrimiçi) <http://www.kazanci.com.tr/gunluk/21hd-2012-4196.htm>, 13 Haziran 2020.

⁴⁴⁶ YHGK, E. 2003/673, K. 2003/641, 12.11.2003, (Çevrimiçi) <http://www.hukukturk.com/Goster.aspx?v=JBH6PCA7Y452SA7BX65ZPD326CUNV87QAHE3KBT EF25Y5VXKVB45667XW3XPHE25SJXCYEXMM7LBD>, 13 Haziran 2020.

dosya kapsamı ile anlaşılmasına ve kabul edilmesine rağmen hiç kimseye kusur izafe edilememesi halinde dahi işçinin Sosyal güvenlik hakları tümünden feda edilmemeli tehlike risk nazariyesi bu durumlarda gözönüne alınarak istihdam eden işverenlere de bir miktar sorumluluk verilmelidir” denilmekte ve işverenin sorumluluğu bir tehlike sorumluluğu olarak kabul edilmektedir.

Yargıtay’ın bazı kararlarında ise işverenin sorumluluğu kusura dayanan bir sorumluluk olarak kabul edilmektedir. Yargıtay 10. Hukuk Dairesi’nin 2011 yılında verdiği bir kararda⁴⁴⁷ yerel mahkemenin hükmüne esas alınan kusur raporunun yetersiz olduğuna değinilmektedir. Bu nedenle “...kusur aidiyeti konusunda eksik ve yetersiz incelemeye dayalı kusur raporu esas alınmak suretiyle sonuca varılması, usul ve yasaya aykırı olup, bozma nedenidir” şeklinde karara varılmıştır. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun 2013 yılında verdiği bir karara göre de⁴⁴⁸, iş yerinde meydana gelen iş kazaları nedeniyle işverenin hukuki sorumluluğunun niteliğinin kusura dayandığı belirtilmiş ve yerel mahkemenin kusur incelemesi yapmadan maddi ve manevi tazminat talepleri hakkında karar vermesi nedeniyle direnme kararının bozulmasına hükmedilmiştir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun yine 2013 yılında verdiği başka bir kararda da⁴⁴⁹, “Görüldüğü üzere, işverenin sorumluluğu, kusur sorumluluğu olup, bu sorumluluk; işverenin kastı, işçilerin sağlığını koruma ve iş güvenliği ile ilgili mevzuat hükümlerine aykırı hareketi veya suç sayılır eyleminin gerçekleşmesine bağlanmıştır” denilmektedir.

⁴⁴⁷ Y. 10. HD, E. 2010/4226, K. 2011/12281, 22.09.2011, (Çevrimiçi) <http://www.hukukturk.com/Goster.aspx?v=JBH6PCA7Y452SA7BX65ZPD326Z77B6NWZHVSEZD2C9BMJ7RHNUHLPWFEH2WBCCQJQRBW62FVP4ESF>, 13 Haziran 2020.

⁴⁴⁸ YHGK, E. 2012/1121, K. 2013/386, 20.03.2013, (Çevrimiçi) <http://www.hukukturk.com/Goster.aspx?v=JBH6PCA7Y452SA7BX65ZPD326CZX5QRK2ZMMCF7T6CQTEMH77QH7Q>, 13 Haziran 2020.

⁴⁴⁹ YHGK, E. 2012/1141, K. 2013/282, 27.02.2013, (Çevrimiçi) <http://www.hukukturk.com/Goster.aspx?v=JBH6PCA7Y452SA7BX65ZPD326MUMJFMLSTW6SYQCT467W99TMFNA>, 13 Haziran 2020.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLETLERARASI ÖZEL HUKUKTA ÇEVRE ZARARI KAVRAMI VE UYGULANACAK HUKUKUN BELİRLENMESİ

Milletlerarası özel hukuk, kanunlar ihtilafı kuralları vasıtasıyla, yabancılık unsuru içeren hukuki olayla en sıkı ilişki içerisinde bulunan maddi hukuk kuralının uygulanmasını ve böylece milletlerarası özel hukuk hakkaniyetini gerçekleştirmeyi hedeflemektedir¹. Bu bağlamda, çevre zararlarından doğan sorumluluğa uygulanacak hukukun tespiti için kanunlar ihtilafı kurallarının incelenmesi gerekmektedir.

Hukuk sistemleri, genel olarak, milletlerarası antlaşmaların kanunlar karşısında öncelikli olarak uygulanmasını kabul etmektedir. Bu hususta İsviçre'nin Milletlerarası Özel Hukuk Kanunu (MÖHK)² m. 1/2'den, Avrupa Birliği hukuku bakımından 864/2007 sayılı Roma II Tüzüğü³ m. 28/1'den ve Türk hukuku için 5718

¹ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 4-5; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 5; David McClean, Verónica Ruiz Abou-Nigm, **Morris: The Conflict of Laws**, 9th Edition, London, Sweet & Maxwell, 2016, s. 5-6; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 6, 14; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 17-18; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 33-35; Maebh Harding, **Conflict of Laws**, Fifth Edition, Abingdon, New York, 2014, s. 11; Doğan, **a.g.e.**, s. 203-205; Şanlı, Esen, Ataman-Fıganmeşe, **a.g.e.**, s. 26; Pascal Grolimund, Anton K. Schnyder, Nicolas Mosimann, **Private International Law in Switzerland**, Zurich, Dike Verlag AG, 2013, s. 14.
² Kanun 01.01.1989 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu çalışmada söz konusu Kanun "İsviçre MÖHK" şeklinde kısaltılmaktadır. Kanun'un İngilizce çeviri metni ve maddeler hakkında açıklamalar için bkz., Pierre A. Karrer, Karl W. Arnold, Paolo Michele Patocchi, **Switzerland's Private International Law: Introduced, Translated and Annotated**, Second Edition, Deventer, Kluwer Law and Taxation Publishers, 1994.

³ Tüzük, Danimarka hariç [Avrupa Birliği kanuni düzenlemeleri, 1958 Roma Antlaşması'na ek olarak düzenlenen 22 numaralı Protokol'ün 1. ve 2. maddeleri uyarınca, Danimarka bakımından bağlayıcı değildir. Ayrıca bu konuda bkz., Roma II Tüzüğü m. 1/4 ve Önsözü m. 40. Birleşik Krallık ise, Roma Antlaşması'na ek olarak düzenlenen 21 numaralı Protokol m. 3 gereğince, Avrupa Birliği düzenlemelerinin kendi ülkesinde uygulanması için onay verebilmektedir. Birleşik Krallık Roma II Tüzüğü'nün kabulü ve uygulanması sürecinde rol almıştır ve dolayısıyla Tüzük Birleşik Krallık bakımından da bağlayıcıdır (Roma II Tüzüğü Önsözü m. 39). Ancak Birleşik Krallık bakımından, 23.06.2016 tarihindeki "Brexit" Referandumu'ndan sonra Avrupa Birliği düzenlemelerinin geçerliliği sorunu karşımıza çıkmaktadır. Referandumdan sonra Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılması için bir geçiş süreci öngörülmüştür. 25.11.2018 tarihinde kabul edilen Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden Ayrılma Şartlarına İlişkin Antlaşma m. 66/1(b) ve m. 126 uyarınca, Roma II Tüzüğü, 31.12.2020 tarihine kadar (Antlaşma m. 132 uyarınca geçiş süreci bir veya iki yıl uzatılabilecektir) uygulanmaya devam edilecektir. Antlaşma'nın tüm metni için bkz., (Çevrimiçi) https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/759019/25_November_Agreement_on_the_withdrawal_of_the_United_Kingdom_of_Great_Britain_and_Northern_Ireland_from_the_European_Union_and_the_European_Atomic_Energy_Community.pdf, 25 Ocak 2019. Bu hususta ayrıca önemle belirtilmelidir ki, 22.08.2017 tarihinde, Birleşik Krallık hükümeti tarafından yayımlanan "Providing a Cross-Border Civil Judicial Cooperation Framework: a Future Partnership Paper"da (para. 19'da), Avrupa Birliği devletleri arasında karşılıklılık aramayan Roma I ve Roma II Tüzüklerinin Birleşik Krallık'ın iç hukukuna aktarılacağı ve bunların uygulanmaya devam edileceği belirtilmiştir, bkz., **Dicey, Morris and Collins on The Conflict of Laws: Fourth Cumulative Supplement to the Fifteenth Edition**, Ed. Lord Collins of Mapesbury, Jonathan Harris,

sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun (MÖHUK) m. 1/2'den söz edilebilecektir.

İsviçre MÖHK m. 1/2'de açıkça milletlerarası antlaşmaların öncelikli olarak uygulanacağı belirtilmektedir. Roma II Tüzüğü m. 28/1'e göre de, Tüzük, Avrupa Birliği devletlerinin tarafı bulunduğu milletlerarası antlaşmaların uygulanmasını engellememektedir⁴.

Türk hukukunda MÖHUK m. 1/2, taraf olunan milletlerarası antlaşmaları saklı tutmaktadır. Doktrinde "saklı tutma" kavramı, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası m. 90/5 ile birlikte değerlendirilmektedir⁵. Dolayısıyla kanunlar ihtilafı kurallarına yer veren milletlerarası antlaşmalar, MÖHUK m. 1/2 ile saklı tutuldukları ve MÖHUK karşısında "özel kanun" niteliğinde oldukları için öncelikli olarak uygulanmaktadır⁶.

Tüm bu bilgiler ışığında, çalışma konusu bakımından ilk planda milletlerarası antlaşmalarda yer alan kanunlar ihtilafı kurallarının incelenmesi gerekmektedir⁷.

Sir Richard Aikens, Edward Devereux, Andrew Dickinson, J. D. McClean, Campbell McLachlan, Felicity Toubé, Veronica Ruiz Abou-Nigm, London, Sweet & Maxwell, 2017, s. xi.], bütün Avrupa Birliği devletleri bakımından bağlayıcıdır. Dolayısıyla Tüzük, Avrupa Birliği devletlerinin sözleşme dışı borçlara uygulanacak hukuk konusunda kendi iç hukuklarını değiştirmiştir. Ancak doktrinde Tüzük'ün hangi tarihten sonra gerçekleşen olaylar için uygulanacağı hususunda bir tartışma bulunmaktadır. Bu tartışma Tüzük'ün 31. maddesinin ifadesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Tüzük'ün 31. maddesinde bir tarih yer almamaktadır. Sadece Tüzük'ün "yürürlüğe girdikten" sonraki olaylar için uygulanacağı belirtilmektedir. Tüzük'ün 32. maddesinde ise, Tüzük'ün 29. maddesi hariç, Tüzük'ün maddelerinin 11.01.2009 tarihinden itibaren uygulanacağına değinilmektedir. Doktrinde bir görüşe göre, 1958 Roma Antlaşması m. 297/1(Lizbon Antlaşması ile değiştirilmeden önceki metinde m. 254/1) uyarınca Roma II Tüzüğü, Avrupa Birliği Resmi Gazetesi'nde yayımlandıktan yirmi gün sonra, yani 20.08.2007 tarihinde, yürürlüğe girdiği için bu tarihten sonra meydana gelen olaylara uygulanmalıdır, bkz., McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 481(burada önemle belirtilmelidir ki, yazar sehven 2007 yerine 2008 yılından bahsetmektedir); Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 289. Ancak başka bir görüşe göre ise, Tüzük'ün 31. ve 32. maddeleri birlikte ele alınmalıdır. 20.08.2007, üye devletlerin idari işleri ile ilgili bir tarihtir. Tüzük'ün 32. maddesinde açıkça 11.01.2009 tarihinden bahsedildiği için Tüzük bu tarihten sonra gerçekleşen olaylar bakımından bağlayıcı hale gelmiştir. Bu tarihten önce gerçekleşen olaylar için ise devletlerin kendi kanunlar ihtilafı kuralları geçerli olmaya devam edecektir, bkz., Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2142-2144; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 786; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 372; Harding, **a.g.e.**, s. 178.

⁴ Ancak önemle belirtilmelidir ki, Roma II Tüzüğü m. 28/2'ye göre Tüzük sadece Avrupa Birliği'ne üye devletlerin kendi aralarındaki antlaşmaların yerine geçmektedir. Madde 28/1 uyarınca, Avrupa Birliği'ne üye devletlerin, üye olmayan üçüncü devletlerle aralarındaki antlaşmalar, Tüzük'e göre öncelikli olarak uygulanmaktadır.

⁵ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 72-73; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 30-31; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 42-45; Şanlı, Esen, Ataman-Fıganmeşe, **a.g.e.**, s. 15; Doğan, **a.g.e.**, s. 14.

⁶ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 73; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 30-31; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 45; Şanlı, Esen, Ataman-Fıganmeşe, **a.g.e.**, s. 15; Doğan, **a.g.e.**, s. 13-14.

⁷ Çevre zararlarından doğan hukuki sorumluluğa ilişkin doğrudan maddi düzenlemelere yer veren milletlerarası antlaşmalara II. Bölüm başlığı altında değinilmiştir. Bu antlaşmalar Anayasa m. 90/5 uyarınca öncelikli olarak uygulanmaktadır.

Ancak, çevre zararları konusunda kanunlar ihtilafı kurallarına yer veren çok az sayıda antlaşma bulunmaktadır⁸. Bu milletlerarası antlaşmalar da, sadece bazı özel çevre zararları (özellikle nükleer zararlar ve deniz kirliliği) konusunda kanunlar ihtilafı kurallarına yer vermektedir⁹. Milletlerarası alanda genel anlamda çevre zararlarından doğan sorumluluğa uygulanacak hukuka ilişkin bir antlaşma bulunmamaktadır¹⁰. Dolayısıyla, çalışma konusu bakımından esas olarak devletlerin iç hukuklarının incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

I. MİLLETLERARASI ÖZEL HUKUKUN KAPSAMINA GİREN ÇEVRE ZARARLARI VE BU ZARARLARDAN DOĞAN SORUMLULUĞUN VASIFLANDIRILMASI

A. Çevre Zararlarının Milletlerarası Özel Hukukun Kapsamına Girmesi İçin Gereken Şartlar

1. Yabancılık Unsuru Taşınması

Bir hukuki olay veya ilişkinin milletlerarası özel hukukun uygulama alanına girmesi için öncelikle yabancılık unsuru taşınması gerekmektedir¹¹. Diğer bir ifadeyle, davanın taraflarının veya dava konusu olayın mahkemenin bağlı olduğu devlet dışında

⁸ von Bar, **a.g.e.**, s. 321, 360; Carmen Otero García-Castrillón, “International Litigation Trends in Environmental Liability: A European Union–United States Comparative Perspective”, **Journal of Private International Law**, Vol. VII, No. 3, 2011, s. 555-556; 565. Milletlerarası Özel Hukuka Dair La Haye Konferansı Teşkilatı Daimi Bürosu Genel Sekreteri Christophe Bernasconi de, çevre zararlarından doğan sorumluluk konusunda kanunlar ihtilafı kuralı içeren antlaşmaların nadiren bulunduğuna değinmektedir, bkz., Christophe Bernasconi, “Civil Liability Resulting from Transfrontier Environmental Damage: A Case for the Hague Conference?”, **Hague Yearbook of International Law**, Vol. XII, 1999, s. 70.

⁹ Bkz., III B 5.

¹⁰ Planas, **a.g.e.**, s. 290. Milletlerarası Özel Hukukuna Dair La Haye Konferansı Teşkilatı Daimi Bürosu Genel Sekreteri Christophe Bernasconi, çevre zararlarından sorumluluk konusundaki kanunlar ihtilafı kurallarının çok çeşitli olduğuna ve bu kuralların dünya çapında yeknesak bir hale getirilmesi ihtiyacına değinmektedir, bkz., Bernasconi, **a.g.e.**, s. 86-87.

¹¹ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 3; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 3; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 1-2; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 5; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 18; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 5; Ulucak, **a.g.e.**, s. 2; Harding, **a.g.e.**, s. 2, 10; Adrian Briggs, **The Conflict of Laws**, Ed. Paul Craig, Third Edition, Oxford, Oxford University Press, 2013, s. 1-2; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 6; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 5; Gülören Tekinalp, Ergin Nomer, Ayşe Odman Boztosun, **Private International Law in Turkey**, Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International BV, 2012, s. 24; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 7-8; Doğan, **a.g.e.**, s. 6.

farklı bir devlet ile bağlantısının bulunması durumunda, milletlerarası özel hukuk kuralları devreye girmektedir¹².

Yabancılık unsuru çok farklı şekillerde gündeme gelebilmektedir¹³. Bu bağlamda, davanın taraflarının yabancı devlet vatandaşlığına sahip olmaları¹⁴ veya farklı bir devlette yerleşim yerlerinin bulunması¹⁵ birer yabancılık unsurudur. Bir iş insanının iflası ve yabancı devletlerde birden çok alacaklıya sahip olması¹⁶ veya bir boşanma davasında davanın taraflarının yabancı olması¹⁷ doktrinde bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Yine dava konusu malvarlığının farklı bir devlette bulunması¹⁸, bir sözleşmeye dayanılarak açılan davada sözleşmenin farklı bir devlette kurulması veya sözleşmeye ilişkin ifa işlemlerinin farklı bir devlette yapılması¹⁹ yabancılık unsuru olarak kabul edilmektedir. Davanın haksız fiile ilişkin olması halinde, haksız fiilin yabancı bir devlette gerçekleşmesi de davaya yabancılık unsuru katmaktadır²⁰. Bunlara ek olarak, davanın taraflarının aralarındaki ilişkiye yabancı bir

¹² Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 3; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 4-5; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 1; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 5; Luther L. McDougal, III, Robert L. Felix, Ralph U. Whitten, **American Conflicts Law**, 5th Edition, New York, Transnational Publishers Inc., 2001, s. 4; Robert L. Felix, Ralph U. Whitten, **American Conflicts Law: Cases and Materials**, Sixth Edition, New York, Matthew Bender & Company (a member of LexisNexis), 2015, s. 1; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 10; Turgut Turhan, **Haksız Fiilden Doğan Kanunlar İhtilâfı Alanında İka Yeri Kuralı**, Ankara, Dayınlarlı Yayıncılık, 1989, s. 28; Harding, **a.g.e.**, s. 2; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 6; Briggs, **a.g.e.**, s. 1-2; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 5; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 8; Doğan, **a.g.e.**, s. 6.

¹³ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 3; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 5; McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 4; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 7-10; Uluocak, **a.g.e.**, s. 2; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁴ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 3; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 5; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 2; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 5; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 18; Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 1; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 10; Uluocak, **a.g.e.**, s. 2; Harding, **a.g.e.**, s. 2; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 24; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁵ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 5; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 5; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 18; Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 1; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 10; Uluocak, **a.g.e.**, s. 2; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁶ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 5.

¹⁷ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 5; Harding, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁸ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 3; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 5; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 1-2; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 5; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 18; McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 4; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 10; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁹ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 3; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 5; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 1-2; McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 4; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 10; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 9; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 1.

²⁰ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 3; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 2; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 18; McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 4; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 10; Uluocak, **a.g.e.**, s. 4; Harding, **a.g.e.**, s. 2; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 9; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 1.

hukukun uygulanmasını kararlaştırdığı durumlarda da bir yabancılık unsurundan bahsedilmektedir²¹.

Çevre zararlarından kaynaklanan ve yabancılık unsuru taşıyan ihtilaflar da milletlerarası özel hukukun uygulama alanına girmektedir²². Dolayısıyla çevre zararlarından kaynaklanan ihtilafların hangi durumlarda yabancılık unsuru taşıdığıнын tespiti önem taşımaktadır.

Çevre zararları doğası gereği yabancı niteliktedir, çünkü nadiren bir devletin sınırları içerisinde ortaya çıkmaktadır²³. Genellikle zarara yol açan fiil tek bir yerde gerçekleşmesine rağmen, sonuçları bakımından birden fazla devleti veya hiçbir devletin egemenliği altında bulunmayan alanları etkilemektedir²⁴.

Doktrinde, zarara neden olan fiilin gerçekleştiği alandan farklı yerde ortaya çıkan zararlar, “mesafe zararları” kavramı altında açıklanmaktadır²⁵. Bu kavram, sadece bir devletin sınırları içerisinde ortaya çıkan zararların yanında, fiilin gerçekleştiği devletin sınırları dışında ortaya çıkan zararları da kapsamaktadır²⁶. Bir devletin sınırları dışında ortaya çıkan zararlar, “sınıraşan zararlar” olarak adlandırılmaktadır²⁷. Bu bağlamda sınıraşan zararların, mesafe zararlarının bir türü olduğu söylenebilecektir.

Genellikle hava kirliliğinin hava akımları ve su kirliliğinin dalgalar yoluyla taşınması sınıraşan zararlara neden olmaktadır²⁸.

Dalgalar yoluyla taşınan kirliliğin yol açtığı sınıraşan zarara, Petrol şirketi British Petroleum’a ait Meksika Körfezi’ndeki “Deepwater Horizon” adlı petrol platformunda 20 Nisan 2010’da yaşanan patlama örnek olarak gösterilebilir²⁹. Bu

²¹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 5; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 10; Harding, **a.g.e.**, s. 3.

²² Başoğlu, **a.g.e.**, s. 335.

²³ von Bar, **a.g.e.**, s. 303; Sema Çörtoğlu Koca, “Conflict of Laws on Environmental Liability Law”, **Ankara Bar Review**, Vol. II, Issue 2, 2009, s. 23; Planas, **a.g.e.**, s. 290.

²⁴ von Bar, **a.g.e.**, s. 303; Çörtoğlu Koca, “Environmental Liability”, s. 23; Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 130.

²⁵ Yongalık, **a.g.e.**, s. 56; von Bar, **a.g.e.**, s. 321, 365; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 158; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 26.

²⁶ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 26.

²⁷ Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 49.

²⁸ von Bar, **a.g.e.**, s. 303; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 26; Planas, **a.g.e.**, s. 295.

²⁹ Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 132-133.

patlama sonucunda on binlerce varil ham petrol Meksika Körfezi'ne yayılmıştır³⁰. Okyanusa yayılan petrol yüzünden birçok deniz canlısının hayatı tehlikeye girmiştir³¹.

Hava akımı yoluyla yaşanan sınıraşan zararlara genellikle radyoaktif bulutlar neden olmaktadır³². Çernobil şehrinde gerçekleşen reaktör kazası bunun en somut örneklerinden birini oluşturmaktadır³³. 20. yüzyılın en büyük çevresel felaketlerinden biri olan kaza, Çernobil Nükleer Santrali'nde yaşanmış; ancak Sovyetler Birliği'ne komşu Karadeniz ülkeleri yanında, ABD, Kanada ve Japonya gibi çok uzak mesafede bulunan devletleri de etkilemiştir³⁴.

2015 yılı sonbaharında Endonezya'da çiftlik alanı açmak için yakılan orman arazisinin yol açtığı hava kirliliği de sınıraşan zarara örnek olarak gösterilebilir³⁵. Yangın dolayısıyla ortaya çıkan karbon gazları, Malezya, Singapur ve Tayland'da olumsuz sonuçlar doğurmuştur³⁶. Bu olay sonucunda birçok solunum yolu hastalığı yaşanmış, okullar bir süre kapanmış, uçuşlar iptal edilmiş ve turizm bu durumdan olumsuz etkilenmiştir³⁷.

Teflon ürünlerin yaratıcısı **DuPont** şirketinin çevre ve insan sağlığına verdiği zararlar da sınıraşan zararlara bir örnektir. Teflon ürünlerin içeriğinde bulunan karbon ve flüor bileşiminden oluşan C8 isimli kimyasal maddenin, Ohio Nehri'ne dökülen fabrika atıkları yoluyla içme sularına karışması sonucunda su kirliliği; fabrika bacalarından çıkan gazlar nedeniyle ise hava kirliliği meydana gelmiştir³⁸. Söz konusu kimyasal maddenin troid hastalıkları, ülseratif kolit, yüksek kolesterol, gebeliğe bağlı hipertansiyon, böbrek ve testis kanseri gibi birçok hastalığa neden olduğunun

³⁰ Sürmelioglu, Yüksek Lisans Tezi, s. 132-133; Arcanjo Wacunzo, "BP – Deepwater Horizon Tragedy (A deep Analysis after half decade past)", (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/275462305_Deepwater_Horizon_Tragedy_April_2010_-_Arcanjo_Wacunzo, 29 Ekim 2018, s. 22.

³¹ Wacunzo, **a.g.e.**, s. 22.

³² Planas, **a.g.e.**, s. 295.

³³ von Bar, **a.g.e.**, s. 303.

³⁴ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 334; Ruşen Keleş, "Giriş: İnsan, Çevre, Toplum", **İnsan Çevre Toplum**, Yay. Haz. Ruşen Keleş, 3. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s. 14.

³⁵ Planas, **a.g.e.**, s. 290.

³⁶ **A.e.**, s. 290.

³⁷ **A.e.**, s. 290-291.

³⁸ Roy Shapira, Luigi Zingales, "Is Pollution Value-Maximizing? The DuPont Case", **National Bureau of Economic Research Working Paper**, No. 23866, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.nber.org/papers/w23866.pdf>, 14 Haziran 2020, s. 6.

anlaşılması üzerine şirkete karşı birçok dava açılmış ve şirketin meydana gelen zararlar nedeniyle tazminat ödemesine karar verilmiştir³⁹.

Bu çevresel felaketler, insanların çevre üzerindeki müdahalelerinin, devletlerin sınırlarına ve farklı ekonomik ya da sosyal düzenlere bağlı olmaksızın olumsuz etkiler doğurabileceğini açıkça göstermektedir⁴⁰.

Sınıraşan zararlar yabancılık unsuru taşıyan çevre zararlarının önemli bir bölümünü oluştursa da, çevre zararları için yabancılık unsuru oluşturan farklı etkenler de bulunmaktadır. Çevre zararına neden olan kişinin veya zarar görenin yabancı olması ya da bunların yerleşim yerlerinin veya mutad meskenlerinin yabancı bir devlette bulunması gibi durumlar buna örnektir⁴¹. Bunlara ek olarak, çevre zararına neden olan bir tüzel kişi ise, bu kişinin idare merkezinin yabancı bir devlette bulunması da olaya yabancılık unsuru katmaktadır⁴².

2. Özel Hukuk İlişkilerinden Doğması

Bir hukuki olay veya ilişkinin milletlerarası özel hukukun kapsamına girmesi için yabancılık unsuru yanında bir şart daha aranmaktadır. Buna göre, somut olayda “özel hukuk ilişkilerine” dayanan bir iddianın ileri sürülmesi gerekmektedir⁴³. Çünkü milletlerarası özel hukuk, kişiler arasındaki özel hayat ilişkilerini düzenleme amacıyla hareket etmektedir⁴⁴. Dolayısıyla, kamu hukuku karakterli ihtilaflar milletlerarası özel hukukun alanını ilgilendirmemektedir⁴⁵. Bu hususta özellikle devletlerin özel hukuka ve kamu hukukuna dayanan sorumluluklarının ayrılması büyük önem taşımaktadır⁴⁶.

³⁹ A.e., s. 7.

⁴⁰ Aybay, a.g.e., s. 367.

⁴¹ Grušić vd., a.g.e., s. 787; Başoğlu, a.g.e., s. 335-336, dn. 1307.

⁴² von Bar, a.g.e., s. 303-304; Başoğlu, a.g.e., s. 335-336, dn. 1307.

⁴³ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, a.g.e., s. 2150; Grušić vd., a.g.e., s. 792-793; McClean, Ruiz Abou-Nigm, a.g.e., s. 482; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 13; Harding, a.g.e., s. 177-178; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 431; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, a.g.e., s. 5; Grolimund, Schnyder, Mosimann, a.g.e., s. 36. Roma II Tüzüğü m. 1/1’de, Tüzük’ün yalnızca özel hukuka ilişkin ve ticari konularda uygulama alanı bulacağına değinilmektedir. Aynı doğrultuda, Türk hukukunda MÖHUK m. 1/1’de, yabancılık unsuru taşıyan özel hukuka ilişkin işlem ve ilişkilerde uygulanacak hukuk bahsinin Kanun kapsamına girdiği belirtilmektedir.

⁴⁴ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 13.

⁴⁵ Grušić vd., a.g.e., s. 204; McClean, Ruiz Abou-Nigm, a.g.e., s. 4; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 13; Planas, a.g.e., s. 296.

⁴⁶ Grušić vd., a.g.e., s. 792-793; von Bar, a.g.e., s. 404.

Devletlerin kamu hukukuna dayanan sorumlulukları, “egemenlik hakkına dayanan tasarrufları” bağlamında söz konusu olmaktadır⁴⁷. Milletlerarası özel hukuk bakımından ise, devletlerin özel hukuka dayanan sorumlulukları önem taşımaktadır. Dolayısıyla somut olayda, dava konusu işlemin devletin egemenlik hakkına dayanıp dayanmadığının belirlenmesi gerekmektedir⁴⁸. Devletlerin egemenlik haklarına dayanan tasarrufları sırasında neden oldukları çevre zararlarından sorumlulukları, kanunlar ihtilafı kurallarının kapsamı dışında kalmaktadır⁴⁹.

Yabancı bir devletin veya kurumlarının tarafı bulunduğu davalarda dava konusu işlemin devletin egemenlik hakkına dayanıp dayanmadığı sorunu, davaya bakan mahkemenin hukukuna, yani **lex fori**’ye göre, değerlendirilecek bir konudur⁵⁰.

Türk hukukunda, dava konusu faaliyet eğer özel hukuk alanında düzenlenmişse ve devlet söz konusu faaliyet sırasında bir özel hukuk kişisi olarak hareket etmekteyse davanın milletlerarası özel hukukun alanına girdiği kabul edilmektedir⁵¹. Dava konusu hukuki ilişkinin Türk hukuk anlayışına göre bir özel hukuk ilişkisi olması, burada ölçüt olarak kullanılmaktadır⁵². Başka bir ifadeyle, ele alınan işlemin niteliği belirleyici olmaktadır⁵³.

Doktrinde, konunun aydınlatılması amacıyla bazı örneklere yer verilmektedir. Bu bağlamda, bir devletin, işlettiği demiryolunun yapımı sürecinde yaşanan kirlilik

⁴⁷ Devletlerin egemenlik haklarına dayanan tasarruflarının başka bir devlet mahkemesi önünde dava edilebilmesi mümkün değildir. Bu konularda devletlerin yargı bağımsızlığına sahip oldukları kabul edilmektedir, bkz., Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 339; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 497; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 197-198; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 429-431; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 685; Gary B. Born, Peter B. Rutledge, **International Civil Litigation in United States Courts**, Fifth Edition, New York, Wolters Kluwer Law & Business, 2011, s. 235; Harding, **a.g.e.**, s. 36-37; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 384; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 88. Türk Hukukunda bu konu açıkça MÖHUK m. 49’da düzenlenmektedir.

⁴⁸ von Bar, **a.g.e.**, s. 405; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 88.

⁴⁹ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2150-2151, 2237; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 792-793; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 482; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 431; Fuchs, “Article 7”, s. 209.

⁵⁰ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 431; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 684-685; von Bar, **a.g.e.**, s. 405; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 385.

⁵¹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 432; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 685; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 385-386.

⁵² Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 433; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 684-685; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 385.

⁵³ Selami Kuran, “Savaş Gemilerinin Dokunulmazlığı ve Yargı Bağımsızlığı”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. XXV, Sa. 1-2, 2005, s. 237; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 385.

dolayısıyla özel hukuka dayanan sorumluluğunun doğabileceği belirtilmektedir⁵⁴. Aynı doğrultuda, yabancı bir devlete ait geminin neden olduğu çatma dolayısıyla kişilerin uğradıkları zararlar bakımından, devletin özel hukuka dayanan sorumluluğunun bulunduğu değinilmektedir⁵⁵. Ancak, bir devletin çevreye ilişkin bir faaliyet ile ilgili usullerde veya verilmesi gereken izinlerde memurlarının yanlış hareket etmesinden doğan sorumluluğunun, özel hukuk karakterli olmadığı vurgulanmaktadır⁵⁶. Burada söz konusu olan sorumluluk, “idari sorumluluktur”.

Devletin idari sorumluluğu, özellikle çevreye zarar verebilecek yatırım faaliyetlerine verilen izin veya ruhsatlar bakımından söz konusu olmaktadır⁵⁷. Bu hususta, bir belediyenin imar planında, eski bir tuğla fabrikası arazisinin yerleşim alanı olarak düzenlenmesi örnek olarak gösterilebilir⁵⁸. Eski tuğla fabrikasının kurulu olduğu araziden sağlığa zararlı tehlikeli gazlar çevreye yayılabilecektir⁵⁹. Bu durumda söz konusu belediyenin, düzenlediği imar planından dolayı, idari sorumluluğu doğacaktır.

Bir devletin veya kurumlarının tarafı bulunduğu davalar bakımından ele alınabilecek bir mesele de, ekolojik zararlardan doğan uyuşmazlıklardır.

Uygulamada ekolojik zararlardan doğan taleplerin devlet ve diğer ilgili kamu tüzel kişileri vasıtasıyla dile getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu noktada devletin ekolojik zararlara ilişkin davalarının özel hukukun alanına girip girmediği önem taşımaktadır.

Devletin ekolojik zararlara ilişkin olarak yaptığı taleplerin, Türk hukuku bakımından özel hukuk karakteri taşıdığı söylenebilir. Nitekim, Yargıtay’ın, devletin ve diğer ilgili kamu tüzel kişilerinin, salt ekolojik zararlara ilişkin olarak, özel hukuk

⁵⁴ von Bar, **a.g.e.**, s. 405.

⁵⁵ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 433. Ancak, Yargıtay 4. Hukuk Dairesi bir Kararı’nda [E. 1987/7309, K. 1987/7373, 12.10.1987, (Çevrimiçi) <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-1987-7309-k-1987-7373-t-12-10-1987>, 27 Aralık 2019] savaş gemisinin devletin egemenlik simgesi olduğunu ve yargı bağımsızlığından yararlanacağını belirtmiştir. Karar’a konu olan olayda, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ne ait bir savaş gemisi Meltem Hücumbotu ile çarpışmış ve bunun sonucunda bir zarar meydana gelmiştir. Doktrinde ise bu Karar eleştirilmektedir. Söz konusu uyuşmazlığın bir haksız fiilden kaynaklandığına ve özel hukuka ait bulunduğu değinilmektedir, bkz., Kuran, **a.g.e.**, s. 236-238.

⁵⁶ von Bar, **a.g.e.**, s. 405.

⁵⁷ Memiş, **a.g.e.**, s. 25; Yokuş Sevrük, **a.g.e.**, s. 215-216.

⁵⁸ Memiş, **a.g.e.**, s. 104.

⁵⁹ **A.e.**, s. 104.

davası açabilmelerine olanak tanıyan kararlarının bulunması bu görüşü desteklemektedir⁶⁰.

Avrupa Birliği hukuku bakımından, devletin ekolojik zararlara yönelik taleplerinin özel hukuka ilişkin olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Doktrinde devletin çevrenin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla yaptığı masrafları çevreye zarar veren kişiden talep etmesinin, özel hukuk karakteri taşıdığı savunulmaktadır⁶¹. Burada gerekçe olarak, Roma II Tüzüğü'nün birbirinden bağımsız şekilde hem ekolojik hem de bireysel zararlara yer vermesi gösterilmektedir⁶². Roma II Tüzüğü'nün Önsözü m. 24'te ve çevre zararlarına uygulanacak hukuku düzenleyen m. 7'de açıkça ekolojik zararlardan bahsedilmektedir.

Bu konuda başka bir görüşe göre ise, çevrenin korunması ve iyileştirilmesi için yapılan masrafların devlet tarafından çevreye zarar veren kişiden talebi, özel hukukun alanına girmemektedir; çünkü bu konu 2004/35/CE sayılı Avrupa Birliği Direktifi kapsamına girmekte ve idari nitelik taşımaktadır⁶³. Ancak ilk görüşe göre, 2004 tarihli söz konusu Direktif, hem kamu hukuku hem de özel hukuka ilişkin unsurlar içermektedir ve bu nedenle karma niteliktedir⁶⁴.

B. Çevre Zararlarından Doğan Sorumluluğun Vasıflandırılması

Çevre zararlarından doğan sorumluluğun vasıflandırılması konusunda öncelikle “vasıflandırma” kavramından bahsedilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Her kanunlar ihtilafı kuralı bünyesinde iki unsur bulundurmaktadır⁶⁵. Bu unsurlar, bağlama konusu ve bağlama noktasıdır⁶⁶.

⁶⁰ Bkz., II B 2 b (3).

⁶¹ Kadner Graziano, “Damage to the Environment”, s. 86.

⁶² A.e., s. 86.

⁶³ Grušić vd., a.g.e., s. 829; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 433-434; Fuchs, “Article 7”, s. 211; Bogdan, Hellner, a.g.e., s. 291-292.

⁶⁴ Kadner Graziano, “Damage to the Environment”, s. 84.

⁶⁵ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, a.g.e., s. 34; McClean, Ruiz Abou-Nigm, a.g.e., s. 561; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 96; Tekinalp, Uyanık, a.g.e., s. 19; Çelikel, Erdem, a.g.e., s. 61; Uluocak, a.g.e., s. 5; Turhan, a.g.e., s. 31; Aybay, Dardağan, a.g.e., s. 33, 147; Doğan, a.g.e., s. 206; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, a.g.e., s. 40; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, a.g.e., s. 29.

⁶⁶ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, a.g.e., s. 34; McClean, Ruiz Abou-Nigm, a.g.e., s. 561; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 96; Tekinalp, Uyanık, a.g.e., s. 19; Çelikel, Erdem, a.g.e., s. 61; Uluocak,

Kanunlar ihtilafı alanında özel hukuka ilişkin hukuki ilişkiler için kural olarak genel kavramlar kullanılmaktadır⁶⁷. Ehliyet, şekil, aynı haklar, evlenme, miras, haksız fiil bunlara örnektir⁶⁸. Farklı hukuki olay ve ilişkileri ifade eden bu hukuki kavramlar, “bağlama konusu” olarak adlandırılmaktadır⁶⁹.

Bağlama noktası ise, bağlama konusunun belirli bir hukuk sistemine tabi tutulmasını sağlayan maddi unsurdur⁷⁰. Milletlerarası özel hukuk alanında, vatandaşlık, yerleşim yeri, mutad mesken, ifa yeri, haksız fiilin işlendiği yer, zararın ortaya çıktığı yer gibi bağlama noktaları kullanılmaktadır⁷¹.

Hukuk sistemleri, yabancı unsurlu olay ve ilişkileri belirli bir hukuka tabi tutan bağlama noktalarına farklı nitelik tanıyabilmektedir⁷². Bağlama noktaları, hangi devletin kanunlar ihtilafı kuralı içinde yer alıyorsa o devletin hukukuna göre

a.g.e., s. 5; Turhan, **a.g.e.**, s. 31; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 33, 147; Doğan, **a.g.e.**, s. 206; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 40; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 29.

⁶⁷ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 34, 38; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 42; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 12, 561-562; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 96-97; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 19, dn. 2; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 74; Turhan, **a.g.e.**, s. 28; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 33; Doğan, **a.g.e.**, s. 218; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 29; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 10. Burada önemle belirtilmelidir ki, Amerikan doktrininde savunulan “governmental interest analysis” (devlet menfaatinin tahlili) teorisi uyarınca, her somut olayda ayrı ayrı o olayda menfaati bulunan devletin tespiti yapılmaktadır, bkz., Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 56-57; Turhan, **a.g.e.**, s. 74. Dolayısıyla bu teori çerçevesinde önceden belirlenmiş soyut hukuki kavramlar kullanılmamaktadır. Bu hususta bkz., McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 338-343; Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 28-35; Born, Rutledge, **a.g.e.**, 739-740. Ancak Amerikan hukukundaki istisnalar dışında kanunlar ihtilafı alanında uygulanacak hukuk belirli hukuki kavramlar vasıtasıyla belirlenmektedir.

⁶⁸ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 34, 39; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 42; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 562; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 97; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 19, dn. 2, 34; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 75; Turhan, **a.g.e.**, s. 28; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 33; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 29.

⁶⁹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 96-97; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 19, dn. 2; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 61; Turhan, **a.g.e.**, s. 28; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 33; Doğan, **a.g.e.**, s. 218; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 40-41; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 29.

⁷⁰ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 45; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 96; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 61; Turhan, **a.g.e.**, s. 29; Harding, **a.g.e.**, s. 7; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 33; Doğan, **a.g.e.**, s. 209; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 41; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 29; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 12. Doktrinde bağlama noktaları, “bağlama kriterleri” olarak da adlandırılmaktadır, bkz., Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 32.

⁷¹ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 34, 39; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 45; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 7-8; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 105-106; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 32-33; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 65-67; Harding, **a.g.e.**, s. 8; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 34; Doğan, **a.g.e.**, s. 210-217; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 41; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 31-44; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 12, 120-121.

⁷² Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 106; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 34; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 75; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 45.

vasıflandırılmaktadır⁷³. Buna göre, bağlama noktalarının yorumu, kanunlar ihtilafını koyan hukuka göre yapılmaktadır⁷⁴. Dolayısıyla, Türk hâkiminin karşısına gelen bir uyuşmazlıkta hâkim, Türk kanunlar ihtilafı kuralı içerisinde yer alan bağlama noktasını Türk hukukuna göre vasıflandırmaktadır⁷⁵. Ancak atıf halinde durum değişmektedir⁷⁶. MÖHUK m. 2/3 uyarınca, kişinin hukuku ve aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıklarda yetkili yabancı hukukun kanunlar ihtilafı kuralları dikkate alınmaktadır. Bu durumda yetkili yabancı hukukun kanunlar ihtilafı kuralı içerisinde yer alan bağlama noktası **lex causae**'ya göre vasıflandırılmaktadır⁷⁷. Bu hususta bir İngiliz'in ehliyeti ile ilgili uyuşmazlık örnek olarak gösterilebilir⁷⁸. MÖHUK m. 9/1'e göre, hak ve fiil ehliyeti ilgilinin milli hukukuna tabidir. Bu durumda Türk hâkiminin karşısına gelen bir İngiliz'in ehliyeti ile ilgili bir uyuşmazlıkta hâkim İngiliz hukukunun uygulanmasına karar verecektir⁷⁹. Ancak burada MÖHUK m. 2/3 uyarınca atıf dikkate alınacağı için İngiliz kanunlar ihtilafı kuralları söz konusu olacaktır. Bu durumda İngiliz kanunlar ihtilafı sisteminde ehliyet hususunda esas alınan "yerleşim yeri" bağlama noktasının yorumu İngiliz hukukuna göre yapılacaktır⁸⁰.

Kanunlar ihtilafı kurallarının konusunu oluşturan hukuki ilişkiler ve kavramlar, yani bağlama konuları da hukuk sistemlerinin tümünde aynı anlam ve içeriğe sahip değildir⁸¹. Bu hususta nişanın bozulması örnek olarak gösterilmektedir⁸². Türk hukukunda nişanlanma ve hukuki sonuçları, aile hukuku içerisinde düzenlenmektedir⁸³.

⁷³ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 34-36; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 107; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 89; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 45; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 15.

⁷⁴ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 107.

⁷⁵ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 107; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 89; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 45.

⁷⁶ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 89; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 45.

⁷⁷ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 89; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 45-46.

⁷⁸ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 89-90.

⁷⁹ **A.e.**, s. 89-90.

⁸⁰ **A.e.**, s. 90.

⁸¹ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 39; Erdoğan Göğçer, "Haksız Fiilden Doğan Borçların Tâbi Olduğu Kanun", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXII, Sa. 1, 1966, s. 491; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 97; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 34; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 77; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 148; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 49.

⁸² Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 104; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 77; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 50.

⁸³ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 104; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 77; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 50. TMK'nın, Aile Hukuku başlıklı İkinci Kitap'ında, nişanlılığa ve sonuçlarına ilişkin hükümler yer almaktadır, bkz., TMK m. 118-123.

Dolayısıyla, somut olayda iki Fransız arasındaki nişanın bozulmasının, bir aile hukuku sorunu olarak ele alınacağı ve MÖHUK m. 12/2 çerçevesinde tarafların müşterek milli hukuku olan Fransız hukukuna tabi tutulacağı düşünülebilecektir⁸⁴. Ancak, Fransız hukukunda nişanın bozulması ve hukuki sonuçları, haksız fiil kurumu altında incelenmektedir⁸⁵. Dolayısıyla bu hukuki ilişki veya kavram, söz konusu iki hukuk sisteminde farklı kapsamda yer almaktadır⁸⁶. Bağlama konularının hukuki nitelik ve içeriği, yabancılık unsuru taşıyan hukuki olay ve ilişkilere uygulanması söz konusu olan birden fazla hukukta farklı ise, bu hukuklardan hangisinin esas alınacağı sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır⁸⁷. Milletlerarası özel hukuk alanında bu sorun, “vasıflandırma” olarak adlandırılmaktadır⁸⁸.

Bağlama konusunun vasıflandırılması sorununun çözümü amacıyla doktrinde farklı yöntemler yer almaktadır⁸⁹. Bir yönetime göre, hâkim karşısına gelen hayat ilişkisini, bağlama konusunu, kendi hukuk sistemindeki anlam ve içerikte ele almalı, yani onu **lex fori**’ye göre vasıflandırmalıdır⁹⁰. Dolayısıyla bu yönetime göre, yukarıdaki nişanın bozulması örneğinde **lex fori** Türk hukuku olduğu için, nişanın bozulması bir aile hukuku sorunu olarak vasıflandırılmakta ve olaya MÖHUK m. 12/2 uyarınca Fransız hukuku uygulanmaktadır⁹¹.

Diğer bir yönetime göre, hâkimin önüne gelen hukuki ilişki ve kavramlar, davaya bakan hâkimin kanunlar ihtilafı kuralına göre belirlenen uygulanacak hukukta,

⁸⁴ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 104; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 77; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 50.

⁸⁵ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 104; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 77; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 50.

⁸⁶ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 104; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 77; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 50.

⁸⁷ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 42; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 562; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 97-98; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 34; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 75; Doğan, **a.g.e.**, s. 218; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 50.

⁸⁸ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 38; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 42; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 12, 562; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 97-98; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 34; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 75; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 148; Doğan, **a.g.e.**, s. 218; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 50-51.

⁸⁹ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 40; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 564; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 100; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 35; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 79-84; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 150; Doğan, **a.g.e.**, s. 219; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

⁹⁰ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 41; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 43-45; Göger, “Haksız Fiil”, s. 492; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 564; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 100-101; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 35-36; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 79-81; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 150; Doğan, **a.g.e.**, s. 219; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

⁹¹ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 77; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

lex causae'da, yer alan içerikte yorumlanmalıdır⁹². Bu yöntemde öncelikle hukuki ilişkinin niteliği **lex fori**'ye göre tayin edildikten sonra, **lex fori**'nin kanunlar ihtilafı kurallarına göre bu hukuki ilişkinin esasına uygulanacak hukuk yani **lex causae** belirlenmektedir⁹³. Daha sonra **lex causae**'nın bu hukuki ilişkiyi nasıl nitelendirdiğine bakılmaktadır⁹⁴. Nişanın bozulması örneğinde öncelikle **lex fori** olan Türk hukukunda bu hukuki ilişkinin aile hukuku içerisinde yer aldığı saptanmaktadır⁹⁵. Daha sonra MÖHUK m. 12/2 uyarınca olaya uygulanacak hukuk, tarafların müşterek milli hukuku olan Fransız hukuku olarak belirlenmektedir⁹⁶. Bu aşamadan sonra hukuki ilişkinin Fransız maddi hukukundaki niteliğine bakılmaktadır⁹⁷. Fransız hukukunda nişanın bozulması haksız fiil kurumu içerisinde görüldüğü için olaya MÖHUK m. 34 uyarınca haksız fiillere uygulanacak hukuk tatbik edilmektedir⁹⁸.

Bu hususta farklı bir yöntem olarak, bağlama konusunun vasıflandırılması için **lex fori** ya da **lex causae**'nın değil, bağımsız ve özel olarak kanunlar ihtilafı hukuku için oluşturulmuş kavramların esas alınmasından bahsedilmektedir⁹⁹. Ancak bu yöntem, her ne kadar sorunun çözümü için istenen bir yöntem olsa da, milletlerarası alanda üzerinde uzlaşmış genel hukuki kavramların bulunmaması nedeniyle işlevsel bulunmamaktadır¹⁰⁰.

Doktrinde yaygın olarak **lex fori** yöntemi tercih edilmektedir¹⁰¹. Dolayısıyla hâkim, önüne gelen bir ilişkide yer alan kavramları kendi hukuk sistemi bağlamında

⁹² Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 42; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 564-565; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 101-102; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 36; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 81-83; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 151; Doğan, **a.g.e.**, s. 219-220; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

⁹³ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 101-102; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 81-83; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 151; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

⁹⁴ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 101-102; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 81-83; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 151; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

⁹⁵ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 81; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

⁹⁶ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 81; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

⁹⁷ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 81; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

⁹⁸ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 81; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

⁹⁹ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 43; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 102; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 36; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 83; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 152.

¹⁰⁰ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 43.

¹⁰¹ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 41; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 43; Göger, "Haksız Fiil", s. 492; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 564; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 100; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 35; McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 327; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 79; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 154; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

ele almaktadır¹⁰². Ancak önemle belirtilmelidir ki, bazı olaylarda **lex fori**'den başka bir yöntemin tercih edilmesi gerekebilmektedir¹⁰³. Bu hususta örneğin, hâkimin kendi hukukunda hiç düzenlenmemiş hukuki kavramlar için **lex fori** yöntemi ile bir çözüme ulaşamamaktadır¹⁰⁴. Bu durumda hâkimin diğer yöntemlere başvurarak çözüme ulaşması gerekmektedir¹⁰⁵. Söz konusu yöntemlerin hepsi, hâkimin milletlerarası özel hukuk hakkaniyetine uygun karar vermesini sağlamayı amaçlamaktadır¹⁰⁶.

Tüm bu bilgiler ışığında, bağlama konusunun vasıflandırılmasının, milletlerarası özel hukuk bakımından özel bir öneme sahip olduğu görülmektedir¹⁰⁷. Çünkü esas alınacak vasıflandırma yöntemine göre somut olaya uygulanacak hukuk sistemi değişiklik gösterebilmektedir¹⁰⁸. Bu yüzden hâkimin, karşısına gelen yabancı unsurlu bir davada ilk adım olarak ihtilafı vasıflandırması gerekmektedir¹⁰⁹. Bir çevre zararından kaynaklanan ihtilafta da hâkim öncelikle “çevre zararı” kavramını ve bu zarardan doğan sorumluluğu vasıflandıracaktır.

Çevre zararlarından doğan sorumluluğun belirlenmesinde özel bir düzenlemenin bulunması durumunda uyuşmazlık daha kolay bir şekilde vasıflandırılmaktadır¹¹⁰. Avrupa Birliği düzenlemelerinden biri olan Roma II Tüzüğü m. 7 bu hususta bir örnektir. Söz konusu maddede, çevre zararlarından doğan yabancı unsurlu ihtilaflar için özel bir kanunlar ihtilafı kuralı getirilmektedir. Ancak kanunlar

¹⁰² Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 41; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 564; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 100; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 35; McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 327; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 80; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 43. Bu hususta Grušić vd., yabancı unsurlu davalarda kavramların, yabancılık unsuru taşımayan davalarda olduğu gibi ele alınmaması gerektiğine de vurgu yapmaktadır. Yazarlar, **lex fori**'de yer alan kavramların, yabancı unsurlu davalarda milletlerarası özel hukukun amacına uygun olarak geniş bir şekilde ele alınmasının önemi üzerinde durmaktadır, bkz., Grušić vd., **a.g.e.**, s. 43-44.

¹⁰³ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 86; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁰⁴ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 99-100; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 35-36; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁰⁵ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁰⁶ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 87; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁰⁷ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 39; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 561, 567; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 96; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 34; Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁰⁸ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 39; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 12; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 98; McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 327-328; Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 116; Harding, **a.g.e.**, s. 6-7; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁰⁹ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 41; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 12, 564. Ancak burada Amerikan doktrininde bulunan “governmental interest analysis” teorisinden tekrar bahsedilmesi gerekmektedir. Bu teoriye göre, her somut olay için ayrı değerlendirme yapıp, somut olayda menfaati bulunan devletin araştırılmasına gidildiği için vasıflandırma işlemi yapılmasına gerek bulunmamaktadır, bkz., Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 39, dn. 10; Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 116.

¹¹⁰ von Bar, **a.g.e.**, s. 361.

ihtilafı alanında çevre zararları için özel bir düzenlemeye genellikle yer verilmemektedir¹¹¹. Dolayısıyla hâkimin, “çevre zararı” kavramını vasıflandırmasına ihtiyaç bulunmaktadır¹¹².

Doktrinde çevre zararlarından doğan sorumluluğun, “haksız fiil sorumluluğu” olarak vasıflandırılması konusunda bir görüş birliği bulunmaktadır¹¹³. Türk hukukunda da, çevre zararlarından doğan sorumluluğa uygulanacak hukuk için özel bir kanunlar ihtilafı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu konuda uygulanacak hukuk, haksız fiiller hakkındaki MÖHUK m. 34 çerçevesinde belirlenmektedir¹¹⁴. Böylece, çevre zararları için özel bir düzenlemenin bulunmaması durumunda uygulanacak hukuk haksız fiilleri düzenleyen madde ile belirlenmektedir. “Çevre zararı”, bir haksız fiil sonucunda meydana gelen zarar olarak yorumlanmaktadır.

Haksız fiil sorumluluğu, genel davranış kurallarına aykırılığa dayanmaktadır¹¹⁵.

Haksız fiil sorumluluğunu oluşturan bazı temel unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki “kusur” unsurudur. Kural olarak hukuk sistemlerinde haksız fiil sorumluluğu, failin kusurlu olmasına dayandırılmaktadır¹¹⁶. Ancak çevre zararlarından doğan sorumluluk bakımından kusur şartına yer vermeyen hukuk sistemleri bulunmaktadır. Türk hukukunda da, daha önce de belirtildiği gibi, yaşanan teknolojik ve endüstriyel gelişmelerin etkisiyle çevre zararları dolayısıyla kusursuz sorumluluk kabul edilmektedir.

¹¹¹ von Bar, **a.g.e.**, s. 361; Planas, **a.g.e.**, s. 297.

¹¹² von Bar, **a.g.e.**, s. 361.

¹¹³ von Bar, **a.g.e.**, s. 363; De La Fayette, **a.g.e.**, s. 150; Planas, **a.g.e.**, s. 298.

¹¹⁴ Arzu Oğuz, “Sınırlarötesi Çevre Kirlenmelerinden Doğan Kanunlar İhtilafı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 1991, s. 33-34, 43-44.

¹¹⁵ Tandoğan, **Mes’uliyet Hukuku**, s. 7; Catala, Weir, **a.g.e.**, s. 577; Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 474; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 87; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 1; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 368; Walter van Gerven, Jeremy Lever, Pierre Larouche, **Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Tort Law**, Oxford, Portland, Hart Publishing, 2000, s. 16; Allan Beever, **A Theory of Tort Liability**, Oxford, Portland, Hart Publishing, 2016, s. 31.

¹¹⁶ Tandoğan, **Mes’uliyet Hukuku**, s. 8; Catala, Weir, **a.g.e.**, s. 593; Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 497; Fletcher, **a.g.e.**, s. 539; Akıntürk, Ateş, **a.g.e.**, s. 95; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 171, 179; Eren, **a.g.e.**, s. 554; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 11; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 421; von Bar, **a.g.e.**, s. 307; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 181; Ertan, Akkoyunlu Ertan, **a.g.e.**, s. 2; Kara, **a.g.e.**, s. 64; Badur, **a.g.e.**, s. 107; Çakırca, “Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, s. 72; Antalya, **a.g.e.**, s. 21; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 143; Beever, **a.g.e.**, s. 31; Martín-Casals, **a.g.e.**, s. 381.

Kusurdan başka haksız fiili oluşturan başka temel unsurlar da bulunmaktadır¹¹⁷. Bu temel unsurlar; hukuka aykırı bir fiil, zarar ve söz konusu fiil ile zarar arasında uygun nedensellik bağı olarak sayılmaktadır¹¹⁸. Hukuk sistemleri bakımından, haksız fiilin bu temel unsurları ortak olsa da, bu unsurların kapsamı ve uygulanma şartları farklılık arz etmektedir¹¹⁹. Türk hukukunda haksız fiilin bu unsurlarına ikinci bölümde ayrıntılı olarak değinilmektedir.

II. UYGULANACAK HUKUKUN BELİRLENMESİNDE BAŞVURULAN BAĞLAMA NOKTALARI

A. Hukuk Seçimi İmkânı

Milletlerarası özel hukuktaki hukuk seçimi imkânı, maddi hukuktaki “irade serbestisi” ilkesinin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır¹²⁰. Bu imkan, sözleşmeye uygulanacak hukukun, bizzat bu sözleşmenin tarafları tarafından belirlenmesini ifade

¹¹⁷ İmre, **Kusursuz Mesuliyet**, s. 9; Tandoğan, **Mes’uliyet Hukuku**, s. 11; Catala, Weir, **a.g.e.**, s. 593; Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 475; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 163; Eren, **a.g.e.**, s. 582; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 23; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 12; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 370-419; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 160; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 116; Antalya, **a.g.e.**, s. 15; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 144.

¹¹⁸ İmre, **Kusursuz Mesuliyet**, s. 9; Tandoğan, **Mes’uliyet Hukuku**, s. 11; Catala, Weir, **a.g.e.**, s. 593; Akman, Burcuoğlu, Altop, **a.g.e.**, s. 475; Reisoğlu, **a.g.e.**, s. 163; Eren, **a.g.e.**, s. 582; Richard W. Wright, “Causation in Tort Law”, **California Law Review**, Vol. LXXIII, 1985, s. 1737; Ernest J. Weinrib, “Understanding Tort Law”, **Valparaiso University Law Review**, Vol. XXIII, No. 3, 1989, s. 494; Kocayusufpaşaoğlu vd., **a.g.e.**, s. 23; Oğuzman, Öz, **a.g.e.**, C. II, s. 12; Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, s. 370-419; Nomer, **Borçlar Hukuku**, s. 160; van Gerven, Lever, Larouche, **a.g.e.**, s. 395; Hatemi, Gökyayla, **a.g.e.**, s. 116; Antalya, **a.g.e.**, s. 15; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 144; Kathleen Gutman, “The non-contractual liability of the European Union: principle, practice and promise”, **Research Handbook on EU Tort Law**, Ed. Paula Giliker, Cheltenham, Northampton, Edward Elgar Publishing Limited, 2017, s. 48; Thomas Kadner Graziano, **Comparative Tort Law: Cases, Materials, and Exercises**, Abingdon, New York, Routledge, 2018, s. 52, 279.

¹¹⁹ Catala, Weir, **a.g.e.**, s. 780; von Bar, **a.g.e.**, s. 306.

¹²⁰ McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 484; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 319; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 275; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 376; Harding, **a.g.e.**, s. 179; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 249; Doğan, **a.g.e.**, s. 398; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 287-288; İlyas Arslan, “5718 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun Uyarınca Sözleşmeden Doğan Borç İlişkilerinde Zımnî Hukuk Seçimi”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. XXXIII, Sa. 2, 2013, s. 2; Maya Mandery, **Party Autonomy in Contractual and Non-Contractual Obligations: A European and Anglo-Common Law perspective on the freedom of choice of law in the Rome I Regulation on the law applicable to contractual obligations and the Rome II Regulation on the law applicable to non-contractual obligations**, Frankfurt am Main, PL Academic Research, 2014, s. 79.

etmektedir¹²¹. Sözleşmeler alanında, taraf menfaatlerinin büyük önem taşıması nedeniyle, bu imkana genellikle yer verilmektedir¹²².

Hukuk seçimi imkanı daha çok sözleşmelere uygulanacak hukuk bakımından gündeme gelse de, sözleşme dışı borç ilişkileri bakımından da bu imkanın sağlandığı sistemler bulunmaktadır. Bu bağlamda, İsviçre MÖHK m. 132'den, Roma II Tüzüğü m. 14'ten, Türk hukukunda haksız fiillere uygulanacak hukuku düzenleyen MÖHUK m. 34'ün 5. fıkrasından¹²³, haksız fiillerde hukuk seçimine yer veren Rusya Federasyonu Medeni Kanunu¹²⁴ m. 1223'ten ve Japonya'nın Uygulanacak Hukuka İlişkin Genel Kurallar Hakkındaki Kanunu¹²⁵ m. 21'den bahsedilebilir. Ayrıca ABD Oregon Eyaleti Kanunları'ndan olan Haksız Fiillere ve Diğer Sözleşme Dışı İlişkilere Uygulanacak Hukuk Hakkındaki Kanun'un¹²⁶ 870. ve 885. Bölümleri'nde de tarafların hukuk seçimine izin verilmektedir. Dolayısıyla hukuk seçimine izin verilen bu sistemlere göre, çevre zararlarından doğan sorumluluğa uygulanacak hukuk

¹²¹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 319; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 275; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 376; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 250; Doğan, **a.g.e.**, s. 398; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 289; Arslan, **a.g.e.**, s. 2.

¹²² McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 484; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 16-17; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 275; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 376; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 289; Arslan, **a.g.e.**, s. 2.

¹²³ Önemle belirtmelidir ki, Türk hukukunda sözleşmelere uygulanacak hukuk hakkındaki MÖHUK m. 24, hukuk seçimi konusundaki temel ilkeleri ortaya koymaktadır. Bu ilkeler, MÖHUK'ta aksi açıkça belirtilmedikçe, haksız fiillere ilişkin hukuk seçimi için de geçerli olacaktır, bkz., Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 289.

¹²⁴ Rusya'da milletlerarası özel hukuka ilişkin özel bir kanun bulunmamaktadır. Milletlerarası özel hukuka ilişkin hükümler çeşitli kanunların içinde yer almaktadır. Uygulanacak hukuka ilişkin kanunlar ihtilafî kurallarının önemli bir bölümü Rusya Medeni Kanunu içinde yer almaktadır. Haksız fiillere uygulanacak hukuka ilişkin kurallar da bu Kanun'da, Üçüncü Bölüm, Altıncı Kısım'da yer almaktadır, bkz., Anton Asoskov, "National Reports: Russian Federation", **Encyclopedia of Private International Law**, Vol. III, Ed. Jürgen Basedow, Giesela Rühl, Franco Ferrari, Pedro de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton (Massachusetts), 2017, s. 2451. Rusya Federasyonu Medeni Kanunu'nun, milletlerarası özel hukuka ilişkin, Üçüncü Bölüm, Altıncı Kısım için bkz., **Encyclopedia of Private International Law**, Vol. IV, Ed. Jürgen Basedow, Giesela Rühl, Franco Ferrari, Pedro de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton (Massachusetts), 2017, s. 3677-3695.

¹²⁵ Kanun 01.01.2007'de yürürlüğe girmiştir. Kanun metni için bkz., **Encyclopedia of Private International Law**, Vol. IV, Ed. Jürgen Basedow, Giesela Rühl, Franco Ferrari, Pedro de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton (Massachusetts), 2017, s. 3344-3352.

¹²⁶ Kanun, "An Act on Choice-of-Law for Torts and Other Noncontractual Claims" başlığı ile 01.01.2010 tarihinde Oregon'da yürürlüğe girmiştir. Amerikan hukukunda haksız fiillere ve sözleşme dışı diğer ilişkilere uygulanacak hukuk hakkındaki ilk özel kanun niteliğindedir, bkz., Symeon C. Symeonides, "Codifying Choice of Law for Tort Conflicts: The Oregon Experience in Comparative Perspective", **Yearbook of Private International Law**, Vol. XII, 2010, s. 204; Symeon C. Symeonides, "Party Autonomy in Rome I and II from a Comparative Perspective", **Convergence and Divergence in Private International Law - Liber Amicorum Kurt Siehr**, 2010, s. 542.

belirlenirken, objektif bağlama noktalarından önce tarafların hukuk seçimi yapıp yapmadıkları belirlenmelidir¹²⁷.

Haksız fiillerde hukuk seçimi konusunda her hukuk sisteminde farklı düzenlemelere yer verilmektedir. Bu farklılıklar genellikle, hukuk seçimine ilişkin tarafların irade beyanları, seçimin yapılabileceği zaman ve seçilebilecek hukuk hakkında oluşmaktadır.

1. Tarafların Hukuk Seçimine Yönelik İrade Beyanları

Hukuk seçimine yönelik irade beyanları bakımından sistemler arası farklılık, seçimin “açık” veya “zımni” olarak yapıp yapılamayacağı konusunda ortaya çıkmaktadır.

“Açık” hukuk seçimi ile kastedilen, tarafların belirli bir hukukun seçimine yönelik iradelerini, herhangi bir yoruma ihtiyaç bulunmaksızın, anlaşılır ve net bir şekilde beyan etmeleridir¹²⁸. Açık hukuk seçimi, tarafların aralarındaki tüm haksız fiillere uygulanacak hukuku gösteren özel bir sözleşme hükmü ile gerçekleştirilmektedir¹²⁹. Ancak taraflar iradelerini açık bir şekilde beyan etmemiş olsalar da, bir hukuk seçimine yönelik iradelerinin¹³⁰ bulunduğu tespit edilebiliyorsa, tarafların “zımni” yani örtülü bir hukuk seçimi yaptıkları sonucuna varılmaktadır¹³¹.

Roma II Tüzüğü m. 14/1 uyarınca, sözleşmede açık bir şekilde belirtilen hukuk seçimi yanında, “somut olayın şartlarından makul bir kesinlikle anlaşılabilen” hukuk seçimi de geçerli kabul edilmektedir¹³². Doktrinde bu nedenle tarafların, Roma II

¹²⁷ von Bar, **a.g.e.**, s. 376; Kadner Graziano, “Damage to the Environment”, s. 72.

¹²⁸ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 322; Doğan, **a.g.e.**, s. 401; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 291.

¹²⁹ Mandery, **a.g.e.**, s. 126.

¹³⁰ Doktrinde zımni hukuk seçimine ilişkin iradenin “gerçek” olmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Tarafların gerçek iradelerinin bulunmadığı durumlarda, objektif veya sübjektif esasların dikkate alınmasıyla “farazi” olarak iradelerin belirlenmesi yolundan artık çoğunlukla vazgeçilmiştir, bkz., Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 323; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 282-283; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 380, dn. 300; Doğan, **a.g.e.**, s. 403; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 291; Mandery, **a.g.e.**, s. 128.

¹³¹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 323; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 281-282; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 396; Doğan, **a.g.e.**, s. 401; Arslan, **a.g.e.**, s. 9-10.

¹³² Bu hüküm, sözleşmelere uygulanacak hukuk hakkındaki 1980 Roma Konvansiyonu m. 3/1’den aynen alınmıştır. 593/2008 sayılı ve 17.06.2008 tarihli sözleşmelere uygulanacak hukuk hakkındaki 17.07.2008 tarihli Roma I Tüzüğü m. 24 gereğince Tüzük, Avrupa Birliği devletleri için Konvansiyon’un yerini almıştır. Roma I Tüzüğü m. 3/1’de de hukuk seçimine ilişkin hükme yer verilmektedir. Bu hükümde yer alan ifadeler Roma Konvansiyonu ve Roma II Tüzüğü’nde yer alan

Tüzüğü m. 14'e dayanarak, "zımni" bir şekilde gerçekleştirdikleri hukuk seçiminin de geçerli olduğu belirtilmektedir¹³³. Doktrinde zımni hukuk seçiminin tespitinin nasıl yapılacağına da yer verilmektedir. Bu bağlamda, bir yetki veya tahkim sözleşmesinin, seçilen mahkemenin hukukunun taraflar arasındaki sözleşme dışı ilişkilere uygulanacağı yönünde bir ölçüt olarak ele alınabileceği savunulmaktadır¹³⁴. Ancak doktrinde farklı bir görüş, yetki sözleşmesini, zımni hukuk seçiminin değerlendirilmesinde ele alınacak ölçütlerden biri olarak görmemektedir¹³⁵.

Doktrinde tarafların aralarındaki sözleşmesel ilişkilere ilişkin hukuk seçiminin, sözleşme dışı ilişkiler bakımından bir zımni hukuk seçimi olarak değerlendirilemeyeceği belirtilmektedir¹³⁶. Dolayısıyla esas sözleşmede yer alan hukuk seçimine ilişkin hükümde, seçilen hukukun tarafların hem sözleşmesel hem de sözleşme dışı ilişkilerine uygulanacağının açıkça belirtilmesi gerekmektedir¹³⁷.

ifadelerle birebir aynı olmasa da, her üç düzenlemede amaçlanan sınırlamaların aynı olduğu belirtilmektedir, bkz., Mandery, **a.g.e.**, s. 127. Roma I Tüzüğü m. 3/1'de, açık hukuk seçimi yanında sözleşmeden veya somut olayın şartlarından tereddüde yer vermeyecek şekilde anlaşılan hukuk seçiminin de kabul edileceği düzenlenmektedir. Roma I Tüzüğü m. 3/1'deki ifade, Türk hukukunda sözleşmelere uygulanacak hukuk hakkındaki MÖHUK m. 24/1'deki ifadenin aynısıdır. Konvansiyon'un metni için bkz., Official Journal of the European Communities, Vol. XLI, No. C 27, 26.01.1998, s. 34-53, (Çevrimiçi) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.1998.027.01.0034.01.ENG&toc=OJ:C:1998:027:TOC, 24 Kasım 2018. Roma I Tüzüğü'nün metni için bkz., Official Journal of the European Union, Vol. LI, No. L 177, 04.07.2008, s. 6-16, (Çevrimiçi) https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2008.177.01.0006.01.ENG&toc=OJ:L:2008:177:TOC, 24 Kasım 2018.

¹³³ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2171; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 467; Zeynep Derya Tarman, "Akit Dışı Borç İlişkilerine Uygulanacak Hukuk Hakkındaki Avrupa Topluluğu Tüzüğü (Roma II)", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. LVII, 2008, s. 203; Emmanuel Guinchard, Simone Lamont-Black, "Environmental Law-the Black Sheep in Rome II's Drive for Legal Certainty? Article 7 of Regulation (EC) No. 864/2007 on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations in Context", **Environmental Law Review**, Vol. XI, 2009, s. 167; Symeonides, "Party Autonomy", s. 546; Zeynep Derya Tarman, "5718 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun (MÖHUK) Uyarınca Yabancılik Unsuru Taşıyan Akit Dışı Borç İlişkilerinde Hukuk Seçimi", **Bankacılık ve Ticaret Hukuku Dergisi**, C. XXVI, Sa. 2, 2010, s. 10; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 567; Ivo Bach, "Chapter IV: Freedom of choice, Article 14: Freedom of choice", **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 330; Mandery, **a.g.e.**, s. 124.

¹³⁴ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2172, 2174 para. 34-050; Mandery, **a.g.e.**, s. 127; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 856, Grušić vd., bu hususta gerekçe olarak Roma I Tüzüğü Önsözü m. 12'yi göstermektedir. Söz konusu madde 12'ye göre, taraflar aralarındaki ihtilafların münhasıran bir üye devlet mahkemesi önünde görülmesi konusunda anlaşmışlarsa, bu husus bir hukuk seçiminin var olup olmadığına ilişkin değerlendirmede ele alınacak unsurlardan biridir.

¹³⁵ Bach, "Article 14", s. 331.

¹³⁶ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2172; Mandery, **a.g.e.**, s. 130.

¹³⁷ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 554-555; Thomas Kadner Graziano, "Freedom to Choose the Applicable Law in Tort – Articles 14 and 4(3) of the Rome II Regulation", **The Rome II Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations: A New International Litigation Regime**,

Türk hukukunda, MÖHUK m. 34/5 gereğince, taraflar aralarındaki haksız fiillere uygulanacak hukuku ancak “açık” bir şekilde seçebilmektedirler. Sözleşmelere uygulanacak hukuk hakkındaki MÖHUK m. 24/1’de ise, Roma II Tüzüğü m. 14/1’deki ifadenin benzerine yer verilmektedir. Dolayısıyla “açık” ve “zımni” hukuk seçimine ilişkin doktrinde bu madde kapsamında yapılan değerlendirmeler, söz konusu kavramların anlaşılmasına yardımcı olabilecektir.

MÖHUK m. 24/1’de, “...hâlin şartlarından tereddüde yer vermeyecek biçimde anlaşılabilen hukuk seçimi”nin de geçerli olduğu belirtilmektedir. MÖHUK’un genel gerekçesinde bu ifade ile, milletlerarası uygulamanın ihtiyaçları doğrultusunda, zımni yani örtülü hukuk seçiminin kabul edildiğine değinilmektedir¹³⁸. Doktrinde de, bu ifade ile, sözleşmeler bakımından “zımni” hukuk seçimine izin verildiği belirtilmektedir¹³⁹. Bu görüşe göre, somut olayda birden fazla vakıanın bir araya gelmesi, tarafların hukuk seçimi konusunda zımni iradelerinin bulunduğunu göstermektedir¹⁴⁰. Bu vakıalara örnek olarak, tarafların yaptıkları yetki sözleşmesi¹⁴¹, taraflar arasında aynı hukukun seçildiği başka sözleşmelerin mevcut olması¹⁴², belli bir para ödemesinin kabul edilmesi¹⁴³, sözleşmenin belli bir dilde düzenlenmesi¹⁴⁴, belirli bir hukuka ait olan kavramların veya usullerin kararlaştırılması¹⁴⁵, sözleşmenin yapıldığı yer¹⁴⁶ sayılmaktadır. Bunların hiçbirinin tek başına zımni bir hukuk seçimini göstermediği, bunların birkaçının bir arada bulunmasının gerektiği belirtilmektedir¹⁴⁷.

Ed. John Ahern, William Binchy, Leiden, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 122, 128; Mandery, **a.g.e.**, s. 130.

¹³⁸ Günseli Öztekin Gelgel, B. Bahadır Erdem, **12.12.2007 Tarih ve 5718 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun**, 5. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2016, s. 85.

¹³⁹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 323; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 281; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 396.

¹⁴⁰ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 324-325; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 282; Doğan, **a.g.e.**, s. 401.

¹⁴¹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 324; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 282; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 252; Doğan, **a.g.e.**, s. 401.

¹⁴² Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 324; Doğan, **a.g.e.**, s. 402.

¹⁴³ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 324; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 282; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 252; Doğan, **a.g.e.**, s. 401.

¹⁴⁴ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 324; Doğan, **a.g.e.**, s. 401.

¹⁴⁵ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 324; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 282; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 252; Doğan, **a.g.e.**, s. 401. Roma I Tüzüğü’nün sözleşmelerde hukuk seçimine ilişkin 3. maddesi ile ilgili değerlendirmeler kapsamında da, belirli bir hukuka ait kavram veya usullerin kullanılmasının zımni hukuk seçimi oluşturabileceği belirtilmektedir, bkz., Mandery, **a.g.e.**, s. 127-128.

¹⁴⁶ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 324.

¹⁴⁷ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 325; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 282.

MÖHUK m. 24/1'deki ifadeye ilişkin farklı bir görüşe göre ise, maddedeki ifadenin “zımnı” hukuk seçimini ifade edip etmediği tartışmalıdır¹⁴⁸. Bu görüşe göre, açık hukuk seçimi olarak nitelendirilemeyen ama “tereddüde yer vermeyecek biçimde anlaşılabilen” hukuk seçimine örnek vermek kolay değildir¹⁴⁹. Tarafların dilekçelerindeki iddia ve savunmalarını sadece bir devlet hukukuna dayanarak sunmaları bu hususta bir örnek olarak gösterilmektedir¹⁵⁰.

Tarafların hukuk seçimine ilişkin irade beyanlarının geçerli bir şekilde kurulup kurulmadığının hangi hukuka tabi olacağı da çözülmesi gereken sorunlardan birini oluşturmaktadır. Bu durum özellikle hata, hile veya cebir ile gerçekleştirilen hukuk seçimi bakımından gündeme gelebilmektedir¹⁵¹.

Doktrinde bu konuda tarafların seçtikleri hukukun “ileriye yönelik”, “varsayımsal” uygulamasından söz edilmektedir¹⁵². Buna göre, tarafların hukuk seçiminin geçerliliği, aralarındaki haksız fiile uygulanmak üzere seçtikleri hukuka tabidir¹⁵³. Dolayısıyla tarafların seçtikleri hukuk, hukuk seçiminin geçerli irade beyanları doğrultusunda yapılıp yapılmadığı sorunu konusunda da yetkilidir¹⁵⁴. Ancak

¹⁴⁸ Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 291.

¹⁴⁹ **A.e.**, s. 291.

¹⁵⁰ Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 291. Doktrinde yargılama sürecinde gerçekleştirilen hukuk seçimine ilişkin bazı hususların özellikle üzerinde durulmaktadır. Buna göre, bir tarafın yargılamada belli bir hukuka dayanarak iddialarını sunması üzerine, diğer tarafın da açıkça bu hukuka dayanması gerekmektedir. Diğer tarafın sadece sessiz kalması, iddialara hiç cevap vermemesi durumunda bir hukuk seçiminin yapıldığından bahsedilemeyeceği belirtilmektedir, bkz., Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 561.

¹⁵¹ Kadner Graziano, “Freedom to Choose”, s. 123. Doktrinde özellikle hukuk seçiminin geçerliliğine uygulanacak maddi hukukun, Roma II Tüzüğü m. 14/1'deki şartlardan daha ağır bir şart getiremeyeceği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda örneğin hukuk seçiminin ancak belli bir dilde yapılması şartı getirilemez. Aynı doğrultuda, zarara yol açan fiil gerçekleşmeden önce hukuk seçimini tamamen yasaklayan bir sınırlama da uygulanamaz, bkz., Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 551.

¹⁵² Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 544-545; Bach, “Article 14”, s. 332.

¹⁵³ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2172; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 856; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 399; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 550; Kadner Graziano, “Freedom to Choose”, s. 123; Bach, “Article 14”, s. 332-333; Mandery, **a.g.e.**, s. 125. Yazarlar bu sonuca, Roma I Tüzüğü m. 3/5 ve m. 10/1 hükümlerinin kıyasen uygulanmasıyla ulaşmaktadır. Çünkü Roma II Tüzüğü m. 14'te bu konuya ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Aynı şekilde İsviçre doktrininde de, sözleşmelerde hukuk seçimine ilişkin İsviçre MÖHK m. 116/2'nin kıyasen uygulanmasıyla hukuk seçiminin geçerliliğinin, tarafların seçtikleri hukuka tabi olduğu belirtilmektedir, bkz., Anne-Catherine Imhoff-Scheier, Paolo Michele Patocchi, **Torts and Unjust Enrichment in the New Swiss Conflict of Laws (L'acte illicite et l'enrichissement illégitime dans le nouveau droit international privé suisse)**, Çev. Paolo M. Patocchi, Zürich, Schulthess Polygraphischer Verlag, 1990, s. 136.

¹⁵⁴ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2172; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 856; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 325; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 276; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 399; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 550; Bach, “Article 14”, s. 332-333.

başka bir görüşe göre, hukuk seçiminin geçerliliği **lex fori**'ye göre tayin edilmelidir¹⁵⁵. Burada gerekçe olarak, **lex fori** bu imkanı tanıdığı için tarafların hukuk seçimi yapabildiklerine değinilmektedir¹⁵⁶.

2. Hukuk Seçiminin Yapılabileceği Zaman

Hukuk seçiminin yapılabileceği zaman konusunda, MÖHUK m. 34/5'te ve İsviçre MÖHK m. 132'de aynı yönde düzenlemelere yer verilmektedir. MÖHUK m. 34/5 ve İsviçre MÖHK m. 132 uyarınca taraflar, hukuk seçimi konusunda ancak haksız fiilin gerçekleşmesinden sonra anlaşılabilmektedirler. Rusya Federasyonu Medeni Kanunu m. 1223/1'de, Japonya'nın Uygulanacak Hukuka İlişkin Kanunu m. 21'de ve ABD Oregon Eyaleti'nin Haksız Fiillere ve Diğer Sözleşme Dışı İlişkilere Uygulanacak Hukuk Hakkındaki Kanunu'nun 870. ve 885. Bölümleri'nde de¹⁵⁷ aynı yönde düzenlemeler bulunmaktadır.

Hukuk seçiminin yapılabileceği zaman konusundaki bu sınırlamanın gerekçesi olarak, zayıf konumdaki zarar gören tarafın korunması amacı gösterilmektedir¹⁵⁸. Ancak doktrinde haksız fiil gerçekleştikten sonra tanınan hukuk seçimi imkanının uygulama kabiliyetinden yoksun olduğu belirtilmektedir¹⁵⁹. Somut olayda hukuk seçimi yapma konusunda anlaşabilen tarafların, haksız fiilin maddi şartları konusunda

¹⁵⁵ Ziya Akıncı, **Milletlerarası Özel Hukukta İnşaat Sözleşmeleri**, İzmir, Adalet Matbaası, 1996, s. 75; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 296; Ayşe Güvercin Şahan, "5718 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun Çerçevesinde Franchise Sözleşmelerine Uygulanacak Hukukun Tayini", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. XXXVIII, Sa. 2, 2018, s. 459.

¹⁵⁶ Akıncı, **İnşaat Sözleşmeleri**, s. 75; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 296; Güvercin Şahan, **a.g.e.**, s. 459.

¹⁵⁷ Kanun'un 870. Bölümü, haksız fiilin gerçekleşmesinden sonra tarafların Oregon hukukunu seçmeleri imkanını tanıırken, 885. Bölümü yine haksız fiilin gerçekleşmesinden sonra yabancı bir hukukun seçimini mümkün kılmaktadır, bkz. Symeonides, "The Oregon Experience", s. 243, 245; Symeonides, "Party Autonomy", s. 542.

¹⁵⁸ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2171. Aynı gerekçe, Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı Roma II Tüzüğü Tasarısı'nın 22. sayfasında da yer almaktadır. Dicey, Morris, Collins de Tasarı'daki açıklamalara değinmektedir, bkz., s. 2171, dn. 285; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 855, Grušić vd., bu konuda Roma II Tüzüğü Önsözü m. 31'e dayanmaktadır. Madde 31'de, hukuk seçimine ilişkin kuralların uygulamasında zayıf tarafın korunmasının gerekliliğine değinilmektedir; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 367; T.h. M. de Boer, "Party Autonomy and its Limitations in the Rome II Regulation", **Yearbook of Private International Law**, Vol. IX, 2007, s. 27; Xandra. E. Kramer, "The Rome II Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations: The European Private International Law Tradition Continued", **Nederlands Internationaal Privaatrecht**, No. 4, 2008, s. 422; Kadner Graziano, "Freedom to Choose", s. 120-121, 126; Tarman, "Hukuk Seçimi", s. 12; Mandery, **a.g.e.**, s. 102, 107; Harding, **a.g.e.**, s. 179.

¹⁵⁹ Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 342, dn. 519.

da anlaşabilecekleri düşünülmektedir¹⁶⁰. Bu nedenle haksız fiille karşılaşılma ihtimalinin yüksek olduğu durumlar için önceden hukuk seçimi yapma imkanının sağlanmasının yerinde olacağı savunulmaktadır¹⁶¹. Bu hususta alt yapı projelerinden, çeşitli gösteri ve spor yarışmalarından bahsedilmektedir¹⁶². Bu görüşe göre, bir metro inşaatı için anlaşılan İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile N. firmasına, ileride ortaya çıkabilecek haksız fiiller ile ilgili olarak önceden hukuk seçimi yapma imkanı sağlanabilecektir. Taraflar, baraj, atık su ve elektrik projelerinde de haksız fiil gerçekleşmeden önce aralarında söz konusu olabilecek uyuşmazlıklar için hukuk seçimi yapabilecektir. Yine aynı doğrultuda, dünyanın en popüler otomobil yarışlarından olan Formula 1 yarışlarında da önceden hukuk seçimi yapma imkanı sağlanabilecektir. Söz konusu örneklerde hukuk seçimi, sözleşme ilişkisi içerisinde bulunan taraflarca, sözleşme için yapılan hukuk seçiminin haksız fiiller için de geçerli olduğu belirtilerek yapılabilecektir¹⁶³.

Roma II Tüzüğü'nde ise daha farklı bir düzenleme yer almaktadır. Roma II Tüzüğü m. 14/1(a)'ya göre de ancak zarara neden olan fiilin gerçekleşmesinden sonra hukuk seçimi yapılabilmektedir. Madde 14/1(b) uyarınca ise, sadece tarafların ikisinin de ticari bir faaliyet içerisinde bulunduğu durumlarda, taraflar özgür iradeleri ile anlaşılırlarsa, zarara neden olan fiil gerçekleşmeden önce hukuk seçimi mümkündür¹⁶⁴. Ancak doktrinde, tarafların özgür iradeleriyle hareket ettiklerinin ispatının zor olduğuna değinilmektedir¹⁶⁵. Bir tarafın belli bir hukukun seçimi konusunda etkisi olsa

¹⁶⁰ A.e., s. 342, dn. 519.

¹⁶¹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 367; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 342, dn. 519.

¹⁶² Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 367.

¹⁶³ Kadner Graziano, "Freedom to Choose", s. 117; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 568.

¹⁶⁴ Doktrinde tarafların ticari faaliyetleri ile meydana gelen haksız fiil arasında bir ilişkinin bulunmasının gerekliliği vurgulanmaktadır, bkz., Kadner Graziano, "Freedom to Choose", s. 121; Mandery, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁶⁵ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 855; Richard Plender, Michael Wilderspin, **The European Private International Law of Obligations**, Fourth Edition, London, Sweet & Maxwell, 2015, s. 797. Hukuk seçimi konusunda tarafların her birinin özgür iradeleri ile hareket ettiğinin ispatının, bunu iddia eden tarafta olduğu belirtilmektedir, bkz., Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2171. Uygulamada hukuk seçimine ilişkin hükümler, ticari ilişkilere ilişkin sözleşmelerin diğer hükümleri gibi, genelde standart bazı kalıplara dayanmaktadır. Doktrinde, standart bazı metinlerin kullanılmasıyla yapılan hukuk seçiminin, tarafların özgür iradeleri ile anlaşmaları şartına uyulması şartıyla, geçerli olduğu belirtilmektedir, bkz., Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2171; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 563; Plender, Wilderspin, **a.g.e.**, s. 797; Kadner Graziano, "Freedom to Choose", s. 121; Bach, "Article 14", s. 337; Mandery, **a.g.e.**, s. 121.

bile bunun kanıtlanmasının zor olduğu ve uygulamada herhangi bir zarar ortaya çıkmadan önce hukuk seçiminin çok nadir yapıldığı belirtilmektedir¹⁶⁶.

3. Taraflarca Seçilebilecek Hukuk ve Sınırları

Hukuk sistemleri, tarafların seçebilecekleri hukuk konusunda belirli ölçütler arayabilmektedir. Bu bağlamda, Roma II Tüzüğü ve MÖHUK bakımından, tarafların ancak bir devlete ait hukuk sistemini seçebilecekleri belirtilmektedir¹⁶⁷. Bunun gerekçesi olarak, Roma II Tüzüğü m. 14'te kullanılan kavramlar gösterilmektedir¹⁶⁸. Maddenin birinci fıkrasında, seçilebilecek “kurallardan” değil “hukuk”tan bahsedilmektedir. İkinci fıkrada ise açıkça bir devlete ait hukuktan söz edilmektedir. Aynı şekilde MÖHUK m. 34/5'e göre, taraflar yalnızca bir devlete ait “hukuku” seçebilmektedirler. Ancak tarafların seçtikleri çeşitli kural, kod, genel işlem şartları veya yürürlükte bulunmayan hukuk sistemlerinin tam olarak etkisiz olmadığı da belirtilmektedir¹⁶⁹. Tarafların seçtikleri bu kurallar, objektif bağlama kurallarına göre belirlenen uygulanacak hukuktaki emredici hükümlere aykırı olmadığı sürece geçerli olmaktadır¹⁷⁰. Daha çok sözleşmelere uygulanacak hukuk bakımından “**incorporation**”, yani sözleşmeye dahil etme işlemi¹⁷¹, ile gündeme gelen bu durum, haksız fiiller alanında da söz konusu olabilecektir. Bu bağlamda, akademisyenlerden oluşan bir kuruluş olan “**European Group on Tort Law**”ın hazırladığı “**Principles of European Tort Law**” başlıklı Kurallar'dan¹⁷² söz edilebilir. Tarafların bu Kurallar'ı seçmesi mümkündür; ancak bu Kurallar, uygulanacak hukukun emredici kurallarına aykırılık teşkil etmediği sürece geçerlidir¹⁷³.

¹⁶⁶ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 855.

¹⁶⁷ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 320; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 280; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 397; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 552; Kadner Graziano, “Freedom to Choose”, s. 119; Doğan, **a.g.e.**, s. 405-406; Bach, “Article 14”, s. 329; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 294; Mandery, **a.g.e.**, s. 134.

¹⁶⁸ Bach, “Article 14”, s. 329.

¹⁶⁹ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 397-398; Kadner Graziano, “Freedom to Choose”, s. 119; Bach, “Article 14”, s. 342; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 294.

¹⁷⁰ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 397-398; Kadner Graziano, “Freedom to Choose”, s. 119; Bach, “Article 14”, s. 342; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 294.

¹⁷¹ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 397; Nuray Ekşi, “Kanunlar İhtilafı Alanında Incorporation”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. XIX, Sa. 1-2, 1999, s. 263; Bach, “Article 14”, s. 342; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 294.

¹⁷² Bu Kurallar için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.egtl.org/>, 30 Kasım 2018.

¹⁷³ Kadner Graziano, “Freedom to Choose”, s. 119.

Doktrinde, seçilen devlet hukukunun, taraflarla veya haksız fiil ile bir bağlantısının aranmayacağına da değinilmektedir¹⁷⁴. Buna göre, taraflar tamamen özgür iradeleri doğrultusunda istedikleri devletin hukukunun aralarındaki haksız fiilden doğan uyuşmazlığa uygulanmasını kararlaştırabilmektedirler¹⁷⁵.

Tarafların seçebilecekleri hukuk bakımından İsviçre MÖHK m. 132’de biraz daha farklı bir düzenlemeye yer verilmektedir. Maddeye göre taraflar, haksız fiil gerçekleştikten sonra **lex fori**’yi, yani mahkemenin hukukunu seçebilmektedirler. Maddenin başka bir hukukun seçimi imkanını tanıyıp tanımadığının açık olmadığı belirtilmektedir¹⁷⁶. Doktrinde, söz konusu madde lafzı uyarınca başka bir hukuk seçimi imkanının mümkün olmadığına değinilmektedir¹⁷⁷. Ancak, İsviçre MÖHK m. 133/3 karşısında, m. 132’deki bu kısıtlama eleştirilmektedir¹⁷⁸. Söz konusu m. 133/3 uyarınca, eğer taraflar arasında sözleşmesel önceki bir ilişki bulunuyorsa, bu sözleşmeye uygulanacak hukuk haksız fiil bakımından da yetkili olmaktadır. Doktrinde bu durumda dolaylı olarak yabancı hukukun seçimi imkanı yaratıldığına değinilmektedir¹⁷⁹. Çünkü İsviçre MÖHK m. 116, sözleşmeler için yabancı bir hukukun seçimine imkan tanımaktadır.

Doktrinde **lex fori**’nin seçimi konusunda olumlu değerlendirmeler de bulunmaktadır. Bir görüşe göre, **lex fori**’nin seçimi, yargılama süresi ve masrafları bakımından taraflara avantaj sağlamaktadır¹⁸⁰. Çevre zararlarından doğan uyuşmazlıklar konusunda da, zarar ortaya çıktıktan sonra ve sadece **lex fori** lehine hukuk seçimi imkanı savunulmaktadır¹⁸¹. Gerekçe olarak, genellikle toplu çevre zararlarının ortaya çıktığı belirtilmekte ve bu zararların hepsinin standart bir

¹⁷⁴ Bach, “Article 14”, s. 329; Mandery, **a.g.e.**, s. 102, 134; Planas, **a.g.e.**, s. 307. Türk hukukunda MÖHUK m. 24 kapsamında yapılan incelemeler sonucunda aynı sonuca ulaşılmaktadır, bkz., Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 321; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 278; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 395; Doğan, **a.g.e.**, s. 404; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 295. Daha önce de belirtildiği gibi, MÖHUK m. 24’ün koyduğu temel ilkeler MÖHUK m. 34/5 için de geçerli olacaktır (bkz., s. 139, dn. 121).

¹⁷⁵ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 321; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 278; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 395; Doğan, **a.g.e.**, s. 404; Bach, “Article 14”, s. 329; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 295; Mandery, **a.g.e.**, s. 102, 134.

¹⁷⁶ Karrer, Arnold, Patocchi, **a.g.e.**, s. 122.

¹⁷⁷ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 137; Planas, **a.g.e.**, s. 308.

¹⁷⁸ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 137-138, dn. 57.

¹⁷⁹ **A.e.**, s. 137-138, dn. 57.

¹⁸⁰ Kadner Graziano, “Freedom to Choose”, s. 116; Mandery, **a.g.e.**, s. 102.

¹⁸¹ von Bar, **a.g.e.**, s. 377.

uygulamaya tabi olmalarının gerekliliği üzerinde durulmaktadır¹⁸². Buna ek olarak, birden fazla hukukun seçimi imkanını tanıyan bir düzenlemenin, taraflarca suistimal edilme tehlikesine açık olduğu belirtilmektedir¹⁸³.

Hukuk sistemleri, tarafların yapacakları seçimi sınırlayan başka düzenlemelere de yer verebilmektedir.

Roma II Tüzüğü m. 14/1 gereğince, hukuk seçiminin üçüncü kişilerin haklarına zarar vermemesi gerekmektedir. Rusya Federasyonu Medeni Kanunu m. 1223/1’de de aynı sınırlamaya yer verilmektedir. Bu durum, özellikle sigorta sözleşmesinin tarafı bulunan sigortacının hakları bakımından gündeme gelmektedir¹⁸⁴. Bu hususta ayrıca zarar görenin akrabaları gibi yakın ilişki içerisinde bulunduğu insanlardan da söz edilmektedir¹⁸⁵.

Bu başlık altında incelenebilecek bir diğer husus da, tarafların kısmi hukuk seçimi yapıp yapamayacaklarıdır.

Roma II Tüzüğü m. 14’te bu konuda bir düzenleme yer almamaktadır. Doktrinde ise tarafların haksız fiilden doğan bazı borçları için bir devletin hukukunu kısmen seçip seçemeyecekleri tartışmalıdır. Bir görüşe göre, taraflar dilerlerse haksız fiilden doğan bazı borçlarını bir hukuka tabi tutup, diğer borçları içinse farklı bir hukuk seçimi yapabilirler veya objektif bağlama kurallarının uygulanması yoluna gidebilirler¹⁸⁶. Burada gerekçe olarak, Roma II Tüzüğü m. 14’ün bunu açıkça sınırlamadığına değinilmektedir¹⁸⁷. Ancak başka bir görüşe göre, Roma II Tüzüğü’nde, Roma I Tüzüğü m. 3/1’deki gibi, açıkça kısmi hukuk seçimine izin verilmediği ve Roma II Tüzüğü m. 14/1’de sadece tek bir devletin hukukunun seçiminden bahsedildiği için tarafların kısmi hukuk seçimi yapmaları mümkün

¹⁸² A.e., s. 377.

¹⁸³ A.e., s. 377.

¹⁸⁴ COM(2003) 427 final, s. 22. Ayrıca bkz., Grušić vd., a.g.e., s. 856; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 556; Bach, “Article 14”, s. 338; Mandery, a.g.e., s. 125; Kadner Graziano, “Freedom to Choose”, s. 122, Kadner Graziano, uygulamada taraflara hukuk seçimi yapmadan önce sigorta şirketlerine danışmalarının önerildiğini belirtmektedir, bkz. s. 123.

¹⁸⁵ Kadner Graziano, “Freedom to Choose”, s. 122.

¹⁸⁶ Symeon C. Symeonides, “Rome II and Tort Conflicts: A Missed Opportunity”, **The American Journal of Comparative Law**, Vol. LVI, No. 1, 2008, s. 186 dn. 62; Alex Mills, “The Application of Multiple Laws Under the Rome II Regulation”, **The Rome II Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations: A New International Litigation Regime**, Ed. John Ahern, William Binchy, Leiden, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 148-149.

¹⁸⁷ Mills, a.g.e., s. 149.

değildir¹⁸⁸. Buna ek olarak, haksız fiiller alanında doğan tüm borçlara uygulanacak hukukun uyum içerisinde bulunmasının ve bir kesinliğin sağlanmasının amaçlandığı belirtilmektedir¹⁸⁹.

Türk hukukunda da MÖHUK m. 34/5'te, Roma Tüzüğü m. 14/1 ile aynı doğrultuda, kısmi hukuk seçiminin mümkün olup olmadığına ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır. Ancak sözleşmelere uygulanacak hukuk hakkındaki MÖHUK m. 24/2'de açıkça kısmi hukuk seçimine izin verilmektedir. Doktrinde MÖHUK m. 24'ün hukuk seçimi konusundaki temel ilkeleri ortaya koyduğu ve bunların, MÖHUK'ta aksi açıkça belirtilmedikçe, haksız fiillerde hukuk seçiminde de geçerli olduğu belirtilmektedir¹⁹⁰. Dolayısıyla, MÖHUK m. 34/5'te MÖHUK m. 24/2'nin aksine bir düzenleme yer almadığı için, haksız fiillerde kısmi hukuk seçiminin mümkün olduğu söylenebilecektir.

B. Hukuk Seçiminin Olmadığı Haller: Objektif Bağlama Noktaları

1. Zarara Neden Olan Fiilin İşlendiği Yer ve Zararın Meydana Geldiği Yer

a. Genel Olarak

Zarara neden olan fiilin işlendiği yer bağlama noktası, haksız fiiller alanında çok uzun zamandır uygulama alanı bulmaktadır¹⁹¹. Haksız fiiller alanında bu bağlama noktasına bu kadar uzun zamandır yer verilmesinin en önemli nedeni olarak, bu bağlama noktasının hukuki kesinlik ve güvenliği sağlaması gösterilmektedir¹⁹². Çünkü

¹⁸⁸ Dickinson, *The Rome II Regulation*, s. 552-553; Jan von Hein, "Article 4 and Traffic Accidents", *The Rome II Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations: A New International Litigation Regime*, Ed. John Ahern, William Binchy, Leiden, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 160; Bogdan, Hellner, *a.g.e.*, s. 294, dn. 28.

¹⁸⁹ Dickinson, *The Rome II Regulation*, s. 552.

¹⁹⁰ Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, *a.g.e.*, s. 289.

¹⁹¹ A. H. Robertson, "The Choice of Law for Tort Liability in the Conflict of Laws", *The Modern Law Review*, Vol. IV, Issue 1, 1940, s. 29; Stig Strömholm, *Torts in the Conflict of Laws: A Comparative Study*, Stockholm, P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1961, s. 24-25; Christopher George John Morse, *Torts in Private International Law: Problems in Private International Law*, Vol. II, Ed. R. H. Graveson, Amsterdam, 1978, s. 23; Çelikel, Erdem, *a.g.e.*, s. 460; Turhan, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁹² McClean, Ruiz Abou-Nigm, *a.g.e.*, s. 477; Elliott E. Cheatham, Willis L. M. Reese, "Choice of the Applicable Law", *Columbia Law Review*, Vol. LII, No. 8, 1952, s. 969-970; F. Moneger, *Réflexions sur le Principe de la Loi Locale en Matière de Responsabilité Délictuelle, Etude de Droit Comparé*, Paris, Etats-Unis, Angleterre, (Thèse, Polycopie), 1974, s. 347-348, (Aktaran: Turhan, *a.g.e.*, s. 42, dn. 53); Tekinalp, Uyanık, *a.g.e.*, s. 352; Bernard Hanotiau, "The American Conflicts

taraflar, bu bağlama noktası sayesinde aralarındaki ihtilafa uygulanacak hukuku öngörebilmektedirler¹⁹³. Bu nedenle, haksız fiilin işlendiği yer bağlama noktasının tarafların haklı beklentilerine uygun olduğu düşünülmektedir¹⁹⁴. Ayrıca bu bağlama noktasının uygulanmasının kolay olduğuna değinilmektedir¹⁹⁵. Ancak zamanla teknolojinin ve endüstrinin gelişmesiyle farklı türlerde haksız fiiller ile karşılaşmakta ve bu durum fiilin işlendiği yerin belirlenmesini zorlaştırmaktadır¹⁹⁶. Bu nedenle fiilin işlendiği yer bağlama noktasının çevre zararları için her zaman uygun olmayabileceğine değinilmektedir¹⁹⁷. Özellikle mesafe zararları bakımından zarara neden olan fiilin işlendiği yerin belirlenmesi güçtür¹⁹⁸. Çünkü bu zararların sonuçları, zarara yol açan fiilin işlendiği yerden farklı bir yerde ortaya çıkmaktadır.

Fiilin işlendiği yer ile zararın meydana geldiği yerin farklı olduğu durumlarda, hangi bağlama noktasının esas alınacağına ilişkin üç farklı sistem bulunmaktadır¹⁹⁹. Bu sistemlerden ilki fiil yerinin, ikincisi ise zarar yerinin esas alınmasına dayanmaktadır²⁰⁰. Üçüncü sisteme göre ise bağlama noktası, mağdur veya mahkeme tarafından yapılacak seçimle belirlenmektedir²⁰¹.

Doktrinde bir görüşe göre, haksız fiil hukukunun önleme ve caydırma amaçları, ancak fiil yeri hukukunun uygulanmasıyla en iyi şekilde gerçekleşmektedir²⁰². Ayrıca bu bağlama noktasının, failin haklı beklentileri bakımından uygun olduğu düşünülmektedir²⁰³. Ancak doktrinde, haksız fiil hukukunun temel amacının, artık cezalandırma ve önleme değil, mağdurun korunması ve zararlarının tazmin edilmesi

Revolution and European Tort Choice-of-Law Thinking”, **American Journal of Comparative Law**, Vol. XXX, Issue 1, 1982, s. 73; Turhan, **a.g.e.**, s. 43, 350-351; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 96.

¹⁹³ Strömholm, **a.g.e.**, s. 75-76; McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 477; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 352; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 274.

¹⁹⁴ McClean, Ruiz Abou-Nigm, **a.g.e.**, s. 477; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 274; Çörtoğlu Koca, “Environmental Liability”, s. 28.

¹⁹⁵ Robertson, **a.g.e.**, s. 39; Hanotiau, **a.g.e.**, s. 73; Turhan, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁹⁶ Turhan, **a.g.e.**, s. 19, 153; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 99-100.

¹⁹⁷ Turhan, **a.g.e.**, s. 18-19; Çörtoğlu Koca, “Environmental Liability”, s. 28.

¹⁹⁸ Göger, “Haksız Fiil”, s. 479, 494; Turhan, **a.g.e.**, s. 19, 151; Çörtoğlu Koca, “Environmental Liability”, s. 28.

¹⁹⁹ Martin Wolff, **Private International Law**, Second Edition, Oxford, Clarendon Press, 1950, s. 493; Göger, “Haksız Fiil”, s. 494; Morse, **a.g.e.**, s. 111; Turhan, **a.g.e.**, s. 154.

²⁰⁰ Wolff, **a.g.e.**, s. 493; Göger, “Haksız Fiil”, s. 494-495; Morse, **a.g.e.**, s. 111; Turhan, **a.g.e.**, s. 154.

²⁰¹ Wolff, **a.g.e.**, s. 493; Göger, “Haksız Fiil”, s. 495; Morse, **a.g.e.**, s. 112; Turhan, **a.g.e.**, s. 154.

²⁰² Wolff, **a.g.e.**, s. 495.

²⁰³ **A.e.**, s. 495.

olduğunu belirten ve mağdurun haklı çıkar ve beklentileri için zarar yeri bağlama noktasının uygulanması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır²⁰⁴.

Bu hususta farklı bir görüş ise, bağlama noktasının mahkemenin yapacağı seçimle tespit edilmesi gerektiğini savunmaktadır²⁰⁵. Bu görüşe göre, mahkemenin yapacağı seçim, hem mağduru kendisi için uygun olmayan bir hukukun seçiminden koruyacak hem de mağdurun seçim hakkı yoluna göre daha ekonomik olacaktır²⁰⁶.

Doktrinde somut olayın özelliklerine göre uygun sistemin değişebileceğini, bu yüzden uygulanacak hukuk için sadece bir tanesinin esas alınmasının doğru olmadığını düşünenler de bulunmaktadır²⁰⁷.

Hukuk sistemleri de, çevre zararlarına uygulanacak hukukun belirlenmesi amacıyla, fiil yeri ve zarar yeri bağlama noktaları arasında bir tercih yapmaktadır. Roma II Tüzüğü ve İsviçre MÖHK gibi zarar görenin seçimine yer veren düzenlemeler de bulunmaktadır.

Roma II Tüzüğü m. 7 uyarınca çevre zararlarına uygulanacak hukuk, haksız fiillere uygulanacak hukuku gösteren genel kural m. 4/1'e göre belirlenecektir.

Roma II Tüzüğü m. 4/1, zarara yol açan fiilin nerede işlendiğine bakılmaksızın, zarar yeri hukukunun uygulanacağını öngörmektedir. Ancak Roma II Tüzüğü m. 7'ye göre, zarar gören, zarara neden olan fiilin işlendiği yer hukukunu da seçebilecektir²⁰⁸.

Roma II Tüzüğü m. 7'deki düzenlemenin gerekçeleri, Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı Roma II Tüzüğü Tasarısı'nda²⁰⁹ ve Tüzük'ün Önsözü m. 25'te yer almaktadır.

²⁰⁴ Y. Loussouarn, P. Bourel, **Droit International Privé**, Paris, 1978 s. 507, (Aktaran: Turhan, **a.g.e.**, s. 173-174, dn. 82, 84).

²⁰⁵ von Bar, **a.g.e.**, s. 374-375.

²⁰⁶ **A.e.**, s. 374-375.

²⁰⁷ Morse, **a.g.e.**, s. 112.

²⁰⁸ Avrupa Komisyonu'nun Roma II Tüzüğü Tasarısı'nda, mağdurun fiil yeri veya zarar yeri hukuklarına en son ne zaman dayanabileceği meselesinin, her devletin usul hukuku ile ilgili olduğuna değinilmektedir. Her devlet yeni iddiaların getirilebileceği en son zamanı kendi usul hukukunda farklı şekilde düzenleyebilmektedir, bkz., COM(2003) 427 final, s. 20. Roma II Tüzüğü Önsözü m. 25'te de aynı açıklamaya yer verilmektedir. Roma II Tüzüğü'nün bu meseleyi her devletin kendi usul hukukuna bırakması doktrinde eleştirilmektedir. Bu durumun belirsizlik yaratacağı ve tarafların forum shopping (taraflarca kendilerine en uygun düzenlemeyi getiren mahkemenin seçilmesi) yapmalarına neden olacağı belirtilmektedir, bkz., Kadner Graziano, "Damage to the Environment", s. 76; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 569.

²⁰⁹ Çevre zararlarına uygulanacak hukuka ilişkin 7. madde hakkındaki açıklamalar, Tasarı'nın 19. ve 20. sayfalarında yer almaktadır.

Roma II Tüzüğü Önsözü m. 25'te, 1958 Roma Antlaşması m. 174'ten (2007 Lizbon Antlaşması ile değişiklik yapıldıktan sonraki son metinde m. 191/2) bahsedilmektedir. Roma Antlaşması'nın söz konusu maddesinde, Avrupa Birliği'nin, önleme, kaynakta önleme, ihtiyat ve kirleten öder ilkelerine dayanan yüksek seviyede bir çevre korumasını amaçladığı belirtilmektedir. Roma II Tüzüğü Önsözü m. 25'e göre, Roma Antlaşması'nda bahsedilen bu ilkeler, zarar gören lehine ayrıcalık yapılmasının gerekçeleridir.

Avrupa Komisyonu'nun Roma II Tüzüğü Tasarısı'na göre, sadece zararın meydana geldiği yerin bağlama noktası olarak kabulü, zarar görenin daha yüksek seviyede koruma sağlayan devletlerin hukuklarından faydalanamamasına neden olabilecektir²¹⁰. Tasarı'da esas meselenin, sadece mağdura bireysel olarak yüksek seviyede bir korumanın sağlanması değil, genel anlamda çevrenin yüksek standartlar ile korunması olduğu vurgulanmaktadır²¹¹. Zarar yeri bağlama noktasına münhasıran yer verilmesinin ve çevre konusunda diğer devlet hukuklarından daha düşük standartlar içeren bir hukukun uygulanmasının, Avrupa Birliği'nin çevre koruma ilkelerine, özellikle de kirleten öder ilkesine, ayrılık oluşturacağı belirtilmektedir²¹².

Doktrinde de Roma II Tüzüğü ile zarar görene verilen seçim hakkının, yüksek çevre koruma standartlarının uygulanmasını sağlayacağı belirtilmektedir²¹³. Sadece zarar yeri bağlama noktasının öngörülmesi, olası failerin işlerini çevre konusunda düşük standartlar getiren devletlerin sınırlarına yakın kurmalarına ve bu devletlerin çevre sorumluluk kurallarından faydalanmalarına neden olabilecektir²¹⁴. Roma II

²¹⁰ COM(2003) 427 final, s. 19.

²¹¹ COM(2003) 427 final, s. 19.

²¹² COM(2003) 427 final, s. 20.

²¹³ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 830; Symeonides, "Missed Opportunity", s. 210; Tarman, "Roma II", s. 206; T.h. M. de Boer, "The Purpose of Uniform Choice-of Law Rules: The Rome II Regulation", **Netherlands International Law Review**, Vol. LVI, No. 3, 2009, s. 325; Guinchard, Lamont-Black, **a.g.e.**, s. 169; Bogdan, **a.g.e.**, s. 220-221; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 569; Marc-Antonie Carreira da Cruz, "Environmental Justice and International Private Law: New Potential With Rome II?", **the Effectius Newsletter**, Issue 14, 2011, s. 3, (Çevrimiçi) http://effectius.com/yahoo_site_admin/assets/docs/EnvironmentalJusticeandInternationalprivatelaw_MarcAntonieCarreiraDaCruz_Effectius_Newsletter14.21255335.pdf, 9 Aralık 2018; Marc-Antonie Carreira da Cruz, "Environmental Justice and International Law: What is New With Rome II Regulation?", 2012, s. 2, (Çevrimiçi) http://www.philodroit.be/IMG/pdf/Environmental_justice_and_International_private_law-_What_is_new_with_Rome_II_Regulation_version_2.pdf, 9 Aralık 2018; Vrellis, **a.g.e.**, s. 881; Harding, **a.g.e.**, s. 181.

²¹⁴ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 830; von Bar, **a.g.e.**, s. 373; Symeonides, "Missed Opportunity", s. 210; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 569-570; Fuchs, "Article 7", s. 208; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 289.

Tüzüğü m. 7'deki seçim imkanı, potansiyel failleri, çevre konusundaki en katı sorumluluk kurallarını göz önüne almak zorunda bırakmaktadır²¹⁵. Çünkü davacılar, çevreyi en iyi koruyan kuralları somut olaya uygulanması için seçebilecektir²¹⁶. Ayrıca zarar verenin, faaliyetlerini sürdürdüğü yerin hukukunun uygulanmasından şikayetçi olmamasının gerektiği belirtilmektedir²¹⁷. Çünkü bu hukuk zarar verenin öngörebileceği ve en aşına olduğu hukuktur. Bu yüzden fiil yeri hukukunun uygulanması, zarar verenin haklı beklentilerine uygundur.

Doktrinde, Roma II Tüzüğü m. 7 uyarınca, zarar görenin, uygulanacak hukuku bir bütün olarak seçmesinin gerekliliği üzerinde önemle durulmaktadır²¹⁸. Bu bağlamda zarar gören, fiil yeri hukukunun ve zarar yeri hukukunun seçilen bazı kuralları ile bir karışım yapamamaktadır²¹⁹. Dolayısıyla failin sorumluluğunun belirlenmesi için bir hukuk seçimi, tazminatın şekli için ise başka bir hukuk seçimi mümkün değildir²²⁰. Ancak farklı zarar kalemleri için ayrı hukuk seçiminin mümkün olup olmadığı hususu tartışmalıdır. Bir görüşe göre, kişi ve malvarlığı zararları için ayrı ayrı hukuk seçimi yapılabilecektir²²¹. Doktrinde bulunan bir diğer görüşe göre ise, Roma II Tüzüğü m. 7 buna imkan tanımamaktadır²²².

Davacıya, fiil yeri ve zarar yeri bağlama noktaları yanında, başka bağlama noktalarının seçenek olarak sunulmasının gerekliliği üzerinde de durulmaktadır²²³. Tarafların mutad mesken hukukları gibi başka bağlama noktalarının da

²¹⁵ Bernasconi, **a.g.e.**, s. 80; Thomas Michael Kadner Graziano, Matthias Erhardt, "Cross-Border Damage Caused by Genetically Modified Organisms: Jurisdiction and Applicable Law", **Damage Caused by Genetically Modified Organisms: Comparative Survey of Redress Options for Harm to Persons, Property or the Environment**, Ed. Bernhard A. Koch, Berlin, De Gruyter, 2010, s. 804; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 289.

²¹⁶ Bernasconi, **a.g.e.**, s. 80; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 570; Harding, **a.g.e.**, s. 181. Bu noktada özellikle kusursuz sorumluluğa yer veren kurallara değinilmesi gerekmektedir. Doktrinde, çevre zararlarının olumsuz sonuçları göz önüne alındığında, kusursuz sorumluluğun en iyi çözüm yolu olduğu belirtilmektedir, bkz., von Bar, **a.g.e.**, s. 319. Bu kurallar sayesinde olumsuz sonuçlar doğuran bir faaliyetten ekonomik fayda sağlayan kişi, bu sonuçlara kusuru olmasa da katlanmaktadır. Bu özellikle devletten gerekli izinler alınarak yürütülen nükleer faaliyetler bakımından önem taşımaktadır, bkz., von Bar, **a.g.e.**, s. 308; Planas, **a.g.e.**, s. 297.

²¹⁷ Symeonides, "Missed Opportunity", s. 210; Vrellis, **a.g.e.**, s. 881.

²¹⁸ Bogdan, **a.g.e.**, s. 222; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 440; Fuchs, "Article 7", s. 215; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 294.

²¹⁹ Bogdan, **a.g.e.**, s. 222; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 294.

²²⁰ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 440.

²²¹ Bogdan, **a.g.e.**, s. 222; Vrellis, **a.g.e.**, s. 883.

²²² Fuchs, "Article 7", s. 215.

²²³ de Boer, "Choice-of Law Rules", s. 325; Vrellis, **a.g.e.**, s. 883.

seçilebilmesinin, Roma II Tüzüğü m. 7'yi daha etkili hale getireceği savunulmaktadır²²⁴. Bu şekilde amaçlanan yüksek çevre koruma standartlarına daha iyi ulaşılabileceği belirtilmektedir²²⁵.

İsviçre MÖHK m. 138'de de, Roma II Tüzüğü m. 7'ye benzer bir düzenleme yer almaktadır. Söz konusu maddeye göre, zarar gören, bir taşınmaz maldan kaynaklanan zararlar için uygulanacak hukuku seçme imkanına sahiptir. Seçilebilecek hukuklar madde ile sınırlandırılmıştır. Madde uyarınca zarar gören, taşınmazın bulunduğu yer hukukunu veya zararın sonuçlarının ortaya çıktığı yer hukukunu seçebilmektedir. Doktrinde, taşınmazın bulunduğu yerin, genellikle davalı failin zarara neden olan fiili işlediği yer ile örtüştüğüne değinilmektedir²²⁶. Dolayısıyla yazarlar, bu maddenin zarara yol açan fiilin işlendiği yer ile zarar yeri arasında seçim yapma imkanını sağladığını belirtmektedirler²²⁷.

Zarar gören, İsviçre m. 138 ile getirilen bu özel kural sayesinde kendisi için en iyi hukuku seçme imkanına sahip olacaktır²²⁸. Madde, özellikle çevre zararlarından doğan sorumluluk bakımından önem taşımakta, çevrenin korunması konusundaki artan ilgiyi göstermektedir²²⁹. Ancak, madde bütün çevre zararlarını kapsamamaktadır²³⁰. Sadece taşınmaz bir maldan kaynaklanan zararlar madde kapsamına girmektedir.

Doktrinde taşınmaz bir maldan kaynaklanan zararlara örnekler verilmektedir. Bu bağlamda, fabrikadaki üretim faaliyetleri sonucunda havaya yayılan zehirli gazların veya havalimanı gibi yerlerden kaynaklanan gürültü kirliliğinin, İsviçre MÖHK m. 138'in kapsamına girdiği belirtilmektedir²³¹.

İsviçre MÖHK m. 138 özel kural niteliğinde olduğu için, m. 138'in kapsamına giren zararlar hakkında haksız fiillere uygulanacak hukuku gösteren genel kural m.

²²⁴ de Boer, "Choice-of Law Rules", s. 329; Vrellis, **a.g.e.**, s. 883.

²²⁵ de Boer, "Choice-of Law Rules", s. 325; Vrellis, **a.g.e.**, s. 883.

²²⁶ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 163.

²²⁷ **A.e.**, s. 163.

²²⁸ **A.e.**, s. 163.

²²⁹ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 163; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 41.

²³⁰ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 163.

²³¹ **A.e.**, s. 162.

133 uygulanmamaktadır²³². Ancak bir taşınmaz maldan kaynaklanmayan çevre zararlarına uygulanacak hukuk, genel kural m. 133 uyarınca belirlenmektedir²³³.

İsviçre MÖHK m. 133, m. 138'ten farklı şekilde düzenlenmiştir. Maddede zarar yeri bağlama noktasına ikinci sırada yer verilmektedir. Öncelikle tarafların müşterek mutad meskenlerinin olup olmadığı araştırılmaktadır (m. 133/1). Eğer taraflar müşterek mutad meskene sahip değillerse, bu durumda zararın sonuçlarının ortaya çıktığı ülke hukuku uygulanacaktır (m. 133/2). Ancak bunun için davalının, zararlı sonucun etkilerinin bu ülkede meydana geleceğini öngörmüş olması gerekmektedir (m. 133/2). Rusya Federasyonu Medeni Kanunu m. 1219 ve Japonya'nın Uygulanacak Hukuka İlişkin Kanunu m. 17 de de, İsviçre MÖHK m. 133'e benzer düzenlemeler yer almaktadır. Bu maddelere göre de, zararın meydana geldiği ülke hukukunun uygulanabilmesi için, failin zararlı sonuçların bu ülkede ortaya çıkacağını önceden bilmesi gerekmektedir.

İsviçre MÖHK m. 133/2, "öngörülebilirlik" şartı bakımından Roma II Tüzüğü m. 7'den farklıdır. Roma II Tüzüğü m. 7'de, zarar yeri bağlama noktasının uygulanabilmesi için İsviçre MÖHK'teki gibi bir şarta yer verilmemektedir. Dolayısıyla zarar veren, zararın meydana geldiği yeri öngöremediğini belirterek, zarar yeri hukukunun uygulanmasından kaçamamaktadır²³⁴.

Roma II Tüzüğü'nde bir öngörülebilirlik kısıtlamasının bulunmaması, doktrinde olumlu yönde değerlendirilmektedir²³⁵. Özellikle küresel ısınma ile birlikte, çevre zararlarının ulusal sınırları aşan uzak etkilerinin herkes tarafından artık bilindiği ve bu yüzden öngörülebilirlik şartının gerekli olmadığı düşünülmektedir²³⁶. Çevrenin korunmasına ilişkin kamu menfaatlerinin, davalının menfaatlerinden daha önemli olduğu belirtilmektedir²³⁷. Buna ek olarak, fiilin işlendiği yerdeki güvenlik ve davranış kurallarının dikkate alınmasını belirten Roma II Tüzüğü m. 17'nin, öngörülebilirlik

²³² Caroline Kleiner, "National Reports: Switzerland", **Encyclopedia of Private International Law**, Vol. III, Ed. Jürgen Basedow, Giesela Rühl, Franco Ferrari, Pedro de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton (Massachusetts), 2017, s. 2554.

²³³ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 163.

²³⁴ Symeonides, "Missed Opportunity", s. 210-211; Vrellis, **a.g.e.**, s. 880.

²³⁵ Kadner Graziano, "Damage to the Environment", s. 73; de Boer, "Choice-of Law Rules", s. 328, dn. 89; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 569; Vrellis, **a.g.e.**, s. 880, dn. 39.

²³⁶ Kadner Graziano, "Damage to the Environment", s. 73.

²³⁷ Guinchard, Lamont-Black, **a.g.e.**, s. 170; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 569.

korumasını sağladığına değinilmektedir²³⁸. Ancak yine de Roma II Tüzüğü'nde objektif bir öngörülebilirlik düzenlemesinin yer almasının iyi olacağını savunanlar da bulunmaktadır²³⁹.

Doktrinde bulunan bir görüşe göre, öngörülebilirlik hâkim tarafından göz önünde tutulacak bir kriter olmalıdır²⁴⁰. Bu görüşe göre, öngörülebilirliğin bulunmaması durumunda da zarar yeri hukuku uygulanmalıdır; ancak tazminat miktarına bu durum göz önünde tutularak karar verilmelidir²⁴¹.

Mağdurun lehine olan bağlama noktasının uygulandığı bir diğer düzenleme olarak, İskandinav ülkeleri arasında imzalanan Çevre Koruma Antlaşması²⁴² m. 3/2'den bahsedilebilir. Madde hükmü uyarınca, çevreye zarar veren faaliyetlerin gerçekleştirildiği yer hukukuna göre mağdurun daha az lehine olan hukuk uygulanmamalıdır. Doktrinde, bu madde ile zarar yeri veya fiil yeri hukuklarından hangisi mağdurun lehineyse onun uygulanmasının amaçlandığı belirtilmektedir²⁴³. Ancak madde, mağdur bakımından en elverişli hukukun, mağdurun seçimine dayanılarak mı yoksa mahkeme tarafından mı belirleneceğini açıkça düzenlememektedir.

Türk hukukunda ise, yukarıda yer verilen hukuk sistemlerinden farklı olarak, zarar görene veya mahkemeye verilmiş bir seçim hakkı bulunmamaktadır. 5718 sayılı MÖHUK m. 34/1'e göre, haksız fiilden doğan borçlar, haksız fiilin işlendiği ülke hukukuna tabidir. MÖHUK m. 34/2 uyarınca ise, haksız fiilin işlendiği yer ile zararın meydana geldiği yerin farklı ülkeler olması durumunda, zararın meydana geldiği ülke hukuku uygulanmaktadır. 5718 sayılı MÖHUK'un 34. maddesinin söz konusu bu

²³⁸ Symeonides, "Missed Opportunity", s. 211; Patrick Wautelet, "Chapter V: Common Rules, Article 17: Rules of safety and conduct", **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 566-567.

²³⁹ Symeonides, "Missed Opportunity", s. 211.

²⁴⁰ A.e., s. 211.

²⁴¹ A.e., s. 211.

²⁴² Antlaşma, Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç tarafından 19.02.1974 tarihinde imzalanmış ve 05.10.1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Antlaşma'nın metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201092/volume-1092-I-16770-English.pdf>, 22 Ocak 2020.

²⁴³ Morten M. Fogt, "National Reports: Denmark", **Encyclopedia of Private International Law**, Vol. III, Ed. Jürgen Basedow, Giesela Rühl, Franco Ferrari, Pedro de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton (Massachusetts), 2017, s. 2032.

fıkraları, 2675 sayılı mülga MÖHUK'un²⁴⁴ haksız fiillere uygulanacak hukuku düzenleyen 25. maddesinde de aynı şekilde düzenlenmekteydi.

5718 ve 2675 sayılı MÖHUK'ta yer alan bu fıkralar, doktrinde ifadeleri bakımından eleştirilmektedir²⁴⁵. Eleştirilerin nedeni, söz konusu fıkraların, birbirlerinden ayrı bağlama noktaları içeriyormuş gibi ifade edilmesidir²⁴⁶. Yazarlara göre, birinci fıkranın ifadesinden, zarara neden olan fiilin işlendiği yerin, yani yapma veya yapmama şeklinde dış dünyaya yansımış olan hareketin gerçekleştirildiği yerin esas alındığı anlamı çıkmaktadır²⁴⁷. Ancak, ikinci fıkraya bakıldığında, bağlama noktası olarak aslında zararın sonuçlarının ortaya çıktığı yerin esas alındığı anlaşılmaktadır²⁴⁸.

Doktrinde kanun koyucunun amacının, ilk fıkra ile genel bir prensip ortaya koymak olduğu belirtilmektedir²⁴⁹. Kanun koyucu, bu fıkra, fiil yeri ile zarar yeri ayrımı yapmaksızın, haksız fiillerde prensip olarak haksız fiilin gerçekleştiği, meydana geldiği yerin, kabul edildiğini göstermek istemektedir²⁵⁰. İkinci fıkra ise, fiil yeri ile zarar yerinin farklı olması durumunda, zararın meydana geldiği ülke hukukunun esas alındığını belirtmektedir²⁵¹. Dolayısıyla bu iki fıkra ile birbirinden farklı bağlama noktaları öngörülmüş değildir²⁵². Bu bağlamda, 2675 sayılı mülga MÖHUK'un hazırlanması aşamasında İstanbul Üniversitesi'nin hazırladığı Ön Tasarı'nın²⁵³ haksız fiillere ilişkin 22. maddesinin, kanun koyucunun amacını daha iyi yansıttığına değinilmektedir²⁵⁴. Söz konusu maddede, "haksız fiilin işlendiği yer" yerine, "haksız fiilin vuku bulduğu yer" ifadesi kullanılmaktadır²⁵⁵. Yazarlara göre sorun, ilk fıkranın, zarara neden olan fiilin işlendiği ülke hukukundan bahseder gibi düzenlenmesinden

²⁴⁴ Kabul Tarihi: 20.05.1982, RG. 22.05.1982/17701.

²⁴⁵ Turhan, **a.g.e.**, s. 347-348, 356-357; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 343-344.

²⁴⁶ Turhan, **a.g.e.**, s. 348; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 343.

²⁴⁷ Turhan, **a.g.e.**, s. 347-348; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 343.

²⁴⁸ Turhan, **a.g.e.**, s. 347-348; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 343.

²⁴⁹ Turhan, **a.g.e.**, s. 348, 355-356.

²⁵⁰ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 359; Turhan, **a.g.e.**, s. 347-348, 355-356.

²⁵¹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 361; Turhan, **a.g.e.**, s. 356.

²⁵² Turhan, **a.g.e.**, s. 348; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 343-344.

²⁵³ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, **Milletlerarası Özel Hukuk ve Milletlerarası Usul Hukuku Kanunu Öntasarı Sempozyumu, 22-24 Kasım 1976**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1978.

²⁵⁴ Turhan, **a.g.e.**, s. 347.

²⁵⁵ **Öntasarı Sempozyumu**, s. 19.

kaynaklanmaktadır²⁵⁶. Haksız fiilden doğan borçların, zararın meydana geldiği ülke hukukuna tabi tutulduğunu gösteren kısa bir düzenlenmenin, iki ayrı fıkrada yer alan mevcut hükümlere göre, daha yerinde olacağı savunulmaktadır²⁵⁷.

Tüm bu bilgiler ışığında, Türk hukukunda çevre zararlarına uygulanacak hukukun tespitinde bağlama noktası olarak zararın meydana geldiği yerin esas alındığı söylenebilecektir²⁵⁸. MÖHUK m. 34'te yer alan anlam karışıklığının giderilmesiyle kanun koyucunun bu amacı daha iyi anlaşılacaktır. Ancak, çevre hukukunun temel ilkeleri ışığında, çevrenin daha yüksek standartlarla korunmasının sağlanması için, Türk hukukunda da -Roma II Tüzüğü'ndeki gibi- fiil yeri hukukunun seçimi imkanına yer verilebilecektir. Bu hususta, fiil yeri hukukunun ve hatta başka hukukların uygulanmasına olanak veren MÖHUK m. 34/3'te yer alan istisna kuralı akla gelebilecektir. MÖHUK m. 34/3'e göre, "Haksız fiilden doğan borç ilişkisinin başka bir ülke ile daha sıkı ilişkili olması hâlinde bu ülke hukuku uygulanır". Böylece bu madde sayesinde fiil yeri hukuku, zarar yeri hukukuna göre, olayla veya taraflarla daha sıkı ilişkiliyse uygulanabilecektir. Ancak Roma II Tüzüğü m. 7'deki hüküm, mağdurun fiil yeri hukukunu seçebilmesi için bu hukukun olayla veya taraflarla daha sıkı ilişkili olması şartını aramamaktadır. Mağdur hiçbir şarta bağlı kalmadan, hiçbir sınırlama olmadan zarar yeri hukuku yerine fiil yeri hukukunu seçebilmektedir. Böylece mağdur, fiil yeri hukuku daha yüksek tazminat düzenlemesi öngörmekteyse, fiil yeri hukukunun olaya uygulanmasını sağlayabilmektedir. Dolayısıyla Türk hukukunda bu imkanın sağlanması, hem mağdurun daha lehine olacak hem de çevrenin daha iyi korunmasına hizmet edecektir.

²⁵⁶ Turhan, **a.g.e.**, s. 348; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 343-344.

²⁵⁷ Turhan, **a.g.e.**, s. 356-357.

²⁵⁸ Türk hukukunda haksız fiilere uygulanacak hukukun belirlenmesinde zararın ortaya çıktığı yerin esas alındığına dair bkz., Göger, "Haksız Fiil", s. 498, 505; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 361; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 357; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 463; Uluocak, **a.g.e.**, s. 215; Ayfer Uyanık-Çavuşoğlu, "İnternet Ortamında İşlenen Haksız Fiil Sorumluluğuna Uygulanacak Hukuk", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. XXII, Sa. 2, 2002, s. 974; Çörtoğlu Koca, "Environmental Liability", s. 29; Doğan, **a.g.e.**, s. 439; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 344.

b. Zarara Neden Olan Fiilin İşlendiği Yerin Tespiti

Zarara yol açan fiilin nerede işlendiğinin tespiti genellikle büyük bir sorun oluşturmamaktadır²⁵⁹. Ancak, somut olayda zararın, birden fazla faaliyet ile ilişkili olarak meydana gelmesi mümkündür²⁶⁰. Farklı ülkelerde bulunan iki ayrı fabrikanın hava kirliliğine neden olması buna örnek olarak gösterilebilir²⁶¹. Bu durumda zarara yol açan fiil yerinin tespiti zorlaşmaktadır²⁶².

Birden fazla faaliyetin gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkan çevre zararları, “toplu zararlar” şeklinde adlandırılmaktadır²⁶³. Toplu zarara neden olan fiillerin her biri tek başına zararlı sonucu ortaya çıkarabilecek yeterliğe sahip olabilmektedir²⁶⁴. Ancak bazen tek başına zararlı bir sonuca yol açmayan fiiller bir araya gelince çevre zararı doğurabilmektedir²⁶⁵. Genelde hangi faaliyetin ne oranda çevre zararına neden olduğunun belirlenmesi çok zordur²⁶⁶. Bu yüzden, toplu zararların değerlendirilmesi sürecinde, fiil ile zarar arasındaki nedensellik bağının tespiti bakımından zorluklar yaşanmaktadır²⁶⁷.

Roma II Tüzüğü’nde toplu zararlar için bir düzenleme getirilmemiştir. Dolayısıyla, Roma II Tüzüğü m. 7 uyarınca zarar görenin fiil yeri hukukunu seçmesi durumunda zorluklar yaşanabilecektir. Doktrinde bu konu, somut olayda birden fazla failin bulunup bulunmamasına göre farklı şekillerde ele alınmaktadır.

²⁵⁹ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2238; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 352.

²⁶⁰ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2238; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 352; Yongalık, **a.g.e.**, s. 56-57; Bogdan, **a.g.e.**, s. 228; Vrellis, **a.g.e.**, s. 883; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 24; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 295-296.

²⁶¹ Bogdan, **a.g.e.**, s. 228; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 295-296.

²⁶² Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2238; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 352; Bogdan, **a.g.e.**, s. 228; Vrellis, **a.g.e.**, s. 883; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 24; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 295-296.

²⁶³ Yongalık, **a.g.e.**, s. 56; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 24.

²⁶⁴ Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 573, dn. 105, Otero García-Castrillón, “**European Group on Tort Law**”ın hazırladığı “**Principles of European Tort Law**” başlıklı Kurallar’ın, 3:102. ve 3:103. maddelerine değinmektedir. Söz konusu maddelerde alternatif ve eş zamanlı fiillerden söz edilmektedir. Eş zamanlı fiillerin her biri kendi başına zararlı sonucun ortaya çıkması bakımından yeterlidir ve hepsinin zararın meydana gelmesinde etkisi bulunmaktadır. Alternatif fiillerin de hepsi tek başına zararlı sonucun ortaya çıkmasında yeterlidir, ancak burada zararlı sonucun kesin olarak hangi fiil sonucunda meydana geldiği belli değildir. Ayrıca bkz., “Yarışan Nedensellik” (II B 2 c (2) ii).

²⁶⁵ Bkz., “Ortak Nedensellik” (II B 2 c (2) i).

²⁶⁶ Vrellis, **a.g.e.**, s. 883; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 24.

²⁶⁷ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 24.

Doktrinde, bir faile ait farklı ülkelerde gerçekleştirilen faaliyetlerin söz konusu olması durumunda, zarara neden olan en temel ve önemli faaliyet belli oluyorsa bu faaliyetin gerçekleştirildiği yerin uygulanabileceği düşünülmektedir²⁶⁸. Ancak zarara asıl neden olan faaliyet tespit edilemiyorsa, çözüm olarak “mozaik teorisi” önerilmektedir²⁶⁹. Bu teoriye göre, sınırları içerisinde faaliyette bulunan ülke hukukları ayrı ayrı olaya uygulanmalı ve sonra tek bir kararda birleştirilmelidir²⁷⁰. Dolayısıyla bu görüşe göre, failin faaliyette bulunduğu her ülke ayrı ayrı değerlendirilmektedir.

Somut olayda faaliyette bulunan birden fazla failin bulunması durumunda ise, bir görüşe göre, zarar görenin fiil yeri hukukunu seçmesi durumunda, her bir fail için kendi faaliyette bulunduğu ülke hukuku uygulanacaktır²⁷¹. Dolayısıyla her bir faile farklı hukuk uygulanacaktır²⁷². Buna çözüm olarak doktrinde zarar görenin tüm faaliyet yerleri arasından bir yeri seçebileceği ve tüm failer için bu hukukun uygulanabileceği de savunulmaktadır²⁷³. Ancak, zarar görenin bir fail için zarar yeri hukukunu, diğer fail için ise fiil yeri hukukunu seçmesi durumunda da farklı devlet hukukları söz konusu olacaktır²⁷⁴. Yine bir fail ile zarar gören arasında Roma II Tüzüğü m. 14’e dayanılarak yapılmış bir hukuk seçimi varsa da uygulanacak hukuk farklılaşacaktır²⁷⁵.

Somut olayda birden fazla zarar görenin bulunması durumunda onların seçimine göre de uygulanacak hukukta bir farklılaşmanın yaşanabileceği üzerinde durulmaktadır²⁷⁶. Olaya uygulanan hukuk sistemleri farklı kişileri zarardan sorumlu olarak değerlendirebilecektir²⁷⁷. Hukuk sistemleri aynı kişiyi çevre zararından sorumlu olarak görse bile, sorumluluğun kapsamı ve ödenecek tazminat bakımından farklılıklar

²⁶⁸ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2238-2239; Bogdan, **a.g.e.**, s. 228-229; Andrew Dickinson, **The Rome II Regulation: The Law Applicable to Non-Contractual Obligations Updating Supplement**, New York, Oxford University Press, 2010, s. 70-71; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 570; Vrellis, **a.g.e.**, s. 883.

²⁶⁹ Dickinson, **Updating Supplement**, s. 70.

²⁷⁰ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 330-331.

²⁷¹ Bogdan, **a.g.e.**, s. 228; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 296.

²⁷² Bogdan, **a.g.e.**, s. 228; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 296.

²⁷³ Vrellis, **a.g.e.**, s. 883.

²⁷⁴ Bogdan, **a.g.e.**, s. 228; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 296.

²⁷⁵ Bogdan, **a.g.e.**, s. 228; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 296.

²⁷⁶ Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 570, 573-574.

²⁷⁷ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2239, dn. 359.

oluşabilecektir²⁷⁸. Avrupa Adalet Divanı'nın, 24 Haziran 2008 tarihli kararı²⁷⁹ bu hususta bir örnektir. Karara konu olan olay, 12 Aralık 1999 tarihinde Atlantik Okyanusu'nun Fransa kıyılarında Malta bayraklı Erika adlı petrol yüklü geminin batmasıdır. Geminin batması, Fransa kıyılarında denizin kirlenmesine yol açmıştır. Mesquer Belediyesi, geminin chartereri Total International Ltd. şirketine ve petrolü bu şirkete satan Total France SA şirketine karşı Fransız yerel mahkemelerinde dava açmıştır. Ancak yerel mahkeme, chartererin ve petrolü satan şirketin deniz kirliliği bakımından sorumluluğunun bulunmadığına karar vermiştir. Fransız Yüksek Mahkemesi ise bu olayda söz konusu şirketlerin sorumluluklarının kapsamına ilişkin sorularını Avrupa Adalet Divanı'na yöneltmiştir. Avrupa Adalet Divanı, chartererin ve petrol satıcısı şirketin, geminin seçimi ve diğer önlemlerin alınması bakımından bir kusurları varsa sorumlu olabileceklerine karar vermiştir.

İsviçre MÖHK m. 140'ta, Roma II Tüzüğü'nden farklı olarak, toplu zararlar konusunda özel bir düzenleme yer almaktadır. Madde 140 uyarınca, bir haksız fiile katılan birden fazla kişinin bulunması durumunda, uygulanacak hukuk her biri için ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Kanun koyucu, bu madde ile, somut olayda birden fazla uygulanacak hukukun belirlenmesinin zorluğunu göze almaktadır²⁸⁰. Böylece bu madde sayesinde zarar gören, İsviçre Mahkemelerinde (ayrı davalarda veya aynı dava içinde) zarara neden olan her bir fail için ayrı hukukların uygulanmasını sağlayabilmektedir²⁸¹.

Somut olayda, aktif bir fiil yerinin bulunmadığı durumlarda da zarara yol açan fiil yerinin tespiti konusunda zorluklar yaşanmaktadır²⁸². Özellikle önleme davranışlarının gerçekleştirilmemesi sonucunda oluşan haksız fiillerde bu zorluk söz konusu olmaktadır²⁸³. Doktrinde bu haksız fiiller, “yapmama fiili ile işlenen haksız fiiller” olarak adlandırılmaktadır²⁸⁴.

²⁷⁸ Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 570.

²⁷⁹ Commune de Mesquer v. Total France SA and Total International Ltd, Case C-188/07, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A62007CJ0188>, 8 Aralık 2018.

²⁸⁰ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 181.

²⁸¹ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 183; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 42.

²⁸² Göger, “Haksız Fiil”, s. 481; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 354; von Bar, **a.g.e.**, s. 365.

²⁸³ von Bar, **a.g.e.**, s. 365.

²⁸⁴ Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 354; Turhan, **a.g.e.**, s. 370.

Yapmama fiili ile işlenen haksız fiiller bakımından fiil yerinin tespiti zordur, çünkü burada gerçek bir fiil yeri bulunmamaktadır²⁸⁵. Doktrinde bu haksız fiiller için fiil yerinin, zarara engel olma yükümlülüğü altındaki kişinin bu yükümlülüğü gerçekleştirmek üzere harekete geçmesi gereken yer olduğu belirtilmektedir²⁸⁶. Dolayısıyla burada önleme davranışlarının yapılması gereken yerin, yapma yükümlülüğünün doğduğu yerin tespiti gerekmektedir²⁸⁷. Bu yerin, sabit bir tesisin sahibinin veya işletmecisinin sorumluluğu bakımından tesisin bulunduğu yer olduğu belirtilmektedir²⁸⁸. Ancak, tehlikeli maddelerin taşınması sırasında yapmama fiili ile oluşan zararlarda, fiil yerinin tespiti bakımından somut tehlikenin doğduğu ve kontrolden çıktığı yerin esas alınacağına değinilmektedir²⁸⁹. Bu bağlamda, tehlikeli maddelerin taşıma aracına yüklendiği ve taşınması için emrin verildiği yer değil, bu maddelerin somut bir şekilde zarara yol açtığı yer göz önüne alınmalıdır²⁹⁰.

c. Zararın Meydana Geldiği Yerin Tespiti

Çevre zararlarından doğan sorumluluğa uygulanacak hukukun belirlenmesi için genellikle zarar yeri bağlama noktasının uygun olduğu düşünülmektedir²⁹¹. Zarar yeri bağlama noktasının, hem mağdur hem de fail için adil ve eşit bir sonuç sağladığı belirtilmektedir²⁹². Bu bağlama noktası sayesinde, aynı ülkede zarara uğrayan tüm mağdurlara eşit davranılmaktadır²⁹³. Benzer şekilde, aynı ülkede zarara yol açan faillere de, nerede faaliyet yürüttüklerine bakılmaksızın, eşit muamele gösterilmektedir²⁹⁴. Ayrıca, mağdur nerede zarara uğradıysa orada geçerli olan hukuk uyarınca zararının tazmin edilmesini bekleyecektir²⁹⁵. Dolayısıyla zarar yeri bağlama

²⁸⁵ von Bar, **a.g.e.**, s. 365.

²⁸⁶ Wolff, **Das internationale Privatrecht Deutschlands**, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1954, s. 165, (Aktaran: Göğer, “Haksız Fiil”, s. 481, Göğer ise bu görüşe şüpheyle yaklaşmaktadır. Bu görüşün pratik ihtiyaçları karşılama bakımından yetersiz olduğunu belirtmektedir.); Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 354; Turhan, **a.g.e.**, s. 370-371.

²⁸⁷ Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 354; Turhan, **a.g.e.**, s. 370-371.

²⁸⁸ von Bar, **a.g.e.**, s. 366.

²⁸⁹ **A.e.**, s. 366.

²⁹⁰ **A.e.**, s. 366.

²⁹¹ Vrellis, **a.g.e.**, s. 880, dn. 38.

²⁹² Kadner Graziano, “Damage to the Environment”, s. 72; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 569.

²⁹³ Kadner Graziano, “Damage to the Environment”, s. 72-73; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 569.

²⁹⁴ Kadner Graziano, “Damage to the Environment”, s. 73; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 569.

²⁹⁵ Kadner Graziano, “Damage to the Environment”, s. 72.

noktasının, mağdurun haklı beklentileri bakımından da uygun olduğu belirtilmektedir²⁹⁶.

Çevre zararları için uygun görülse de, somut olayda zarar yeri bağlama noktasının tespiti bakımından zorluklar yaşanabilmektedir. Özellikle birden fazla zarar yerinin bulunması²⁹⁷ ya da zarar yerinin bir devlete ait olmaması²⁹⁸ durumunda, zarar yeri bağlama noktasının belirlenmesi zorlaşmaktadır.

Roma II Tüzüğü'nde birden fazla zarar yerinin bulunması ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle, somut olayda zarar gören fiil yeri hukukunun uygulanmasını seçmediyse, zarar yerinin tespiti bir sorun oluşturacaktır.

Doktrinde, birden fazla mağdur varsa her biri için kendisiyle irtibatlı olan zarar yeri hukukunun uygulanması kabul edilmektedir²⁹⁹. Zarara uğrayan bir mağdur için birden fazla zarar yerinin bulunması durumu içinse doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır.

Bir görüşe göre, birden fazla zarar yerinin bulunması durumunda, her bir zarar kalemi ayrı ayrı değerlendirilmelidir³⁰⁰. Daha önce de bahsedilen³⁰¹ “mozaik teorisinin” burada da geçerli olacağı savunulmaktadır³⁰². Bu teoriye göre, öncelikle zarara uğrayan ülkelerin hukuku, sadece kendi sınırlarında meydana gelen zararlar özelinde uygulanmalıdır³⁰³. Daha sonra sonuçlar tek bir karar altında birleştirilmelidir³⁰⁴.

Bu konuda farklı bir görüşe göre ise, zayıf taraf olan ve korunması gereken mağdur olduğu için, tüm zarar yerleri toplu bir şekilde değerlendirilmeli ve mağdurun yararına olan zarar yeri hukuku uygulanmalıdır³⁰⁵. Mağdurun daha lehine olan

²⁹⁶ Kadner Graziano, “Damage to the Environment”, s. 72; Vrellis, **a.g.e.**, s. 880, dn. 38.

²⁹⁷ Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 125; Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 26; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 158; Bogdan, **a.g.e.**, s. 227; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 573; Vrellis, **a.g.e.**, s. 878.

²⁹⁸ von Bar, **a.g.e.**, s. 365; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 125; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 158; Bogdan, **a.g.e.**, s. 221; Vrellis, **a.g.e.**, s. 884.

²⁹⁹ Vrellis, **a.g.e.**, s. 880.

³⁰⁰ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 439; Fuchs, “Article 7”, s. 212.

³⁰¹ Bkz., s. 160.

³⁰² Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 439; Fuchs, “Article 7”, s. 212.

³⁰³ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 330-331.

³⁰⁴ **A.e.**, s. 331.

³⁰⁵ Vrellis, **a.g.e.**, s. 880.

hukukun seçiminin, bizzat mağdur tarafından yapılabileceği belirtilmektedir³⁰⁶. Bu seçim konusunda hâkimin yetkisinin kabul edilebileceği de düşünülmektedir³⁰⁷.

Doktrinde birden fazla zarar yerinin bulunmasının -ister tek ister birden fazla mağdur olsun- bir çevre zararı için birden fazla hukukun uygulanması, yani uygulanacak hukukun parçalanması sonucunu doğurduğuna işaret edilmektedir³⁰⁸. Bu nedenle, çevre zararının ilk ortaya çıktığı ülkenin hukukunun esas alınması olasılığı da değerlendirilmiştir³⁰⁹. Ancak bu bağlama noktasının kabulünün, sanayi şirketlerinin faaliyette bulundukları ülkelerde çevre sorumluluğunun azaltılması ile ilgili baskılarına ve böylece adeta çevre zararını teşvik eden bir ortama neden olabileceği sonucuna varılmış; bu yüzden söz konusu bağlama noktası uygun kabul edilmemiştir³¹⁰.

Birden fazla zarar yerinin bulunması durumunda hangi zarar yerinin esas alınacağına ilişkin Türk hukukunda da açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Doktrinde bu hususta çözüm üretilmeye çalışılmaktadır. Bir görüşe göre, birden fazla zarar yerinin bulunması durumunda, mağdurun yerleşim yeri ile iç içe geçmiş zarar yeri, bağlama noktası olarak kabul edilebilir³¹¹.

Çevre zararlarının sonuçlarının bir devlete ait olmayan alanlarda ortaya çıkması da mümkündür³¹². Bu hususta açık denizlerde, serbest hava havasında ve hatta uzayda meydana gelen zararlardan bahsedilmektedir³¹³. Bu alanlarda meydana gelen zararlar için zarar yerinin belirlenmesi güç, hatta imkansızdır³¹⁴. Bu yüzden böyle bir alanda meydana gelen zararlara uygulanacak hukukun belirlenmesi için doktrinde başka bağlama noktaları önerilmektedir. Bu hususta ileride ayrıntılı açıklamalara yer verilmektedir³¹⁵.

³⁰⁶ Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 573; Vrellis, **a.g.e.**, s. 880.

³⁰⁷ Vrellis, **a.g.e.**, s. 880.

³⁰⁸ Bogdan, **a.g.e.**, s. 227; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 573.

³⁰⁹ Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 26.

³¹⁰ **A.e.**, s. 26.

³¹¹ Turhan, **a.g.e.**, s. 368; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 115.

³¹² Turhan, **a.g.e.**, s. 370; von Bar, **a.g.e.**, s. 365.

³¹³ Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 362; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 466; Turhan, **a.g.e.**, s. 370; von Bar, **a.g.e.**, s. 322, 365; Uluocak, **a.g.e.**, s. 220; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 137; Çörtoğlu Koca, "Açık Denizler", s. 800; Şanlı, Esen, Ataman-Fıganmeşe, **a.g.e.**, s. 344.

³¹⁴ Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 362; Turhan, **a.g.e.**, s. 370; von Bar, **a.g.e.**, s. 322, 365; Uluocak, **a.g.e.**, s. 220; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 137; Çörtoğlu Koca, "Açık Denizler", s. 800; Şanlı, Esen, Ataman-Fıganmeşe, **a.g.e.**, s. 344.

³¹⁵ Bkz., III B 4.

Zarar yeri bağlama noktasının tespiti bakımından önemli hususlardan biri de, hangi zarar çeşidinin değerlendirmeye alınacağıdır. Hukuk sistemleri bu konuda tüm çevre zararlarını değil, belli türdeki zararları göz önünde tutabilmektedir. Bu bağlamda, Roma II Tüzüğü, İsviçre MÖHK ve MÖHUK m. 34 kapsamında yapılan değerlendirmelere yer verilebilecektir.

Roma II Tüzüğü m. 7’de bireysel çevre zararları (kişi ve malvarlığı zararları) yanında açıkça ekolojik zararlardan da bahsedilmektedir. Dolayısıyla ekolojik zarar yeri, m. 7’de düzenlenen bağlama noktasının tespiti aşamasında dikkate alınmaktadır. Ancak ekolojik zararlar bakımından zarar yerinin tespiti çoğu zaman zordur³¹⁶. Bu hususta radyoaktif bulutlardan bahsedilebilir. Bu bulutlar rüzgarın etkisiyle çok fazla ülkeden geçebilmekte ve hepsine zarar verebilmektedir³¹⁷. Ayrıca bu ülkelerde oluşan ekolojik zarara bağlı olarak sonradan bireysel zararlar da meydana gelebilecektir. Doktrinde bir görüşe göre, bu zararlar bakımından da, zarar gören kişi veya malların bulunduğu yerin değil, ekolojik zararın gerçekleştiği yerin esas alınacağı kabul edilmektedir³¹⁸. Ancak doktrinde başka bir görüşe göre, m. 7’de ekolojik zararlar ve bireysel zararlar birbirine bağlı olarak düzenlenmediği, birbirinden bağımsız iki tür çevre zararından söz edildiği için, bireysel çevre zararları bakımından zarar yeri ayrı bir şekilde değerlendirilmelidir³¹⁹. Bu hususta Roma II Tüzüğü Önsözü m. 17’ye dayanılmaktadır³²⁰. Söz konusu madde, bireysel zararlar bakımından, kişilerin veya malların zarara uğradıkları yerin esas alınacağını belirtmektedir.

İsviçre MÖHK bakımından ne m. 133’te ne de m. 138’te ekolojik zararlar hususunda açık bir düzenleme yer almamaktadır. Doktrinde ise ekolojik zararların, Roma II Tüzüğü ile benzer şekilde, İsviçre MÖHK’ün kapsamına girdiği ifade edilmektedir³²¹.

Roma II Tüzüğü m. 4/1 uyarınca, çevre zararlarının dolaylı etkileri, uygulanacak hukukun belirlenmesi aşamasında dikkate alınmamaktadır. Çevre zararları için de dolaylı zarar yeri, çevre zararları bakımından özel madde olan m. 7’de

³¹⁶ Vrellis, **a.g.e.**, s. 878, dn. 33.

³¹⁷ **A.e.**, s. 878, dn. 33.

³¹⁸ Bogdan, **a.g.e.**, s. 223; Fuchs, “Article 7”, s. 212; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 290.

³¹⁹ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 438; Vrellis, **a.g.e.**, s. 877-878.

³²⁰ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 438-439.

³²¹ Planas, **a.g.e.**, s. 310.

m. 4/1'e atıf yapıldığı için, bağlama noktasının tespitinde etkili değildir. Burada sadece doğrudan zarar yeri göz önünde tutulmaktadır.

Türk hukuku bakımından da, MÖHUK m. 34'te açık bir hüküm olmasa da, doktrinde Roma II Tüzüğü ile aynı doğrultuda açıklamalar yapılmaktadır³²². Bu bağlamda, dolaylı veya yansıma zarar yerinin dikkate alınmayacağı, sadece doğrudan zarar yerinin esas alınacağı belirtilmektedir³²³.

Doktrinde, ekonomik ve mali zarar yerinin, bağlama noktasının tespitinde etkili olmadığına değinilmektedir³²⁴. Ancak bu durumun, ekonomik zararlara dayanan taleplerin Roma II Tüzüğü kapsamında değerlendirilmeyeceği anlamına gelmediği de vurgulanmaktadır³²⁵. Buna göre, ekonomik zararlar Roma II Tüzüğü kapsamındadır; ancak bunlara ilişkin zarar yeri bağlama noktasının tespitinde etkili değildir³²⁶.

Doktrinde, MÖHUK m. 34 uyarınca da, haksız fiile uygulanacak hukuku belirleyen zararın, kâr mahrumiyeti değil fiili zarar olduğu savunulmaktadır³²⁷.

Roma II Tüzüğü, m. 2/3(b)'ye göre, Tüzük kapsamında “zarar” kelimesine yapılan her atıf, ortaya çıkması muhtemel zararları da kapsamaktadır. Ancak doktrinde, Roma II Tüzüğü m. 7'nin lafzi yorumunun, m. 2 ile uyumlu olmadığına işaret edilmektedir³²⁸. Yazarlara göre, m. 7'de zarar görenden “tazminat talebinde bulunan kişi” (**person seeking compensation**) şeklinde bahsedilmesi, maddenin sanki sadece zarar gerçekleştikten sonra uygulanabileceği izlenimini uyandırmaktadır³²⁹. Ancak doktrinde m. 7'den böyle sınırlayıcı bir anlam çıkarmanın, Roma II Tüzüğü Önsözü m. 25'te ifade edilen önleme ilkesine ve Tüzük'ün 2. maddesine aykırılık oluşturacağı düşünülmektedir³³⁰. Bu yüzden m. 7'de geçen “tazminat” kelimesi,

³²² Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 361; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 358; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 110.

³²³ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 361; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 358; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 110.

³²⁴ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2236-2237; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 829; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 436, 439.

³²⁵ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2236-2237; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 829; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 436.

³²⁶ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2236-2237; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 829; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 436.

³²⁷ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 361.

³²⁸ Bogdan, **a.g.e.**, s. 221; Vrellis, **a.g.e.**, s. 879, dn. 34; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 294.

³²⁹ Bogdan, **a.g.e.**, s. 221; Vrellis, **a.g.e.**, s. 879, dn. 34; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 294.

³³⁰ Bogdan, **a.g.e.**, s. 221; Vrellis, **a.g.e.**, s. 879, dn. 34; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 294.

sadece zararın gerçekleştikten sonra giderilmesini değil, potansiyel zararların karşılanmasını da kapsar şekilde anlaşılmalıdır³³¹.

Roma II Tüzüğü m. 7'nin ifadesinin muhtemel zararlar bakımından oluşturduğu bir diğer sorun, maddede asıl bağlama noktası olarak zarar yerinin kabul edilmesidir. Ortaya çıkması muhtemel zararlar bakımından, somut olayda daha bir “zarar yeri” bulunmamaktadır. Bu nedenle doktrinde, m. 7'nin ifadesinin muhtemel çevre zararlarını dikkate almadığına değinilmektedir³³². Bu hususta Roma II Tüzüğü Ön Tasarısı'nın 8. maddesinden bahsedilebilir. Çevre zararlarına uygulanacak hukuku düzenleyen söz konusu 8. maddede, Roma II Tüzüğü'ndeki 7. maddeden farklı olarak, zararın meydana geldiği veya gelebileceği yerin hukukunun uygulanması kabul edilmiştir. Roma II Tüzüğü'nün hazırlanması sürecinde sonradan “zararın meydana gelebileceği yer” bağlama noktası çıkarılmış gözükmemektedir. Ancak mevcut haliyle 7. madde, muhtemel çevre zararları bakımından uygun gözükmemektedir. Bu yüzden, Roma II Tüzüğü'nde, Ön Tasarı'nın 8. maddesinde yer alan ifadenin benzerine yer verilmesi ile bu sorun çözülebilecektir. Doktrinde ise Roma II Tüzüğü m. 4 bağlamında konuya eğilen bir görüş farklı bir çözüm yolu önermektedir³³³. Bu görüşe göre, m. 4'te zarar yeri bağlama noktası esas alınmakta ve bu yüzden muhtemel zararlar bakımından Roma II Tüzüğü'nde bir boşluk bulunmaktadır³³⁴. Bu boşluk, fiil yeri bağlama noktasının esas alınması ile doldurulmalıdır³³⁵.

İsviçre MÖHK'te ortaya çıkması muhtemel zararlar ile ilgili açık bir hüküm bulunmamaktadır. Doktrinde, bunların da Kanun kapsamında değerlendirileceği savunulmaktadır³³⁶. Ancak bu konuda İsviçre MÖHK bakımından da, hem m. 133 hem de m. 138 için, zarar yerinin tespitinde zorluk yaşanacaktır.

Türk hukuku bakımından da MÖHUK m. 34'te muhtemel zararlar ile ilgili bir açıklama yer almamaktadır. Ancak doktrinde, haksız fiillere uygulanacak hukuk belirlenirken sadece mevcut zararların dikkate alınacağı savunulmaktadır³³⁷.

³³¹ Bogdan, **a.g.e.**, s. 222; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 294.

³³² Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 165.

³³³ Luís de Lima Pinheiro, “Chapter VI: Other Provisions, Article 26: Public policy of the forum”, **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 671.

³³⁴ **A.e.**, s. 671.

³³⁵ **A.e.**, s. 671.

³³⁶ Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 35-36.

³³⁷ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 361.

Dolayısıyla bu görüşe göre, MÖHUK m. 34 kapsamında uygulanacak hukuk tespit edilirken, muhtemel zararlar değerlendirmeye dahil edilmemektedir³³⁸. Ancak, çevre hukukun temel ilkelerinden olan ihtiyat ilkesinin bir gereği olarak, gelecekte meydana gelebilecek olası zararlar da dikkate alınabilmektedir. Özellikle baz istasyonlarının ciddi ve önlenemez zararlara neden olabileceği göz önüne alınarak, muhtemel zararlar da değerlendirmeye dahil edilebilmektedir. Baz istasyonlarının neden olabileceği zararlar ile ilgili olarak Yargıtay'ın yabancı unsurlu olmayan davalarda izlediği yaklaşımı³³⁹, yabancılık unsuru taşıyan davalarda da esas alınabilmektedir. Yargıtay bu davalarda, ihtiyat ilkesini esas alarak, muhtemel zararları da değerlendirmiştir.

2. Tarafların Müşterek Mutad Meskenleri

İsviçre MÖHK m. 133/1'de, tarafların müşterek mutad meskenleri ana bağlama noktası olarak kabul edilmektedir. Zarar yeri bağlama noktasına, ancak taraflar müşterek bir mutad meskene sahip değilse, ikinci planda başvurulmaktadır³⁴⁰. Burada önemle belirtilmelidir ki, m. 138'te böyle bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bir taşınmazdan kaynaklanan çevre zararları için, tarafların müşterek mutad meskenleri bağlama noktasına başvurulamamaktadır.

Rusya Federasyonu Medeni Kanunu m. 1219/2'de de, İsviçre MÖHK m. 133/1 ile aynı doğrultuda, esas bağlama noktası olarak tarafların müşterek mutad meskenlerine yer verilmektedir. Ancak, İsviçre MÖHK'ten farklı olarak, tarafların müşterek milli hukuklarının bulunması durumunda da (tüzel kişiler için aynı ülkede kayıtlı tüzel kişiler olması durumunda) bu hukuk öncelikli olarak uygulanmaktadır.

Roma II Tüzüğü'nün haksız fiillere uygulanacak genel bağlama kuralı m. 4/2 de, tarafların müşterek mutad meskenleri hukukunun, zarar yeri hukukundan öncelikli olarak uygulanacağını kabul etmektedir. Ancak doktrinde, çevre zararlarına uygulanacak hukuk hakkında özel madde olan m. 7'de açık bir şekilde sadece m. 4/1'e atıf yapıldığına dayanılarak, m. 4/2'nin çevre zararlarında uygulanamayacağı savunulmaktadır³⁴¹. Çünkü mevcut durumda Roma II Tüzüğü m. 7'de m. 4/2'ye bir

³³⁸ A.e., s. 361.

³³⁹ Bkz., I A 2 b.

³⁴⁰ Imhoff-Scheier, Patocchi, a.g.e., s. 135, 138; Grolimund, Schnyder, Mosimann, a.g.e., s. 38.

³⁴¹ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, a.g.e., s. 2237; Grušić vd., a.g.e., s. 829-830; Hamburg Group for Private International Law, a.g.e., s. 25-26; Peter Stone, "The Rome II Regulation on Choice of Law in Tort", *Ankara Law Review*, Vol: 4, 2007, s. 126; Francisco J. Garcimartín Alférez, "The Rome II Regulation: On the Way Towards a European Private International Law Code", *The European Legal*

atıf bulunmamaktadır. Bu hususta örnek olarak Roma II Tüzüğü m. 5, m. 6 ve m. 9 gösterilmektedir³⁴². Söz konusu maddelerde açıkça m. 4/2'ye atıf bulunmaktadır. Dolayısıyla, m. 4/2'nin çevre zararlarında uygulanabilmesi için, m. 7'de bu fıkra atıf yapılmalıydı³⁴³. Doktrinde bunun gerekçesi olarak, çevre zararlarında tarafların değil kamunun menfaatlerinin korunmasının gerekliliği gösterilmektedir³⁴⁴. Buna ek olarak m. 7'nin amacının, zararın meydana geldiği yerdeki önleme politikalarının geliştirilmesi olduğuna da değinilmektedir³⁴⁵.

Türk hukukunda tarafların müşterek mutad meskenleri hukuku, ancak olayla veya taraflarla zarar yeri hukukuna göre daha sıkı ilişkili ise uygulanabilmektedir. MÖHUK m. 34/3'te yer verilen bu imkana bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

3. En Sıkı İlişkili Hukuk

Amerikan hukukunda çoğunlukla “en sıkı ilişkili hukuk” bağlama noktası esas alınmaktadır. Bu hususta **Restatement**'lere değinilmesi gerekmektedir.

1923 yılında kurulan ve çok sayıda avukat, hâkim ve akademisyenden oluşan Amerikan Hukuk Enstitüsü'nün³⁴⁶ hazırladığı **Restatement**'lar yarı resmi kod niteliğindedir³⁴⁷. Amerikan mahkemeleri bakımından bağlayıcılıkları bulunmamaktadır³⁴⁸. Ancak uygulamada mahkemeler genellikle **Restatement**'lara başvurmaktadır³⁴⁹.

Forum, Vol. III, 2007, s. 87; Symeonides, “Missed Opportunity”, s. 193-194, 209; Tarman, “Roma II”, s. 207; Bogdan, **a.g.e.**, s. 226; Guinchard, Lamont-Black, **a.g.e.**, s. 168; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 572-573; Fuchs, “Article 7”, s. 202-203, 214; Vrellis, **a.g.e.**, s. 884; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 295. Bu hususta Roma II Tüzük'ü Tasarısı zamanında doktrinde yer alan farklı bir yorum için bkz., Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 165.

³⁴² Symeonides, “Missed Opportunity”, s. 193; Guinchard, Lamont-Black, **a.g.e.**, s. 168.

³⁴³ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2237; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 829-830; Symeonides, “Missed Opportunity”, s. 193-194, 209; Bogdan, **a.g.e.**, s. 226; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 573; Vrellis, **a.g.e.**, s. 884.

³⁴⁴ Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 26; Symeonides, “Missed Opportunity”, s. 194.

³⁴⁵ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 830.

³⁴⁶ Amerikan Hukuk Enstitüsü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.ali.org>, 19 Ocak 2019.

³⁴⁷ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 56; Mesut Aygün, “ABD Kanunlar İhtilâfi Hukukuna Kuramsal ve Metodolojik Bir Bakış: Çeşitli Teori ve Metotlar, II. Restatement ve Sözleşmeye Uygulanacak Hukuk”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XX, Sa. 2, 2016, s. 152, dn. 109.

³⁴⁸ Symeonides, “Restatement”, s. 1545.

³⁴⁹ Symeonides, “Restatement”, s. 1545. Ancak Amerikan eyalet devletlerinin bazıları, Restatement'lerde yer alan bağlama kurallarını değil, başka metotları uygulamaktadır. Bu metotlar uyarınca, uygulanacak hukuka önceden belirlenmiş bağlama kuralları vasıtasıyla ulaşılmamaktadır.

Restatement'lar anglo-sakson hukuk sisteminin temel prensipleri ışığında hazırlanmıştır. Amaçları, anglo-sakson hukuk sistemi bakımından belirsizlik yaratan, karmaşık durumları aydınlatmak ve uygulamada hâkim ve avukatlara yardımcı olmaktır³⁵⁰. Bunlar, mülkiyet, sözleşme, haksız fiil, trust, tazminat gibi pek çok hukuki kavram hakkında açıklamalar içeren eserlerin toplamından oluşmaktadır³⁵¹. Ayrıca **Restatement**'lar içerisinde mahkeme kararlarına ilişkin yorumlar da yer almaktadır³⁵². Bunlara ek olarak, **Restatement**'larda kanunlar ihtilafı kurallarına ilişkin açıklamalar da bulunmaktadır³⁵³.

İlk olarak 1934 yılında **Restatement I** yayınlanmıştır. **Restatement I**'in 9. Bölümü haksız fiillere ilişkin bağlama kurallarını içermektedir³⁵⁴. Daha sonra 1971 yılında **Restatement II** yayınlanmıştır. **Restatement II**'nin de 1. Cildi'nin 7. Bölümü haksız fiillere uygulanacak hukuka ilişkin kuralları toplamaktadır³⁵⁵.

Restatement II, haksız fiillere uygulanacak hukuk konusunda Amerikan eyalet devletlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmektedir³⁵⁶. **Restatement II**'ye göre az sayıda da olsa, haksız fiillere uygulanacak hukuk bakımından **Restatement I**'i esas alan eyaletler de bulunmaktadır³⁵⁷.

Bunlardan ilki daha önce de bahsedilen “governmental interest analysis”(devlet menfaatinin tahlili) metodudur. Uygulanacak hukukun tespiti için getirilen bir diğer metot, “better law” (en iyi hukuk) veya “choice-influencing considerations” (seçimi etkileyen hususlar) olarak adlandırılmaktadır. Bu metot uyarınca en iyi hukukun belirlenmesi için önerilen bazı kriterler bulunmaktadır, bkz., McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 476-479; Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 338; Morse, **a.g.e.**, s. 263-264; Peter Hay, Patrick J. Borchers, Symeon C. Symeonides, **Conflict of Laws: Hornbook Series**, Fifth Edition, St. Paul, Minnesota, West Publishing Co., 2010, s. 835-843; Planas, **a.g.e.**, s. 311.

³⁵⁰ Symeon C. Symeonides, “Restatement (First and Second) of Conflict of Laws”, **Encyclopedia of Private International Law**, Vol. II, Ed. Jürgen Basedow, Giesela Rühl, Franco Ferrari, Pedro de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton (Massachusetts), 2017, s. 1545.

³⁵¹ Aygün, **a.g.e.**, s. 141, dn. 53; (Çevrimiçi) <https://www.ali.org/publications/#publication-type-restatements>, 16 Haziran 2020.

³⁵² Aygün, **a.g.e.**, s. 141, dn. 53; (Çevrimiçi) <https://www.ali.org/publications/#publication-type-restatements>, 16 Haziran 2020.

³⁵³ Aygün, **a.g.e.**, s. 141, dn. 53; (Çevrimiçi) <https://www.ali.org/publications/#publication-type-restatements>, 16 Haziran 2020.

³⁵⁴ Restatement I'in haksız fiillere uygulanacak hukuka ilişkin bölümleri için bkz., **Restatement of the Law of Conflict of Laws**, St. Paul, Minnesota, American Law Institute Publishers, 1934, Chapter 9, Section 377-391, s. 453-478.

³⁵⁵ Restatement II'nin haksız fiillere uygulanacak hukuka ilişkin bölümleri için bkz., **Restatement of the Law: Second**, Vol. I, St. Paul, Minnesota, American Law Institute Publishers, 1971, Chapter 7, Section 145-175, s. 411-522.

³⁵⁶ McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 448. Doktrinde yirmi dört Amerikan eyaleti devletin Restatement II'yi uyguladığı belirtilmektedir, bkz., Symeonides, “Restatement”, s. 1551; Planas, **a.g.e.**, s. 310.

³⁵⁷ Doktrinde on Amerikan eyaleti devletin Restatement I'i uyguladığına değinilmektedir, bkz., McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 450; Planas, **a.g.e.**, s. 310.

Restatement I, 9. Bölümü'nün 377. Kısım'nda, haksız fiillere uygulanacak hukuk konusunda, haksız fiilin işlendiği yer bağlama noktası esas alınmaktadır. **Restatement II**'nin, 7. Bölümü'nün 145. Kısım'nda ise, “en sıkı ilişki” bağlama noktasına yer verilmektedir. Buna göre, her somut olay için ayrı ayrı değerlendirme yapılarak, taraflarla ve dava ile en yakın ilişkisi bulunan devletin hukukunun bulunması gerekmektedir³⁵⁸.

Restatement II uyarınca, somut olayla en sıkı ilişkili hukukun tespitinde göz önünde tutulması gereken bazı genel ilkeler bulunmaktadır. Kanunlar ihtilafı kurallarının bu genel ilkeleri, **Restatement II**'nin 1. Bölümü'nün 6. Kısım'nda yer almaktadır. Bunlar; federal devletler arası ve milletlerarası ihtiyaçlar, mahkeme devletinin ve olayla ilişkili diğer devletlerin çıkarları, tarafların olayla ilgili haklı ve meşru beklentileri, olayın dahil olduğu hukuki alanın altında yatan temel yasama siyasetleri, kesinlik, öngörülebilirlik, karar uyumunun sağlanması ve uygulanacak hukukun saptanmasının kolaylaştırılmasıdır. Mahkeme önüne gelen her somut olayda söz konusu ilkeler ışığında karar vermelidir³⁵⁹. Ayrıca **Restatement II**'nin 7. Bölümü'nün 145. Kısım'nda, en sıkı ilişkili hukukun tespitinde yardımcı olacak bazı bağlama noktaları da yer almaktadır. Bunlardan ilki, zararın meydana geldiği yer, ikincisi zarara neden olan fiilin gerçekleştirildiği yerdir. Buna ek olarak, tarafların mutad meskenleri, yerleşim yerleri, vatandaşlıkları, iş yerleri ve taraflar arasındaki önceki ilişki de göz önünde tutulmaktadır. Söz konusu bağlama noktaları arasında herhangi bir öncelik veya önem sırası bulunmamaktadır³⁶⁰. Dolayısıyla bu bağlama noktaları niceliksel değil, niteliksel olarak değerlendirilmelidir³⁶¹. Her somut olay bakımından önem taşıyan bağlama noktaları farklı olabilir³⁶². Bu nedenle, aynı hukuku gösteren bağlama noktalarının sayısının toplamına göre bir sonuca ulaşılmamalıdır³⁶³.

³⁵⁸ McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 466; Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 46; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 56, 446; Morse, **a.g.e.**, s. 259; Hay, Borchers, Symeonides, **a.g.e.**, s. 843.

³⁵⁹ McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 467; Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 47; Morse, **a.g.e.**, s. 260; Hay, Borchers, Symeonides, **a.g.e.**, s. 844.

³⁶⁰ McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 467; Hay, Borchers, Symeonides, **a.g.e.**, s. 844.

³⁶¹ McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 467; Morse, **a.g.e.**, s. 260.

³⁶² McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 467; Hay, Borchers, Symeonides, **a.g.e.**, s. 844; Planas, **a.g.e.**, s. 310.

³⁶³ McDougal, Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 467; Morse, **a.g.e.**, s. 260.

Ayrıca doktrinde **Restatement II**'de yer alan bu bağlama noktalarının sınırlı sayıda olmadığı vurgulanmaktadır³⁶⁴.

Amerikan hukukunda esas alınan en sıkı ilişki bağlama noktası, Avrupa hukuk sistemlerini de etkilemiştir³⁶⁵. Haksız fiiller konusunda özellikle haksız fiilin işlendiği yer bağlama noktasının uygulama alanı, en sıkı ilişkili hukuk lehine sınırlandırılmaktadır³⁶⁶. Bu bağlamda, objektif bağlama kuralına istisna olarak “daha sıkı ilişki” bağlama noktasına yer veren, Roma II Tüzüğü m. 4/3'ten, İsviçre MÖHK m. 15'ten ve MÖHUK m. 34/3'ten söz edilebilir.

Haksız fiillere uygulanacak genel kuralı düzenleyen Roma II Tüzüğü 4. maddesinin 3. fıkrasına göre, bir haksız fiille ilgili tüm unsurlar 1. ve 2. fıkarda düzenlenen hukukların dışında başka bir hukuk ile daha sıkı ilişkiliyse, haksız fiile bu hukuk uygulanmalıdır. Ayrıca maddede daha sıkı ilişkinin bulunduğu durumlara örnek de verilmektedir. Buna göre, daha sıkı ilişki, tarafların arasındaki haksız fiilden önceki bir ilişkiye dayanabilir. Bu bağlamda, özellikle haksız fiille ilgisi bulunan ve taraflarca haksız fiilden önce imzalanmış olan sözleşmelerden bahsedilmektedir. Aynı doğrultuda, Rusya Federasyonu Medeni Kanunu m. 1219/3'te ve Japonya'nın Uygulanacak Hukuka İlişkin Kanunu m. 20'de de, haksız fiil taraflarının aralarında önceden imzalanmış ve haksız fiil ile yakından bağlantılı sözleşmeden söz edilmektedir. Ayrıca Japonya'nın Uygulanacak Hukuka İlişkin Kanunu m. 20'e göre, “daha sıkı ilişkili hukukun” tespitinde tarafların müşterek mutad meskenleri dikkate alınmalıdır.

Roma II Tüzüğü m. 4/3'te yer alan istisna kuralının, çevre zararları bakımından da uygulama alanı bulup bulamayacağı doktrinde değerlendirilmektedir. Doktrinde, çevre zararları hakkındaki Roma II Tüzüğü m. 7'de açık bir şekilde sadece m. 4/1'e atıf yapıldığı için, m. 4/3'ün çevre zararlarında uygulanamayacağı sonucuna varılmaktadır³⁶⁷.

³⁶⁴ Felix, Whitten, **a.g.e.**, s. 47.

³⁶⁵ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 376, 463; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 285; Aygün, **a.g.e.**, s. 155.

³⁶⁶ Turhan, **a.g.e.**, s. 346; Aygün, **a.g.e.**, s. 155.

³⁶⁷ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2237; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 829-830; Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 25-26; Stone, **a.g.e.**, s. 126; Garcimartín Alférez, **a.g.e.**, s. 87; Symeonides, “Missed Opportunity”, s. 209; Tarman, “Roma II”, s. 207; Bogdan, **a.g.e.**, s. 226; Guinchard, Lamont-Black, **a.g.e.**, s. 168; Otero García-Castrillón, **a.g.e.**, s. 572-573; Fuchs, “Article 7”, s. 202-203, 214; Vrellis, **a.g.e.**, s. 884; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 295. Bu hususta Roma II Tüzük'ü Tasarısı zamanında doktrinde yer alan farklı bir yorum için bkz., Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 165.

Doktrinde bir görüş, Roma II m. 7’de hem 4/2’nin hem de 4/3’ün dışarıda bırakılmasını olumlu yönde yorumlamaktadır³⁶⁸. Bu görüşe göre, madde 7’nin zarar görene verdiği seçim hakkı ile çevrenin yüksek standartlarla korunması amaçlanmaktadır³⁶⁹. Madde 7 kapsamında istisna kurallarına uygulama alanı tanınmanın, çevre koruma seviyesini düşüreceği savunulmaktadır³⁷⁰.

Bu konuda başka bir görüşe göre ise, m.7’de istisna kurallarının olmaması, genel kural m.4’e kıyasla, somut olayda zarar görenin daha az menfaatine olan bir hukukun uygulanmasına neden olabilecektir³⁷¹. Ayrıca madde 7’de yer alan seçim imkanının ilk bakışta istisna kuralına olan ihtiyacı karşıladığı düşünülse de, aslında genel bir istisna kuralına ihtiyaç bulunduğu değerlendirilmektedir³⁷². Bu hususta Antartika’da, açık denizlerde veya uzayda meydana gelebilecek çevre zararlarından söz edilebilecektir.

Açık deniz, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi³⁷³ m. 86’ya göre, bir devletin iç sularına, kara sularına, takımda sularına veya münhasır ekonomik bölgesine dahil olmayan tüm deniz alanlarını kapsamaktadır.

Açık denizlerde meydana gelen zararlar için fiil yeri ve zarar yeri bağlama noktalarının uygun olmadığı düşünülmektedir³⁷⁴. Çünkü açık denizlerde fiil yeri ve zarar yeri sabit kalmayıp sürekli değişmektedir³⁷⁵. Bu yüzden açık denizlerde meydana gelen zararlarda uygulanacak hukukun, “en sıkı ilişkili hukuk” bağlama noktası yardımıyla belirleneceği savunulmaktadır³⁷⁶.

³⁶⁸ Fuchs, “Article 7”, s. 214-215.

³⁶⁹ A.e., s. 214-215.

³⁷⁰ A.e., s. 214-215.

³⁷¹ Bogdan, Hellner, a.g.e., s. 295.

³⁷² Hamburg Group for Private International Law, a.g.e., s. 26; Vrellis, a.g.e., s. 885.

³⁷³ İngilizce başlığı, “United Nations Convention on the Law of the Sea” olan Sözleşme, 10.12.1982 tarihinde imzalanmış, 16.11.1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu Sözleşme’ye taraf değildir. Sözleşme’nin metni için bkz., (Çevrimiçi) https://treaties.un.org/doc/Treaties/1994/11/19941116%2005-26%20AM/Ch_XXI_06p.pdf, 8 Temmuz 2020.

³⁷⁴ Tekinalp, Uyanık, a.g.e., s. 362; von Bar, a.g.e., s. 322, 365; Uluocak, a.g.e., s. 220; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 137; Çörtoğlu Koca, “Açık Denizler”, s. 800; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, a.g.e., s. 344.

³⁷⁵ von Bar, a.g.e., s. 322.

³⁷⁶ Nomer, Devletler Hususî Hukuku, s. 365; Turhan, a.g.e., s. 370; Uluocak, a.g.e., s. 220; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 137; Çörtoğlu Koca, “Açık Denizler”, s. 800-801, 811; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, a.g.e., s. 344.

Uygulamada zarara neden olan bir geminin bulunması durumunda en sıkı ilişkili hukuk olarak, çoğunlukla bayrak yeri hukukunun uygulanması kabul edilmektedir³⁷⁷. Açık denizde çatışan iki geminin bulunması ve bunların aynı tabiiyette olmaları halinde ise, meydana gelen zararlar için müşterek bayrak yeri hukukunun uygulanacağı kabul edilmektedir³⁷⁸. Açık denizler üzerinde uçuş yapan hava araçlarının neden olduğu zararlar bakımından da, aracın tescil yeri hukukunun uygun bir bağlama noktası olduğu düşünülmektedir³⁷⁹. Aynı doğrultuda, Antartika kıtasında veya uzay boşluğunda meydana gelen bir çevre zararında da, olaya dahil olan uçağın, uzay aracının veya geminin kayıtlı olduğu ülkenin, yani bayrak yeri hukukunun, uygulanacağı belirtilmektedir³⁸⁰.

MARPOL Sözleşmesi m. 4/1’de de, doktrindeki görüşlerle aynı doğrultuda bir hükme yer verilmektedir³⁸¹. Söz konusu maddeye göre, Sözleşme’ye herhangi bir aykırılık durumunda geminin kayıtlı olduğu ülke hukukuna, yani bayrak yeri hukukuna, göre yaptırıma karar verilmelidir³⁸².

³⁷⁷ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2215-2217; von Bar, **a.g.e.**, s. 322; Uluocak, **a.g.e.**, s. 220; Çörtoğlu Koca, “Açık Denizler”, s. 802; Kurt Siehr, “The Rome II Regulation and Specific Maritime Torts: Product Liability, Environmental Damage, Industrial Action”, **Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht**, Vol. LXXIV, Sa. 1, 2010, s. 147; Doğan, **a.g.e.**, s. 443.

³⁷⁸ Muammer Raşit Seviğ, Vedat Raşit Seviğ, **Devletler Hususî Hukuku**, 3. Bası, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1962, s. 598; Erdoğan Göğer, “Denizde Çatmadan Doğan Kanun İhtilâfları”, **Adalet Dergisi**, C. LVII, Sa. 8-9, 1966, s. 647; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 363; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 466, dn. 465; Turhan, **a.g.e.**, s. 369.

³⁷⁹ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2217-2218; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 466; Çörtoğlu Koca, “Açık Denizler”, s. 802-803.

³⁸⁰ Bogdan, **a.g.e.**, s. 221.

³⁸¹ Önemle belirtilmelidir ki, çalışmada, MARPOL m. 4 hakkında yapılan açıklamalar için Sözleşme’nin İngilizce metni esas alınmaktadır. Çünkü Sözleşme’nin Resmi Gazete’de yayımlanan Türkçe metninde çeviri yanlışları bulunmaktadır. Türkçe metne göre MARPOL m. 4/1’in ifadesi şu şekildedir: “Bu Sözleşme gereklerine aykırı olan her türlü hareket yasaklanacak, böyle bir hareket vakı olduğu zaman uygulanmak üzere, geminin bağlı bulunduğu idare mevzuatında cezai hükümler bulunacaktır”. Ancak İngilizce metinde söz konusu fıkra şu şekildedir: “Any violation of the requirements of the present Convention shall be prohibited and sanctions shall be established therefor under the law of the Administration of the ship concerned wherever the violation occurs”. Aynı şekilde, MARPOL Sözleşmesi m. 4/2’nin Türkçe metninde de çeviri yanlışları bulunmaktadır. Söz konusu fıkranın Türkçe ifadesi şu şekildedir: “Bu Sözleşme hükümlerine karşı olan aykırılıklar, Sözleşmeye Taraf olan Devletin yasama yetkisi dahilinde yasaklanacaktır ve bu sebeple o Tarafın mevzuatına bu konuda hükümler konulacaktır”. Ancak söz konusu ikinci fıkranın İngilizce metni şu şekildedir: “Any violation of the requirements of the present Convention within the jurisdiction of any Party to the Convention shall be prohibited and sanctions shall be established therefore under the law of that Party”.

³⁸² MARPOL Sözleşmesi’nde genel kural bu olmakla birlikte, Sözleşme m. 4/2’de bu kuralın uygulanmayacağı bir duruma yer verilmektedir. Söz konusu fıkraya göre, Sözleşme’ye taraf bir devletin yargı yetkisi içine giren bir ihlal durumunda, artık o taraf devletin hukuku ihlal hakkında uygulanmalıdır. Bu hususa ileride değinilmektedir, bkz., III B 5.

Bayrak yeri hukuku, bir devlete ait olmayan alanlarda meydana gelen zararlar için çoğunlukla uygun bir bağlama noktası olarak görülmektedir. Ancak bazı durumlarda bu bağlama noktasının tespiti güç olabilmektedir. Özellikle birden fazla gemi veya hava aracının dahil olduğu olaylarda, bu araçlar için müşterek bir bayrak yeri de bulunmuyorsa, olaya uygulanmak üzere hangi hukukun esas alınacağı karmaşık hale gelmektedir³⁸³. Doktrinde, müşterek bir hukukun bulunmadığı bu gibi hallerde çözüm olarak kusurlu geminin bayrak yeri hukukunun uygulanabileceği belirtilmektedir³⁸⁴. Ancak başka bir görüşe göre, müşterek bir hukukun bulunmadığı durumlarda zarar gören geminin bayrak yeri hukuku en yakın bağlama noktası olarak düşünülebilir³⁸⁵. Her iki tarafın da kusurunun bulunması halinde ise, uyuşmazlığın, hâkimin hukukuna, yani **lex fori**'ye göre çözümleneceğine değinilmektedir³⁸⁶. Yine somut olayda kusursuz bir çatma bulunuyorsa da, olaya **lex fori**'nin uygulanmasının gerektiği düşünülmektedir³⁸⁷.

Tüm bu bilgiler ışığında, bir devlete ait olmayan alanlarda (Antartika'da, açık denizlerde veya uzayda) meydana gelen çevre zararlarında, "en sıkı ilişkili hukuk" bağlama noktası yardımıyla uygulanacak hukukun belirleneceği söylenebilecektir. Ancak Roma II Tüzüğü m. 7 bakımından, m. 4/3'ün madde kapsamında bulunmaması nedeniyle, bu hususta sorunlar ortaya çıkabilecektir. Doktrinde, bu durumda çözüm olarak, m. 4/3'ün "kıyasen" uygulanması yoluna gidilmesi veya son çare olarak **lex fori**'nin uygulanması önerilmektedir³⁸⁸.

İsviçre MÖHK'te, Roma II Tüzüğü'nden farklı olarak, kanunda yer alan her bağlama kuralı için geçerli genel bir istisna kuralı düzenlenmektedir³⁸⁹. İsviçre MÖHK m. 15'e göre, somut olayın tüm şartları kanunda yer alan bağlama kuralına göre tespit edilen hukuk dışında başka bir hukukla daha sıkı ilişki içerisindeyse, somut olaya bu hukuk uygulanmalıdır. Ancak m. 15/2 uyarınca, uygulanacak hukukun seçimle belirlendiği durumlarda bu istisna kuralına gidilememektedir. Bu bağlamda, m. 138'e göre uygulanacak hukuk zarar görenin seçimiyle belirlendiği için, m. 15'te yer alan

³⁸³ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 876; Turhan, **a.g.e.**, s. 370.

³⁸⁴ Göğer, "Denizde Çatma", s. 655; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 363.

³⁸⁵ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 363; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 466, dn. 465.

³⁸⁶ Göğer, "Denizde Çatma", s. 655; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 363.

³⁸⁷ Göğer, "Denizde Çatma", s. 655.

³⁸⁸ Bogdan, **a.g.e.**, s. 221; Vrellis, **a.g.e.**, s. 884.

³⁸⁹ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 174-175; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 128-129.

istisna kuralının m. 138 bakımından uygulanamayacağına değinilmektedir³⁹⁰. Dolayısıyla bir taşınmaz maldan kaynaklanan çevre zararları bakımından İsviçre MÖHK m. 15 uygulama alanı bulamayacaktır. Ancak bir taşınmazdan kaynaklanmayan ve m. 133'ün kapsamına giren çevre zararlarında, m.133'te bir seçim imkanı yer almadığı için, m. 15'te yer alan istisna kuralı uygulanmaktadır³⁹¹. Bu hususta özellikle İsviçre MÖHK m. 133/3'ün üzerinde durulmaktadır. İsviçre MÖHK m. 133/3'e göre, somut olayda bir haksız fiil, taraflar arasında daha önceden var olan bir kanuni ilişkiyi ihlal ediyorsa, bu ilişkiye uygulanan hukuka tabi olmalıdır. Bu hususta aile hukukuna, miras hukukuna, şirketler hukukuna veya sözleşmeye dayanan ilişkiler örnek olarak gösterilmektedir³⁹². Ancak taraflar, İsviçre MÖHK m. 116'ya göre, aralarındaki sözleşme ile hiç bağlantısı bulunmayan bir hukuku seçebileceklerdir. Bu durumda, m. 15 uyarınca haksız fiille daha sıkı ilişkili hukukun tespitinin yapılmasının gerektiği belirtilmektedir³⁹³.

Türk hukukunda da, MÖHUK m. 34/3 uyarınca, haksız fiilden doğan borç ilişkisinin başka bir ülke ile daha sıkı ilişkili olması halinde bu ülke hukuku uygulanır. Doktrinde sıkı ilişkinin belirlenmesinde haksız fiilin tüm unsurlarının göz önünde tutulmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır³⁹⁴. Bu hususta özellikle tarafların arasında başka bir hukuki ilişki bulunuyorsa, bu ilişkiye uygulanan hukukun haksız fiile de uygulanacağı kabul edilmektedir³⁹⁵. Taraflar arasındaki hukuki ilişkinin, sözleşmeden veya aile hukukundan doğabileceği belirtilmektedir³⁹⁶. Ayrıca bu hususta tarafların müşterek milli hukuklarının, yerleşim yerlerinin veya mutad meskenlerinin de önemine değinilmektedir³⁹⁷. Ancak çevre zararları bakımından, müşterek milli

³⁹⁰ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 180.

³⁹¹ **A.e.**, s. 176-179.

³⁹² Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 140; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 38.

³⁹³ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 178.

³⁹⁴ Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 345.

³⁹⁵ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 364; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 358; Oğuz, "Çevre Kirlenmeleri", s. 37-38; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 288; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 111; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 345.

³⁹⁶ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 364; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 358; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 111.

³⁹⁷ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 365; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 362; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 464; Oğuz, "Çevre Kirlenmeleri", s. 37; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 121; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 289; Çörtoğlu Koca, "Açık Denizler", s. 802; Çörtoğlu Koca, "Environmental Liability", s. 30; Doğan, **a.g.e.**, s. 439; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 111; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 345.

hukuk veya mutad mesken bağlama noktasının tek başına yeterli olmadığı, somut uyuşmazlığın içerdiği başka irtibat noktalarının da dikkate alınmasının gerekliliği vurgulanmaktadır³⁹⁸.

4. Lex Fori

Lex fori bağlama noktası, özellikle çevre zararlarından doğan sorumluluk konusunda kanunlar ihtilafı kuralı getiren milletlerarası antlaşmalar bakımından önem taşımaktadır.

Gemilerin neden olduğu deniz kirliliğini kontrol altına almak amacıyla 1973 tarihinde imzalanan MARPOL Sözleşmesi, **lex fori** bağlama noktasına yer veren milletlerarası antlaşmalardan biridir. MARPOL Sözleşmesi m. 4/1’de uyuşmazlıkların çözümü için genel kural olarak, ihlale yol açan geminin kayıtlı olduğu ülkenin hukukunun uygulanacağı belirtilmektedir. Madde uyarınca ihlalin nerede gerçekleştiğinin önemi bulunmamaktadır. Ancak m. 4/2 uyarınca, ihlal Sözleşme’ye taraf bir devletin yargılama yetkisinin bulunduğu sınırlar içerisinde gerçekleşmişse, artık o taraf devletin hukuku olaya uygulanmalıdır. Dolayısıyla eğer uyuşmazlık MARPOL’e taraf bir devletin yargı yetkisi dahilindeyse, artık o uyuşmazlığa söz konusu devletin hukuku, yani **lex fori** uygulanmalıdır.

1960 tarihli Paris Sözleşmesi’nde de **lex fori** bağlama noktasını esas alan bir düzenleme yer almaktadır. Sözleşme’nin 11. maddesi uyarınca³⁹⁹, bir nükleer kaza dolayısıyla oluşan zararlar nedeniyle, hükmedilecek tazminatın cinsi, şekli, kapsamı ve adil bir şekilde paylaştırılması hakkında “iç hukuk⁴⁰⁰” yetkilidir. Sözleşme m. 14/b’ye göre, “iç hukuk” ile, bir nükleer kazadan doğan talepler hakkında, Sözleşme’ye göre yetkili mahkemenin hukuku kastedilmektedir. Böylece,

³⁹⁸ Çörtoğlu Koca, “Açık Denizler”, s. 802.

³⁹⁹ 13.05.1961 tarihli ve 10806 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Paris Sözleşme’si Türkçe’ye çevrilirken m. 11 unutulmuştur. Bu yüzden 1961 yılındaki Resmi Gazete’de yayımlanan metinde m. 11 eksiktir. Daha sonra söz konusu m. 11, 1414 sayılı Kanun ile Sözleşme’nin Türkçe metnine eklenmiştir. 11. maddeyi kabul eden 1414 sayılı Kanun, 25.06.1971 tarihli ve 13876 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir, bkz. (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 25 Ocak 2019.

⁴⁰⁰ Paris Sözleşmesi’nin 11. maddesinin Resmi Gazete’de yer alan Türkçe çevirisinde, “milli hukukun” yetkili olduğu belirtilmektedir. Sözleşme’nin İngilizce metninde yer alan “national law” ifadesi, Türkçe’ye “milli hukuk” şeklinde çevrilmiştir. Ancak bu çalışmada milli hukuk yerine “iç hukuk” ifadesi kullanılmaktadır. Çünkü, Türk kanunlar ihtilafı alanında “milli hukuk” ile kişinin vatandaşı olduğu devletin hukuku anlaşılmaktadır. Bu yüzden çalışmada bir karışıklık oluşmaması adına “iç hukuk” ifadesi tercih edilmiştir.

Sözleşme'ye göre yetkili mahkemenin önüne gelen bir uyuşmazlıkta hâkim, Sözleşme'nin 11. maddesindeki hususlar hakkında kendi hukukunu, yani **lex fori**'yi, uygulayacaktır.

Nükleer zararlardan sorumluluğa ilişkin bir diğer önemli antlaşma olan 1963 tarihli Viyana Sözleşmesi de **lex fori** bağlama noktasını esas almaktadır. Viyana Sözleşmesi m. 1/1(e)'ye göre, "yetkili mahkemenin hukuku" ifadesinden Sözleşme'ye göre yetkili mahkemenin, kanunlar ihtilafı kuralları dahil, tüm hukuk kuralları anlaşılmaktadır. Sözleşme'de yetkili mahkemenin hukukunun uygulanacağı bazı durumlara yer verilmektedir. Bu bağlamda Sözleşme m. 4/2'den bahsedilebilir. Maddeye göre, nükleer santral işletenin, zarar görenin ihmali veya bir hareketi sonucunda nükleer zararın gerçekleştiğini ispatlaması durumunda, tazminat ödemekten tamamen veya kısmen kurtulup kurtulamayacağına, davayı gören mahkemenin hukuku karar vermelidir. Yine, Viyana Sözleşmesi 8. maddesi uyarınca, 1960 Paris Sözleşmesi m. 11'e benzer şekilde, bir nükleer zarar dolayısıyla karar verilecek tazminatın cinsi, şekli, kapsamı ve adil bir şekilde paylaşılması hakkında **lex fori** yetkilidir.

III. UYGULANACAK HUKUKUN KAPSAMI VE SINIRLARI

A. Uygulanacak Hukukun Kapsamı

Haksız fiilden doğan ihtilafa uygulanacak hukukun kapsamına ilişkin olarak İsviçre MÖHK m. 142/1'de özel bir düzenleme yer almaktadır. Söz konusu maddede, haksız fiil sorumluluğunun kapsamının, şartlarının ve haksız fiilden sorumlu olan kişilerin belirlenmesinde uygulanacak hukukun yetkili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yine aynı maddeye göre, failin haksız fiil ehliyeti hususunda da uygulanacak hukuka göre inceleme yapılmalıdır. Doktrinde bu maddede sayılan hususların sınırlı sayıda olmadığına işaret edilmektedir⁴⁰¹. **Lex causae**'nin sorumluluğun türü ve sorumluluğun sona ermesi hususlarında da yetkili olduğuna değinilmektedir⁴⁰². Bunlara ek olarak, zararın miktarının tespiti ve değerlendirilmesinden de bahsedilmektedir⁴⁰³.

⁴⁰¹ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 184.

⁴⁰² **A.e.**, s. 184.

⁴⁰³ **A.e.**, s. 184.

İsviçre MÖHK m. 142/1’de yer alan bu özel hüküm dışında, uygulanacak hukukun kapsamına ilişkin açıklamalara yer veren başka maddelere de rastlanmaktadır. Bu bağlamda, İsviçre MÖHK m. 141, 144, 146 ve 148’den bahsedilebilir.

İsviçre MÖHK m. 141 uyarınca, zarar gören, haksız fiile veya sigorta sözleşmesine uygulanacak hukuk tarafından kendisine bu hak tanınmışsa, sorumlunun sigortacısına karşı doğrudan dava açabilmektedir. Dolayısıyla İsviçre MÖHK’e göre, sigortacıya doğrudan başvuru hakkı hususunda esasa uygulanan hukuk yanında sigorta sözleşmesine uygulanan hukuk da yetkilidir.

Uygulanacak hukukun kapsamına giren bir husus da sigortacının alacaklıya halefiyetidir. İsviçre MÖHK m. 146/1’e göre, üçüncü bir kişinin alacaklıya halefiyeti, bu kişi ile alacaklı arasında bulunan ilişkiye uygulanacak hukuka tabidir. Ancak, üçüncü kişi ile alacaklı arasında bir ilişki bulunmuyorsa, bu konuda devredilen talep hakkına uygulanan hukuk yetkili olmaktadır. Dolayısıyla sigortacının zarar görenin haklarına halefiyeti hususunda, zarar gören ile zarar veren arasındaki uyumsuzluğa uygulanan hukuk yetkilidir.

Zamanaşımı ile ilgili hususlar da (başlama, sona erme, kesilme), İsviçre MÖHK m. 148 uyarınca, uygulanacak hukukun kapsamına dahildir.

İsviçre MÖHK m. 144/1’e göre, zarardan sorumlu bir kişinin başka bir müteselsil borçluya rücu edip edemeyeceği hususunda, hem rücu eden borçlu ile zarar gören arasındaki ihtilafa uygulanan hukuk hem de rücu edilen borçlu ile zarar gören arasındaki ilişkiye uygulanacak hukuk yetkilidir. Dolayısıyla müteselsil borçlular arasındaki rücu hakkının her iki hukukta da tanınmış olması gerekmektedir⁴⁰⁴. Ancak, İsviçre MÖHK m. 144/2 uyarınca, bu rücu hakkının uygulaması bakımından rücu edilen ile zarar gören arasındaki ilişkiye uygulanacak hukuk yetkilidir. Sadece rücu eden borçlu ile zarar gören arasındaki ilişkiyi ilgilendiren meseleler, bu ilişkiye uygulanan hukukun kapsamında bulunmaktadır.

Roma II Tüzüğü’nde ise, ortak hükümler başlığı altında yer alan 15. madde, uygulanacak hukukun kapsamına giren bazı hususları düzenlemektedir. Söz konusu madde, Tüzük kapsamında yer alan tüm bağlama kuralları bakımından uygulama alanı

⁴⁰⁴ Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 44.

bulmaktadır. Ancak önemle belirtilmelidir ki, madde 15/1 (a) ve (h) bentleri arasında düzenlenen konular sınırlı sayıda değildir⁴⁰⁵. Uygulanacak hukukun kapsamına giren başka meseleler de söz konusu olabilecektir⁴⁰⁶. Madde 15'te sadece uygulanacak hukukun kapsamına giren bazı konulara işaret edilmektedir⁴⁰⁷. Maddede yer alan, “**in particular**” (özellikle) ifadesinden de bu durum açıkça anlaşılmaktadır⁴⁰⁸.

Roma II Tüzüğü m. 15/1(a)'ya göre, sorumluluğun temeli ve kapsamı, uygulanacak hukuk tarafından belirlenmektedir. “Sorumluluğun temeli” ile, sorumluluğu oluşturan temel unsurlar ifade edilmektedir⁴⁰⁹. Bu bağlamda, sorumluluğun türünün (kusur sorumluluğu veya kusursuz sorumluluk hallerinin) ve zarar ile zarara yol açan fiil arasındaki uygun nedensellik bağının belirlenmesinde uygulanacak hukuk yetkilidir⁴¹⁰. Buna ek olarak, madde 15/1(a)'da, zarardan sorumlu olan kişilerin belirlenmesinde uygulanacak hukukun yetkili olduğu ayrıca belirtilmektedir. Özellikle, zarardan sorumlu olan birden fazla kişinin bulunması durumunda, bu kişilerin zarardaki paylarına göre sorumluluklarının ayrılması, uygulanacak hukuk kapsamında gerçekleştirilmektedir⁴¹¹.

Roma II Tüzüğü m. 20 uyarınca, zarardan sorumlu olan bir kişinin, zararın tamamını veya bir kısmını karşılaması durumunda, diğer sorumlulara olan rücu hakkı da uygulanacak hukukun kapsamındadır. Dolayısıyla zarar veren kişilerin kendi aralarındaki iç ilişkilerinde de, zararın tazmini için uygulanan hukuk yetkilidir⁴¹². Bu

⁴⁰⁵ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2176; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 858; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 569; Ivo Bach, “Chapter V: Common Rules, Article 15: Scope of the law applicable”, **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 344; Guillermo Palao Moreno, “Chapter V: Common Rules, Article 15: Scope of the law applicable”, **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 539.

⁴⁰⁶ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2176; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 858; Bach, “Article 15”, s. 344; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 539.

⁴⁰⁷ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2176; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 858; Bach, “Article 15”, s. 344; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 539.

⁴⁰⁸ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 569; Bach, “Article 15”, s. 344; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 539.

⁴⁰⁹ COM(2003) 427 final, s. 23; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 859.

⁴¹⁰ COM(2003) 427 final, s. 23; Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2177; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 242; Bach, “Article 15”, s. 345; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 544.

⁴¹¹ COM(2003) 427 final, s. 23; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 544.

⁴¹² Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2184-2185; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 859; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 621; Tarman, “Roma II”, s. 216; Bach, “Article 15”, s. 346.

hususla Roma II Tüzüğü m. 20’de, İsviçre MÖHK m. 144’ten farklı bir düzenlemeye yer verilmektedir.

Roma II Tüzüğü m. 15/1(b) uyarınca, sorumluluğun sınırları ve sorumluluktan muafiyet halleri de uygulanacak hukukun kapsamındadır. Sorumluluğun üst sınırı, uygulanacak hukuka göre tespit edilmektedir⁴¹³. Yine bu kapsamda sorumluluğu etkileyen dış unsurlardan bahsedilmektedir⁴¹⁴. Zarar gören kişinin (mütefarık kusur) veya üçüncü bir kişinin kusuru ve mücbir sebepler sorumluluğu etkileyen dış unsurlardandır⁴¹⁵. Bu unsurların sorumluluğa ne ölçüde etki ettiğı, sorumluluğu tamamen veya kısmen ortadan kaldırıp kaldırmadığı, esasa uygulanan hukuk tarafından belirlenmektedir⁴¹⁶. Yine eşlerin birbirlerine karşı sorumluluklarının bulunup bulunmadığı da uygulanacak hukuk kapsamında değerlendirilmektedir⁴¹⁷.

Roma II Tüzüğü m. 15/1(c)’ye göre, zararın varlığının ve türünün tespitinde ve değerlendirilmesinde de uygulanacak hukuk yetkilidir. Bu kapsamda, somut olayda kişisel zarar veya mal zararı bulunup bulunmadığı uygulanacak hukuka göre belirlenmektedir⁴¹⁸. Aynı doğrultuda, ekolojik zararın, manevi zararın ya da ekonomik zararın tespiti de uygulanacak hukuka tabidir⁴¹⁹. Ayrıca yine aynı fıkra uyarınca, zararın miktarının hesaplanması da uygulanacak hukuka göre gerçekleştirilmektedir⁴²⁰. Tespit edilen ve hesaplanan zarar dolayısıyla zarar görenin tazminata hak kazanıp kazanmadığı hususu da uygulanacak hukukun kapsamındadır⁴²¹. Tazminatın cinsi (nakdi veya aynen tazminin kabul edilip edilmediğı) konusunda da uygulanacak hukuk doğrultusunda karar verilmektedir⁴²². Buna ek olarak, tazminatın şekli hususunun da uygulanacak hukukun kapsamı içinde

⁴¹³ COM(2003) 427 final, s. 23; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 859; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 242.

⁴¹⁴ COM(2003) 427 final, s. 23; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 859; Bach, “Article 15”, s. 346; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 545.

⁴¹⁵ COM(2003) 427 final, s. 23; Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2177; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 860; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 572; Bach, “Article 15”, s. 346; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 545.

⁴¹⁶ COM(2003) 427 final, s. 23; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 860.

⁴¹⁷ COM(2003) 427 final, s. 23; Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2177; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 859; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 572; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 545.

⁴¹⁸ COM(2003) 427 final, s. 23; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 861; Bach, “Article 15”, s. 347; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 545.

⁴¹⁹ COM(2003) 427 final, s. 23; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 861; Bach, “Article 15”, s. 347; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 545.

⁴²⁰ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2177; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 861-863; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 575; Bach, “Article 15”, s. 348; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 545.

⁴²¹ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 863; Bach, “Article 15”, s. 347; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 546.

⁴²² Grušić vd., **a.g.e.**, s. 863.

olduğuna deđinilmektedir⁴²³. Dolayısıyla, tazminatın toplu bir şekilde mi yoksa taksitler halinde mi ödeneceğine uygulanacak hukuk karar vermektedir⁴²⁴. Ayrıca yine m.15/1(d) uyarınca, bir zarar tehlikesi durumunda zararın önlenmesi veya durdurulması için alınması gereken tedbirler de uygulanacak hukuka göre belirlenmektedir. Ancak fıkrada bu tedbirlerin mahkemenin usul hukuku imkanlarıyla sınırlı olarak alınacağına değinilmektedir. Bu bağlamda, uygulanacak hukuka göre zararın bir jüri tarafından değerlendirilmesi gerekiyorsa ama **lex fori**'de böyle bir usul bilinmiyorsa, bu usul uygulanmayacaktır⁴²⁵. Aynı doğrultuda, tazminatın şekli bakımından mahkemenin usul hukukunda hiç bilinmeyen bir yöntem uygulanamayacaktır.

Somut olayda bir zarara dayanan talep hakkının, veraset yoluyla ya da bir devir sözleşmesi ile üçüncü bir kişiye geçip geçmeyeceği meselesi de, Roma II Tüzüğü m. 15/1(e) uyarınca, sözleşme dışı borç ilişkilerine uygulanacak hukuk kapsamındadır.

Roma II Tüzüğü m. 15/1(f)'ye göre, zarara doğrudan maruz kalmayan üçüncü bir kişinin talep hakkı konusunda da uygulanacak hukuk karar vermektedir. Bu husus özellikle bir yakının ölmesi sonucunda duyulan elem ve ızdırap nedeniyle manevi tazminat istenmesi durumunda gündeme gelmektedir⁴²⁶. Yine eşin ve çocuğun, diğer eşin ölümü üzerine uğradıkları ekonomik zararlara, destekten yoksun kalmalarına ilişkin taleplerinin de madde kapsamına girdiği belirtilmektedir⁴²⁷. Ayrıca doktrinde, maddenin geniş yorumlanması gerektiği vurgulanmakta ve üçüncü kişinin uğradığı dolaylı fiziksel zararların da madde kapsamında olduğu kabul edilmektedir⁴²⁸.

Roma II Tüzüğü m. 15/1(g) uyarınca, üçüncü bir kişinin fiilinden sorumluluk meselesinde de uygulanacak hukuk yetkilidir. Bu hüküm özellikle temsil ilişkisinde temsil olunanın temsilcinin fiillerinden sorumluluğu hususunda önem taşımaktadır⁴²⁹. Aynı şekilde, ebeveynlerin çocuklarının fiillerinden sorumluluğu ve işverenin

⁴²³ COM(2003) 427 final, s. 24; Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2178; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 864.

⁴²⁴ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 864; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 546.

⁴²⁵ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 582.

⁴²⁶ COM(2003) 427 final, s. 24; Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2179; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 864-865; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 547.

⁴²⁷ COM(2003) 427 final, s. 24; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 864-865; Bach, "Article 15", s. 350; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 547.

⁴²⁸ Bach, "Article 15", s. 350.

⁴²⁹ COM(2003) 427 final, s. 24; Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2180; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 865; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 587; Bach, "Article 15", s. 350.

işçilerinin fiillerinden sorumluluğu konularında da uygulanacak hukuk doğrultusunda bir karara varılmaktadır⁴³⁰.

Roma II Tüzüğü'nde uygulanacak hukuk kapsamında gösterilen bir diğer husus da zamanaşımıdır⁴³¹. Roma II Tüzüğü m. 15/1(h)'ye göre, bir zarardan doğan talep hakkına ilişkin olarak zamanaşımı süresinin başlaması, kesilmesi ve sona ermesi hususları uygulanacak hukuka göre belirlenmektedir. Yine aynı fıkra uyarınca, sorumluluğun sona ermesi halleri de uygulanacak hukuka tabidir. Bu kapsamda, hakkın sebepsiz zenginleşme yoluyla kazanılmasından veya başka bir kararla önceden tazminata hükmedilmiş olmasından bahsedilmektedir⁴³². Bu fıkra kapsamında, haksız fiil failinin iflası⁴³³, ölümü⁴³⁴ veya zarar görenin talep hakkından feragat etmesi⁴³⁵ durumlarına da değinilmektedir.

Roma II Tüzüğü m. 15'te, failin haksız fiil ehliyeti meselesinden bahsedilmemektedir⁴³⁶. Ancak Tüzük'ün Önsözü m. 12'de zarara uygulanacak hukukun aynı zamanda failin haksız fiil ehliyeti konusunda da yetkili olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla özellikle failin yaşı ve ehliyete ilişkin diğer hususlar da uygulanacak hukukun kapsamı içindedir⁴³⁷.

Roma II Tüzüğü m. 22/1 uyarınca uygulanacak hukukun kapsamına giren bir diğer konu da ispat yüküdür. Roma II Tüzüğü m. 1/3 uyarınca, Tüzük usuli konularda uygulama alanı bulmamaktadır. Bu bağlamda, Roma II Tüzüğü m. 22/2'de, sözleşme dışı bir ilişkiden doğan borç üzerinde etkisi bulunan bir davranışın⁴³⁸ (doktrinde bu hususta alacaklının feragati örnek olarak gösterilmektedir⁴³⁹), davanın görüldüğü

⁴³⁰ COM(2003) 427 final, s. 24; Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2179-2180; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 865; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 587; Bach, "Article 15", s. 350.

⁴³¹ COM(2003) 427 final, s. 24; Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2180-2181; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 865; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 244; Bach, "Article 15", s. 347, 351.

⁴³² Grušić vd., **a.g.e.**, s. 865.

⁴³³ **A.e.**, s. 865.

⁴³⁴ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2181; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 865; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 591.

⁴³⁵ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 865; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 591; Bach, "Article 15", s. 352; Palao Moreno, **a.g.e.**, s. 549.

⁴³⁶ Doktrinde, Tüzük m. 15/1(a)'da açıkça zarardan sorumlu olan kişilerin belirlenmesinden bahsedildiği için, haksız fiil ehliyeti hususunun bu fıkra dolayısıyla uygulanacak hukukun kapsamına girdiği düşünülmektedir, bkz., Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 571.

⁴³⁷ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 865-866; Bach, "Article 15", s. 345.

⁴³⁸ Roma II Tüzüğü m. 21 uyarınca, bu davranışın şekli geçerliliği konusunda, davranışın gerçekleştirildiği ülke hukuku veya sözleşme dışı ilişkinin esasına uygulanan hukuk yetkilidir.

⁴³⁹ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2185.

mahkeme tarafından kabul edilen bir usulde ispatlanması zorunluluğuna değinilmektedir. Ancak Tüzük m. 1/3'te m. 22 hariç tutulmaktadır. İspat yükü, maddi hukuka ilişkin bir husus olarak değerlendirilmektedir⁴⁴⁰. İspat yükü bakımından önem taşıyan hukuki karineler de, m. 22/1'e göre, **lex causae**'nin kapsamına girmektedir. Ancak sadece usuli işlemlere ilişkin karineler madde kapsamına girmemektedir⁴⁴¹. Bu bağlamda, davada susmanın ikrar anlamına gelip gelmediği meselesi, **lex fori**'ye göre çözümlenecektir⁴⁴².

Uygulanacak hukukun kapsamı ile ilgili olarak incelenebilecek maddelerden biri de Roma II Tüzüğü m. 18'tir. Roma II Tüzüğü m. 18, İsviçre MÖHK m. 141 temel alınarak düzenlenmiştir⁴⁴³. Söz konusu madde uyarınca zarar görenin, sorumlu failin sigortacısına karşı doğrudan dava hakkının bulunup bulunmadığı **lex causae**'ya göre belirlenmektedir. Ancak bu hususta maddede bir imkan daha bulunmaktadır. Eğer **lex causae** doğrudan dava hakkını tanımıyorsa, zarar veren ile sigortacı arasındaki sigorta sözleşmesine uygulanacak hukuka da bakılmalıdır. Sigorta sözleşmesine uygulanacak hukuk bu hakkı tanıyorsa, zarar gören sorumlunun sigortacısına karşı doğrudan dava açabilecektir. Dolayısıyla maddede iki farklı hukuka dayanan bir imkana yer verilmektedir. Bu madde ile zarar görenin ve sigorta şirketinin menfaatleri arasında bir denge kurulmak istenmektedir⁴⁴⁴. Madde birden fazla hukuka dayanma hakkı tanıyarak zarar görenin menfaatlerini korumaktadır⁴⁴⁵. Ancak bu imkan, sigortacının öngörebildiği iki hukukla sınırlandırılmaktadır⁴⁴⁶.

Sorumlunun sigortacısının zararı karşıladıktan sonra zarar görenin haklarına ne kapsamda halef olduğu meselesi ise, uygulanacak hukukun kapsamına

⁴⁴⁰ Markus Altenkirch, "Chapter V: Common rules, Article 22: Burden of proof", **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 403; Ilaria Queirolo, "Chapter V: Common Rules, Article 22: Burden of proof", **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 619.

⁴⁴¹ Altenkirch, **a.g.e.**, s. 405; Queirolo, **a.g.e.**, s. 619.

⁴⁴² Altenkirch, **a.g.e.**, s. 405.

⁴⁴³ Helmut Heiss, "Chapter V: Common Rules, Article 18: Direct action against the insurer of the person liable", **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 589.

⁴⁴⁴ COM(2003) 427 final, s. 25-26; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 872.

⁴⁴⁵ COM(2003) 427 final, s. 25-26; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 872; Heiss, **a.g.e.**, s. 593.

⁴⁴⁶ COM(2003) 427 final, s. 25-26; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 872.

girmemektedir⁴⁴⁷. Roma II Tüzüğü m. 19 uyarınca, bir alacaklıya karşı ödeme yükümlülüğü bulunan üçüncü kişinin, alacaklının sözleşme dışı ilişkiden doğan haklarına ne kapsamda halef olduğu, alacaklıya karşı yükümlülüğünü düzenleyen hukuka göre belirlenmektedir. Dolayısıyla bu konuda Roma I Tüzüğü m. 7 uyarınca sigorta sözleşmesine uygulanmak üzere tespit edilen hukuk yetkili olmaktadır⁴⁴⁸. Bu konuda Roma II Tüzüğü ile İsviçre MÖHK'ten farklı bir sonuca ulaşılmaktadır.

Türk hukukunda MÖHUK'ta uygulanacak hukukun kapsamını düzenleyen genel bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak bazı özel hususlara yer veren maddelere rastlanmaktadır. Bu bağlamda, MÖHUK m. 8'den ve MÖHUK m. 34/4'ten bahsedilmesi gerekmektedir.

MÖHUK m. 8 uyarınca, zamanaşımı hukuki işlem ve ilişkinin esasına uygulanan hukuka tabidir. Dolayısıyla MÖHUK m. 34'e göre belirlenen hukuk, zamanaşımının süresi, kesilmesi ve durma nedenleri hususunda da yetkili olmaktadır. Zamanaşımı, Roma II Tüzüğü m. 15/1(h) ve İsviçre MÖHK m. 148 ile aynı doğrultuda, uygulanacak hukukun kapsamında kabul edilmektedir.

MÖHUK m. 34/4'e göre, haksız fiile veya sigorta sözleşmesine uygulanan hukuk imkan veriyorsa, zarar gören, talebini doğrudan sorumlunun sigortacısına karşı ileri sürebilmektedir. Bu madde ile, Roma II Tüzüğü m. 18 ve İsviçre MÖHK m. 141 ile aynı doğrultuda, birbirine alternatif teşkil eden iki ayrı hukuk yetkilendirilmektedir⁴⁴⁹. Doktrinde, MÖHUK m. 34/4'ün, özellikle nükleer güç santrali kurulması veya petrol piyasası faaliyetleri gibi zarar verenin sigorta yaptırma zorunluluğunun bulunduğu alanlarda önem taşıdığına değinilmektedir⁴⁵⁰.

MÖHUK'ta yer alan bu özel düzenlemelere ek olarak, doktrinde haksız fiilden doğan ihtilaflara uygulanacak hukukun kapsamına ilişkin bazı değerlendirmelere rastlanmaktadır.

⁴⁴⁷ COM(2003) 427 final, s. 26; Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2184; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 872; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 619; Alfonso-Luis Calvo Caravaca, Javier Carracos González, "Chapter V: Common Rules, Article 19: Subrogation", **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 605.

⁴⁴⁸ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 872; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 619; Calvo Caravaca, Carracos González, **a.g.e.**, s. 606.

⁴⁴⁹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 367; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 359; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 465; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 345.

⁴⁵⁰ Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 359.

Doktrinde, sorumluluğun şartlarının ve sonuçlarının uygulanacak hukukun kapsamına girdiği belirtilmektedir⁴⁵¹. Haksız fiil sorumluluğunun şartları ile ilgili olarak ise, hukuka aykırılık⁴⁵², nedensellik bağı⁴⁵³ ve kusur⁴⁵⁴ (ayrıca haksız fiilde kast ve ihmal⁴⁵⁵) unsurlarından söz edilmektedir. Bu bağlamda, somut olayda zarar verenin sorumluluktan kurtulmasını sağlayabilecek bir hukuka uygunluk nedeninin bulunup bulunmadığı konusunda uygulanacak hukuk yetkilidir. Somut olayda nedensellik bağının kesilip kesilmediği hususu da uygulanacak hukukun kapsamına girmektedir. Haksız fiil failinin kusurlu olup olmadığı ve kusurunun derecesi de uygulanacak hukuk kapsamında belirlenmektedir.

Haksız fiil sorumluluğunun şartlarından biri olan zararın belirlenmesi de uygulanacak hukukun kapsamına girmektedir. Zararın varlığının ve türünün tespiti de uygulanacak hukuka göre yapılacaktır. Bu bağlamda somut olayda zararın, maddi veya manevi, fiili zarar veya kâr mahrumiyeti ya da doğrudan veya dolaylı zarar olup olmadığı hususu uygulanacak hukuk kapsamında çözülecektir⁴⁵⁶. Bu zarar türlerinin tazmini hususunda da uygulanacak hukuk yetkilidir. Ayrıca somut olayda önleme ve temizleme masraflarının, tazmini gereken zarar kapsamında olup olmadığı da uygulanacak hukuka göre belirlenecektir.

Doktrinde, sorumluluğun sonuçları ile ilişkili olarak, tazmin türüne, miktarına ve kapsamına değinilmektedir⁴⁵⁷. Ayrıca, failin haksız fiil ehliyetinin⁴⁵⁸ ve üçüncü kişilerin zararlarından sorumluluğun da⁴⁵⁹ uygulanacak hukuka göre belirleneceğine işaret edilmektedir.

İspat hukukuna ait meseleler Türk hukukunda usule ilişkin olarak görülüp **lex fori**'ye tabi kılınsalar da, doktrinde ispat yükü hususunun maddi hukukla ilgili olduğu

⁴⁵¹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 362; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 359; Uluocak, **a.g.e.**, s. 216; Doğan, **a.g.e.**, s. 441; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 345.

⁴⁵² Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 363; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 345.

⁴⁵³ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 363; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 345.

⁴⁵⁴ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 363; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 360; Doğan, **a.g.e.**, s. 441; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 345.

⁴⁵⁵ Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 359.

⁴⁵⁶ Türk hukukunda tazmini gereken zarar türleri, II B 2 b'de ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

⁴⁵⁷ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 363; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 359; Uluocak, **a.g.e.**, s. 216; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 141; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 345.

⁴⁵⁸ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 363; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 359; Doğan, **a.g.e.**, s. 441.

⁴⁵⁹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 363; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 360; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 140.

ve **lex causae**'nın alanına girdiği belirtilmektedir⁴⁶⁰. Ancak gıyap, soru karşısında susma, tebligata rağmen davaya cevap vermeme gibi tarafların dava sırasındaki davranışlarının sonuçlarının **lex fori**'ye göre belirleneceğine değinilmektedir⁴⁶¹. Bunların tamamen usul hukukuna ait nedenlere dayandığına işaret edilmektedir⁴⁶².

Doktrinde ele alınan bir diğer konu da ihtiyati tedbirlere uygulanacak hukuk konusudur. Bu konu özellikle çevreye ilişkin bir zarar tehlikesi bulunması durumunda alınması gereken önlemler bakımından önem taşımaktadır. MÖHUK'ta haksız fiillere ilişkin m. 34'te konu ile ilgili bir açıklama bulunmamaktadır.

Doktrinde ihtiyati tedbirler konusunda, ivedilikle hareket edilmesi amaç olduğundan, **lex fori**'nin uygulanmasının gerektiği savunulmaktadır⁴⁶³. Gerçekten de çevrenin zarara uğraması tehlikesinin bulunduğu durumlarda acele hareket etmenin büyük önemi bulunduğu için alınacak tedbirler hakkında **lex fori**'nin uygulanması yararlı olabilecektir. Belirtilen görüşe göre, boşanma ve ayrılığa uygulanacak hukuku gösteren m. 14'ün 4. fıkrası kıyasen tüm geçici tedbirler için uygulanmalıdır⁴⁶⁴. MÖHUK m. 14/4'te geçici tedbir taleplerine Türk hukukunun uygulanacağı belirtilmektedir⁴⁶⁵.

B. Uygulanacak Hukuka Müdahale Eden Kurallar

1. Kamu Düzeni

a. Genel Olarak

Kamu düzeni, milletlerarası özel hukuk alanında büyük önem taşıyan bir kavramdır. Ancak bu kavramın, kapsamı zamana ve mekana göre değiştiği için, açıklanması ve belirli bir tanımının verilmesi genellikle zordur⁴⁶⁶. Bu yüzden

⁴⁶⁰ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 402; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 514; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 506.

⁴⁶¹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 403; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 506.

⁴⁶² Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 403; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 506.

⁴⁶³ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 198, dn. 215; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 529; Candan Yasan, "İmalatçının Sorumluluğuna Uygulanacak Hukuk", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 274.

⁴⁶⁴ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 261-262; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 531.

⁴⁶⁵ Doktrinde bir görüşe göre, 1973 tarihli Nafaka Yükümlülüğüne Uygulanacak Kanuna Dair La Haye Sözleşmesi (RG. 06.02.1983/17951) geçici tedbir niteliğindeki nafaka talepleri hakkında da uygulama alanı bulduğu için, bu Sözleşme'nin kapsamına giren hallerde MÖHUK m. 14/4 uygulanmayacaktır, bkz., Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 211.

⁴⁶⁶ Hıfzı Timur, "Devletler Hususî Hukukunda Âme İntizamı", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. VII, Sa. 4, 1941, s. 872; Gündüz Ökçün, **Devletler Hususî Hukukunun Kaynakları ve Kamu Düzeni**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1967, s.

mahkemelerin, kamu düzeninin bu sürekli değişen ve gelişen karakterini göz önünde tutarak, davanın görüldüğü andaki kamu düzeni anlayışını esas almaları gerekmektedir⁴⁶⁷.

Kamu düzeni müdahalesi, somut olayın şartlarına bağlı olarak değişmektedir⁴⁶⁸. Bu yüzden, kamu düzeni müdahalesine yol açabilecek durumların önceden belirli bir listesinin oluşturulması mümkün gözükmemektedir⁴⁶⁹. Her somut olayda öncelikle **lex causae**'nin olaya uygulanması ve ortaya çıkan sonuçlara bakılması gerekmektedir⁴⁷⁰. Bu da kamu düzeni müdahalesinin, doğrudan uygulanan kurallardan farkını ortaya koymaktadır⁴⁷¹. Doğrudan uygulanan kurallar, yabancı hukuku olaya hiç uygulanmadan bertaraf etmektedir⁴⁷².

Yabancı hukukun **lex fori**'den farklı kurallar içermesi veya **lex fori**'de hiç bilinmeyen kurumlara yer vermesi, müdahale için tek başına yeterli bir gerekçe oluşturmamaktadır⁴⁷³. Kamu düzeni müdahalesinin gerçekleşmesi için, **lex causae**'nin uygulanması sonucunda, aşırı ve tahammül edilemez açık bir aykırılığın meydana gelmesi gerekmektedir⁴⁷⁴.

13-14; Yılmaz Altuğ, “Âmme İntizamı ve Tesirleri (Bir Özet)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXVII, Sa. 3, 1972, s. 371; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 164; Atâ Sakmar, **Yabancı İlâmların Türkiye’deki Sonuçları**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1982, s. 77; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 141; Kemal Dayınlarlı, “Milletlerarası Özel Hukukta Kamu Düzeni”, **Prof. Dr. Yaşar Karayalçın’a 65’inci Yaş Armağanı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988, s. 659; Aydanur Gürzumar, “Türk Devletler Özel Hukuku Açısından Boşanma Davalarında Kamu Düzeninin Etkileri”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. XIV, Sa. 1-2, 1994, s. 21; Cemile Demir Gökyayla, **Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizde Kamu Düzeni**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2001, s. 24; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 125; Doğan, **a.g.e.**, s. 256; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 59; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 82.

⁴⁶⁷ de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 667.

⁴⁶⁸ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 101; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 665.

⁴⁶⁹ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 102; Altuğ, **a.g.e.**, s. 374; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 152-153; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 125; Yasan, Doktora Tezi, s. 282; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 665.

⁴⁷⁰ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 101; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 161; Doğan, **a.g.e.**, s. 257; Angelika Fuchs, “Chapter VI: Other Provisions, Article 26: Public policy of the forum”, **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 428-429; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 666.

⁴⁷¹ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 161.

⁴⁷² Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 161; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 666.

⁴⁷³ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 104; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 870; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 164; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 149-150; Doğan, **a.g.e.**, s. 263; Fuchs, “Article 26”, s. 428; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 60; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 82; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 665, 667.

⁴⁷⁴ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 99; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 133, 870; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 162; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 149; Doğan, **a.g.e.**, s. 263; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 83; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 665, 667.

Doktrinde, kamu düzeni müdahalesine, **lex causae**'ya en az zarar verecek şekilde başvurulmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır⁴⁷⁵. Bu bağlamda, yabancı hukukun, kamu düzenine aykırı olan hükmü dışında (kıyasen veya genel hukuk prensiplerine başvurularak) olaya uygulanabilecek başka hükümleri varsa bunların esas alınacağına değinilmektedir⁴⁷⁶. Kamu düzeni müdahalesinde amaç olabildiğince yabancı hukuku olaya uygulamaktır⁴⁷⁷. En son çare olarak **lex fori**'ye, yani hâkimin hukukuna başvurulmalıdır⁴⁷⁸.

Milletlerarası özel hukukta kamu düzeni kavramı, iç hukuktaki kamu düzeni kavramına göre daha dar ve sınırlıdır⁴⁷⁹. Milletlerarası alanda özellikle antlaşmalar ile ortaya konulan bazı temel prensiplerin, kamu düzeni müdahalesi bakımından önem taşıdığına değinilmektedir⁴⁸⁰. Bu hususta İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Sözleşme'den (AİHS)⁴⁸¹ bahsedilmektedir⁴⁸². Yabancı hukukun olaya uygulanması sonucunda, bu Sözleşme'de yer alan temel hak ve özgürlüklere bir aykırılık meydana geliyorsa, kamu düzeni müdahalesi devreye girmektedir⁴⁸³.

Uygulamada kamu düzeni müdahalesi, dava konusu ile davanın görüldüğü mahkeme arasındaki ilişkiden etkilenmektedir⁴⁸⁴. Somut olayın mahkemenin bağlı olduğu devlet ile olan yakın bağlantısı, kamu düzeninin devreye girmesine neden

⁴⁷⁵ de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 674.

⁴⁷⁶ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 631; Fuchs, "Article 26", s. 430; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 674.

⁴⁷⁷ Fuchs, "Article 26", s. 430; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 675.

⁴⁷⁸ Fuchs, "Article 26", s. 430; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 675.

⁴⁷⁹ COM(2003) 427 final, s. 28; Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 99-100; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 133; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 141; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 665.

⁴⁸⁰ Dicey, Morris, Collins, Vol. I, **a.g.e.**, s. 105; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 165; Fuchs, "Article 26", s. 429-430; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 665-666.

⁴⁸¹ Sözleşme'nin İngilizce başlığı, "European Convention on Human Rights"tır. Sözleşme Roma'da 04.11.1950 tarihinde imzaya açılmış ve 03.09.1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye de Sözleşme'ye taraftır. Sözleşme, 19.03.1954 tarihli ve 8662 sayılı Resmi Gazete'te yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'nin İngilizce metni için bkz., (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, 6 Aralık 2019. Sözleşme'nin Türkçe çevirisi için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/>, 6 Aralık 2019. Çalışmada, söz konusu Sözleşme'den bundan sonra "AİHS" şeklinde kısaltılarak bahsedilecektir.

⁴⁸² Grušić vd., **a.g.e.**, s. 870; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 165; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 275; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 628; Tarman, "Roma II", s. 217; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 60; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 666.

⁴⁸³ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 870; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 275; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 628; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 666; Tarman, "Roma II", s. 217.

⁴⁸⁴ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 869; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 43; Doğan, **a.g.e.**, s. 264; Fuchs, "Article 26", s. 429; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 81; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 668.

olabilmektedir⁴⁸⁵. Bu hususta haksız fiiller bakımından, zararın gerçekleştiği veya tarafların mutad meskenlerinin bulunduğu devletin, davanın görüldüğü devlet olması yakın ilişkiye örnek olabilecektir⁴⁸⁶. Dava konusu ile mahkemenin bağlı olduğu devlet arasında zayıf bir ilişki bulunması durumunda kamu düzenine başvurmaya gerek olmayabilecektir⁴⁸⁷. Ancak, önemle belirtilmelidir ki, temel hak ve özgürlüklerin ihlali durumunda bu ilişki önem taşımayacaktır ve kamu düzeni müdahalesi gerçekleşecektir⁴⁸⁸.

Farklı hukuk sistemlerinde, yabancı hukukun uygulanmasına bir istisna oluşturacak şekilde kamu düzeni kavramına yer verilmektedir. Anayasalar toplumun en temel değerlerini düzenlediği için, kamu düzeni kavramı genellikle anayasalarda yer alan temel ilkeler ışığında açıklanmaktadır⁴⁸⁹.

Kamu düzeni kavramına yer veren hukuk sistemlerine örnek olarak, Roma II Tüzüğü m. 26’dan, İsviçre MÖHK m. 17’den ve Türk hukukunda MÖHUK m. 5’ten söz edilebilecektir.

Roma II Tüzüğü m. 26’da, Tüzük’e göre belirlenen hukukun belirli bir hükmünün, mahkemenin kamu düzenine açıkça aykırılık oluşturması durumunda uygulanmayabileceği belirtilmektedir. Doktrinde, hem bu madde hem de Tüzük’ün Önsözü m. 32 ile, kamu düzeni müdahalesinin istisnai olarak uygulanmasının amaçlandığı ifade edilmektedir⁴⁹⁰. Roma II Tüzüğü’nün Önsözü m. 32’de açık bir şekilde kamu düzeni müdahalesinin istisnai durumlarda devreye gireceğinden bahsedilmektedir. Tüzük’ün 26. maddesinde “açıkça” aykırılık şartının getirilmesi de, istisnai uygulamaya işaret etmektedir⁴⁹¹.

⁴⁸⁵ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 869; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 43; Doğan, **a.g.e.**, s. 264; Fuchs, “Article 26”, s. 429; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 81; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 668.

⁴⁸⁶ Fuchs, “Article 26”, s. 429; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 668.

⁴⁸⁷ de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 668.

⁴⁸⁸ Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 43; Fuchs, “Article 26”, s. 429; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 81; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 668.

⁴⁸⁹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 165; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 154; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 59; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 76; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 667.

⁴⁹⁰ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2187; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 274; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 626; Fuchs, “Article 26”, s. 428.

⁴⁹¹ COM(2003) 427 final, s. 28; Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2187; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 869; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 274; Fuchs, “Article 26”, s. 428; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 665.

Roma II Tüzüğü m. 26 bakımından, Avrupa Birliği'nin temel ilkeleri ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı⁴⁹² önem taşımaktadır⁴⁹³. Bunlar, Avrupa Birliği'ne üye devletlerin kamu düzeni politikalarının bir parçasını oluşturmaktadır⁴⁹⁴.

İsviçre MÖHK m. 17 de, uygulanacak hukuk bakımından kamu düzeni müdahalesine yer veren düzenlemelerden biridir. Maddeye göre, yabancı hukukun hükümlerinin olaya uygulanması İsviçre'nin kamu düzeni anlayışıyla uyuşmayan bir sonuç ortaya çıkarıyorsa, bu hükümler uygulanmayacaktır. Doktrinde bu konuda özellikle İsviçre Federal Anayasası'nda bulunan temel değerlerin ihlaline değinilmektedir⁴⁹⁵.

Türk hukuku bakımından MÖHUK m. 5'te, Kanun'da yer alan tüm kanunlar ihtilafı kurallarının uygulama alanını sınırlayan bir kamu düzeni düzenlemesi yer almaktadır⁴⁹⁶. Bu maddeye göre, yetkili yabancı hukukun belirli bir olaya uygulanan hükmünün Türk kamu düzenine “açıkça” aykırı olması halinde, bu hüküm uygulanmaz; gerekli görülen hallerde Türk hukuku uygulanır. Kanun metninde “açıkça” aykırılık şartı getirildiği için, kamu düzeni müdahalesi “istisnai” olarak kabul edilmektedir⁴⁹⁷. Türk kamu düzeni bakımından tahammül edilemez derecede bir aykırılık oluşmadığı sürece uygulanacak hukuka bir müdahale gerçekleşmemektedir⁴⁹⁸.

⁴⁹² Charter of Fundamental Rights of the European Union, Official Journal of the European Union, Vol. LV, No: C 326, 26.10.2012, s. 391, bkz., (Çevrimiçi) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2012.326.01.0391.01.ENG&toc=OJ:C:2012:326:TOC, 11 Aralık 2019. Bu Şart, AİHS ile karıştırılmamalıdır. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, sadece Avrupa Birliği'ne üye devletleri ilgilendiren bir düzenlemedir. AİHS ise, 1949'da kurulmuş milletlerarası bir kuruluş olan Avrupa Konseyi (Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi ile karıştırılmamalıdır) tarafından oluşturulmuş bir milletlerarası antlaşmadır. Sadece Avrupa Birliği'ne üye ülkeleri değil, AİHS'e taraf olan her ülkeyi bağlamaktadır.

⁴⁹³ de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 666.

⁴⁹⁴ de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 666. Bu hususta Maastricht Antlaşması m. 6 da önemlidir. Maddede, Şart'ta yer alan hakların, özgürlüklerin ve temel ilkelerin, Avrupa Birliği'ne üye olan tüm devletler tarafından tanındığı vurgulanmaktadır.

⁴⁹⁵ Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 132.

⁴⁹⁶ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 163; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 43; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 147; Doğan, **a.g.e.**, s. 259; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 59; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 75.

⁴⁹⁷ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 162; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 43; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 147; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 126; Doğan, **a.g.e.**, s. 259; Tekinalp, Nomer, Odman Boztosun, **a.g.e.**, s. 59; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 78.

⁴⁹⁸ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 162; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 147; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 129; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 77.

Türk hukukunda kamu düzeninin uygulaması bakımından, Yargıtay'ın 2012 yılında verdiği İçtihadı Birleştirme Kararı⁴⁹⁹ büyük önem taşımaktadır. Karar'da kamu düzeninin çerçevesinin, Türk hukukunun temel değerlerine, Türk genel adap ve ahlak anlayışına, Türk kanunlarının dayandığı temel adalet anlayışına, Türk kanunlarının dayandığı genel siyasete, Anayasa'da yer alan temel hak ve özgürlüklere, milletlerarası alanda geçerli ortak prensip ve özel hukuka ait iyiniyet prensibine dayanan kurallara, medeni toplulukların müştereken benimsedikleri ahlak ilkeleri ve adalet anlayışının ifadesi olan hukuk prensiplerine, toplumun medeniyet seviyesine, siyasi ve ekonomik rejimine, insan hak ve özgürlüklerine aykırılık şeklinde çizilebileceği belirtilmektedir. Karar'a göre, kamu düzeninin, tarafların uymak zorunda oldukları, kamu hukukundan ve özel hukuktan doğan ve tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyecekleri kurallara aykırılık olarak anlaşılması gerekmektedir.

Haksız fiillere uygulanacak hukuk bakımından özellikle sorumluluğun şartları ve sınırlandırılması ile zamanaşımı ve tazminat konularında kamu düzeni müdahalesi ile karşılaşılmalıdır⁵⁰⁰. Çok kısa zamanaşımı sürelerine veya sorumluluk şartları bakımından çok düşük standartlara yer veren hukuk kuralları kamu düzenine aykırı olacaktır⁵⁰¹.

Haksız fiillere uygulanacak hukukta kamu düzeninin müdahalesi bakımından önem taşıyan bir başka husus da cezalandırıcı tazminattır.

Davalıyı cezalandırmak ve toplumdaki diğer kişileri caydırmak amacı güden cezalandırıcı tazminata, özellikle Amerikan hukuk sisteminde başvurulmaktadır⁵⁰². Amerikan hukukunda cezalandırıcı tazminatın miktarına, davalının ekonomik şartları, zarara yol açan fiilin özellikleri ve zararın kapsamı göz önünde tutularak karar verilmektedir⁵⁰³. Ancak cezalandırıcı tazminatın çok yüksek olmasına karşı eleştiriler

⁴⁹⁹ YİBGK, E. 2010/1, K. 2012/1, 10.02.2012, (Çevrimiçi) <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/ibbgk-e-2010-1-k-2012-1-t-10-2-2012>, 29 Aralık 2019.

⁵⁰⁰ Ayşe İpek Sarıöz, **Haksız Rekabetten Doğan Uyuşmazlıklarda Uygulanacak Hukuk ve Yetkili Mahkeme**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2012, s. 192; Yasan, Doktora Tezi, s. 282.

⁵⁰¹ de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 671-672.

⁵⁰² Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 363; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 766-767; Şanlı, Esen, Ataman-Fıganmeşe, **a.g.e.**, s. 347; Fuchs, "Article 26", s. 430-431; Peter Hay, **Law of the United States: An Overview**, Fourth Edition, München, Verlag C. H. Beck oHG, 2016, s. 202; de Lima Pinherio, **a.g.e.**, s. 669.

⁵⁰³ Hay, **a.g.e.**, s. 202.

bulunsa da, Amerikan hukuk sisteminde hala çok yüksek miktarda tazminata hükmedilmektedir⁵⁰⁴.

Avrupa Birliği hukukunda, Roma II Tüzüğü'ne ilişkin 2003 tarihli Tasarı'nın 24. maddesinde, açık bir şekilde cezalandırıcı tazminatın Avrupa Birliği'nin kamu düzeni anlayışına aykırı olduğu belirtilmekteydi⁵⁰⁵. Bu madde hâkime takdir hakkı vermeyen bir hüküm içermekteydi⁵⁰⁶. Ancak, bu özel kamu düzeni maddesi, Tüzük'ün yürürlüğe girmesi sürecinde kaldırılmıştır. Bu hususta sadece Roma II Tüzüğü Önsözü'nün 32. maddesinde daha yumuşak bir ifadeye yer verilmektedir. Söz konusu maddeye göre, cezalandırıcı tazminat, somut olayın şartları göz önünde tutularak, **lex fori**'nin kamu düzeni anlayışına aykırı olabilecektir. Dolayısıyla cezalandırıcı tazminat, tek başına doğrudan kamu düzenine aykırı olarak değerlendirilmemekte, somut olayın şartlarına göre incelenmektedir⁵⁰⁷. Bu hususta hâkime büyük bir takdir hakkı verilmektedir⁵⁰⁸.

Türk hukukunda, temel kural olarak tazminatın sadece “zararın tazmini” amacını gütmesi gerektiği için⁵⁰⁹, zarar miktarını aşan cezalandırıcı tazminatın kamu düzenine aykırılık oluşturabileceği belirtilmektedir⁵¹⁰. Zararı gideren kısmın dışında kalan tazminat miktarı, tazminat olarak değil bir ceza olarak kabul edilmektedir⁵¹¹. Ancak Türk hukukunda 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu⁵¹² m. 68/1'de ve 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun⁵¹³ m. 58/2'de zarar miktarının üç katını aşan tazminat düzenlemelerine yer verilmektedir. Dolayısıyla somut olayda uygulanacak hukukun çevre zararını aşan bir şekilde tazminat düzenlemesine yer vermesi, doğrudan kamu düzeni müdahalesine bir neden olarak

⁵⁰⁴ A.e., s. 204.

⁵⁰⁵ COM(2003) 427 final, s. 29.

⁵⁰⁶ Grušić vd., a.g.e., s. 868, dn. 816.

⁵⁰⁷ Grušić vd., a.g.e., s. 868; Yasan, Doktora Tezi, s. 301; de Lima Pinherio, a.g.e., s. 670.

⁵⁰⁸ Fuchs, “Article 26”, s. 434.

⁵⁰⁹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 510; Çelikel, Erdem, a.g.e., s. 766; Bilgin Tiryakioğlu, “Genel Olarak Haksız Fiiller (Haksız Rekabet): Genel Olarak Haksız Fiillere, Haksız Rekabete ve Rekabetin Engellenmesine Uygulanacak Hukuk”, **Avrupa’da Devletler Özel Hukuku ve Usul Hukuku Hakkında Kanun’un Akitler ve Ticaret Hukukuna İlişkin Hükümleri**, Koç Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dr. Nüsret-Semahat Arsel Uluslararası Ticaret Hukuku Araştırmaları Merkezi Konferans Yayınları Serisi – 2, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2010, s. 217; Şanlı, Esen, Ataman-Fıganmeşe, a.g.e., s. 346-347.

⁵¹⁰ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 363; Çelikel, Erdem, a.g.e., s. 766.

⁵¹¹ Çelikel, Erdem, a.g.e., s. 766-767; Tiryakioğlu, a.g.e., s. 217.

⁵¹² Kabul Tarihi: 05.12.1951, RG. 13.12.1951/7981.

⁵¹³ Kabul Tarihi: 07.12.1994, RG. 13.12.1994/22140.

görülmebilecektir⁵¹⁴. Hâkim Türk hukukunda da bazı durumlarda cezalandırıcı nitelikte tazminata hükmedilebildiğini göz önünde tutabilecektir. Bu durumda, Roma II Tüzüğü Önsözü m. 32 ile aynı doğrultuda, somut olayın şartlarına göre karar verilebilecektir. Böylece, zarar miktarını aşan bir tazminat düzenlemesi doğrudan tek başına kamu düzeninin müdahalesine yol açmayabilecektir.

b. Bir İnsan Hakkı Olan “Çevre Hakkı” Bağlamında Kamu Düzeninin Müdahalesi

Temel hak ve özgürlüklere bir aykırılığın ortaya çıkması durumunda, kamu düzeninin müdahalesi devreye girmektedir. Çalışma konusu bakımından bu hususta özellikle bir insan hakkı olan “çevre hakkının” incelenmesi gerekmektedir.

Doktrinde haklar, tarihsel süreçteki değişimleri ve teorik olarak birbirlerinden farklılıkları dikkate alınarak, kuşaklar halinde incelenmektedir⁵¹⁵.

Birinci kuşak haklar, kişi özgürlüğüne ilişkin hakları ve siyasal hakları içermektedir⁵¹⁶. Birinci kuşak hakları çoğunlukla “negatif statü hakları” oluşturmaktadır⁵¹⁷. Negatif statü hakları, devlete kişilerin hak ve özgürlüklerine karışmama ve müdahale etmeme ödevi yüklemektedir⁵¹⁸. Bu bağlamda birinci kuşak haklar, daha çok bireyi devlete karşı koruyan haklar olarak bilinmektedir⁵¹⁹. Yaşam hakkı, düşünce özgürlüğü, mülkiyet hakkı ve adil yargılanma hakkı gibi medeni haklar ile seçme özgürlüğü, toplantı özgürlüğü ve kamu görevine girme hakkı gibi siyasal haklar birinci kuşak haklardandır⁵²⁰.

İkinci kuşak haklar, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan oluşmaktadır⁵²¹. İkinci kuşak haklar ağırlıklı olarak “pozitif statü hakkı” özelliği taşımaktadır⁵²². Pozitif

⁵¹⁴ Tanıma ve tenfizde kamu düzenine aykırılık şartı konusunda aynı doğrultuda yapılan değerlendirmeler için bkz., Nuray Ekşi, **Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizi**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2013, s. 676; Pelin Güven, **Tanıma – Tenfiz: Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizi**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2013, s. 143-144.

⁵¹⁵ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 10-11; Kemal Dadak, “Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sa. 5, 2015, s. 310-314; Yasemin Semiz, “Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevre Hakkına Yaklaşımı”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 48-55; Akbaba, **a.g.e.**, s. 27.

⁵¹⁶ Dadak, **a.g.e.**, s. 311; Semiz, Yüksek Lisans Tezi, s. 48; Akbaba, **a.g.e.**, s. 27, 29.

⁵¹⁷ Dadak, **a.g.e.**, s. 311.

⁵¹⁸ **A.e.**, s. 311.

⁵¹⁹ Dadak, **a.g.e.**, s. 311; Akbaba, **a.g.e.**, s. 29.

⁵²⁰ Dadak, **a.g.e.**, s. 311; Semiz, Yüksek Lisans Tezi, s. 48; Akbaba, **a.g.e.**, s. 29-30.

⁵²¹ Dadak, **a.g.e.**, s. 312; Semiz, Yüksek Lisans Tezi, s. 48; Akbaba, **a.g.e.**, s. 30.

⁵²² Dadak, **a.g.e.**, s. 312.

statü hakları, bireyin haklarını korumak amacıyla, devletleri olumlu yükümlülükler altına sokmaktadır⁵²³. Dolayısıyla ikinci kuşak haklar, birinci kuşak haklardan farklı olarak, devletin pasif rolünü terketmesini, ekonomik ve sosyal konularda tedbirler almasını gerekli kılmaktadır⁵²⁴. Çalışma hakkı, sendika kurma hakkı, grev ve toplu sözleşme hakkı, sosyal güvenlik hakkı, parasız eğitim alma hakkı ve sağlık hakkı ikinci kuşak haklardandır⁵²⁵.

Birinci ve ikinci kuşak haklar, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde⁵²⁶ ve ikiz sözleşmeler olarak adlandırılan, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme⁵²⁷ ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme'de⁵²⁸ yer almaktadır⁵²⁹.

“Dayanışma hakları” olarak da adlandırılan üçüncü kuşak haklar ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır⁵³⁰. Bu haklar, tüm insanlığı etkileyen küresel sorunlara çözüm bulmak amacıyla ortaya çıkmıştır⁵³¹. Bu haklar ile, devletlerin sınırlarına bağlı kalmaksızın, tüm insanlar arasında bir dayanışmanın kurulması hedeflenmektedir⁵³². Barış hakkı, self determinasyon hakkı ve gelişme hakkı, üçüncü kuşak haklar olarak adlandırılmaktadır⁵³³.

Doktrinde çevre hakkının da üçüncü kuşak haklar içerisine girdiği ifade edilmektedir⁵³⁴. Çevre hakkı, insanların kendileri ve gelecek kuşaklar için yaşanabilir

⁵²³ Akbaba, **a.g.e.**, s. 24.

⁵²⁴ Dadak, **a.g.e.**, s. 312; Akbaba, **a.g.e.**, s. 31.

⁵²⁵ Dadak, **a.g.e.**, s. 312; Semiz, Yüksek Lisans Tezi, s. 49; Akbaba, **a.g.e.**, s. 30.

⁵²⁶ Beyanname, 10.12.1948 tarihinde BM Genel Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir. Türkiye de Beyanname'ye taraftır. Beyanname, 27.05.1949 tarihli ve 7217 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bkz., (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/>, 10 Aralık 2019.

⁵²⁷ Türkiye de bu Sözleşme'ye taraftır. Sözleşme, 21.07.2003 tarihli ve 25175 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşme için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/>, 8 Aralık 2019.

⁵²⁸ Sözleşme'ye Türkiye de taraftır. Sözleşme, 11.08.2003 tarihli ve 25196 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşme için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/>, 8 Aralık 2019.

⁵²⁹ Akbaba, **a.g.e.**, s. 32.

⁵³⁰ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 10; Akbaba, **a.g.e.**, s. 27, 32.

⁵³¹ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 10; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 11; Semiz, Yüksek Lisans Tezi, s. 49.

⁵³² Dadak, **a.g.e.**, s. 313; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 11.

⁵³³ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 11; Dadak, **a.g.e.**, s. 313; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 11; Semiz, Yüksek Lisans Tezi, s. 49; Akbaba, **a.g.e.**, s. 35-268.

⁵³⁴ Hamamcı, **a.g.e.**, s. 246; Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 11; Gökcan, **a.g.e.**, s. 392; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 12-13; Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 88; Dadak, **a.g.e.**, s. 314; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 11; Semiz, Yüksek Lisans Tezi, s. 49; Akbaba, **a.g.e.**, s. 33; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 27.

bir çevre talep etme hakkıdır⁵³⁵. Çevre hakkı, devlete hakkın gereklerini yerine getirme ödevi yüklediği için bir pozitif statü hakkı niteliğindedir.⁵³⁶

Çevre hakkı, doktrinde ve bazı milletlerarası belgelerde genellikle başka temel haklarla bağlantılı olarak açıklanmaktadır.

Bir görüşe göre, çevre hakkı, yaşam hakkının bir türevi, uzantısıdır⁵³⁷. Burada gerekçe olarak, her iki hakkın da vazgeçilemez, olağanüstü hallerde bile dokunulamaz ve interdisipliner yapıda olmaları gösterilmektedir⁵³⁸.

Doktrinde bulunan başka bir görüş ise, çevre hakkını hem yaşam hem de sağlık hakkı kapsamında açıklamaktadır⁵³⁹. Buna göre, çevre hakkı, kişilerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkıdır⁵⁴⁰.

Stockholm Konferansı sonucunda ortaya çıkan 1972 Stockholm Bildirgesi'nin 1. ilkesinde de çevre hakkından, yaşam hakkı ve sağlık hakkı ile bağlantılı olarak söz edilmektedir. Bu ilkeye göre, insanın onurlu ve mutlu bir yaşamı mümkün kılan nitelikli bir çevrede, özgürce, eşitlik içinde ve yeterli yaşam koşullarına sahip olarak yaşama hakkı bulunmaktadır. Bu ilke ile ilk kez bir bildirmede sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı kabul edilmiştir⁵⁴¹. Bir insan hakkı olarak çevre hakkı, Stockholm Bildirgesi'nden sonra milletlerarası metinlerde yer almaya başlamıştır⁵⁴².

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme'nin⁵⁴³ 12. maddesinde çevre hakkına, sağlık hakkı içerisinde yer verilmiştir. Maddede, herkesin en yüksek sağlık standardına sahip olma hakkının bulunduğu ve bu hakkın kullanılmasının sağlanması için çevresel şartların iyileştirilmesinin gerektiği ifade edilmektedir.

⁵³⁵ Başoğlu, **a.g.e.**, s. 11.

⁵³⁶ Hasan Tahsin Gökcan, "Yeni Bir İnsan Hakkı Olarak 'Çevre Hakkı' ve 1982 Anayasasında Çevre Hükümünün Niteliği", **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl: 49, Sa. 3, 1992, s. 393; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 25.

⁵³⁷ Gemalmaz, "Çevre Hakkı", s. 60, 64; Gürseler, "Çevre Zararı", s. 1946-1947; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 21.

⁵³⁸ Gemalmaz, "Çevre Hakkı", s. 64-65.

⁵³⁹ Antalya, **a.g.e.**, s. 409, dn. 1611.

⁵⁴⁰ **A.e.**, s. 409, dn. 1611.

⁵⁴¹ Turgut, **Yurttaşlar**, s. 43; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 29; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 9; Akbaba, **a.g.e.**, s. 130-131.

⁵⁴² Akbaba, **a.g.e.**, s. 128.

⁵⁴³ Sözleşme, 19.12.1966 tarihinde imzaya açılmış ve 03.01.1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'ye Türkiye de taraftır. Sözleşme, 11.08.2003 tarihli ve 25196 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşme için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/>, 8 Aralık 2019.

Çevresel konularda katılım ilkesini düzenleyen Aarhus Antlaşması 1. maddesinde de, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkından söz edilmektedir.

Çevre hakkına, yaşam veya sağlık hakkı ile bağlantılı olarak değil, bağımsız olarak doğrudan yer veren ilk bağlayıcı düzenleme, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'dır⁵⁴⁴. Şart'ın 24. maddesinde, bütün halkların, kendi gelişmelerine uygun, yeterli bir çevre hakkına sahip oldukları belirtilmektedir.

Amerika'da insan haklarının korunması bakımından önemli bir belge olan Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ne⁵⁴⁵ ek olarak çıkarılan San Salvador Protokolü m. 11'de, herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının bulunduğu değinilmektedir. Dolayısıyla bu Sözleşme bakımından çevre, sağlık ve yaşam hakkı ile bağlantılı olarak koruma altına alınmaya çalışılmıştır⁵⁴⁶.

Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan AİHS'te ise, açıkça bir çevre hakkından söz edilmemektedir. Ancak doktrinde, AİHS'te ve Ek Protokoller'de yer alan bazı hakların, dolaylı olarak çevrenin korunmasına hizmet ettiğine değinilmektedir⁵⁴⁷. Bu bağlamda, yaşam hakkından (m. 2), özel yaşama, aile yaşamına, konuta ve haberleşmeye saygı gösterilmesi hakkından (m. 8) ve mülkiyet hakkından (1 Numaralı

⁵⁴⁴ İnsan haklarının bölgesel düzlemde kurumsallaşmasını sağlayan bazı sistemler bulunmaktadır. Bunlardan üçü; Avrupa, Afrika ve Amerika sistemleridir, bkz., Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C. II, 8. Bası, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2012, s. i-ix; Akbaba, **a.g.e.**, s. 162. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (Afrika Şartı) da bu hususta önem taşıyan bir belgedir. Söz konusu Şart, Afrika Birliği Örgütü Devlet ve Hükümet Başkanları On Sekizinci Konferansı'nda, 27.06.1981 tarihinde kabul edilmiştir, Gemalmaz, **İnsan Hakları Hukuku**, s. 451. 21.10.1986 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir, Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 136. Afrika Şartı, diğer insan hakları belgelerinden farklı olarak, birinci ve ikinci kuşak hakların yanında üçüncü kuşak hakları da düzenlemektedir, Akbaba, **a.g.e.**, s. 162. Afrika Şartı'nın İngilizce metni için bkz., (Çevrimiçi) https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf, 13 Aralık 2019.

⁵⁴⁵ Sözleşme, Amerikan Devletleri Örgütü tarafından 22.11.1969 tarihinde kabul edilmiştir, Gemalmaz, **İnsan Hakları Hukuku**, s. 344. Daha sonra San Salvador'da, 17.11.1988 tarihinde, "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek Protokol" kabul edilmiştir. Sözleşme ve San Salvador Protokolü'nün İngilizce metni için bkz., (Çevrimiçi) https://legal.un.org/avl/studymaterials/rcil-laac/2016/book1_2.pdf, 11 Aralık 2019.

⁵⁴⁶ Akbaba, **a.g.e.**, s. 163.

⁵⁴⁷ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 137-138; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 171; Ertaş, **a.g.e.**, s. 409.

Ek Protokol⁵⁴⁸ m. 1) söz edilmektedir⁵⁴⁹. Uygulamada da, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) yapılan başvurularda, AİHS'te ve Ek Protokoller'de yer alan mevcut bazı hakların geniş bir şekilde yorumlandığı ve dolaylı olarak çevrenin koruma altına alınmaya çalışıldığı görülmektedir⁵⁵⁰.

“Öneryıldız v. Turkey” davası⁵⁵¹, çevreye yönelik müdahalelerin AİHS m. 2'de düzenlenen yaşam hakkı ve 1 Numaralı Ek Protokol m. 1'de düzenlenen mülkiyet hakkı bağlamında ele alınmasına bir örnek oluşturmaktadır.

Davaya konu olan olay, Ümraniye çöplüğünde, 28.04.1993 tarihinde saat 11:00'de meydana gelmiştir⁵⁵². Başvurucunun evinin yakınında bulunan çöp toplama alanında meydana gelen metan gazı patlaması sonucunda atıklar çöp yığınının etrafa dağılmış ve çöplüğün kurulduğu vadinin tabanına yerleşmiş gecekonduların üzerine yığılmıştır⁵⁵³. Kazada otuz dokuz kişi yaşamını yitirmiştir⁵⁵⁴. Başvurucular, AİHS m. 2'ye, m. 8'e ve 1 Numaralı Ek Protokol m. 1'e dayanarak, İstanbul Ümraniye'deki Belediye'ye ait çöplükte meydana gelen metan gazı patlaması sonucu yaşamlarını yitiren yakınlarının ölümlelerinden ve malvarlıklarının uğradığı zararlardan ulusal makamların sorumlu olduğunu ileri sürmüşlerdir⁵⁵⁵. Mahkeme'nin yaptığı değerlendirmeler sonucunda, sorumlu makamların olayın meydana gelmesine neden olan davranışları ortaya çıkmıştır. Kazanın meydana geldiği arazi, 1970'lerden beri Beykoz, Üsküdar, Kadıköy ve Ümraniye ilçeleri tarafından ev atıklarının toplandığı bir çöplük olarak kullanılmaktadır⁵⁵⁶. Ancak daha sonra bu alana gecekondular yapılmaya başlanmıştır⁵⁵⁷. Ümraniye Belediyesi ise çöplüğün bulunduğu alanda

⁵⁴⁸ 20.03.1952 tarihinde Paris'te imzaya açılan “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi'nin, Sözleşme'de Halihazırda Yer Alanlardan Başka Belli Hakları ve Özgürlükleri Güvence Altına Alan Protokol No. 1”, 18.05.1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir, Gemalmaz, **İnsan Hakları Hukuku**, s. 102. Türkiye de 1 Numaralı Ek Protokol'ü imzalamış ve onaylamıştır. Protokol'ün orjinal metni ve Türkçe çevirisi, AİHS metni ile birlikte, 19.03.1954 tarihli ve 8662 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Protokol'ün metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/>, 13 Aralık 2019.

⁵⁴⁹ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 138-139; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 171; Ertaş, **a.g.e.**, s. 409.

⁵⁵⁰ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 135, 138; Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 32; Akbaba, **a.g.e.**, s. 164-166.

⁵⁵¹ Case of Öneryıldız v. Turkey, Application No. 48939/99, The European Court of Human Rights, Grand Chamber Judgment, 30 November 2004, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 14 Aralık 2019.

⁵⁵² Öneryıldız v. Turkey, Para. 18.

⁵⁵³ Öneryıldız v. Turkey, Para. 18.

⁵⁵⁴ Öneryıldız v. Turkey, Para. 18.

⁵⁵⁵ Öneryıldız v. Turkey, Para. 2.

⁵⁵⁶ Öneryıldız v. Turkey, Para. 10.

⁵⁵⁷ Öneryıldız v. Turkey, Para. 10.

düzenlemeler yapmıştır. Bu alana ağaçlar dikmiş, spor alanları oluşturmuştur⁵⁵⁸. Böylece bu alanı yasaya aykırı yerleşim yerlerinin kurulması bakımından daha da cazip hale getirmiş ve gecekonduların inşa edilmesini önlemek için hiçbir önlem almamıştır⁵⁵⁹. Hükümet tarafından çıkarılan af yasaları ile de bu yerleşimlerin yayılması teşvik edilmiştir⁵⁶⁰. Ulusal makamların tüm bu davranışları sonucunda ise büyük bir felaket meydana gelmiştir. Mahkeme, yaşanan patlama nedeniyle, başvuruçular bakımından AİHS m. 2'nin ve 1 Numaralı Ek Protokol m. 1'in ihlal edildiğine, AİHS m. 8 çerçevesinde ise ele alınacak ayrı bir konu bulunmadığına karar vermiştir⁵⁶¹.

AİHM, **“Budayeva and Others v. Russia”** davasında da⁵⁶², yaşanan toprak kaymasına ilişkin olarak, AİHS m. 2'nin ihlal edildiğine karar vermiştir.

Davaya konu olan olay, Rusya Federasyonu'na bağlı Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nin Tyrnauz kasabasında yaşanmıştır⁵⁶³. Bölgede 1937 yılından bu yana her yıl, özellikle yaz aylarında, çamur seli oluşmaktadır⁵⁶⁴. Başvuruçular, 2000 yılı temmuz ayında çamur selinin neden olduğu toprak kayması sonucunda, yakınlarının hayatlarını kaybetmesi ve tüm malvarlıklarının yok olması üzerine, AİHS m. 2'ye, m. 8'e ve 1 Numaralı Ek Protokol m. 1'e dayanarak dava açmışlardır⁵⁶⁵. Mahkeme, Tyrnauz'un özellikle yaz aylarında çamur sularının etkisi altında kalan bir bölgede kurulduğunu göz önüne alarak, devletin olası zararları en aza indirme yolunda etkili çalışmalar yapıp yapmadığını araştırmıştır⁵⁶⁶. Mahkemenin yaptığı incelemeler sonucunda, devletin bölge halkının güvenliğini sağlayacak önlemleri almadığı anlaşılmıştır⁵⁶⁷. Bu nedenle Mahkeme, yaşanan çamur selinde hayatını kaybedenlerin yakınları bakımından AİHS m. 2'nin ihlal edildiğine karar vermiştir⁵⁶⁸. Ancak AİHS

⁵⁵⁸ Öneriyıldız v. Turkey, Para. 10.

⁵⁵⁹ Öneriyıldız v. Turkey, Para. 23.

⁵⁶⁰ Öneriyıldız v. Turkey, Para. 23.

⁵⁶¹ Öneriyıldız v. Turkey, Para. 175.

⁵⁶² Case of Budayeva and Others v. Russia, Applications Nos. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02, The European Court of Human Rights, First Section, Judgment, 29 September 2008, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 16 Aralık 2019.

⁵⁶³ Budayeva and Others v. Russia, Para. 26.

⁵⁶⁴ Budayeva and Others v. Russia, Para. 14.

⁵⁶⁵ Budayeva and Others v. Russia, Para. 3.

⁵⁶⁶ Budayeva and Others v. Russia, Para. 156.

⁵⁶⁷ Budayeva and Others v. Russia, Para. 156.

⁵⁶⁸ Budayeva and Others v. Russia, Para. 165.

m. 8 bakımından ayrıca bir inceleme yapmaya gerek görmemiştir⁵⁶⁹. 1 Numaralı Ek Protokol m. 1 bakımından ise devletin yaşanan zararlar için önceden yaptığı ödemeler ve evini kaybeden mağdurlara barınma imkanı sağlaması yeterli görülmüş ve bir ihlalin oluşmadığına karar verilmiştir⁵⁷⁰. Bu karar, doğal felaketlerden devletlerin sorumlu tutulabileceğini ve bu felaketlerin önlenmesi hususunda gerekli çevre politikalarının izlenerek, çevrenin korunmasının sağlanmasının gerekliliğini göstermesi bakımından önemlidir⁵⁷¹.

Çevreye yönelik müdahalelerin AİHS m. 8 ve 1 Numaralı Ek Protokol m. 1 bağlamında ele alındığı davalar, özellikle konutları havaalanlarının yakınında bulunanlar tarafından açılmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu önüne gelen “**E. A. Arrondelle v. the United Kingdom**” başvurusu⁵⁷² bu konuda bir örnektir. Başvuruyu yapan E. A. Arrondelle, evinin Gatwick Havalimanı’na bir mil uzaklıkta olduğunu belirtmiştir⁵⁷³. Başvurucu, alçak uçuş yapan hava araçlarının neden olduğu gürültü nedeniyle tahammül edilemez bir stres yaşadığını ve bu durumun, AİHS m. 8’de düzenlenen özel yaşam, aile yaşamı ve konuta saygı gösterilmesi hakkını ve 1 Numaralı Ek Protokol’ün 1. maddesinde düzenlenen mülkiyet hakkını ihlal ettiğini ileri sürmüştür⁵⁷⁴. Komisyon, başvurunun kabul edilebilir olduğuna karar vermiştir⁵⁷⁵. Komisyon’un kabul edilebilir kararından sonra taraflar aralarında uzlaşmaya gitmişler ve İngiltere anlaşmaya göre başvurucuya tazminat ödemeyi kabul etmiştir⁵⁷⁶.

AİHM, “**Powell and Rayner v. the United Kingdom**” davasında⁵⁷⁷ ise farklı bir karar vermiştir. Davaya konu olan olayda başvurucular, evlerinin Londra’daki Heathrow Havalimanı’nın çok yakınında bulunduğunu belirterek, yüksek düzeydeki

⁵⁶⁹ Budayeva and Others v. Russia, Para. 200-201.

⁵⁷⁰ Budayeva and Others v. Russia, Para. 197.

⁵⁷¹ Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 68.

⁵⁷² E. A. Arrondelle v. the United Kingdom, Application No. 7889/77, The European Commission of Human Rights, Decision of 15 July 1980 on the admissibility of the application, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 13 Aralık 2019.

⁵⁷³ E. A. Arrondelle v. the United Kingdom, s. 186.

⁵⁷⁴ E. A. Arrondelle v. the United Kingdom, s. 197.

⁵⁷⁵ E. A. Arrondelle v. the United Kingdom, s. 199.

⁵⁷⁶ Güney Dinç, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Göre Çevre ve İnsan**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, Şen Matbaa, 2008, s. 204.

⁵⁷⁷ Case of Powell and Rayner v. The United Kingdom, Application No. 9310/81, The European Court of Human Rights, Court (Chamber) Judgment, 21 February 1990, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 13 Aralık 2019.

gürültüden dolayı AİHS m. 8'in ihlal edildiğini iddia etmişlerdir⁵⁷⁸. Mahkeme, yüksek düzeydeki gürültü nedeniyle başvuruçuların özel hayatlarının kalitesinin olumsuz etkilendiğini kabul etmiştir⁵⁷⁹. Ancak, Heathrow Havalimanı'nın İngiltere'nin ekonomisi bakımından büyük öneme haiz olduğunu belirtmiş ve AİHS m. 8 bakımından bir ihlalin oluşmadığına karar vermiştir⁵⁸⁰.

Londra'da bulunan Heathrow Havalimanı'nın neden olduğu gürültü, bir kez daha AİHM önünde dava konusu olmuştur. **“Hatton and Others v. the United Kingdom”** davasına⁵⁸¹ konu olan olayda, gece boyunca gerçekleşen yoğun hava trafiği nedeniyle çok fazla gürültü oluşmakta ve bu durum başvuruçuların gece uykularını olumsuz şekilde etkilemektedir⁵⁸². Başvuruçular, İngiliz Hükümeti'nin uçakların gece iniş ve kalkışlarına ilişkin sınırlamayı belirleyen gürültü kotasını 1993 yılında değiştirmesinin, gece boyunca hava trafiğinde görülen yoğunluğu ve dolayısıyla çevreye taşan gürültüyü arttırdığını belirtmişlerdir⁵⁸³. Hükümetin gece uçuşları konusundaki bu politikasının AİHS m. 8'de düzenlenen haklarını ihlal ettiğini iddia etmişlerdir⁵⁸⁴. Yapılan yargılama sonucunda, AİHM Üçüncü Dairesi, devletin artan hava trafiğinin yararları ve zararları konusunda ayrıntılı çalışmalar yapmasının gerekliliği üzerinde durmuştur⁵⁸⁵. Daire, yaptığı incelemeler sonucunda, devletin bu pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediği için AİHS'in 8. maddesini ihlal ettiğine ve başvuruçulara tazminat ödemesi gerektiğine hükmetmiştir⁵⁸⁶. Ancak daha sonra uyuşmazlık, yapılan itiraz sonucu, Büyük Daire önüne gelmiş ve Büyük Daire, AİHS m. 8'in ihlal edilmediğine karar vererek, ilgili Daire'nin kararını kaldırmıştır⁵⁸⁷. Büyük Daire, gürültünün, devletin veya devlet organlarının değil, özel şirketlerin faaliyetleri sonucunda oluşmasını kararına gerekçe olarak göstermiştir⁵⁸⁸. Karşı Oy'da ise, somut

⁵⁷⁸ Powell and Rayner v. The United Kingdom, Para. 25.

⁵⁷⁹ Powell and Rayner v. The United Kingdom, Para. 40.

⁵⁸⁰ Powell and Rayner v. The United Kingdom, Para. 42.

⁵⁸¹ Case of Hatton and Others v. The United Kingdom, Application No. 36022/97, The European Court of Human Rights, Grand Chamber Judgment, 8 July 2003, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 14 Aralık 2019.

⁵⁸² Hatton and Others v. The United Kingdom, Para. 11-27.

⁵⁸³ Hatton and Others v. The United Kingdom, Para. 113.

⁵⁸⁴ Hatton and Others v. The United Kingdom, Para. 3.

⁵⁸⁵ Hatton and Others v. The United Kingdom, Para. 105.

⁵⁸⁶ Hatton and Others v. The United Kingdom, Para. 6, 105.

⁵⁸⁷ Hatton and Others v. The United Kingdom, Para. 130.

⁵⁸⁸ Hatton and Others v. The United Kingdom, Para. 119.

olayda devletin pozitif yükümlülüğüne vurgu yapılmakta ve AİHS m. 8'in ihlal edildiği belirtilmektedir⁵⁸⁹. Doktrinde de, Büyük Daire'nin söz konusu Kararı, AİHS'e uygun bir yorum olarak görülmemekte ve eleştirilmektedir⁵⁹⁰.

AİHS m. 8'in, çevreye yönelik müdahalelere karşı korunma hakkını içeren bir anlamda yorumlandığı başka davalar da bulunmaktadır. AİHS m. 8'in koruma altına aldığı güvencelerin AİHM tarafından geniş bir şekilde yorumlandığı önemli örneklerden biri, "**López Ostra v. Spain**" davasıdır⁵⁹¹.

"**López Ostra v. Spain**" davasına konu olan olayda, başvuru, deri sanayisinin yoğun olduğu Lorca kasabasında yaşamaktadır⁵⁹². SACURSA adında bir limited şirket altında toplanan tabakhaneler, başvurunun evinin on iki metre uzaklığında, sıvı ve katı atıkların işleneceği bir tesis kurmuşlardır⁵⁹³. Tesis, çevreye hastalıklara neden olacak yoğunlukta duman ve pis kokular salmaya başlamıştır⁵⁹⁴. Bu pis kokular ve duman, özellikle başvurunun yaşadığı bölgede birçok kişide sağlık sorunlarının oluşmasına ve rahatsızlıklara neden olmuştur⁵⁹⁵. López Ostra, bu durum karşısında aile ve özel yaşamının etkilendiğini belirtmiş ve AİHS m. 8'in ihlal edildiğini iddia etmiştir⁵⁹⁶. Mahkeme, devletin, atık arıtma tesisinin ekonomik yararları ile başvurunun özel ve aile yaşamına saygı gösterilmesi hakkı arasında adil bir dengeyi kuramadığını belirtmiş ve başvurunun konutunda sağlıklı bir yaşamdan yoksun bırakıldığını gerekçe göstererek AİHS m. 8'in ihlal edildiğine karar vermiştir⁵⁹⁷. Mahkeme bu karara varırken devletin pozitif yükümlülüğü üzerinde durmuştur⁵⁹⁸.

⁵⁸⁹ Hatton and Others v. The United Kingdom, Joint Dissenting Opinion of Judges Costa, Ress, Türmen, Zupančič and Steiner, Para. 6-18.

⁵⁹⁰ Dinç, **a.g.e.**, s. 215-216.

⁵⁹¹ Case of López Ostra v. Spain, Application No. 16798/90, The European Court of Human Rights, Court (Chamber) Judgment, 9 December 1994, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 14 Aralık 2019.

⁵⁹² López Ostra v. Spain, Para. 6.

⁵⁹³ López Ostra v. Spain, Para. 7.

⁵⁹⁴ López Ostra v. Spain, Para. 8.

⁵⁹⁵ López Ostra v. Spain, Para. 8.

⁵⁹⁶ López Ostra v. Spain, Para. 30, 34, 44.

⁵⁹⁷ López Ostra v. Spain, Para. 58.

⁵⁹⁸ López Ostra v. Spain, Para. 51.

AİHM, “**López Ostra v. Spain**” kararı ile aynı doğrultuda, “**Giacomelli v. Italy**” davasında⁵⁹⁹ da atıkların toplandığı tesise yakın oturan bir başvuru hakkında AİHS m. 8’in ihlal edildiğine karar vermiştir.

Davaya konu olan olayda, başvuru Piera Giacomelli, İtalya’nın Brescia şehrinde yaşamaktadır⁶⁰⁰. Giacomelli’nin yaşadığı bölge, tehlikeli ve tehlikesiz atıkların ayrıştırılıp işlendiği bir tesise otuz metre uzaklıkta bulunmaktadır⁶⁰¹. Söz konusu tesis, Ecoservizi isimli bir şirkete ait olup, çöp işletme faaliyetine olanak veren bir ruhsat ile 1982 yılından beri çalışmaktadır⁶⁰². Giacomelli, tesisin neden olduğu gürültünün ve tesisten çevreye yayılan zararlı maddelerin, kendi sağlığı ve konutu bakımından aşırı rahatsızlığa neden olduğunu belirterek, bu durumun AİHS m. 8’de düzenlenen haklarını ihlal ettiğini iddia etmiştir⁶⁰³. İtalyan hükümeti ise, Ecoservizi’ye verilen işletme ruhsatı ile bölge halkının ekonomik menfaatlerinin korunduğunu ileri sürerek kendisini savunmuştur⁶⁰⁴. AİHM, Giacomelli’nin iddialarının kabul edilebilir olduğuna karar vermiş ve olayı esastan incelemeye geçmiştir⁶⁰⁵. Mahkeme, yaptığı incelemeler sonucunda, evinden otuz metre uzaklıkta yürütülen tehlikeli faaliyetler nedeniyle, Giacomelli’nin AİHS m. 8’de düzenlenen haklarının yıllardır ciddi bir şekilde ihlal edildiğine karar vermiştir⁶⁰⁶. Kararda, bölge halkının ekonomik menfaatleri ile bireylerin özel yaşama, aile yaşamına, konuta saygı gösterilmesi hakları arasında adil bir dengenin sağlanmasının gerekliliğine vurgu yapılmaktadır⁶⁰⁷.

AİHM önünde yine İtalya’ya karşı açılan “**Guerra and Others v. Italy**” davasında⁶⁰⁸ da AİHS m. 8 bakımından bir ihlalin oluştuğuna karar verilmiştir.

Dava, Manfredonia kasabasında yaşayan başvuru tarafından açılmıştır⁶⁰⁹. Başvurucuların yaşadıkları bölgeden yaklaşık bir kilometre uzaklıkta Enichem isimli

⁵⁹⁹ Case of Giacomelli v. Italy, Application No. 59909/00, The European Court of Human Rights, Third Section, Judgment, 26 March 2007, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 14 Aralık 2019.

⁶⁰⁰ Giacomelli v. Italy, Para. 10.

⁶⁰¹ Giacomelli v. Italy, Para. 11.

⁶⁰² Giacomelli v. Italy, Para. 11.

⁶⁰³ Giacomelli v. Italy, Para. 68.

⁶⁰⁴ Giacomelli v. Italy, Para. 72.

⁶⁰⁵ Giacomelli v. Italy, Para. 7-9.

⁶⁰⁶ Giacomelli v. Italy, Para. 96.

⁶⁰⁷ Giacomelli v. Italy, Para. 82.

⁶⁰⁸ Case of Guerra and Others v. Italy, Application No. 14967/89, The European Court of Human Rights, Grand Chamber Judgment, 19 February 1998, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 14 Aralık 2019.

⁶⁰⁹ Guerra and Others v. Italy, Para. 12.

bir kimya fabrikası faaliyetlerini sürdürmektedir⁶¹⁰. Başvurucular, söz konusu fabrikadan çıkan zehirli gazlar nedeniyle özel yaşama, aile yaşamına, konuta saygı gösterilmesi haklarının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir⁶¹¹. Mahkeme, AİHS m. 8'e aykırılık iddiasını devletin pozitif yükümlülüğü kapsamında değerlendirmiştir⁶¹². Devletin, pozitif yükümlülüğü kapsamında, bireylerin yaşam alanlarını güvence altına alması ve olası tehlikelere karşı bireyleri uyarıp koruması gerekmektedir⁶¹³. Yapılan incelemeler sonucunda, bir kimya fabrikasının yakınında oturan başvurulculara nasıl bir risk altında olduklarına ve bir kaza anında nasıl hareket edeceklerine dair bilgi verilmemesinin AİHS m. 8'i ihlal ettiğine karar verilmiştir⁶¹⁴.

Sanayi kirliliğinden sorumluluğun gündeme geldiği **“Fadeyeva v. Russia”** davası da⁶¹⁵, çevre ve insan sağlığı bakımından tehlikeli faaliyetlerin AİHS m. 8 çerçevesinde ele alınmasına bir örnektir.

Dava, Moskova'ya yaklaşık üç yüz kilometre uzaklıkta bulunan ve büyük bir çelik üretim merkezi olan Cherepovets'te yaşayan Nadezhda Mikhail Fadeyeva tarafından açılmıştır⁶¹⁶. Fadeyeva, Sovyetler Birliği zamanından beri faaliyetlerini sürdüren Severstal isimli çelik fabrikasının neden olduğu hava kirliliği yüzünden, AİHS m. 8'de yer alan haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüştür⁶¹⁷. Fadeyeva'nın evinin bulunduğu bölgenin sanayi kirliliğinden etkilendiği belgelerle de ortaya koyulmuştur. 1999 yılında hazırlanan çevre konusundaki Devlet Raporu'na göre, Rusya'daki tüm metalürji fabrikaları arasında hava kirliliğine en çok Severstal fabrikası neden olmuştur⁶¹⁸. Devlet tarafından, çelik üretiminin aşırı çevre kirliliğine neden olabileceği alanlar sınırlandırılmış ve fabrikanın yakın çevresinde bir ara bölge, sağlık güvenliği bölgesi, oluşturulmuştur; ancak bu bölge zamanla 1000 metreye kadar inmiştir⁶¹⁹. Mahkeme, yaptığı değerlendirmelerde, Fadeyeva'nın evinin bulunduğu

⁶¹⁰ Guerra and Others v. Italy, Para. 12.

⁶¹¹ Guerra and Others v. Italy, Para. 56.

⁶¹² Guerra and Others v. Italy, Para. 58.

⁶¹³ Dinç, **a.g.e.**, s. 286.

⁶¹⁴ Guerra and Others v. Italy, Para. 60.

⁶¹⁵ Case of Fadeyeva v. Russia, Application No. 55723/00, The European Court of Human Rights, First Section, Judgment, 30 November 2005, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 14 Aralık 2019.

⁶¹⁶ Fadeyeva v. Russia, Para. 10.

⁶¹⁷ Fadeyeva v. Russia, Para. 64.

⁶¹⁸ Fadeyeva v. Russia, Para. 19.

⁶¹⁹ Fadeyeva v. Russia, Para. 13, 52.

bölgenin insan yerleşimine uygun bir yer olmadığına dikkat çekmektedir⁶²⁰. Fadeyeva başka yere yerleştirilmesi için başvurursa da, devlet tarafından yapılması gereken işlemler tamamlanmamıştır⁶²¹. Fadeyeva'nın tehlikeli bölgeden taşınmasına yardımcı olacak etkili bir çözüm de getirilememiştir⁶²². AİHM'in bu kararında da fabrikanın sağladığı yararlar ile bireylerin AİHS m. 8'de düzenlenen hakları arasında adil bir dengenin kurulamadığına değinilmektedir⁶²³. Bu nedenle somut olayda AİHS m. 8 bakımından bir ihlalin oluştuğuna karar verilmiştir⁶²⁴.

Madencilik faaliyetlerinin yürütüldüğü bölgelere yakın oturanlar tarafından AİHM'e yapılan başvurularda da AİHS m. 8'e aykırılık iddiaları gündeme gelmektedir.

“Dubetska and Others v. Ukraine” davasında⁶²⁵ başvurucular, Lviv'e bağlı küçük bir köy olan Vilshyna'da oturmaktadırlar⁶²⁶. Vilshyna, Chervonograd isimli kömür madeninin havzasında yer almaktadır⁶²⁷. Madenden çıkarılan kömürün işlenmesi için 1979 yılında devlet tarafından bir fabrika açılmıştır⁶²⁸. 1995 yılında fabrikaya yakın alanda güvenlik bölgeleri oluşturulsa da⁶²⁹, daha önce bu bölgede yaşayan başvurucular başka bir bölgeye yerleştirilmemişlerdir⁶³⁰. Başvurucular, söz konusu fabrikanın faaliyetleri nedeniyle çevre kirliliği yaşandığını ve bu kirliliğin hastalıklara neden olduğunu belirtmişlerdir⁶³¹. Ayrıca, devletin tehlikeli endüstriyel faaliyetleri düzenleme konusundaki pozitif yükümlülüğüne uymadığını iddia etmişlerdir⁶³². Başvurucular tüm bu nedenlerle AİHS m. 8'de yer alan haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir⁶³³. Ukrayna hükümeti ise, endüstriyel faaliyetlere ilişkin yasal sınırlamaların bulunduğunu belirtmiştir⁶³⁴. Böylece çevreye ilişkin menfaatler

⁶²⁰ Fadeyeva v. Russia, Para. 119.

⁶²¹ Fadeyeva v. Russia, Para. 20-28.

⁶²² Fadeyeva v. Russia, Para. 123.

⁶²³ Fadeyeva v. Russia, Para. 134.

⁶²⁴ Fadeyeva v. Russia, Para. 134.

⁶²⁵ Case of Dubetska and Others v. Ukraine, Application No. 30499/03, The European Court of Human Rights, Fifth Section, Judgment, 10 May 2011, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 16 Aralık 2019.

⁶²⁶ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 9.

⁶²⁷ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 9.

⁶²⁸ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 11.

⁶²⁹ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 31.

⁶³⁰ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 48-63.

⁶³¹ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 88, 91.

⁶³² Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 88.

⁶³³ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 88.

⁶³⁴ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 135.

ile ekonomik menfaatler arasında dengenin sağlandığını ileri sürmüştür⁶³⁵. Buna ek olarak, güvenlik bölgesi içinde yaşayan başvuruçuların fabrikaya yakın yaşamalarından kaynaklanan herhangi bir zararı kesin olarak kanıtlayamadıklarına değinmiştir⁶³⁶. Başvuruçuların bahsettiği hastalıkların, iş hayatlarından veya başka nedenlerden dolayı oluşabileceğini iddia etmiştir⁶³⁷. Mahkeme, yaptığı incelemeler sonucunda, başvuruçuların, günlük hayatlarını etkileyecek şekilde çevreye zarar veren fabrikalara yakın yaşadığını tespit etmiştir⁶³⁸. Endüstriyel faaliyetlerin sürdürüldüğü kırsal arazide yaşayan kişilerin kirlilikten ciddi bir şekilde etkilendiğini belirtmiştir⁶³⁹. Devletin bu kişileri başka bölgelere yerleştirmemesi nedeniyle AİHS m. 8'in ihlal edildiğine karar vermiştir⁶⁴⁰.

AİHS m. 8, Türkiye bakımından özellikle siyanür kullanılarak işletilen altın madenlerine yakın oturanlar tarafından yapılan başvurular kapsamında gündeme gelmektedir.

“Taşkın and Others v. Turkey” davasında⁶⁴¹ başvuruçular, İzmir'in Bergama ilçesinde ve çevresindeki köylerde oturmaktadırlar⁶⁴². Sonradan Normandy Madencilik A.Ş. adını alan E. M. Eurogold Madencilik A.Ş., 16.08.1989 tarihinde bölgede altın aramaları için izin almıştır⁶⁴³. Verilen izin siyanürle yıkama tekniği kullanmaya olanak sağlamaktadır⁶⁴⁴. 08.11.1994 tarihinde söz konusu iznin iptali için İzmir İdare Mahkemesi'ne başvuru yapılmıştır⁶⁴⁵. İptal isteminin gerekçeleri olarak, siyanür kullanımının insan sağlığı ve diğer bitki ve hayvanlar üzerindeki olumsuz etkileri gösterilmiştir⁶⁴⁶. Ayrıca siyanür kullanımı sonucunda suların kirlenmesi de gerekçe olarak belirtilmiştir⁶⁴⁷. Ancak İzmir İdare Mahkemesi talebi reddetmiştir⁶⁴⁸.

⁶³⁵ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 139.

⁶³⁶ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 97.

⁶³⁷ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 98.

⁶³⁸ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 148.

⁶³⁹ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 155.

⁶⁴⁰ Dubetska and Others v. Ukraine, Para. 155-156.

⁶⁴¹ Case of Taşkın and Others v. Turkey, Application No. 46117/99, Third Section, Judgment, 30 March 2005, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 14 Aralık 2019.

⁶⁴² Taşkın and Others v. Turkey, Para. 11.

⁶⁴³ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 14.

⁶⁴⁴ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 17.

⁶⁴⁵ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 23.

⁶⁴⁶ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 23.

⁶⁴⁷ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 23.

⁶⁴⁸ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 24.

Başvurucuların Danıştay’a gitmesi üzerine Danıştay, başvurucuların talebini yerinde görmüş ve İzmir İdare Mahkemesi’nin kararını bozmuştur⁶⁴⁹. Danıştay kararında, siyanür kullanımının ekolojik sistem ve insan sağlığı üzerindeki tehlikeli etkilerinden bahseden ÇED raporuna dayanılmaktadır⁶⁵⁰. Altın arama izni alan şirketin güvenlik önlemlerinin de bu konuda yeterli olmadığına değinilmektedir⁶⁵¹. İzmir İdare Mahkemesi, Danıştay kararına uyarak, altın aramaları için verilen izni iptal etmiştir⁶⁵². Ancak alınan bu iptal kararına rağmen altın arama faaliyetleri durdurulmamıştır⁶⁵³. Başvurucular, siyanür yöntemi ile altın arama faaliyetlerinin AİHS m. 8’de yer alan haklarını ihlal ettiğini belirterek AİHM önünde dava açmışlardır⁶⁵⁴. Hükümet ise başvuranların altın madeninin işletilmesinden kaynaklanan hiçbir somut zararı kanıtlayamadığını belirtmiştir⁶⁵⁵. Başvuranların belirttiği risklerin ancak elli yıl içerisinde bir zarara yol açabileceğini ileri sürmüştür⁶⁵⁶. Mahkeme ise, Danıştay kararında ve ÇED raporunda belirtilen risklere rağmen, devletin başvuranların özel ve aile yaşamına ilişkin haklarını güvence altına almadığını gerekçe göstererek, AİHS m. 8’in ihlal edildiğine karar vermiştir⁶⁵⁷.

E. M. Eurogold Madencilik A.Ş.’ye verilen altın arama iznine ilişkin olarak AİHM önünde iki ayrı dava daha açılmıştır. AİHM, “**Öçkan and Others v. Turkey**”⁶⁵⁸ ve “**Lemke v. Turkey**”⁶⁵⁹ davalarında da, başvuranlar bakımından AİHS m. 8’in ihlal edildiğine karar vermiştir⁶⁶⁰. Mahkeme, bu kararlarında birbiriyle çatışan çeşitli menfaatler arasında bir dengenin sağlanmasının gerekliliğine değinmektedir⁶⁶¹. Devletin, çevreye ve kişi sağlığına zarar verebilecek nitelikteki faaliyetlerin etkilerinin

⁶⁴⁹ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 26.

⁶⁵⁰ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 26.

⁶⁵¹ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 26.

⁶⁵² Taşkın and Others v. Turkey, Para. 27.

⁶⁵³ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 31.

⁶⁵⁴ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 103.

⁶⁵⁵ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 107.

⁶⁵⁶ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 107.

⁶⁵⁷ Taşkın and Others v. Turkey, Para. 126.

⁶⁵⁸ Case of Öçkan and Others v. Turkey, Application No. 46771/99, The European Court of Human Rights, Judgment, 28 March 2006, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 14 Aralık 2019.

⁶⁵⁹ Case of Lemke v. Turkey, Application No. 17381/02, The European Court of Human Rights, Judgment, 5 June 2007, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/>, 14 Aralık 2019.

⁶⁶⁰ Öçkan and Others v. Turkey, s. 6; Lemke v. Turkey, s. 6.

⁶⁶¹ Öçkan and Others v. Turkey, s. 5; Lemke v. Turkey, s. 6.

önceden tespit edilebilmesi amacıyla, araştırma ve incelemelerde bulunmasının önemli olduğu belirtilmektedir⁶⁶².

Milletlerarası düzlemde çevre hakkı konusunda yaşanan bu gelişmeler karşısında, devletler de iç hukuklarında bazı düzenlemeler yapmaktadır. Bu hususta özellikle anayasalarda yer alan hükümler önem taşımaktadır.

Türk hukuku bakımından, 1961 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda⁶⁶³ açık bir çevre hakkı düzenlemesi bulunmamaktaydı. Doktrinde ise, Anayasa'da m. 49/1'de, sağlık hakkının bir uzantısı olarak çevre hakkından bahsedildiği belirtilmektedir⁶⁶⁴.

1982 Anayasası m. 56 ile özel olarak çevrenin korunmasını düzenleyen bir hüküm getirilmiştir. Maddenin başlığı "Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması"dır. Maddede, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir. Doktrinde, maddenin, çevre hakkını hala sağlık hakkıyla ilişkilendirerek düzenlediğine değinilmektedir⁶⁶⁵. Maddenin çevre hakkına dolaylı bir ifadeyle yer verdiği belirtilmektedir⁶⁶⁶.

Anayasa'dan sonra çevrenin korunması konusunda en önemli düzenleme, Çevre Kanunu'dur. Çevre Kanunu m. 3/1(e) uyarınca, Bakanlık, yerel yönetimler, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları, vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür. Bu madde ile çevre hakkı, dolaylı bir şekilde de olsa, Kanun'un kapsamına girmiştir⁶⁶⁷.

Tüm bu bilgiler ışığında, çevre hakkının ihlali durumunda Türk mahkemeleri önünde kamu düzeninin müdahalesinin gündeme geleceği söylenebilecektir. Çevre hakkı, tarafı bulunduğumuz AİHS'te açıkça yer almasa da, AİHM uygulamasında mevcut bazı haklar (özellikle AİHS m. 2, 8 ve Ek Protokol No. 1 m. 1) kapsamında koruma altına alınmaktadır. Buna ek olarak, 1982 Anayasası'nda çevreyi koruyan açık bir düzenlemenin bulunması da bu hususu destekler niteliktedir.

⁶⁶² Lemke v. Turkey, s. 6.

⁶⁶³ Kabul Tarihi: 27.05.1961, RG. 31.05.1961/10816.

⁶⁶⁴ Gemalmaz, "Çevre Hakkı", s. 72; Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 43.

⁶⁶⁵ Gemalmaz, "Çevre Hakkı", s. 72; Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 43.

⁶⁶⁶ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 78; Başoğlu, **a.g.e.**, s. 12.

⁶⁶⁷ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 80.

2. Doğrudan Uygulanan Kurallar

a. Genel Olarak

Kamu düzeni gibi doğrudan uygulanan kurallar da uygulanacak hukuka müdahale etmekte ve onu sınırlandırmaktadır. Ancak, kamu düzeninden farklı olarak, doğrudan uygulanan kurallar için öncelikle **lex causae**'nin uygulanmasına ve sonuçlarının incelenmesine gerek bulunmamaktadır⁶⁶⁸. Bu kurallar, uyuşmazlığın yabancılık unsuru taşıyıp taşımadığına aldırmaksızın, her koşulda uygulanmaktadır⁶⁶⁹.

Kamu düzeni kavramında olduğu gibi, doğrudan uygulanan kurarlarda da müdahalenin gerçekleşeceği durumların önceden belirli bir listesinin oluşturulması mümkün değildir⁶⁷⁰. Bu kuralların devreye girip girmemesi, somut olayın şartlarına ve incelenen kuralın amacına bağlıdır⁶⁷¹. Bir hukuk kuralı, devletin mali, siyasi, sosyal ve ekonomik amaçlarını gerçekleştirmek üzere çıkarılmış ise doğrudan uygulanan kural niteliğindedir⁶⁷². Burada önemli olan, **lex causae**'yı arkada bırakmayı gerektirecek kadar önemli bir kamu menfaatinin bulunmasıdır⁶⁷³.

Genellikle devletlerin ekonomilerini ve siyasal işleyişlerini ilgilendiren, gümrükle ilgili (ithalat ve ihracata ilişkin düzenlemeler, ambargolar vb.) ve bankalara, sigortaya, sermaye piyasasına, rekabet hukukuna, döviz kurlarına ilişkin düzenlemeler

⁶⁶⁸ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 144; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 185, 188; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 47; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 161; Uluocak, **a.g.e.**, s. 10; Hatice Özdemir Kocasakal, **Doğrudan Uygulanan Kurallar ve Sözleşmeler Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 23; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 248; Doğan, **a.g.e.**, s. 276; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 10, 94; Patrick Wautelet, "Chapter V: Common Rules, Article 16: Overriding mandatory provisions", **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 552, 559.

⁶⁶⁹ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 143; Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 185, 188; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 47; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 161; Uluocak, **a.g.e.**, s. 10; Özdemir Kocasakal, **a.g.e.**, s. 27-28; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 141; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 248-249; Doğan, **a.g.e.**, s. 276; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 10, 94; Wautelet, "Article 16", s. 565.

⁶⁷⁰ Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 48; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 156; Wautelet, "Article 16", s. 552.

⁶⁷¹ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 186; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 48; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 156; Özdemir Kocasakal, **a.g.e.**, s. 14; Doğan, **a.g.e.**, s. 276; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 10; Wautelet, "Article 16", s. 552.

⁶⁷² Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 186; Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 48; Yücel Sayman, **Türk Devletler Hususî Hukukunda Evlenmenin Kuruluşu**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1982, s. 4; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 155; Özdemir Kocasakal, **a.g.e.**, s. 14; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 141; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 249; Doğan, **a.g.e.**, s. 279; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 10.

⁶⁷³ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 186; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 155; Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 87; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 249; Wautelet, "Article 16", s. 552.

bu hususta örnek olarak gösterilmektedir⁶⁷⁴. Bir ülkenin kültürel mirasının korunmasına ilişkin kanuni düzenlemeler de doğrudan uygulanan kurallar olarak uygulanacak hukuka müdahale edebilmektedir⁶⁷⁵.

Doktrinde doğrudan uygulanan kuralların, özel kişilerin menfaatine olan bazı durumlarda da devreye girebileceğine işaret edilmektedir⁶⁷⁶. Özel kişileri koruyan bazı düzenlemeler, devletin sosyal ve ekonomik işleyişinde etkili olmaları nedeniyle, doğrudan uygulanan kural olarak görülebilmektedir⁶⁷⁷. Bu hususta, zarar gören kişileri korumak amacıyla ispat yükünü kaldıran ve tazminatta asgari bir sınır öngören düzenlemeler örnek olarak gösterilmektedir⁶⁷⁸.

Kanunlar ihtilafı kuralı içeren birçok düzenlemede, uygulanacak hukuku bertaraf eden doğrudan uygulanan kurallara yer verilmektedir. Bu bağlamda Roma II Tüzüğü m. 16, İsviçre MÖHK m. 18 ve Türk hukukunda MÖHUK m. 6 ele alınabilecektir.

Roma II Tüzüğü m. 16’da, **lex fori**’nin doğrudan uygulanan kurallarına yer verilmektedir. Ancak Tüzük’te bu kuralların herhangi bir açıklaması bulunmamaktadır. Sadece Tüzük’ün Önsözü m. 32’de, bu kuralların kamunun menfaatlerini ilgilendiren durumlarda devreye gireceğinden söz edilmektedir. Bu hususta Roma I Tüzüğü m. 9/1’de ise daha detaylı bir açıklama yer almaktadır. Maddeye göre doğrudan uygulanan kurallar, bir ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kamuya ait diğer menfaatlerinin korunması bakımından çok büyük önem taşıyan ve uygulanacak hukuku bertaraf eden kurallardır. Her iki Tüzük’ün uyum içinde

⁶⁷⁴ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 187; Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 155; Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 143; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 249; Doğan, **a.g.e.**, s. 277-278; Angelika Fuchs, “Chapter V: Common rules, Article 16: Overriding mandatory provisions”, **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 356; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 130; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 8-9.

⁶⁷⁵ Nomer, **Devletler Hususî Hukuku**, s. 187; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 249; Fuchs, “Article 16”, s. 356; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 9.

⁶⁷⁶ Tekinalp, Uyanık, **a.g.e.**, s. 48; Öztekin Gelgel, **a.g.e.**, s. 249; Grolimund, Schnyder, Mosimann, **a.g.e.**, s. 130; Wautelet, “Article 16”, s. 554.

⁶⁷⁷ Fuchs, “Article 16”, s. 356.

⁶⁷⁸ Wautelet, “Article 16”, s. 554.

bulunması nedeniyle⁶⁷⁹, Roma I Tüzüğü'nde yer alan bu açıklamanın Roma II Tüzüğü m. 16 için de geçerli olduğu belirtilmektedir⁶⁸⁰.

Doktrinde Roma II Tüzüğü m. 16 ile m. 17'nin farkları üzerinde durulmaktadır⁶⁸¹. Madde 17'ye göre, zarara yol açan fiilin işlendiği yerdeki ve zamandaki güvenlik ve davranış kuralları, zarardan sorumlu kişinin davranışlarının değerlendirilmesinde dikkate alınmalıdır. Bu kurallar, doğrudan uygulanan kurallar gibi **lex causae**'yı bertaraf etmemektedir⁶⁸². Sadece sorumluluğun değerlendirilmesi aşaması ile sınırlı olarak göz önünde tutulmaktadır⁶⁸³. Ayrıca m. 17 gereğince dikkate alınması gereken kurallar, mahkemenin bağlı olduğu devletten farklı bir devletin kuralları olabilecektir⁶⁸⁴. Bu davranış kuralları aynı zamanda doğrudan uygulanan kural niteliği de taşıyabilmektedir⁶⁸⁵. Dolayısıyla, m. 17 üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarının "dikkate alınmasına" imkan vermektedir⁶⁸⁶. Buna karşın Roma II Tüzüğü m. 16, yalnızca **lex fori**'nin doğrudan uygulanan kurallarından bahsetmektedir.

Roma II Tüzüğü m. 16'da sadece **lex fori**'nin doğrudan uygulanan kurallarından bahsedildiği için başka bir devletin doğrudan uygulanan kurallarına öncelik tanınmamaktadır⁶⁸⁷. Ancak doktrinde, **lex causae**'nın doğrudan uygulanan kurallarının, zaten uygulanacak hukukun bir parçası olduklarına ve bu yüzden somut olayda dikkate alınacaklarına değinilmektedir⁶⁸⁸. **Lex fori**'nin doğrudan uygulanan kuralları ile **lex causae**'nin doğrudan uygulanan kuralları arasında bir uyumsuzluk

⁶⁷⁹ Hem Roma I Tüzüğü Önsözü m. 7'de hem de Roma II Tüzüğü Önsözü m. 7'de, söz konusu Tüzükler'in hükümlerinin uyum içerisinde uygulanması amacıyla bahsedilmektedir.

⁶⁸⁰ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2186-2187; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 866; Fuchs, "Article 16", s. 354-355; Wautelet, "Article 16", s. 553.

⁶⁸¹ Wautelet, "Article 16", s. 558; Wautelet, "Article 17", s. 577.

⁶⁸² COM(2003) 427 final, s. 25; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 831; Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 44; Wautelet, "Article 16", s. 558.

⁶⁸³ COM(2003) 427 final, s. 25; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 831; Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 44; Wautelet, "Article 16", s. 558.

⁶⁸⁴ Wautelet, "Article 16", s. 558.

⁶⁸⁵ Wautelet, "Article 16", s. 558; Wautelet, "Article 17", s. 577.

⁶⁸⁶ Wautelet, "Article 17", s. 577.

⁶⁸⁷ Garcimartín Alférez, **a.g.e.**, s. 90; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 638; Fuchs, "Article 16", s. 365; Wautelet, "Article 16", s. 559.

⁶⁸⁸ Garcimartín Alférez, **a.g.e.**, s. 90; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 636; Wautelet, "Article 16", s. 559, 563.

oluşursa, Roma II Tüzüğü m. 16 gereğince, **lex fori**'nin doğrudan uygulanan kurallarına öncelik tanınacağı savunulmaktadır⁶⁸⁹.

Roma II Tüzüğü m. 16 uyarınca, **lex fori** ve **lex causae** dışında üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınmamaktadır. 2003 tarihli Roma II Tüzüğü Tasarısı m. 12/1'de, somut olayda yakından bağlantılı olması durumunda üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınabileceği düzenlenmiş; ancak yapılan itirazlar sonucunda bu hüküm metinden çıkarılmıştır⁶⁹⁰. Roma II Tüzüğü m. 14/2 uyarınca ise, zarara neden olan fiilin gerçekleştiği anda somut olayla ilgili tüm unsurlar tarafların hukukunu seçtikleri devletten başka bir devletle bağlantılıysa, tarafların seçtikleri hukuk söz konusu devletin hukukunun emredici kurallarını ihlal etmemelidir⁶⁹¹. Ancak m. 14/2 sadece tarafların hukuk seçimi yapması durumunda uygulama alanı bulmaktadır⁶⁹². Dolayısıyla üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarına, ancak tarafların hukuk seçimi yaptıkları durumlarda, somut olayla ilgili tüm unsurlar söz konusu üçüncü devletle bağlantılıysa, etki tanınmaktadır.

Roma II Tüzüğü m. 16'da Avrupa Birliği'nin doğrudan uygulanan kurallarından da açık bir şekilde bahsedilmemektedir. Ancak doktrinde, söz konusu kuralların Avrupa Birliği'ne üye devletlerin hukukunun bir parçası olduğu ve bu nedenle Roma II Tüzüğü m.16'da bunun açık bir şekilde belirtilmesinin gerekli olmadığı vurgulanmaktadır⁶⁹³.

Avrupa Birliği'nin doğrudan uygulanan kuralları hususunda Roma II Tüzüğü m. 14/3'ten de bahsedilmesi gerekmektedir. Roma II Tüzüğü m. 14/3 uyarınca, zarara neden olan fiilin gerçekleştiği anda somut olayla ilgili tüm unsurlar Avrupa Birliği devletlerinden en az biri ile bağlantılı ise, taraflar Avrupa Birliği'ne üye olmayan bir devletin hukukunu seçerek Avrupa Birliği hukukunun kurallarını bertaraf edemezler. Aslında maddede açıkça “emredici kurallar”dan bahsedilmemektedir⁶⁹⁴. Ancak Roma Konvansiyonu'nun Roma II Tüzüğü ile uyum içerisinde bulunduğu belirtilmekte ve

⁶⁸⁹ Wautelet, “Article 16”, s. 559.

⁶⁹⁰ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 637.

⁶⁹¹ Rusya Federasyonu Medenî Kanunu m. 1223/2'de ve Japonya'nın Uygulanacak Hukuka İlişkin Kanunu m. 21'de de, Roma II Tüzüğü m. 14/2'ye benzer düzenlemelere yer verilmektedir.

⁶⁹² Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2173.

⁶⁹³ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 634; Wautelet, “Article 16”, s. 560.

⁶⁹⁴ Rusya Federasyonu Medenî Kanunu m. 1223/2'de ise açıkça olayla bağlantılı devletin emredici kurallarından bahsedilmektedir.

bu fıkralar doktrinde Roma Konvansiyonu m. 3/3 ile birlikte ele alınmaktadır⁶⁹⁵. Roma Konvansiyonu m. 3/3'te, seçilen hukukun, sözleşme ile yakından bağlantılı devletin hukukunun emredici kurallarına aykırı olamayacağı vurgulanmaktadır.

Roma II Tüzüğü m. 14/3 sadece hukuk seçimi yapılması durumunda uygulanmaktadır⁶⁹⁶. Dolayısıyla, aynı m. 14/2'de olduğu gibi, objektif bağlama kuralının uygulandığı durumlarda bu maddeye gidilememektedir.

Roma II Tüzüğü m. 14/3, Roma I Tüzüğü m. 3/4 ile aynı içeriğe sahiptir. Roma I Tüzüğü m. 3/4 ve Roma II Tüzüğü m. 14/3 ile, ilk defa **Ingmar** davası'nda⁶⁹⁷ belirtilen kurallar kanunlaştırılmıştır⁶⁹⁸. Davaya konu olan olayda, **Ingmar GB Ltd., Eaton Leonard Technologies Inc.**'in ticari acentesi olarak İngiltere içerisinde faaliyetlerini sürdürmektedir⁶⁹⁹. Acentelik sözleşmesinin sona ermesi üzerine **Ingmar**, 86/653/EEC sayılı Avrupa Birliği Direktifi⁷⁰⁰ m. 17 uyarınca kendisine yapılması gereken ödeme nedeniyle **Eaton**'a karşı İngiltere Yüksek Adalet Mahkemesi'nde dava açmıştır⁷⁰¹. Dava sonucunda İngiltere Yüksek Adalet Mahkemesi, acentelik sözleşmesinin Kaliforniya Eyaleti kurallarına tabi olduğunu göz önüne alarak olayda söz konusu Avrupa Birliği Direktifi'nin uygulanamayacağına karar vermiştir⁷⁰². Ancak Avrupa Adalet Divanı, 86/653/EEC sayılı Direktif'in Birlik bakımından emredici kurallar getirdiğini ve tarafların yaptıkları hukuk seçimi ile bu kuralları bertaraf edemeyeceklerini belirtmiştir⁷⁰³. Bu kararda ilk defa Avrupa Birliği'nin emredici kurallarının uygulanmasına yönelik bazı ölçütler getirilmiştir. Karara göre,

⁶⁹⁵ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 857; Mandery, **a.g.e.**, s. 136-138.

⁶⁹⁶ Wautelet, "Article 16", s. 560.

⁶⁹⁷ Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc., Case C-381/98, Court of Justice of the European Union, Judgment of the Court (Fifth Chamber), 9 November 2000, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1592553051827&uri=CELEX:61998CJ0381>, 19 Haziran 2020.

⁶⁹⁸ Stefania Bariatti, **Cases and Materials on EU Private International Law**, Oxford and Portland, Oregon, Hart Publishing, 2011, s. 56; Paolo Bertoli, "The ECJ's Rule of Reason and Internationally Mandatory Rules", **International Courts and the Development of International Law**, Ed. Nerina Boschiero, Cesare Pitea, Tullio Scovazzi, Chiara Ragni, The Hague, T.M.C. Asser Press, 2013, s. 775.

⁶⁹⁹ Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc., Para. 10.

⁷⁰⁰ Council Directive 86/653/EEC of 18 December 1986 on the coordination of the laws of the Member States relating to self-employed commercial agents, Official Journal of the European Union, Legislation Number: 382, 31.12.1986, s. 17-22, bkz., (Çevrimiçi) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.1986.382.01.0017.01.ENG&toc=OJ:L:1986:382:TOC, 19 Haziran 2020.

⁷⁰¹ Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc., Para. 11.

⁷⁰² Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc., Para. 12.

⁷⁰³ Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc., Para. 25.

somut olay “Birlik ile yakından bağlantılı” ise, taraflar Birliğin emredici kurallarını bertaraf edemezler⁷⁰⁴. Bu karar, Roma I Tüzüğü m. 3/4’ün ve Roma II Tüzüğü m. 14/3’ün düzenlenmesine öncülük etmiştir⁷⁰⁵.

İsviçre MÖHK’un 18. maddesinde de, İsviçre hukukunun doğrudan uygulanan kurallarının, **lex causae**’ya bakılmaksızın uygulanacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla bu madde ile, Roma II Tüzüğü m. 16’da olduğu gibi, **lex fori**’nin doğrudan uygulanan kurallarına öncelik tanınmaktadır.

Roma II Tüzüğü’nden farklı olarak İsviçre MÖHK m. 19’da, üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarının da “dikkate alınabileceği” belirtilmektedir. Bu madde, 18. maddeden farklıdır. 19. maddeye göre, üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarının dikkate alınabilmesi için, somut olay bakımından haklı ve meşru bir menfaatin ve üçüncü devletin uyuşmazlık ile yakın ilişkisinin bulunması gerekmektedir. Madde 18 ise, koşulsuz olarak, her durumda **lex fori**’nin doğrudan uygulanan kurallarının **lex causae**’yı bertaraf edeceğini belirtmektedir.

Türk hukukunda MÖHUK’ta doğrudan uygulanan kurallara ilişkin iki ayrı düzenleme bulunmaktadır. Bunlardan ilki, **lex fori**’nin, yani Türk hukukunun doğrudan uygulanan kurallarına yer veren MÖHUK m. 6, diğeri ise üçüncü devletin doğrudan uygulanan kurallarını düzenleyen MÖHUK m. 31’dir.

MÖHUK m. 6’ya göre, yetkili yabancı hukukun uygulandığı durumlarda, düzenleme amacı ve uygulama alanı bakımından Türk hukukunun doğrudan uygulanan kurallarının kapsamına giren hallerde o kural uygulanır.

Doktrinde MÖHUK m. 6 düzenlemesine aslında gerek olmadığı belirtilmektedir⁷⁰⁶. Doğrudan uygulanan kurallar, kanunda düzenleme olmasa da, nitelikleri gereği uygulama alanı bulmaktadır⁷⁰⁷. Aynı doğrultuda, **lex causae**’nın doğrudan uygulanan kurallarına MÖHUK’ta yer verilmemiş olsa da, bu kurallar esasa uygulanan yabancı hukukun bir parçası olarak olaya uygulanmak zorundadır⁷⁰⁸. Ancak

⁷⁰⁴ Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc., Para. 25.

⁷⁰⁵ Bariatti, **a.g.e.**, s. 56; Bertoli, **a.g.e.**, s. 775.

⁷⁰⁶ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 157-158.

⁷⁰⁷ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 157-158; Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, **a.g.e.**, s. 11.

⁷⁰⁸ Çelikel, Erdem, **a.g.e.**, s. 157.

doktrinde bu konunun özel olarak düzenlenmesini yararlı görenler de bulunmaktadır⁷⁰⁹.

MÖHUK m. 31’de ise, sözleşmeden doğan ilişkinin tabi olduğu hukuk uygulanırken, sözleşmeyle sıkı ilişkili olduğu takdirde üçüncü bir devletin hukukunun doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınabileceği belirtilmektedir. Dolayısıyla Türk hukuku bakımından üçüncü devletin doğrudan uygulanan kuralları, ancak sözleşmeden doğan ilişkilerde gündeme gelmektedir.

b. Çevrenin Korunmasına Yönelik Doğrudan Uygulanan Kurallar

Çevresel konularda kamu menfaati ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden doğrudan uygulanan kuralların, çevre zararlarından doğan sorumluluğun belirlenmesinde büyük etkisi bulunmaktadır. Ancak çevresel konularla ilgili doğrudan uygulanan kuralların tam bir listesinin verilmesi mümkün değildir. Bir kuralın doğrudan uygulanan kural olup olmadığına her somut olayda ayrı ayrı karar verilmelidir. Burada, her bir hukuk kuralının amacından hareket edilmelidir.

Doktrinde doğrudan uygulanan kural niteliğindeki bazı düzenlemelere örnek verilmektedir.

Doktrinde, tehlikeli atıkların veya nükleer atıkların saklanması ve taşınmasında uyulması gereken kurallar gibi ülkedeki herkesin yararına olan ve kamu güvenliğini amaçlayan kurallara değinilmektedir⁷¹⁰. Buna ek olarak, özellikle deniz hukukuna ilişkin milletlerarası antlaşmalarda yer alan maddi sorumluluk kurallarının da doğrudan uygulanan kurallar olarak her koşulda devreye girebileceğinden bahsedilmektedir⁷¹¹. Bu hususta Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Sözleşme’de yer alan özel sorumluluk kuralları örnek olarak gösterilmektedir⁷¹².

⁷⁰⁹ Aybay, Dardağan, **a.g.e.**, s. 147.

⁷¹⁰ Wautelet, “Article 16”, s. 554.

⁷¹¹ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2187; Wautelet, “Article 16”, s. 556.

⁷¹² Wautelet, “Article 16”, s. 556.

Doktrinde çevresel sorumluluk hakkındaki 2004/35/CE sayılı Direktif'te yer alan hükümlerin, Avrupa Birliği devletleri bakımından doğrudan uygulanan kural olarak görülebileceği de belirtilmektedir⁷¹³.

Türk hukuku bakımından bu hususta öncelikle Çevre Kanunu'nda yer alan düzenlemeler ön plana çıkmaktadır⁷¹⁴. Özellikle çevresel etki değerlendirmesine ilişkin hükümler, doğrudan uygulanan kural niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla, uygulanan yabancı hukuk çevresel etki değerlendirmesi raporu alınmasını gerekli görmese bile, somut olayda gerçekleştirilecek faaliyet Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'ne göre hakkında rapor alınması gereken bir projeye ait ise, bu faaliyet hakkında olumlu değerlendirme raporu alınması gerekecektir. Çevresel etki değerlendirmesine tabi olup da, haklarında bu değerlendirme yapılmayan projeler hukuka aykırı olacaktır. Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği m. 7'de, çevresel etki değerlendirmesine tabi projeler sayılmaktadır.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu⁷¹⁵ m. 23 uyarınca, belirli özellikteki tablo ve taşınır kültür varlıklarının alım satımı ve buna bağlı olarak yurt dışına çıkarılması yasaktır. Burada da, kültür varlıkları ile ilgili hukuki işlemlere sosyal amaçlarla müdahale edilmektedir⁷¹⁶. Bu hüküm de, doğrudan uygulanan bir kural niteliğindedir.

Çevresel konularda doğrudan uygulanan kurallara verilebilecek bir diğer örnek de, Atık Yağların Yönetimi Yönetmeliği m. 5/e'de yer alan hükümdür. Söz konusu fıkra göre, atık yağların, izin ve yetkisi olmayan üçüncü kişiler tarafından toplanması, taşınması, rafinasyonu, enerji geri kazanımı ve/veya bertarafı yasaktır.

3. Fiilin İşlendiği Yerdeki Güvenlik ve Davranış Kuralları

Hukuk sistemleri, somut olayda zarardan doğan sorumluluğa uygulanacak hukuk farklı olsa da, zarara neden olan fiilin işlendiği ülke hukukunda bulunan bazı kurallara etki tanıyabilmektedir.

⁷¹³ A.e., s. 556.

⁷¹⁴ Çörtoğlu, Yüksek Lisans Tezi, s. 90, 95; Çörtoğlu Koca, "Environmental Liability", s. 32.

⁷¹⁵ Kabul Tarihi: 21.07.1983, RG. 23.07.1983/18113.

⁷¹⁶ Şanlı, Esen, Ataman-Figanmeşe, a.g.e., s. 9.

Roma II Tüzüğü m. 17'ye göre, sorumluluğa neden olan fiilin gerçekleştiği yer ve zamandaki güvenlik ve davranış kuralları, zarara neden olan kişinin sorumluluğunun belirlenmesi aşamasında, gerekli görüldüğü takdirde, dikkate alınmalıdır.

Roma II Tüzüğü m. 17, Trafik Kazalarına Uygulanacak Hukuka İlişkin La Haye Antlaşması⁷¹⁷ m. 7 ve İmalatçının Sorumluluğuna Uygulanacak Hukuka İlişkin La Haye Antlaşması⁷¹⁸ m. 9 temel alınarak hazırlanmıştır⁷¹⁹.

Trafik Kazalarına İlişkin La Haye Antlaşması m. 7'ye göre, trafik kazasının gerçekleştiği zamandaki ve yerdeki güvenliğe ilişkin kurallar, sorumluluğa uygulanacak hukuk ne olursa olsun, sorumluluğun belirlenmesinde dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla bir trafik kazasından doğan sorumluluk değerlendirilirken bu kural göz önünde tutulmalıdır⁷²⁰. Bu konuda, İngiltere'de trafiğin sol taraftan işlemesi örnek verilmektedir⁷²¹. Benzer şekilde, İmalatçının Sorumluluğuna İlişkin La Haye Antlaşması m. 9'da, imal edilen malların piyasaya sürüldüğü yerin güvenlik kurallarının, Antlaşma uyarınca belirlenen uygulanacak hukuk tarafından bertaraf edilemeyeceği belirtilmektedir.

Roma II Tüzüğü'nde, söz konusu antlaşmalardaki bu kural genişletilmiş ve sözleşme dışı sorumluluk hallerinin hepsi için geçerli genel bir kural öngörülmüştür⁷²². Söz konusu kural, Tüzük tasarı halindeyken, doktrinde çok geniş olduğu belirtilerek eleştirilmiştir⁷²³. Kuralın diğer sözleşme dışı sorumluluk halleri bakımından tartışmalı durumlara yol açabileceği belirtilmiş, bu nedenle hükmün hız kuralları ve trafik işaretleri gibi düzenlemeler ile sınırlandırılması önerilmiştir⁷²⁴. Ancak, Tasarı'nın bu

⁷¹⁷ Antlaşma'nın İngilizce başlığı, "Convention on the Law Applicable to Traffic Accidents"dir. Antlaşma, 04.05.1971 tarihinde imzalanmış, 03.06.1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu Antlaşma'ya taraf değildir. Antlaşma'nın metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=81>, 11 Mart 2019.

⁷¹⁸ Antlaşma'nın İngilizce başlığı, "Convention on the Law Applicable to Products Liability"dir. Antlaşma, 02.10.1973 tarihinde imzalanmış, 01.10.1977 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu Antlaşma'ya taraf değildir. Antlaşma'nın metni için bkz., (Çevrimiçi) <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=84>, 11 Mart 2019.

⁷¹⁹ COM(2003) 427 final, s. 25; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 871; Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 43; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 638-639; Bach, "Article 17", s. 366.

⁷²⁰ Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 43; Tarman, "Roma II", s. 200-201.

⁷²¹ Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 43; Tarman, "Roma II", s. 200-201.

⁷²² Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 43; Wautelet, "Article 17", s. 569.

⁷²³ Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 44.

⁷²⁴ **A.e.**, s. 43-44.

konuyla ilgili 13. maddesi, ufak değişiklikler ile Roma II Tüzüğü'nün 17. maddesi olarak yürürlüğe girmiştir.

Roma II Tüzüğü m. 17'nin amacı, belirli bir ülkenin kurallarına göre hareket eden kişinin meşru ve haklı beklentilerinin korunmasıdır⁷²⁵. Bu madde, Tüzük uyarınca belirlenen uygulanacak hukuka getirilen genel bir sınırlamadır⁷²⁶. Roma II Tüzüğü Önsözü m. 34 uyarınca, bu sınırlama ile zarar görenin ve zarar verenin menfaatleri arasında bir dengenin kurulması amaçlanmaktadır. Böylece, bağlama noktası olarak fiil yeri yerine başka bağlama noktalarını tercih eden madde 4 ve diğer maddelerin uygulanmasının sonuçları, madde 17 ile dengelenmektedir⁷²⁷. Ayrıca madde 17, Tüzük'ün "Genel Kurallar" başlıklı Bölüm'ü içinde bulunduğu için, Roma II Tüzüğü m. 14 uyarınca tarafların hukuk seçimi yaptığı durumlarda da devreye girebilmektedir⁷²⁸.

"Güvenlik ve davranış kuralları"nın ne olduğuna ilişkin Roma II Tüzüğü 17. maddede bir açıklama bulunmamaktadır. Roma II Tüzüğü Önsözü'nün 34. maddesinde ise sadece "güvenlik ve davranışla ilişkili tüm yasal düzenlemeler" ifadesi yer almaktadır. Söz konusu 34. maddede örnek olarak trafikle ilgili güvenlik kurallarından bahsedilmektedir.

Roma II Tüzüğü madde 17 uyarınca göz önünde bulundurulacak kurallar, genel olarak bir şeyi yasaklayan veya yapma zorunluluğu getiren düzenlemeler niteliği taşımaktadır⁷²⁹. Doktrinde, somut olayda kurala verilen isim ne olursa olsun, madde 17'nin kanuni otoriteler tarafından çıkarılmış tüm düzenlemeleri kapsadığı belirtilmektedir⁷³⁰. Bu bağlamda, kanuni düzenlemelerin yanında, belediyelerin ve diğer idari makamların düzenlemelerinin de madde kapsamına girdiği ifade edilmektedir⁷³¹. Bunlara ek olarak, yazılı bir düzenlemeye dayanmasa da mahkemeler

⁷²⁵ Wautelet, "Article 17", s. 583.

⁷²⁶ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 830.

⁷²⁷ Ivo Bach, "Chapter V: Common Rules, Article 17: Rules of safety and conduct", **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 367; Wautelet, "Article 17", s. 566.

⁷²⁸ Bach, "Article 17", s. 369; Wautelet, "Article 17", s. 577; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 296.

⁷²⁹ Wautelet, "Article 17", s. 570.

⁷³⁰ **A.e.**, s. 569.

⁷³¹ **A.e.**, s. 569.

tarafından sürekli olarak uygulanan genel davranış kurallarının da, madde 17 uyarınca, göz önünde tutulacağı savunulmaktadır⁷³².

Doktrinde Roma II Tüzüğü m. 17'nin, fiil yeri hukukunun sadece failin lehine olan hükümlerinin değerlendirilmesini amaçlamadığı savunulmaktadır⁷³³. Bu görüşe göre, faaliyetin yürütüldüğü zamandaki ve yerdeki güvenlik ve davranış kuralları, **lex causae**'ya göre failin sorumluluğunu ağırlaştırsa da, sorumluluğun değerlendirilmesinde dikkate alınabilmelidir⁷³⁴. Ancak doktrinde bulunan farklı bir görüşe göre ise m. 17, davalının zarar yeri hukukunun uygulanması ile karşılaştığı dezavantajları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır⁷³⁵. Bu yüzden fiil yeri hukukunun **lex causae**'ya göre daha katı sorumluluk hükümleri dikkate alınmamalıdır⁷³⁶.

Roma II Tüzüğü m. 17'de "gerekli görüldüğü takdirde" denilerek hâkime bir takdir hakkı sağlanmaktadır⁷³⁷. Bu ifade, Tüzük'ün 2003 Tasarısı'nda bulunmamaktadır. Sonradan Tüzük metnine eklenmiş ve hâkime önemli bir takdir yetkisi verilmiştir⁷³⁸.

Doktrinde takdir hakkının kullanımına ilişkin açıklamalar bulunmaktadır. Bu bağlamda, fiil yerinin tesadüfi olduğu ve bu nedenle somut olayla ilişkisinin bulunmadığı durumlarda, fiil yeri hukukunun güvenlik ve davranış kurallarına daha az ağırlık verilebileceğine değinilmektedir⁷³⁹. Buna ek olarak, failin zararı öngörebildiği durumlarda, zarar yeri hukukuna göre daha esnek nitelikte olan fiil yerinin güvenlik ve davranış kurallarına etki tanınmayacağı savunulmaktadır⁷⁴⁰.

Roma II Tüzüğü m. 17'de, güvenlik ve davranış kurallarının uygulanmasından değil, "dikkate alınmasından" söz edilmektedir. Dolayısıyla, fiil yeri hukuku, uygulanacak hukuku bertaraf etmemekte ve onun yerine geçmemektedir⁷⁴¹. Fiil yeri

⁷³² **A.e.**, s. 570.

⁷³³ Symeonides, "Missed Opportunity", s. 214-215; Wautelet, "Article 17", s. 583.

⁷³⁴ Symeonides, "Missed Opportunity", s. 214-215; Wautelet, "Article 17", s. 583.

⁷³⁵ Bach, "Article 17", s. 370.

⁷³⁶ **A.e.**, s. 371.

⁷³⁷ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 640; Symeonides, "Missed Opportunity", s. 212; Bogdan, **a.g.e.**, s. 227; Yasan, Doktora Tezi, s. 326; Wautelet, "Article 17", s. 578; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 296.

⁷³⁸ Wautelet, "Article 17", s. 578; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 296.

⁷³⁹ Wautelet, "Article 17", s. 578.

⁷⁴⁰ Symeonides, "Missed Opportunity", s. 213-214; Bach, "Article 17", s. 370, 372.

⁷⁴¹ COM(2003) 427 final, s. 25; Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2239; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 831, 871; Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 44; Dickinson, **The Rome II Regulation**,

hukuku, sadece somut olaya ilişkin bir “vakıa” olarak etkide bulunmaktadır⁷⁴². Bu bağlamda, örneğin uygulanacak hukuk “gerekli dikkat ve özenin gösterilmesini” şart koşuyorsa, failin gerekli dikkat ve özeni gösterip göstermediğinin belirlenmesinde, faaliyetin yürütüldüğü yerdeki ve zamandaki sorumluluk kuralları etkili olabilmektedir⁷⁴³.

Roma II Tüzüğü m. 17 uyarınca, zararın meydana geldiği zamandaki değil, fiilin işlendiği zamandaki güvenlik ve davranış kurallarının dikkate alınması gerekmektedir⁷⁴⁴. Dolayısıyla bir fiilin aradan belli bir süre geçtikten sonra zarara neden olması durumunda, bu süre zarfında güvenlik ve davranış kurallarında yapılan değişiklikler göz önüne alınamayacaktır⁷⁴⁵. Bu husus, Roma II Tüzüğü ve İsviçre MÖHK m. 142/2 arasındaki farkı da oluşturmaktadır.

İsviçre MÖHK m. 142/2’ye göre, zarara neden olan fiilin işlendiği yerdeki güvenlik ve davranış kuralları dikkate alınmalıdır. Roma II Tüzüğü m. 17’den farklı olarak İsviçre MÖHK m. 142/2’de zaman bakımından bir kısıtlama yer almamaktadır. Bu nedenle fiil gerçekleşikten sonra kurallarda yapılan değişiklikler de dikkate alınmaktadır.

Doktrinde İsviçre m. 142/2’nin, özellikle mağdurun zararın gerçekleşmesinde etkili kusurunun değerlendirilmesi sürecinde önemli olduğuna değinilmektedir⁷⁴⁶. Bu hususta, zarara uğrayan işçinin koruyucu başlık takmaması örnek olarak gösterilmektedir⁷⁴⁷. Mağdurun ek kusuru bakımından Roma II Tüzüğü m. 17’nin dikkate alınıp alınmaması konusunda ise doktrinde bir tartışma bulunmaktadır.

Bir görüşe göre, Roma II Tüzüğü m. 17, tek taraflı bir kural getirmekte ve sadece zarar verenin fiilleri bakımından uygulama alanı bulmaktadır⁷⁴⁸. Ancak doktrinde başka bir görüşe göre, Roma II Tüzüğü madde 17, zarar görenin kusurunun

s. 442; Bogdan, **a.g.e.**, s. 227; Bach, “Article 17”, s. 366; Yasan, Doktora Tezi, s. 325; Wautelet, “Article 17”, s. 567, 579; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 296.

⁷⁴² Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 641; Wautelet, “Article 17”, s. 580; Bach, “Article 17”, s. 368, Bach’a göre bu kurallar bir “vakıa” olarak ele alınacağı için, mahkemenin usul hukuku tersini öngörse de, davanın tarafları tarafından ileri sürülmeli ve ispatlanmalıdır, bkz. s. 369.

⁷⁴³ Wautelet, “Article 17”, s. 581.

⁷⁴⁴ **A.e.**, s. 373-374.

⁷⁴⁵ **A.e.**, s. 373.

⁷⁴⁶ Imhoff-Scheier, Patocchi, **a.g.e.**, s. 185.

⁷⁴⁷ **A.e.**, s. 185.

⁷⁴⁸ Symeonides, “Missed Opportunity”, s. 213.

değerlendirilmesi sırasında kıyasen uygulanmalıdır⁷⁴⁹. Bu görüşe göre, failin somut olayda zarar görenin kusurunun da bulunduğunu ileri sürmesi durumunda, söz konusu kusurlu fiilin işlendiği yerdeki güvenlik ve davranış kuralları da dikkate alınabilmektedir⁷⁵⁰. Bu hususta, bir trafik kazasında mağdurun emniyet kemerini takmaması veya cep telefonu ile konuşması örnek olarak gösterilmektedir⁷⁵¹.

Roma II Tüzüğü 17. maddenin, özellikle çevre zararlarına uygulanacak hukuk bakımından önemli etkileri bulunmaktadır⁷⁵². Roma II Tüzüğü m. 17, çevre zararlarından doğan sorumluluk konusunda genellikle zarar veren faaliyetin yürütüldüğü devletten alınan izinler kapsamında gündeme gelmektedir⁷⁵³. Somut olayda faaliyette bulunulan devlette izin verilen zehirli atık seviyesi aşılmamış olmasına rağmen, bu seviye başka bir devletin izin verdiği sınırları aşabilmekte ve zarara yol açabilmektedir⁷⁵⁴. Verilen idari bir izin doğrultusunda nehre boşaltılan atıkların, nehir kıyısında bulunan başka bir devlette kirliliğe yol açması buna örnek olarak gösterilmektedir⁷⁵⁵. Bu gibi durumlarda zarar veren kişinin sorumluluğu hakkında, faaliyette bulunduğu ülkenin verdiği idari izinlerin göz önünde tutulmasının gerektiği ifade edilmektedir⁷⁵⁶.

Çevre zararına yol açan faaliyetin yürütüldüğü devletten alınan iznin sorumluluğa etkisi, **lex causae**'nin çizdiği kapsamda belirlenmektedir⁷⁵⁷. Bu bağlamda örneğin bazı hukuk sistemlerinde bir faaliyete ilişkin olarak alınan izin, söz konusu faaliyetin durdurulmasına yönelik davaları engelleyebilmekte ve yalnızca zarara ilişkin tazminat davası açılmasına olanak verebilmektedir⁷⁵⁸.

⁷⁴⁹ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2182; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 641; Bach, "Article 17", s. 366, 368; Wautelet, "Article 17", s. 582.

⁷⁵⁰ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2182; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 641; Bach, "Article 17", s. 366, 368; Wautelet, "Article 17", s. 582.

⁷⁵¹ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 641; Bach, "Article 17", s. 366; Wautelet, "Article 17", s. 582.

⁷⁵² Grušić vd., **a.g.e.**, s. 830; Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 441.

⁷⁵³ Grušić vd., **a.g.e.**, s. 830-831; Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 44; Bogdan, **a.g.e.**, s. 227-228.

⁷⁵⁴ COM(2003) 427 final, s. 20; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 830-831.

⁷⁵⁵ Hamburg Group for Private International Law, **a.g.e.**, s. 44.

⁷⁵⁶ COM(2003) 427 final, s. 20; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 831.

⁷⁵⁷ Dickinson, **The Rome II Regulation**, s. 442, 641; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 297.

⁷⁵⁸ Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 297.

Doktrinde çevreye zarar veren faaliyetin yürütüldüğü devletten alınan iznin, sorumlu kişinin tazminattan tam olarak kurtulmasına yaramasa da⁷⁵⁹, kusurun derecesinin⁷⁶⁰ ve kişinin kötü niyetli olup olmadığının değerlendirilmesinde göz önüne alınabilecek bir kriter olabileceği belirtilmektedir⁷⁶¹. Böylece zarardan sorumlu kişinin faaliyette bulunduğu devletten aldığı iznin, tazminat miktarının hesaplanmasında etkisi bulunabilecektir. Ancak başka bir görüşe göre, m. 17 uyarınca göz önünde tutulacak güvenlik ve davranış kuralları, sorumluluğun sadece azaltılmasına değil, tamamen ortadan kaldırılmasına da neden olabilecektir⁷⁶².

Doktrinde, somut olayda verilen iznin sorumluluğun değerlendirilmesi sürecinde etkili olabilmesi için, zararın gerçekleştiği devlette verilen izinler ile eşdeğer olmasının gerektiği düşünülmektedir⁷⁶³. Eşdeğerlik, iznin verilmesi sürecinde gözetilmesi gereken ilkeler ışığında belirlenmektedir⁷⁶⁴. Bu ilkelerden bazıları, iznin alınması sırasında halkın katılımının sağlanması, çevrenin korunmasına yönelik milletlerarası hukuk tarafından belirlenmiş genel kurallara uyulması ve kamu düzenine uygun hareket edilmesi olarak sayılmaktadır⁷⁶⁵. Dolayısıyla çevrenin korunmasına ilişkin temel ilkeler bakımından izinler arasında bir eşdeğerlik mevcut değilse, iznin sorumluluğun değerlendirilmesine bir etkisi olmamaktadır. Ancak farklı bir görüşe göre, bu değerlendirme m. 17'nin amacına uymamaktadır⁷⁶⁶. Madde 17 uyarınca, zararın nerede gerçekleşeceğini öngöremeyen failin fiillerinin esas alınması amaçlanmaktadır⁷⁶⁷. Bu görüşe göre, fiil yerinin güvenlik ve davranış kurallarının ne zaman dikkate alınacağına ilişkin ancak şöyle bir kriter getirilebilir: Bir faaliyet için verilen izinler, fiil yeri ülkesinde sorumluluğun azaltılmasına veya kaldırılmasına

⁷⁵⁹ Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2239; Bogdan, **a.g.e.**, s. 227-228; Bogdan, Hellner, **a.g.e.**, s. 297.

⁷⁶⁰ Doktrinde bir görüşe göre, Roma II Tüzüğü m. 17, sadece ihmali davranışlar ile zarara yol açılması durumunda uygulanmalıdır. Fail tarafından kasıtlı bir fiille zarara yol açılması durumunda m. 17'nin dikkate alınmayacağı savunulmaktadır, bkz., Bach, "Article 17", s. 367, dn. 3.

⁷⁶¹ COM(2003) 427 final, s. 25; Dicey, Morris, Collins, Vol. II, **a.g.e.**, s. 2239; Grušić vd., **a.g.e.**, s. 831, 871; Bogdan, **a.g.e.**, s. 227-228; Yasan, Doktora Tezi, s. 326; Wautelet, "Article 17", s. 582.

⁷⁶² Jan von Hein, "Article 17 Rules of Safety and Conduct", **Rome Regulations Commentary**, Second Edition, Ed. Galf-Peter Calliess, Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International BV, 2015, s. 758-759; Wautelet, "Article 17", s. 583.

⁷⁶³ Fuchs, "Article 7", s. 219.

⁷⁶⁴ **A.e.**, s. 219.

⁷⁶⁵ **A.e.**, s. 219.

⁷⁶⁶ Bach, "Article 17", s. 373.

⁷⁶⁷ **A.e.**, s. 373.

neden olmuyorsa, artık zarar yeri ülkesinde de sorumluluğun belirlenmesinde etkili olmamalıdır⁷⁶⁸. Başka bir ifadeyle, fail, fiilin gerçekleştiği ülke hukukuna göre sorumlu kabul edilmekteyse, zarar yeri ülkesinde sorumluluktan kaçmak için fiil yerinin güvenlik ve davranış kurallarına başvuramamalıdır⁷⁶⁹.

Bu hususta, Avrupa Adalet Divanı'nın bir kararı⁷⁷⁰ önem taşımaktadır. Davaya konu olan olayda, Çek Cumhuriyeti'nin Avusturya sınırına yakın bir bölgesinde kurulan nükleer santralden kaynaklanan radyasyon, Avusturya sınırlarındaki bir tarım arazisini etkilemektedir. Bunun üzerine Avusturya mahkemelerinden söz konusu nükleer santralin faaliyetlerinin durdurulmasına karar vermesi talep edilmiştir. Bu kapsamda, Avusturya İlk Derece Mahkemesi tarafından Çek Cumhuriyeti'nden nükleer santralin işletilmesine ilişkin alınan izin göz önünde tutulmuş olsa da, Avusturya Yüksek Mahkemesi tarafından sadece Avusturya makamlarından alınan iznin zarara neden olan faaliyetin durdurulmasını engelleyeceği belirtilmiştir. Avrupa Adalet Divanı ise, Roma Antlaşması m. 18'de ifade edilen milliyete dayanan ayrımcılık yasağına vurgu yapmış ve Çek Cumhuriyeti'nden alınan iznin, Avusturya makamlarından alınan izin ile aynı şekilde değerlendirilmemesinin m. 18'e aykırı olduğuna karar vermiştir. Ancak bu Karar tabii ki Avrupa Birliği'ne üye olan devletler arasındaki ayrımcılık yasağını vurgulamaktadır. Doktrinde de Avrupa Birliği'nin ortak güvenlik standartları olduğu belirtilmekte ve Karar yerinde bulunmaktadır⁷⁷¹.

⁷⁶⁸ A.e., s. 373.

⁷⁶⁹ A.e., s. 373.

⁷⁷⁰ Land Oberösterreich v. ÇEZ as, Case C-115/08, Court of Justice of the European Union, Grand Chamber, Judgment, 27.10.2009, (Çevrimiçi), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1554302780263&uri=CELEX:62008CJ0115>, 3 Nisan 2018.

⁷⁷¹ Fuchs, "Article 7", s. 220.

SONUÇ

Ele alınan çalışmada, çevre zararlarından doğan sorumluluğa uygulanacak hukukun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, üç temel bölüm altında incelemeler yapılmış ve çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu başlık altında ulaşılan sonuçlar bir arada değerlendirilmektedir.

İlk bölümde, Roma hukukundan başlayarak çevre konusunda yapılan hukuki düzenlemeler incelenmektedir. Roma ve Osmanlı hukukunda çevrenin korunması konusunda yapılan düzenlemeler, günümüzde yer alan düzenlemelere temel oluşturmaktadır. Bu nedenle, çevrenin korunması o dönemlerde hukuk politikasının temel amaçlarından biri olmasa da, yapılan hukuki düzenlemeler büyük önem taşımaktadır.

İlk bölümde, Roma ve Osmanlı hukukundaki gelişmelerin yanı sıra, çevre hukukunun milletlerarası alanda geçirdiği aşamalara da değinilmektedir. 1970'lere kadar çevre sorunlarının dünyayı büyük çapta etkilememesi nedeniyle, çevre hukuku bu tarihten sonra gelişme göstermeye başlamıştır. Milletlerarası alanda özellikle 1972 Stockholm Konferansı ve 1992 Rio Konferansı önemlidir. Daha sonra bunları takip eden başka konferans ve toplantılar da gerçekleştirilmiştir. Tüm bu konferans ve toplantılar sonucunda devletleri hukuken bağlayıcı metinler ortaya çıkmamıştır. Bu bakımdan söz konusu konferans ve toplantılar eleştirilmektedir. Gerçekten de, bu konferans ve toplantılar sonucunda devletleri bağlayan ve devletlere pozitif yükümlülükler getiren belgelerin ortaya çıkmaması büyük bir eksikliktir. Ancak Stockholm'den bu yana yayımlanan bildiri ve belgeler ile milletlerarası bir farkındalığın oluştuğu da bir gerçektir. Ayrıca milletlerarası alanda yaşanan bu gelişmeler, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, bu Sözleşme'ye ilişkin Kyoto Protokolü ve yine iklim değişikliğine ilişkin Paris Antlaşması gibi somut bazı önlemler ve yükümlülükler getiren düzenlemelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Çalışmada çevre hukukunun tarihsel gelişiminden sonra, çevre hukukuna ilişkin temel ilkelerin ve kavramların açıklanmasına geçilmektedir. Özellikle önleme, ihtiyat, katılım ve kirleten öder ilkeleri konu bakımından önem taşımaktadır. Bunlara ek olarak, çevre ve çevre zararı kavramlarından ne anlaşıldığının ortaya konulması da

Çalışma bakımından önemlidir. İlk bölüm başlığı altında bu ilke ve kavramlar, doktrin görüşleri ışığında ele alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümü, Türk hukukundaki maddi sorumluluk hükümlerini temel almaktadır. Öncelikle Türkiye'nin tarafı bulunduğu milletlerarası antlaşmalardaki hükümler incelenmektedir. Çünkü bunlar Anayasa m. 90 gereği Türk mevzuatının bir parçasıdır ve kanun hükmündedir. Ayrıca bu antlaşmalar, evre Kanunu'na göre özel kanun niteliği taşımaktadır.

Antlaşmalardaki hükümlerden sonra, evre Kanunu'nda yer alan sorumluluk düzenlemeleri ele alınmaktadır. evre Kanunu m. 28, evre zararlarından doğan uyuşmazlıklar bakımından bir kusursuz sorumluluk düzenlemesi getirmektedir. Bu sorumluluğun hangi esasa dayandığına ilişkin olarak ise doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır. Çalışmada stn tutulan görüş uyarınca, evre Kanunu m. 28 ağırlaştırılmış bir objektif sorumluluk düzenlemektedir. Çünkü evreye zarar verenlere gerekli tüm özeni göstermeleri, bütün önlemleri almaları durumunda bile sorumluluktan kurtulma olanağı tanınmamaktadır. Buna ek olarak, maddeye göre sorumluluk, ağır bir tehlikenin bulunmadığı durumlarda da doğmaktadır. Bu bakımdan çevreye zarar verenin her türlü faaliyeti sorumluluğa yol açabilmektedir. Maddede evreye zarar veren faaliyet, belirli ve tehlike arz eden bir işletmenin işletilmesine veya tehlikeli bir maddenin bulundurulmasına veya kullanılmasına bağlı kılınmamıştır.

evre Kanunu'na dayanan sorumluluğun hukuki niteliğinden sonra, bu sorumluluğun şartları ele alınmaktadır. Bu kapsamda, hukuka aykırılık, zarar ve uygun nedensellik bağı unsurları incelenmektedir.

Hukuka aykırılık şartı bakımından özellikle idarenin çevreye zarar veren faaliyetlere yönelik verdiği izin ve ruhsatların sorumluluğa etkisi önem taşımaktadır. Söz konusu izin ve ruhsatlar, evre Kanunu ve bu Kanun kapsamında çıkarılan ilgili yönetmeliklere aykırı ise sorumluluğu ortadan kaldırmamaktadır. Ancak, ilgili mevzuata uygun olarak verilen izin ve ruhsatların sorumluluğa etkisi doktrinde tartışmalara neden olmaktadır. Çalışmada, ilgili Yargıtay kararları da göz önünde tutularak, idarenin verdiği izin ve ruhsatların veya yaptığı denetimler sırasında faaliyet bakımından bir sorun görmemesinin, bir hukuka uygunluk nedeni olarak görülemeyeceği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla bir evre zararının gerçekleşmesi durumunda, ilgili yönetmelikte belirtilen sınırlar aşılmamış ve idare çevreye zarar

veren faaliyete izin vermiş olsa bile, zarar verenin sorumluluğuna gidilebilmelidir. Çevre Kanunu'nda bunu sınırlayan bir düzenleme yoktur. Ancak Kanun'da bu hususta açık bir düzenlemenin yapılması doktrindeki tartışmalara bir son verecektir.

Zarar şartı bakımından, Çevre Kanunu m. 28'e göre tazmini mümkün olan zararların tespitinin yapılması gerekmektedir. Doktrinde yer alan görüşler ve Yargıtay kararları ışığında, maddi, manevi, doğrudan, dolaylı, fiili veya ekonomik tüm zararların Çevre Kanunu kapsamında tazmininin mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak, zarar kavramı içinde yer almasa da, önleme ve temizleme masraflarının da, ortaya çıkan zararın tazmini ile birlikte talep edilebileceği düşünülmektedir.

Çevre Kanunu'na dayanan sorumluluk bakımından aranan son şart, uygun nedensellik bağıdır. Doktrinde m. 28'in bir tehlike sorumluluğu getirdiğini savunanlar bakımından tehlike bağının da aranacağı belirtilse de, çalışmada sadece uygun nedensellik bağının bulunması yeterli görülmektedir. Bu bağlamda işletmeler, sadece tipik tehlike kapsamındaki faaliyetlerinden değil, tüm faaliyetleri sonucu oluşan zararlardan sorumlu tutulabilmelidir.

İkinci bölüm başlığı altında sorumluluğun şartlarının incelenmesinden sonra, TMK'da ve TBK'da yer alan sorumluluk düzenlemeleri ile Çevre Kanunu'nda yer alan düzenlemelerin karşılaştırılmasına geçilmektedir. Çevre Kanunu m. 28'de açıkça genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğunun saklı olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla zarar gören dilediği sorumluluk düzenlemesine başvurabilmektedir. Ancak, TMK'da ve TBK'da yer alan düzenlemelerin incelenmesinden sonra, zarar görenin Çevre Kanunu m. 28'e dayanmasının daha çok lehine olduğu ortaya çıkmıştır. Çevre Kanunu zarar gören bakımından daha elverişli hükümlere sahiptir.

İkinci bölümden sonra çalışmanın üçüncü ve son bölümüne geçilmektedir. Üçüncü bölümde öncelikle milletlerarası özel hukukta çevre zararı kavramına ve bu zararlardan doğan sorumluluğun vasıflandırılmasına yer verilmektedir. Bir çevre zararından doğan uyuşmazlığın milletlerarası özel hukukun kapsamına girmesi için yabancılık unsuru taşıması ve özel hukuk ilişkilerinden doğması şarttır. Bu kapsamda, yabancılık unsurunun ne zaman bulunacağı ve özel hukuk ilişkisinden ne anlaşılabileceği meseleleri incelenmektedir. Bu hususta -Yargıtay'ın, devletin ve diğer ilgili kamu tüzel kişilerinin, salt ekolojik zararlara ilişkin olarak, özel hukuk davası açabilmelerine

olanak tanıyan kararları ışığında- devletin ekolojik zararlara ilişkin olarak yaptığı taleplerin, özel hukuk karakteri taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çevre zararlarının milletlerarası özel hukukun kapsamına girmesi için gereken şartların incelenmesinden sonra, vasıflandırma meselesi ele alınmaktadır. Doktrinde çevre zararlarından doğan uyuşmazlıkların bir haksız fiil olarak vasıflandırılması konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Dolayısıyla üçüncü bölümün bundan sonraki açıklamaları haksız fiiller bağlamında yapılmaktadır. Ancak çevre zararlarından doğan sorumluluğun, klasik haksız fiil sorumluluğundan farklılaştığı durumlar da söz konusu olabilmektedir. Bu durumlar için doktrinde getirilen çözümlerden faydalanılmaktadır.

Haksız fiillere uygulanacak hukukun tespiti için hukuk sistemleri farklı bağlama noktalarını temel alabilmektedir. Bu bağlamda, çalışma kapsamında, hukuk seçimi imkanı, zarara neden olan fiilin işlendiği yer, zararın gerçekleştiği yer, tarafların müşterek mutad meskenleri, en sıkı ilişkili hukuk ve **lex fori** bağlama noktalarına ayrıntılı bir şekilde değinilmektedir.

Haksız fiilin işlendiği yer, haksız fiillere uygulanacak hukuk bakımından en çok tercih edilen bağlama noktasıdır. Ancak zarara yol açan fiil yeri ile zarar yerinin farklı ülkelerde olması durumunda hangisinin esas alınacağı, bu bağlama noktası bakımından sorun oluşturmaktadır. Bu durumda, bazı hukuk sistemleri fiil yerini bazıları ise zarar yerini esas almaktadır. Bunlara ek olarak, mağdura fiil yeri ve zarar yeri arasında bir seçim imkanı tanıyan Roma II Tüzüğü m. 7 gibi düzenlemeler de bulunmaktadır. Türk hukukunda haksız fiillere uygulanacak hukuku gösteren MÖHUK m. 34'te zarar yeri bağlama noktası esas alınmaktadır. Ancak, eğer fiil yeri hukuku mağdura daha yüksek seviyede bir koruma sağlıyorsa, bu hukukun uygulanmasına imkan veren bir düzenlemenin getirilmesi faydalı olacaktır. Burada amaçlanan, sadece mağdurun bireysel olarak daha yüksek seviyede korunması değil, çevrenin yüksek standartlar ile korunmasının sağlanmasıdır. Bu hususta fiil yeri hukukunun ve hatta başka hukukların uygulanmasına olanak tanıyan MÖHUK m. 34/3'te yer alan istisna kuralı akla gelebilecektir. Ancak bu fıkra sayesinde fiil yeri hukuku, zarar yeri hukukuna göre olayla veya taraflarla daha sıkı ilişkiliyse uygulanabilmektedir. Roma II Tüzüğü m. 7'de ise mağdurun fiil yeri hukukunu seçebilmesi için bu hukukun olayla veya taraflarla daha sıkı ilişkili olması şartı aranmamaktadır.

Uygulanacak hukukun tespitinde bağlama noktası olarak ister fiil yeri ister zarar yeri esas alınsın, bazı durumlarda bunların tespiti zorlaşmaktadır. Özellikle çevre zararlarının sınıraşan etkileri göz önüne alındığında, birden fazla fiil veya zarar yeri söz konusu olabilmektedir. Yine bir devlete ait olmayan, kutuplar, açık denizler gibi alanlarda da çevre zararı meydana gelebilmektedir. Bu durumlara ilişkin olarak doktrinde çözüm üretilmeye çalışılmaktadır. Türk hukuku bakımından bu gibi durumlarda, MÖHUK m. 34/3'te düzenlenen “daha sıkı ilişkili hukuk” bağlama noktası devreye girmektedir. Bir devlete ait olmayan alanlarda meydana gelen çevre zararları için bayrak yeri hukukunun somut olayla en sıkı ilişkili hukuk olarak uygulanacağı belirtilmektedir.

Zarar yerinin tespiti bakımından önem taşıyan bir husus da, hangi zarar çeşidinin değerlendirmeye alınacağıdır. Hukuk sistemleri farklı zarar çeşitlerini esas alarak bu tespiti yapmaktadır. Türk hukuku bakımından, dolaylı değil doğrudan, kâr mahrumiyeti değil fiili, muhtemel değil mevcut zararların uygulanacak hukukun tespitinde esas alınacağı savunulmaktadır. Ancak bu hususta, ihtiyat ilkesi göz önünde tutularak, muhtemel zararlar da dikkate alınabilmektedir.

Üçüncü bölüm başlığı altında son olarak uygulanacak hukukun kapsamının belirlenmesine değinilmektedir. Uygulanacak hukukun kapsamına giren hususlar, bazı hukuk sistemlerinde özel bir maddeyle düzenlenmektedir. Ancak Türk hukukunda bu hususta doktrinde yer alan değerlendirmelerden faydalanılmaktadır. Genel olarak sorumluluğun şartları ve sonuçlarına ilişkin tüm meselelerin uygulanacak hukukun kapsamında olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak, zamanaşımı da, MÖHUK m. 8'deki açık hüküm uyarınca, uygulanacak hukukun kapsamına girmektedir. Ancak çevreye ilişkin bir zarar tehlikesi bulunması durumunda alınması gereken önlemler ve tedbirler hakkında acele hareket etmek gerektiği için **lex fori**'nin uygulanması kabul edilebilecektir.

Uygulanacak hukuka müdahale eden ve onun kapsamını sınırlayan hukuki düzenlemeler bulunmaktadır. Bunlar kamu düzeni ve doğrudan uygulanan kurallardır. Çalışma kapsamında bunlar da ele alınmaktadır.

Çevre zararlarından doğan uyuşmazlıklar bakımından kamu düzeni müdahalesine yol açabilecek durumların önceden bir listesinin oluşturulması mümkün değildir. Somut olayın koşullarına göre müdahalenin gerçekleşip

gerçekleşmeyeceğine karar verilmektedir. Özellikle ABD hukukunda yer verilen cezalandırıcı tazminat bakımından da hâkim somut olayın şartlarını göz önünde bulundurarak karar verebilecektir. Uygulanacak hukukun çevre zararı miktarını aşan bir tazminat düzenlemesine yer vermesi doğrudan kamu düzeni müdahalesine bir neden olarak görülmeyebilecektir.

Kamu düzeni kapsamında özellikle temel hak ve özgürlüklere bir aykırılığın oluşması durumunda müdahale söz konusu olmaktadır. Çalışma bakımından bu konuda çevre hakkından ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir. Anayasa m. 56'da özel olarak sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını tanıyan bir hükme yer verilmektedir. Buna ek olarak, tarafı bulunduğumuz AİHS'te açıkça yer almasa da, uygulamada çevre hakkı, AİHM tarafından mevcut bazı haklar kapsamında koruma altına alınmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla bu hakkın ihlali durumunda Türk mahkemelerinde kamu düzeni müdahalesinin gerçekleşeceği açıktır.

Doğrudan uygulanan kurallar bakımından özellikle Çevre Kanunu'nun hükümleri önem taşımaktadır. Ancak kamu düzeninde olduğu gibi, doğrudan uygulanan kuralların hepsinin bir listesini yapmak mümkün değildir. Hâkim bu hususta kuralın amacı ve niteliğine bakarak bir karara varmalıdır. Çalışmada doğrudan uygulanan kural olarak görülebilecek bazı düzenlemelere örnekler verilmektedir. Bu bağlamda özellikle Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği büyük önem taşımaktadır. Bu Yönetmelik hükümlerinin somut olayda uygulanacak hukuka müdahalede bulunabileceği kabul edilmektedir.

Kamu düzeni ve doğrudan uygulanan kural gibi, fiilin işlendiği yerdeki güvenlik ve davranış kuralları da uygulanacak hukuka müdahale edebilmektedir. Bu konuda Roma II Tüzüğü ve İsviçre MÖHK'te yer alan hükümler incelenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbaba, Ahmet : **İnsan Hakları Hukukunda Üçüncü Kuşak Haklar**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2016.
- Akbıyık, Cem : “Çevre Kirlenmesinden Doğan Hukuki Sorumlulukta Hukuka Aykırılık Unsuru”, **Fasikül Hukuk Dergisi**, Sa. 70, Eylül 2015, (Çevrimiçi) <https://www.jurix.com.tr/>, 27 Nisan 2019.
- Akgündüz, Ahmed : **İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku**, İstanbul, Mas Matbaacılık, 2009.
- Akıncı, Müslüm : **Oluşum ve Yapılanma Sürecinde Türk Çevre Hukuku**, Kocaeli, Kocaeli Kitap Kulübü Yayınları, 1996, (Çevre Hukuku).
- Akıncı, Ziya : **Milletlerarası Özel Hukukta İnşaat Sözleşmeleri**, İzmir, Adalet Matbaası, 1996, (İnşaat Sözleşmeleri).
- Akıntürk, Turgut : **Borçlar Hukuku: Genel Hükümler - Özel Borç İlişkileri**, 29. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2020.
- Akkayan – Yıldırım, Ayça : “6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu Düzenlemeleri Çerçevesinde Kusursuz Sorumluluğun Özel Bir Türü Olarak Tehlike Sorumluluğu”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. LXX, Sa. 1, 2012, s. 203-220.

- Akman, Sermet
Burcuoğlu, Halûk
Altop, Atillâ
- : **Tekinay Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, 7. Bası, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1993.
- Alica, Süheyla Suzan
- : “İdari Yargı Kararları Çerçevesinde 2872 Sayılı Çevre Kanunu ve İlgili Yönetmeliklerin Uygulanmasından Doğan Uyuşmazlıklar”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Altenkirch, Markus
- : “Chapter V: Common rules, Article 22: Burden of proof”, **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 402-410.
- Altuğ, Yılmaz
- : “Âmme İntizamı ve Tesirleri (Bir Özet)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXVII, Sa. 3, 1972, s. 371-385.
- Antalya, Gökhan
- : **Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, C. II, 2. Bası, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2018.
- Armağan, Servet
- : “İslâm Çevre Hukukunun Genel Esasları”, **Prof. Dr. Hayri Domaniç’e Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Avrupa Hukuku Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1995, s. 261-277.

- Armağan, Servet : “Müslüman Bir Dünyada Çevre Hukuku ve Bazı Mülâhazalar”, **Prof. Dr. Oğuz İmregün’e Armağan**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 1998, s. 841-857.
- Arslan, İlyas : “5718 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun Uyarınca Sözleşmeden Doğan Borç İlişkilerinde Zımnî Hukuk Seçimi”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. XXXIII, Sa. 2, 2013, s. 1-41.
- Asoskov, Anton : “National Reports: Russian Federation”, **Encyclopedia of Private International Law**, Vol. III, Ed. Jürgen Basedow, Giesela Rühl, Franco Ferrari, Pedro de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton (Massachusetts), 2017, s. 2451-2462.
- Aybay, Aydın : “Çevre ve Hukuk”, **İnsan Çevre Toplum**, Yay. Haz. Ruşen Keleş, 3. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s. 361-371.
- Aybay, Rona : **Uluslararası Düzeyde Yasaların Çatışması: Kanunlar İhtilafı**, 2. Bası, İstanbul, İstanbul Dardağan, Esra Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Aydoğdu, Murat : **Sivil Amaçlı Nükleer Santral İşletenin ve Nükleer Madde Taşıyanın Hukukî Sorumluluğu**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2009.

- Aygün, Mesut : “ABD Kanunlar İhtilâfı Hukukuna Kuramsal ve Metodolojik Bir Bakış: Çeşitli Teori ve Metotlar, II. Restatement ve Sözleşmeye Uygulanacak Hukuk”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XX, Sa. 2, 2016, s. 129-170.
- Aykul, Ömer : **Eko-Hukuk (Ekolojik Hukuk)**, 2. Bası, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2012.
- Bach, Ivo : “Chapter IV: Freedom of choice, Article 14: Freedom of choice”, **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 324-342, (“Article 14”).
- Bach, Ivo : “Chapter V: Common Rules, Article 15: Scope of the law applicable”, **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 342-352, (“Article 15”).
- Bach, Ivo : “Chapter V: Common Rules, Article 17: Rules of safety and conduct”, **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 365-374, (“Article 17”).
- Badur, Emel : “Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, **Çevre Hukuku Sempozyumu**, Ed. Emel Badur, Ankara, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2006, s. 105-116.

- Bariatti, Stefania : **Cases and Materials on EU Private International Law**, Oxford and Portland, Oregon, Hart Publishing, 2011.
- Basse, Ellen Margrethe : “Environmental Liability – Modern Developments”, **Tort Liability and Insurance**, Ed. Peter Wahlgren, Scandinavian Studies in Law, Vol. XLI, Stockholm, Elanders Gotab AB, 2001, s. 31-55.
- Başıoğlu, Başak : **Çevre Zararlarından Doğan Hukuki Sorumluluk**, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2016.
- Bateman, Ian J.
Turner, R. Kerry : **Evaluation of the Environment: The Contingent Valuation Method**, (Çevrimiçi) <https://www.researchgate.net>, 26 Ekim 2018.
- Beever, Allan : **A Theory of Tort Liability**, Oxford, Portland, Hart Publishing, 2016.
- Bergkamp, Lucas
Goldsmith, Barbara J. : **The EU Environmental Liability Directive: A Commentary**, Oxford, Oxford University Press, 2013.
- Berkes, Fikret
Kışlalıoğlu, Mine : **Ekoloji ve Çevre Bilimleri**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990.
- Bernasconi, Christophe : “Civil Liability Resulting from Transfrontier Environmental Damage: A Case for the Hague Conference?”, **Hague Yearbook of International Law**, Vol. XII, 1999, s. 35-143.

- Bertoli, Paolo : “The ECJ’s Rule of Reason and Internationally Mandatory Rules”, **International Courts and the Development of International Law**, Ed. Nerina Boschiero, Cesare Pitea, Tullio Scovazzi, Chiara Ragni, The Hague, T.M.C. Asser Press, 2013, s. 771-781.
- Beyerlin, Ulrich : **International Environmental Law**, Portland, Marauhn, Thilo Oxford, Hart Publishing, 2011.
- Birnie, Patricia : **International Law and the Environment**, Third Edition, Oxford, Oxford University Press, 2009.
- Boyle, Alan
- Redgwell, Catherine
- Bogdan, Michael : “Chapter II: Torts/Delicts, Article 7: Environmental damage”, **European Commentaries on Private International Law (ECPIL): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 287-298.
- Hellner, Michael
- Bogdan, Michael : “The Treatment of Environmental Damage in Regulation Rome II”, **The Rome II Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations: A New International Litigation Regime**, Ed. John Ahern, William Binchy, Leiden, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 219-230.

- Born, Gary B.
Rutledge, Peter B. : **International Civil Litigation in United States Courts**, Fifth Edition, New York, Wolters Kluwer Law & Business, 2011.
- Bowman, Michael : “Biodiversity, Intrinsic Value, and the Definition and Valuation of Environmental Harm”, **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 41-63.
- Bowman, Michael : “The Definition and Valuation of Environmental Harm: An Overview”, **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 1-17, (“An Overview”).
- Briggs, Adrian : **The Conflict of Laws**, Ed. Paul Craig, Third Edition, Oxford, Oxford University Press, 2013.
- Calvo Caravaca, Alfonso-Luis
Carracosa González, Javier : “Chapter V: Common Rules, Article 19: Subrogation”, **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 603-606.

- Carreira da Cruz, Marc-Antonie : “Environmental Justice and International Law: What is New With Rome II Regulation?”, 2012, s. 2, (Çevrimiçi) http://www.philodroit.be/IMG/pdf/Environmental_justice_and_International_private_law_What_is_new_with_Rome_II_Regulation_version_2.pdf, 9 Aralık 2018.
- Carreira da Cruz, Marc-Antonie : “Environmental Justice and International Private Law: New Potential With Rome II?”, **the Effectius Newsletter**, Issue 14, 2011, s. 1-5, (Çevrimiçi) http://effectius.com/yahoo_site_admin/assets/docs/EnvironmentaljusticeandInternationalprivatelaw_MarcAntoineCarreiraDaCruz_Effectius_Newsletter14.21255335.pdf, 9 Aralık 2018.
- Catala, Pierre : “Delict and Torts: A Study in Parallel”, **Tulane Law Review**, Vol. XXXVII, No. 4, 1963, s. 573-783.
- Weir, John Antony
- Cheatham, Elliott E. : “Choice of the Applicable Law”, **Columbia Law Review**, Vol. LII, No. 8, 1952, s. 959-982.
- Reese, Willis L. M.
- Çakırca, Seda İrem : “Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sa. 47, 2012, s.59-94, (“Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”).

- Çakırca, Seda İrem : **Türk Sorumluluk Hukukunda Yansımalar Zararı**, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2012, (Yansımalar Zararı).
- Çelikel, Aysel : **Milletlerarası Özel Hukuk**, 16. Bası, Erdem, B. Bahadır İstanbul, Beta Yayıncılık, 2020.
- Çepel, Necmettin : **Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü**, 2. Bası, İstanbul, Tema Vakfı Yayınları, 1996.
- Çörtoğlu, İbrahim Sahir : “Çevrenin Kirletilmesinden Doğan Sorumlulukla Taşınmaz Mülkiyetinin Aşkın Kullanılmasından Doğan Sorumluluğun Karşılaştırılması”, **Yargıtay Dergisi**, C. XII, Sa. 1-2, 1986, s. 77-100, (“Çevrenin Kirletilmesi”).
- Çörtoğlu, İbrahim Sahir : **Komşuluk Hukukunda Taşınmaz Mülkiyetinin Kullanılmasının Çevreye Etki ve Sonuçları (MK. 661)**, Ankara, Olgaç Matbaası, 1982, (Komşuluk Hukuku).
- Çörtoğlu Koca, Sema : “Conflict of Laws on Environmental Liability Law”, **Ankara Bar Review**, Vol. II, Issue 2, 2009, s. 23-32, (“Environmental Liability”).

- Çörtoğlu Koca, Sema : “Milletlerarası Özel Hukuka Göre Açık Denizlerde Meydana Gelen Çevre Kirliliğine Uygulanacak Hukuk”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. IX, Özel Sayı: Prof. Dr. Ünal Narmanlıoğlu’na Armağan, 2007, s. 783-814, (“Açık Denizler”).
- Çörtoğlu, Sema : “Çevre Sorumluluk Hukukundan Doğan Kanunlar İhtilâfı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Dadak, Kemal : “Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sa. 5, 2015, s. 309-326.
- Dayınlı, Kemal : “Milletlerarası Özel Hukukta Kamu Düzeni”, **Prof. Dr. Yaşar Karayalçın’a 65’inci Yaş Armağanı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988, s. 653-692.
- de Boer, T.h. M. : “Party Autonomy and its Limitations in the Rome II Regulation”, **Yearbook of Private International Law**, Vol. IX, 2007, s. 19-29.
- de Boer, T.h. M. : “The Purpose of Uniform Choice-of Law Rules: The Rome II Regulation”, **Netherlands International Law Review**, Vol. LVI, No. 3, 2009, s. 295-332, (“Choice-of Law Rules”).

- De La Fayette, Louise : “The Concept of Environmental Damage in International Liability Regimes”, **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s.149-190.
- de Lima Pinherio, Luís : “Chapter VI: Other Provisions, Article 26: Public policy of the forum”, **European Commentaries on Private International Law (ECPI): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 662-675.
- Demir Gökyayla, Cemile : **Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizde Kamu Düzeni**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2001.
- Demir, İsmail : “Deniz Kazalarını ve Olaylarını Araştırma ve İnceleme Yönetmeliği Üzerine Değerlendirmeler”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. XXII, Sa. 3, 2016, s. 879-904.
- Dicey, A.V. : **Dicey, Morris & Collins: The Conflict of Laws**, Ed. Lord Collins of Mapesbury, Adrian Briggs, Andrew Dickinson, Jonathan Harris, J. D. McClean, Peter McEleavy, Campbell McLachlan, C. G. J. Morse, Vol. I, 15th Edition, London, Sweet & Maxwell, 2012.
- Morris, J. H. C.
- Collins, Lawrence

- Dicey, Morris and Collins on The Conflict of Laws: Fourth Cumulative Supplement to the Fifteenth Edition**, Ed. Lord Collins of Mapesbury, Jonathan Harris, Sir Richard Aikens, Edward Devereux, Andrew Dickinson, J. D. McClean, Campbell McLachlan, Felicity Toube, Veronica Ruiz Abou-Nigm, London, Sweet & Maxwell, 2017.
- Dickinson, Andrew : **The Rome II Regulation: The Law Applicable to Non-Contractual Obligations**, New York, Oxford University Press, 2008, (The Rome II Regulation).
- Dickinson, Andrew : **The Rome II Regulation: The Law Applicable to Non-Contractual Obligations Updating Supplement**, New York, Oxford University Press, 2010, (Updating Supplement).
- Dinç, Güney : **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Çevre ve İnsan**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, Şen Matbaa, 2008.
- Doğan, Vahit : **Milletlerarası Özel Hukuk**, 6. Bası, Ankara, Savaş Yayınevi, 2020.
- Ece, Nur Jale : “İstanbul Boğazı’nda Meydana Gelen Deniz Kazalarının İncelenmesi ve Analizi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi**, C. III, Sa. 2, 2011, s. 37-59.

- Ekşi, Nuray : “Kanunlar İhtilafı Alanında Incorporation”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. XIX, Sa. 1-2, 1999, s. 263-291.
- Ekşi, Nuray : **Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizi**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2013.
- Englard, Izhak : **Encyclopedia of Private International Law**, Vol. IV, Ed. Jürgen Basedow, Giesela Rühl, Franco Ferrari, Pedro de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton (Massachusetts), 2017.
- Englard, Izhak : **The Philosophy of Tort Law**, Cambridge, University Press, 1993.
- Erdem, Ümit : “İnsan mı Çevreden, Çevre mi İnsandan”, **İnsan Çevre Toplum**, Yay. Haz. Ruşen Keleş, 3. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s. 73-93.
- Erdoğan, Belgin : **Roma Eşya Hukuku**, 6. Bası, İstanbul, Der Yayınları, 2015.
- Eren, Fikret : **Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, 24. Bası, Ankara, Yetkin Yayınları, 2019.
- Erişgin, Nuri : “Çevre Kirlenenin Hukuksal Sorumluluğu”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, Sa. 4, 2008, s. 205-273.

- Ertan, Birol
Akkoyunlu Ertan, Kıvılcım : “Çevre Hukukunda Sorumluluk”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. XXXVIII, Sa. 3, 2005, s. 1-18.
- Ertaş, Şeref : **Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku**, İstanbul, İleri Yayınları, 2012.
- Ertürk, Ceren : “Uluslararası Çevre Hukukunda Halkın Katılımı İlkesi ve İlkenin Ulusal Hukuka Yansıması”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Ertürk, Hasan : **Çevre Bilimlerine Giriş**, Bursa, Vipaş Yayınevi, 1998, (Çevre).
- Felix, Robert L.
Whitten, Ralph U. : **American Conflicts Law: Cases and Materials**, Sixth Edition, New York, Matthew Bender & Company (a member of LexisNexis), 2015.
- Fletcher, George P. : “Fairness and Utility in Tort Theory”, **Harvard Law Review**, Vol. LXXXV, No. 3, 1972, s. 537-573.
- Fogt, Morten M. : “National Reports: Denmark”, **Encyclopedia of Private International Law**, Vol. III, Ed. Jürgen Basedow, Giesela Rühl, Franco Ferrari, Pedro de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton (Massachusetts), 2017, s. 2019-2036.

- Friedrich, Jürgen : **International Environmental “soft law”: The Functions and Limits of Nonbinding Instruments in International Environmental Governance and Law**, Heidelberg, New York, Dordrecht, London, Springer Publishing, 2013.
- Fuchs, Angelika : “Chapter II: Torts/Delicts, Article 7: Environmental damage”, **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 202-226, (“Article 7”).
- Fuchs, Angelika : “Chapter V: Common rules, Article 16: Overriding mandatory provisions”, **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 352-365, (“Article 16”).
- Fuchs, Angelika : “Chapter VI: Other Provisions, Article 26: Public policy of the forum”, **Rome II Regulation: Pocket Commentary**, Ed. Peter Huber, Munich, Sellier European Law Publishers, 2011, s. 423-434, (“Article 26”).
- Garcimartín Alférez, Francisco J. : “The Rome II Regulation: On the Way Towards a European Private International Law Code”, **The European Legal Forum**, Vol. III, 2007, s. 77-91.

- Gemalmaz, Mehmet Semih : “Çevre Koruma Sorunu Çevre Hakkı, Çevre Yasası ve Düşündürdükleri”, **İstanbul Barosu Dergisi**, C. LXI, Sa. 1-2-3, 1987, s. 59-95, (“Çevre Hakkı”).
- Gemalmaz, Mehmet Semih : **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C. II, 8. Bası, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2012, (**İnsan Hakları Hukuku**).
- Genç Arıdemir, Arzu : **Sözleşmeye Aykırılıktan Doğan Manevi Tazminat**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2008.
- Göğer, Erdoğan : “Denizde Çatmadan Doğan Kanun İhtilâfları”, **Adalet Dergisi**, C. LVII, Sa. 8-9, 1966, s. 628-669, (“Denizde Çatma”).
- Göğer, Erdoğan : “Haksız Fiilden Doğan Borçların Tâbi Olduğu Kanun”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXII, Sa. 1, 1966, s. 451-506, (“Haksız Fiil”).
- Gökcan, Hasan Tahsin : “Yeni Bir İnsan Hakkı Olarak ‘Çevre Hakkı’ ve 1982 Anayasasında Çevre Hükmünün Niteliği”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl: 49, Sa. 3, 1992, s. 388-403.
- Grolimund, Pascal : **Private International Law in Switzerland**, Schnyder, Anton K. Zurich, Dike Verlag AG, 2013.
- Mosimann, Nicolas

- Grušić, Uglješa : **Cheshire, North & Fawcett: Private International Law**, Ed. Paul Torremans, 15th Edition, Oxford, Oxford University Press, 2017.
- Heinze, Christian
- Merrett, Louise
- Mills, Alex
- Otero García-Castrillón, Carmen
- Trimblings, Katarina
- Tang, Zheng Sophia
- Walker, Lara
- Guinchard, Emmanuel : “Environmental Law-the Black Sheep in Rome II’s Drive for Legal Certainty? Article 7 of Regulation (EC) No. 864/2007 on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations in Context”, **Environmental Law Review**, Vol. XI, 2009, s. 161-172.
- Lamont-Black, Simone
- Gutman, Kathleen : “The non-contractual liability of the European Union: principle, practice and promise”, **Research Handbook on EU Tort Law**, Ed. Paula Giliker, Cheltenham, Northampton, Edward Elgar Publishing Limited, 2017, s. 26-60.
- Güneş, Ahmet M. : **Çevre Hukuku**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2015.
- Güneş, Yusuf : **Çevre Hukuku**, İstanbul, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., 2004.
- Aydın Coşkun, Aynur
- Güneysu, Gülin : “Nükleer Reaktörlerin Yol Açtığı Zararlardan Doğan Hukuki Sorumluluk”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XLI, Sa. 1, 1990, s. 207-223.

- Gürseler, Güneş : “Çevre Zararının Manevi Giderimi ve Bir Yargıtay Kararı”, **Legal Hukuk Dergisi**, C. I, Sa. 8, 2003, s. 1943-1950, (“Çevre Zararı”).
- Gürseler, İ. Güneş : “İnsan Hakları, Çevre, Anayasa”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sa. 75, 2008, s. 199-208.
- Gürzumar, Aydanur : “Türk Devletler Özel Hukuku Açısından Boşanma Davalarında Kamu Düzeninin Etkileri”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. XIV, Sa. 1-2, 1994, s. 21-54.
- Güven, Pelin : **Tanıma – Tenfiz: Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizi**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2013.
- Güvercin Şahan, Ayşe : “5718 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun Çerçevesinde Franchise Sözleşmelerine Uygulanacak Hukukun Tayini”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. XXXVIII, Sa. 2, 2018, s. 441-479.
- Hamamcı, Can : “Çevre ve Hukuk”, **Prof. Fehmi Yavuz’a Armağan**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1983, s. 239-251.

- Hamburg Group for Private International Law : “Comments on the European Commission’s Draft Proposal for a Council Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations”, **Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht**, Vol. LXVII, 2003, s. 1-56.
- Hanotiau, Bernard : “The American Conflicts Revolution and European Tort Choice-of-Law Thinking”, **American Journal of Comparative Law**, Vol. XXX, Issue 1, 1982, s. 73-98.
- Harding, Maebh : **Conflict of Laws**, Fifth Edition, Abingdon, New York, 2014.
- Hatemi, Hüseyin
Gökyayla, Emre : **Borçlar Hukuku: Genel Bölüm**, 4. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2017.
- Hay, Peter
Borchers, Patrick J.
Symeonides, Symeon C. : **Conflict of Laws: Hornbook Series**, Fifth Edition, St. Paul, Minnesota, West Publishing Co., 2010.
- Hay, Peter : **Law of the United States: An Overview**, Fourth Edition, München, Verlag C. H. Beck oHG, 2016.
- Heiss, Helmut : “Chapter V: Common Rules, Article 18: Direct action against the insurer of the person liable”, **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 584-603.

- Helvacı, İlhan : “Çevre Kirlenmesinden Doğan Zararlardan Hukuki Sorumluluk”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.
- Helvacı, Serap : **Türk ve İsviçre Hukuklarında Kişilik Hakkını Koruyucu Davalar (MK md. 24/a fıkra I/İMK md. 28a fıkra I)**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2001.
- Hughes, J. Donald : **Pan’s Travail: Environmental Problems of the Ancient Greeks and Romans**, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1994.
- Imhoff-Scheier, Anne-Catherine : **Torts and Unjust Enrichment in the New Swiss Conflict of Laws (L’acte illicite et l’enrichissement illégitime dans le nouveau droit international privé suisse)**, Çev. Paolo M. Patocchi, Zürich, Schulthess Polygraphischer Verlag, 1990.
- İmre, Zahir : **Doktrinde ve Türk Hukukunda Kusursuz Mesuliyet Halleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1949, (**Kusursuz Mesuliyet**).
- İmre, Zahir : “Hukuki Mesuliyetin Esası Üzerinde Bazı Düşünceler”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XLV, Sa. 1-4, 1981, s. 401-420.

- İmre, Zahit : “Türk Hususi Hukukuna Göre Tehlikeli Şeylerden Doğan Hukukî Mesuliyet”, **Yargıtay Yüzüncü Yıl Dönümü Armağanı**, İstanbul, Cezaevi Matbaası, 1968, s. 421-479, (“Tehlikeli Şeyler”).
- İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü : **Milletlerarası Özel Hukuk ve Milletlerarası Usul Hukuku Kanunu Öntasarı Sempozyumu, 22-24 Kasım 1976**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1978, (**Öntasarı Sempozyumu**).
- Jacobsson, Måns : “The International Oil Pollution Compensation Funds and the International Regime of Compensation for Oil Pollution Damage”, **Pollution of the Sea – Prevention and Compensation**, Ed. Jürgen Basedow, Ulrich Magnus, Hamburg Studies on Maritime Affairs, Vol. X, Springer, 2007, s. 137-151.
- Jóhannsdóttir, Aðalheiður : “The Value of Proactive Methodological Approaches for Understanding Environmental Law”, **Environmental Law**, Ed. Peter Wahlgren, Scandinavian Studies in Law, Vol. LIX, Stockholm, 2014, s. 243-258.
- Kaboğlu, İbrahim : **Çevre Hakkı**, 3. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 1996.
- Kadner Graziano, Thomas : **Comparative Tort Law: Cases, Materials, and Exercises**, Abingdon, New York, Routledge, 2018.

- Kadner Graziano, Thomas Michael : “Cross-Border Damage Caused by Genetically Modified Organisms: Jurisdiction and Applicable Law”, **Damage Caused by Genetically Modified Organisms: Comparative Survey of Redress Options for Harm to Persons, Property or the Environment**, Ed. Bernhard A. Koch, Berlin, De Gruyter, 2010, s. 784-812.
- Kadner Graziano, Thomas : “Freedom to Choose the Applicable Law in Tort – Articles 14 and 4(3) of the Rome II Regulation”, **The Rome II Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations: A New International Litigation Regime**, Ed. John Ahern, William Binchy, Leiden, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 113-132, (“Freedom to Choose”).
- Kadner Graziano, Thomas : “The Law Applicable to Cross-Border Damage to the Environment”, **Yearbook of Private International Law**, Vol. IX, 2007, s. 71-86, (“Damage to the Environment”).
- Kantar, H. Elvend : “Çevre Hukukunda Sorumluluk Kavramı”, **İstanbul Barosu Dergisi**, C. LVIII, Sa. 1-2-3, 1984, s. 20-42.

- Kara, Hacı : **Uluslararası Sözleşmeler ve Türk Hukuku'na Göre Gemilerin Sebep Olduğu Deniz Kirliliği Zararlarından Hukuki Sorumluluk**, İstanbul, Yamaner Yayıncılık, 2005.
- Karadeniz Çelebican, Özcan : **Roma Hukuku: Tarihi-Kaynaklar, Genel Kavramlar-Kişiler Hukuku, Hakların Korunması**, 17. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 2014.
- Karahasan, Mustafa Reşit : **Sorumluluk Hukuku: Kusura Dayanan Sözleşme Dışı Sorumluluk - Kusura Dayanmayan Sözleşme Dışı Sorumluluk**, 6. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2003.
- Karrer, Pierre A. : **Switzerland's Private International Law: Introduced, Translated and Annotated**, Second Edition, Deventer, Kluwer Law and Taxation Publishers, 1994.
- Arnold, Karl W.
- Patocchi, Paolo Michele
- Keleş, Ruşen : **Çevre Hukukuna Giriş**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002.
- Ertan, Birol
- Keleş, Ruşen : **"Giriş: İnsan, Çevre, Toplum", İnsan Çevre Toplum**, Yay. Haz. Ruşen Keleş, 3. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s. 13-23.
- Keleş, Ruşen : **Çevre Politikası**, 8. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 2015.
- Hamamcı, Can
- Çoban, Aykut

- Kender, Rayegân : “Gemilerin Denizleri Kirletmesi Dolayısıyla Donatanların Sorumluluğu”, **Sorumluluk ile Sigorta Hukuku ve Uygulama Açısından Türkiye’de Deniz Kazaları Sempozyumu**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1983, s. 209-230.
- Kılıç, Selim : “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. II, Sa. 2, 2001, s. 131-149.
- Kılıçoğlu, Ahmet M. : **Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, 22. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 2018, (Borçlar Hukuku).
- Kılıçoğlu, Ahmet M. : “Manevi Tazminatın Hukuksal Niteliği”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sa. 1, 1984, s. 15-21.
- Kiss, Alexandre : **International Environmental Law**, Second Edition, New York, Transnational Publishers, Inc., 2000, (Environmental Law).
- Shelton, Dinah
- Kleiner, Caroline : “National Reports: Switzerland”, **Encyclopedia of Private International Law**, Vol. III, Ed. Jürgen Basedow, Giesela Rühl, Franco Ferrari, Pedro de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton (Massachusetts), 2017, s. 2548-2559.

- Kocaoğlu, Necip Kağan : “Nükleer Tesis İşletenin Hukuki Sorumluluğu: Karşılaştırmalı ve Uluslararası Özel Hukuk Analizi”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl: 68, Sa. 2, 2010, s. 33-112.
- Kocayusufpaşaoğlu, Necip : **Borçlar Hukuku – Genel Bölüm: Sözleşme**
Hatemi, Hüseyin **Dışı Sorumluluk Hukuku**, 2. Bası, İstanbul,
Serozan, Rona Filiz Kitabevi, 1998.
Arpacı, Abdülkadir
- Kokko, Kai : “Methods of Environmental Law in Finland”,
Environmental Law, Ed. Peter Wahlgren,
Scandinavian Studies in Law, Vol. LIX,
Stockholm, 2014, s. 285-317.
- Korkusuz, Mustafa Halit : **Nükleer Santral İşletenin Hukuki**
Sorumluluğu, İstanbul, Beta Yayıncılık,
2012.
- Kramer, Xandra. E. : “The Rome II Regulation on the Law
Applicable to Non-Contractual Obligations:
The European Private International Law
Tradition Continued”, **Nederlands**
Internationaal Privaatrecht, No. 4, 2008, s.
414-424.
- Kuran, Selami : “Savaş Gemilerinin Dokunulmazlığı ve Yargı
Bağımsızlığı”, **Milletlerarası Hukuk ve**
Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C. XXV,
Sa. 1-2, 2005, s. 229-240.

- Louka, Elli : **International Environmental Law: Fairness, Effectiveness, and World Order**, New York, Cambridge University Press, 2006.
- Mackenzie, Ruth : “Environmental Damage and Genetically Modified Organisms”, **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 63-85.
- Magnus, Ulrich : “Chapter II: Torts/Delicts, Article 4: General rule”, **European Commentaries on Private International Law (ECPIL): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 139-211.
- Mandery, Maya : **Party Autonomy in Contractual and Non-Contractual Obligations: A European and Anglo-Common Law perspective on the freedom of choice of law in the Rome I Regulation on the law applicable to contractual obligations and the Rome II Regulation on the law applicable to non-contractual obligations**, Frankfurt am Main, PL Academic Research, 2014.

- Martín-Casals, Miquel : “The Principles of European Tort Law (PETL) at the beginning of a second decade”, **Research Handbook on EU Tort Law**, Ed. Paula Giliker, Cheltenham, Northampton, Edward Elgar Publishing Limited, 2017, s. 361-392.
- McClean, David : **Morris: The Conflict of Laws**, 9th Edition, London, Sweet & Maxwell, 2016.
- Ruiz Abou-Nigm, Verónica
- McDougal, III, Luther L. : **American Conflicts Law**, 5th Edition, New York, Transnational Publishers Inc., 2001.
- Felix, Robert L.
- Whitten, Ralph U.
- Memiş, Emin : **Çevre ve Çevre İdare Hukuku; Teori ve Pratik**, 2. Bası, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2015.
- Mills, Alex : “The Application of Multiple Laws Under the Rome II Regulation”, **The Rome II Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations: A New International Litigation Regime**, Ed. John Ahern, William Binchy, Leiden, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 133-153.
- Morse, Christopher George John : **Torts in Private International Law: Problems in Private International Law**, Vol. II, Ed. R. H. Graveson, Amsterdam, 1978.
- Nomer, Ergin : **Devletler Hususî Hukuku**, 22. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2017.

- Nomer, Halûk N. : **Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, 17. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2020, (**Borçlar Hukuku**).
- Oğuz, Arzu : “Sınırlarötesi Çevre Kirlenmelerinden Doğan Kanunlar İhtilafı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 1991, s. 23-46, (“Çevre Kirlenmeleri”).
- Oğuz, Habip : “Sorumluluk Hukukunda Kusur”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Sa. 28, 2016, s. 273-286, (“Sorumluluk Hukuku”).
- Oğuzman, M. Kemal : **Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, C. II, 15. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2020.
- Öz, M. Turgut
- Oğuzman, M. Kemal : **Kişiler Hukuku: Gerçek ve Tüzel Kişiler**, 17. Bası, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2018.
- Seliçi, Özer
- Oktay – Özdemir, Saibe
- Ong, David : “The Relationship between Environmental Damage and Pollution: Marine Oil Pollution Laws in Malaysia and Singapore”, **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 191-212.

- Otero García-Castrillón, Carmen : “International Litigation Trends in Environmental Liability: A European Union–United States Comparative Perspective”, **Journal of Private International Law**, Vol. VII, No. 3, 2011, s. 551-581.
- Ökçün, Gündüz : **Devletler Hususî Hukukunun Kaynakları ve Kamu Düzeni**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1967.
- Özdemir Kocasakal, Hatice : **Doğrudan Uygulanan Kurallar ve Sözleşmeler Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Öztekin Gelgel, Günseli : **Akit Dışı Borç İlişkilerine Uygulanacak Hukuk Hakkındaki Avrupa Birliği Düzenlemesi**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2006.
- Öztekin Gelgel, Günseli : **12.12.2007 Tarih ve 5718 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun**, 5. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2016.
- Erdem, B. Bahadır
- Öztürk, Özgül : “Çevre Kirliliği ve Hukuki Sorumluluk”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

- Palao Moreno, Guillermo : “Chapter V: Common Rules, Article 15: Scope of the law applicable”, **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 535-549.
- Parlar, Ali : **Cezai ve Hukuki Sorumluluk Boyutlarıyla Çevre Hukuku**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2010.
- Hatipoğlu, Muzaffer
- Planas, Aurélie : “Cross-Border Environmental Damage in Conflict of Laws” **Yearbook of Private International Law**, Vol. XVIII, 2016-2017, s. 289-321.
- Plender, Richard : **The European Private International Law of Obligations**, Fourth Edition, London, Sweet & Maxwell, 2015.
- Wilderspin, Michael
- Queirolo, Ilaria : “Chapter V: Common Rules, Article 22: Burden of proof”, **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 616-624.
- Reis, Tarcisio Hardman : **Compensation for Environmental Damages under International Law: The Role of the International Judge**, Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International BV, 2011.

- Reisoğlu, Safa : **Türk Borçlar Hukuku: Genel Hükümler**, 23. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2012.
- Restatement of the Law of Conflict of Laws**, St. Paul, Minnesota, American Law Institute Publishers, 1934.
- Restatement of the Law: Second**, Vol. I, St. Paul, Minnesota, American Law Institute Publishers, 1971.
- Robertson, A. H. : “The Choice of Law for Tort Liability in the Conflict of Laws”, **The Modern Law Review**, Vol. IV, Issue 1, 1940, s. 27-44.
- Sakmar, Atâ : **Yabancı İlâmların Türkiye’deki Sonuçları**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1982.
- Sand, Peter H. : **Transnational Environmental Law: Lessons in Global Change**, The Hague, London, Boston, Kluwer Law International, 1999.
- Sands, Philippe : **Principles of International Environmental Law**, Second Edition, Cambridge University Press, 2003.
- Sanlı, Kerem Cem : “Kusursuz Sorumluluk Halleri”, **Türk Borçlar Kanunu Sempozyumu**, Derleyen: M. Murat İnceoğlu, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2012, s. 61-81.

- Sapkota, Tara Prasad : **An Introduction to Environmental Law and General Principles**, Anamnagar, Kathmandu, Integrated Law Firm and Consultancy Pvt. Ltd., 2012.
- Sarıöz, Ayşe İpek : **Haksız Rekabetten Doğan Uyuşmazlıklarda Uygulanacak Hukuk ve Yetkili Mahkeme**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2012.
- Sayman, Yücel : **Türk Devletler Hususi Hukukunda Evlenmenin Kuruluşu**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1982.
- Scotford, Eloise : **Environmental Principles and the Evolution of Environmental Law**, Oxford and Portland, Oregon, Hart Publishing, 2017.
- Semiz, Yasemin : “Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevre Hakkına Yaklaşımı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Seviğ, Muammer Raşit : **Devletler Hususî Hukuku**, 3. Bası, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1962.
- Seviğ, Vedat Raşit

- Shapira, Roy
Zingales, Luigi
- : “Is Pollution Value-Maximizing? The DuPont Case”, **National Bureau of Economic Research Working Paper**, No. 23866, 2017, (Çevrimiçi)
<https://www.nber.org/papers/w23866.pdf>, 14 Haziran 2020.
- Shelton, Dinah
Kiss, Alexandre
- : **Judicial Handbook on Environmental Law**, Nairobi, Publishing Section of the United Nations Office, 2005, (**Judicial Handbook**).
- Siehr, Kurt
- : “The Rome II Regulation and Specific Maritime Torts: Product Liability, Environmental Damage, Industrial Action”, **Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht**, Vol. LXXIV, Sa. 1, 2010, s. 139-153.
- Sirmen, Lâle
- : “Çevre Kanunu’na Göre Çevrenin Kirlenmesinden Doğan Sorumluluk”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl: 47, Sa. 1, 1990, s. 22-30, (“Çevrenin Kirlenmesi”).
- Sirmen, Lâle
- : “Taşınmaz Mülkiyetinin Kullanılmasında Çevre Etkileri Yaratan Müdahalelerden Dolayı Malikin Sorumluluğu”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XL, Sa. 1, 1988, s. 281-306, (“Malikin Sorumluluğu”).
- Söğüt, İpek Sevdâ
- : **Roma Hukukunda Çevrenin Korunmasına İlişkin Hukuki Vasıtalar**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2014.

- Sönmez, Necmi : “Çevre, Toprak ve İnsan”, **İnsan Çevre Toplum**, Yay. Haz. Ruşen Keleş, 3. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s. 101-127.
- Sönmezoğlu, Faruk : “Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası
Erler Bayır, Özgün Rejimler”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No. 47, 2012, s. 247-289.
- Stone, Peter : “The Rome II Regulation on Choice of Law in Tort”, **Ankara Law Review**, Vol: 4, 2007, s. 95-130.
- Strömholm, Stig : **Torts in the Conflict of Laws: A Comparative Study**, Stockholm, P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1961.
- Sullivan, Thomas F. P. : **Environmental Law Handbook**, 19th Ed., Lanham, Maryland, The Rowman & Littlefield Publishing Group, Inc., 2007.
- Sürmelioglu, Derya : “Uluslararası Çevre Hukukunda Sınıraşan Zararlar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Springer, Allen L. : **The International Law of Pollution: Protecting the Global Environment in a World of Sovereign States**, London, Quorum Books, 1983.

- Symeonides, Symeon C. : “Codifying Choice of Law for Tort Conflicts: The Oregon Experience in Comparative Perspective”, **Yearbook of Private International Law**, Vol. XII, 2010, s. 201-247, (“The Oregon Experience”).
- Symeonides, Symeon C. : “Party Autonomy in Rome I and II from a Comparative Perspective”, **Convergence and Divergence in Private International Law - Liber Amicorum Kurt Siehr**, 2010, s. 513-550, (“Party Autonomy”).
- Symeonides, Symeon C. : “Restatement (First and Second) of Conflict of Laws”, **Encyclopedia of Private International Law**, Vol. II, Ed. Jürgen Basedow, Giesela Rühl, Franco Ferrari, Pedro de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton (Massachusetts), 2017, s. 1545-1553, (“Restatement”).
- Symeonides, Symeon C. : “Rome II and Tort Conflicts: A Missed Opportunity”, **The American Journal of Comparative Law**, Vol. LVI, No. 1, 2008, s. 173-222, (“Missed Opportunity”).
- Şanlı, Cemal : **Milletlerarası Özel Hukuk**, 8. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2020.
- Esen, Emre
- Ataman-Figanmeşe, İnci
- Şimşek, Galip Engin : **Uluslararası Hukukta Doğal Hayatın Korunması**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2016.

- Tandoğan, Halûk : **Kusura Dayanmayan Sözleşme Dışı Sorumluluk Hukuku**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1981, (**Sözleşme Dışı Sorumluluk**).
- Tandoğan, Halûk : “Medeni Hukuk Açısından Çevre Kanunu”, **Çevre Kanunu’nun Uygulanması**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, Önder Matbaa, 1987, s. 17-66, (“Çevre Kanunu”).
- Tandoğan, Halûk : **Türk Mes’uliyet Hukuku (Akit Dışı ve Akdî Mes’uliyet)**, 2. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2010, (**Mes’uliyet Hukuku**).
- Tandoğan, Halûk : “2872 Sayılı Çevre Kanununa Göre Çevrenin Kirlenmesinden Doğan Sorumluluk”, **Yargıtay Dergisi**, C. XII, Sa. 1-2, 1986, s. 31-56, (“Çevrenin Kirlenmesi”).
- Tarman, Zeynep Derya : “Akit Dışı Borç İlişkilerine Uygulanacak Hukuk Hakkındaki Avrupa Topluluğu Tüzüğü (Roma II)”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. LVII, 2008, s. 193-222, (“Roma II”).
- Tarman, Zeynep Derya : “5718 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun (MÖHUK) Uyarınca Yabancılik Unsuru Taşıyan Akit Dışı Borç İlişkilerinde Hukuk Seçimi”, **Bankacılık ve Ticaret Hukuku Dergisi**, C. XXVI, Sa. 2, 2010, s. 5-32, (“Hukuk Seçimi”).

- Tekinalp, Gülören
Nomer, Ergin
Odman Boztosun, Ayşe
- : **Private International Law in Turkey**, Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International BV, 2012.
- Tekinalp, Gülören
Uyanık, Ayfer
- : **Milletlerarası Özel Hukuk Bağlama Kuralları**, 12. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2016.
- Timur, Hıfzı
- : “Devletler Hususî Hukukunda Âmme İntizamı”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. VII, Sa. 4, 1941, s. 866-905.
- Tiryakioğlu, Bilgin
- : “Genel Olarak Haksız Fiiller (Haksız Rekabet): Genel Olarak Haksız Fiillere, Haksız Rekabete ve Rekabetin Engellenmesine Uygulanacak Hukuk”, **Avrupa’da Devletler Özel Hukuku ve Usul Hukuku Hakkında Kanun’un Akitler ve Ticaret Hukukuna İlişkin Hükümleri**, Koç Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dr. Nüsret-Semahat Arsel Uluslararası Ticaret Hukuku Araştırmaları Merkezi Konferans Yayınları Serisi – 2, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2010, s. 211-218.
- Turgut, Nükhet
- : **Çevre Hukuku: Karşılaştırmalı İnceleme**, 2. Bası, Ankara, Savaş Yayınları, 2001, (Çevre Hukuku).

- Turgut, Nükhet : “Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri”, **Çevre Hukuku Sempozyumu**, Ed. Emel Badur, Ankara, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2006, s. 15-45, (“Temel Kavram ve İlkeler”).
- Turgut, Nükhet : **Çevre ve Yurttaşlar**, Ankara, Savaş Yayınları, 1993, (**Yurttaşlar**).
- Turgut, Nükhet : “Definition and Valuation of Environmental Damage in Turkey”, **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 281-296, (“Environmental Damage”).
- Turgut, Nükhet : “Kirlenen Öder İlkesi ve Çevre Hukuku”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XLIV, Sa. 14, Ankara, 1995, s. 607-654, (“Kirlenen Öder”).
- Turhan, Turgut : **Haksız Fiilden Doğan Kanunlar İhtilâfı Alanında İka Yeri Kuralı**, Ankara, Dayınlarlı Yayıncılık, 1989.
- Tütüncü, Ayşe Nur : **Gemi Kaynaklı Deniz Kirlenmesinin Önlenmesi, Azaltılması ve Kontrol Altına Alınmasında Devletin Yetkisi**, 3. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2004, (**Deniz Kirlenmesi**).

- Tütüncü, Ayşe Nur : “Milletlerarası Çevre Meselelerine Genel Bir Bakış”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. VII, Sa. 2, 1987, s. 155-160.
- Uluğ, Erol : “Çevre Kirlenmesinin Boyutları”, **İnsan Çevre Toplum**, Yay. Haz. Ruşen Keleş, 3. Bası, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s. 93-101.
- Uluocak, Nihal : **Milletlerarası Özel Hukuk Dersleri**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989.
- Uluslan, İlhan : “Çevre Kirlenmesinden Doğan Sorumlulukta Fedakârlığın Denkleştirilmesi İlkesi”, **Yargıtay Dergisi**, C. XII, Sa. 1-2, 1986, s. 57-76, (“Fedakârlığın Denkleştirilmesi”).
- Uluslan, İlhan : “Türk Hukukunda Nükleer Zararlardan Doğan Hukuki Sorumluluk”, **Halid Kemal Elbir’e Armağan**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 1996, s. 551-564, (“Nükleer Zararlar”).
- Umur, Ziya : **Roma Hukuku: Ders Notları**, 3. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2010.
- Uyanık-Çavuşoğlu, Ayfer : “İnternet Ortamında İşlenen Haksız Fiil Sorumluluğuna Uygulanacak Hukuk”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. XXII, Sa. 2, 2002, s. 967-998.

- Üçışık, Güzin : “Tehlike Sorumluluğunun Genel Kural ile Düzenlenmesi”, **Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu**, Ankara, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 2009, s. 127-146.
- Üçışık, Güzin : **Çevre Hukuku**, İstanbul, Ötüken Neşriyat A. Ş., 2013.
- Üçışık, Fehim
- Ünan, Samim : “Gemilerden Sızan veya Bırakılan Hidrokarbonların Yol Açtığı Zararlardan Hukuki Sorumluluk”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.
- van Gerven, Walter : **Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Tort Law**, Oxford, Portland, Hart Publishing, 2000.
- Lever, Jeremy
- Larouche, Pierre
- von Bar, Christian : “Environmental Damage in Private International Law”, **Recueil Des Cours: Collected Courses of The Hague Academy of International Law**, Vol. CCLXVIII, The Hague, Boston, London, Kluwer Law International, 1999, s. 291-411.
- von Hein, Jan : “Article 4 and Traffic Accidents”, **The Rome II Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations: A New International Litigation Regime**, Ed. John Ahern, William Binchy, Leiden, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 153-175.

- von Hein, Jan : “Article 17 Rules of Safety and Conduct”, **Rome Regulations Commentary**, Second Edition, Ed. Gralf-Peter Calliess, Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International BV, 2015, s. 741-759.
- Vrellis, Spyridon : “The Law Applicable to the Environmental Damage Some Remarks on Rome II Regulation”, **Entre Bruselas Y La Haya: Estudios sobre la unificación internacional y regional del Derecho internacional privado Liber Amicorum Alegría Borrás**, Marcial Pons, Madrid, 2013, s. 869-889.
- Wacke, Andreas : “Roma Hukukunda Çevrenin Korunması”, **Prof. Dr. Belgin Erdoğan’a Armağan**, Çev. İpek Sevda Söğüt, İstanbul, Der Yayınları, 2011, s. 299-320.
- Wacunzo, Arcanjo : “BP – Deepwater Horizon Tragedy (A deep Analysis after half decade past)”, (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/275462305_Deepwater_Horizon_Tragedy_April_2010_-_Arcanjo_Wacunzo, 29 Ekim 2018.
- Wautelet, Patrick : “Chapter V: Common Rules, Article 16: Overriding mandatory provisions”, **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 549-566, (“Article 16”).

- Wautelet, Patrick : “Chapter V: Common Rules, Article 17: Rules of safety and conduct”, **European Commentaries on Private International Law (ECPII): Rome II Regulation**, Ed. Ulrich Magnus, Peter Mankowski, Vol. III, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2019, s. 566-583, (“Article 17).
- Weinrib, Ernest J. : “Understanding Tort Law”, **Valparaiso University Law Review**, Vol. XXIII, No. 3, 1989, s. 485-509.
- Wolff, Martin : **Private International Law**, Second Edition, Oxford, Clarendon Press, 1950.
- Woodliffe, John : “Environmental Damage and Environmental Impact Assessment”, **Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation**, Ed. Michael Bowman, Alan Boyle, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 133-147.
- Wright, Richard W. : “Causation in Tort Law”, **California Law Review**, Vol. LXXIII, 1985, s. 1737-1828.
- Yargıtay Kararları Dergisi, C. VIII, Sa. 7, 1982, s. 921-927.
- Yasan, Candan : “İmalatçının Sorumluluğuna Uygulanacak Hukuk”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

- Yavuz, Cevdet : “Türk Borçlar Kanunu Tasarısı’na Göre ‘Kusursuz Sorumluluk’ Halleri ve İlkeleri”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, Sa. 4, 2008, s. 29-61.
- Yavuz, Cevdet : “Türk Hukukunda Çevre Kirlenlerin Hukukî Sorumluluğu”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. V, Sa. 1-3, 1990, s. 35-46, (“Kirlenlerin Hukukî Sorumluluğu”).
- Yılmaz Turgut, Nükhet : **Çevre Politikası ve Hukuku**, 2. Bası, Ankara, İmaj Yayınevi, 2012.
- Yokuş Sevük, Handan : **Çevre Hukuku: Doğal Çevrenin Korunması**, 2. Bası, Ankara, Adalet Yayınevi, 2017.
- Yongalık, Aynur : **Çevre Sorumluluk Sigortası**, Ankara, Bankacılık ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1998.
- Yüce, Melek Bilgin : “Çevrenin Kirlenmesinden Doğan Hukukî Sorumluluk”, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı: 18-20 Ekim Tarihinde İstanbul’da Düzenlenen Çevre Hukuku Sempozyumu, C. VII, Sa. 2, 2010, s. 137-167.

Zhu, Ling

: “International Convention on Civil Liability for Bunker Oil Pollution Damage, 2001 – Liability and Insurance Aspects”, **Pollution of the Sea – Prevention and Compensation**, Ed. Jürgen Basedow, Ulrich Magnus, Hamburg Studies on Maritime Affairs, Vol. X, Springer, 2007, s. 171-181.

ÖZGEÇMİŞ

Rumeysa Partalcı, 1990 yılında Ankara’da doğdu. 2007 yılında Ankara Hasan Âli Yücel Anadolu Öğretmen Lisesi’nden, 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu. 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde başladığı yüksek lisans eğitimini, Prof. Dr. Günseli Öztekin Gelgel danışmanlığında, “Yabancı Devletlerden Alınan Velayet Kararlarının Tenfizi” başlıklı teziyle tamamladı. 2012 yılında Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı’na araştırma görevlisi olarak atandı. 2013 yılında, 2547 sayılı Kanun’un 35. maddesi kapsamında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı’nda görevlendirilerek çalışmaya başladı. 2014 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Doktora Programı’na kabul edildi. 2016 yılında doktora yeterlik sınavını başarıyla vererek doktora tez çalışmalarına başladı.